TIJDENS DE O.-I. COMPAGNIE

Dr. E. C. GODÉE MOLSBERGEN

BIBLIOTHEEK
ZENDINGSSTUDIE-RAAD

5.50

TIJDENS DE O.-I. COMPAGNIE

TIJDENS DE O.-I. COMPAGNIE

DOOR

Dr. E. C. GODÉE MOLSBERGEN

OUD-HOOGLEERAAR
LANDSARCHIVARIS TE BATAVIA.

N. V. SWETS EN ZEITLINGER
BOEKHANDEL EN UITGEVERS MIJ., KEIZERSGRACHT 471. AMSTERDAM
1932.

BIBL. VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM
LZ
08547

Gedrukt bij Gebrs KLEIJNE & Co. te Bandoeng
op getint mat. houtvrij. velijn. opdikkend tekstpapier
merk „Bilderdijk". Het papier weegt 86 gram per M2
en is vervaardigd uit rijststroovezels.

AAN MIJN VROUW

In onze beschaving derhalve zal haar gehalte van historische kennis dan het hoogst mogen worden genoemd, wanneer de wetenschap erin slaagt, een kritisch gezuiverd product te leveren van zoo duidelijke levenswaarde, dat het algemeen ontwikkeld publiek het aanvaardt, begeert en verwerkt.

PROF. DR. J. HUIZINGA.

Cultuurhistorische Verkenningen bl. 36.

'k Weet wel dat in deze wyze Eeuwe, zoo wel het eene als het andere werk, van een deel gehekelt, geraspt, en gegeesselt zal werden, maar ik laat my daar weynigh aan gelegen. 't Is licht om te beschimpen, maar zwaar na te volgen.

PHILIPPUS BALDEUS.

Beschrijving der Oost-Indische Kusten Malabar en Coromandel, Amst. 1672. Voorreden tot den bescheydenen Lezer, Geervliet den 15 Augusti 1671.

Aan de Lezers,

Deze serie brieven ontstond op verzoek van den toenmaligen Hoofdredacteur van het Soerabaiaasch Handelsblad, den Heer H. C. Zentgraaff, in November 1929.

Wil de historicus de intellectueelen onder de massa bereiken, dan is een dagblad van goed gehalte het middel om een gehoor te hebben als in geen Universiteitsaula kan worden ondergebracht.

Wetenschappelijke artikelen in Tijdschriften, Bijdragen, Mededeelingen enz. zijn enkele weken na hun verschijnen reeds begraven en zijn slechts voor den vakman nog te vinden.

De brieven ontstonden buiten diensttijd uit materiaal verzameld in Holland, Zuid-Afrika, Ceylon en Java, als verpoozing in tropische avonden.

Behalve de insecten-plaag was de spelling „De Vries en Te Winkel" den Schrijver een voortdurende ergernis. Maar wat kan een vurig voorstander tegen Gouvernement en krantenlezend publiek?

Ook op andere wijze kan wellicht bereikt worden wat den Schrijver als doel voor oogen stond. „Variis modis bene fit", op verschillende wijze kan het ook goed zijn. Voorloopig diene deze vorm.

Vele lezers in onzen Archipel en uit Nederland verzochten om de brieven gebundeld te kunnen bezitten.

Aan hun verzoek is met deze uitgave voldaan.

Een voorrecht is het mij dit boek te kunnen opdragen aan mijn Vrouw, die mij door haar critische opmerkingen, door tikwerk van week tot week en nu, bij het samenstellen van het Naamregister, een ware „hulpe" was.

Batavia, 6 October 1932.

E. C. GODÉE MOLSBERGEN.

INHOUD.

Brief		Pag.
I.	Doel dezer brieven. De vlag van de Unie van Zuid-Afrika. De „Prinsevlag". Prins Maurits. Dienstnemen bij de Compagnie. Zielverkoopers.	1
II.	Het vertrek uit Europa en het leven aan boord.	5
III.	„Handschoentjes." Vrouwen aan boord. De zeereis. Slaaf bij de Turken. De voeding en verpleging. De dorstperiode.	9
IV.	Portugeesche eilanden. Kielhalen. Sint-Helena. Jachtwetten. De reis naar de Kaap. Pieter de Neyn.	13
V.	Straffen aan boord. De Artikelbrief.	17
VI.	Zindelijkheid op de schepen. Standsverschil. Venduties aan boord. Straf als weerwraak. Joost Schouten. Vrouwen als matroos.	21
VII.	Huwelijken met vrouwelijke matrozen. Lijken aan boord. De Kaap als redding. Kaapsch plan. De Haarlem.	25
VIII.	Thuisvaarders.	30
IX.	Eva's roman.	33
X.	De Hottentot-theoloog, Kramat. Oculaire inspectie.	36
XI.	Atjehsche ambassade. Inlandsche feesten. Maagden als losprijs.	40
XII.	Juweelenhandel. Heeren Zeventien. Familieregeering.	43
XIII.	Taak van de O. I. C. Haar nut voor Nederland. De allegorie. Amsterdam boven alles. Het Japansche kantoor.	47
XIV.	Belemmeringen. Geisha's. Huwelijken. Holland-Japan.	50
XV.	De O. I. C. in Tonkin en in Japan.	54
XVI.	Zilver en zijde. Onveiligheid in Tonkin. Handelsmoeilijkheden.	57
XVII.	Gauwigheden en particuliere handel. Ontslag van lage ambtenaren.	61
XVIII.	Jan van Riebeeck in Holland. Zijn huwelijk. Familiewapens.	64
XIX.	Het Kaapsche plan. Begin van uitvoering.	67
XX.	Vertrek van de stichtingsvloot. Het gebed. De voorspoedige reis.	70
XXI.	Portugal's oorspronkelijk doel met de ontdekkingstochten. Engelschen, Ieren en Franschen als emigranten. Jan Huygen van Linschoten. Het Itinerario.	74
XXII.	Alva's laatste dagen. Monseigneur handhaaft de orde. De Kaap en Camoens. Schapen met vijf kwartieren. Oostersche wonderen. Schepen zonder één spijker. Ceylon.	78
XXIII.	Sint Thomas. De Madoera-ziekte. Malakka. Het groote kanon in Atjeh. Java. Paradijsvogels. Lèlang. Koloniale Portugeezen.	81
XXIV.	Portugeesche vrouwen. Dutroa. De roman van Frans Coningh. Onderkoningen. Cholera. De doerian.	85
XXV.	Kaarten met levensgevaar verkregen. De Houtman's tocht. Gerrit van Beuningen.	88

XXVI.	Engano. Eerste ontmoeting met Maleiers. Aankomst te Bantam. Portugeesche tegenwerking. Portugeesch als omgangstaal.	92
XXVII.	De Houtman te Bantam. Misverstand. Gevangenschap. Jakatra. Sedajoe. Arosbaia.	95
XXVIII.	Eerste bezoek van Hollanders aan Bali.	99
XXIX.	De eerste thuisreis. Jacob van Neck. Ambon, Banda, Ternate bezocht. De gebroeders De Houtman. Sterrenkunde en Maleisch.	103
XXX.	Tocht om de West. Japan bereikt. Keizer Ijejasoe.	107
XXXI.	Olivier van Noort's tocht om de aarde.	111
XXXII.	Het Kasteel van Verre. De brief op varkensvel in Atjeh. Bali en Holland één! — Van Neck's reis in 1600.	114
XXXIII.	Atjehers in het Kamp van Maurits. De zeeslag bij Bantam.	118
XXXIV.	Buit en Hugo de Groot. Spilbergh's succes op Ceylon. Nederlandsch panopticum. Het dankbare vaderland.	121
XXXV.	Aanraking met vreemden. De Compagnie krijgt aanzien. Vestiging op Banda.	125
XXXVI.	De vermoording van Verhoeff, e. a. Kasteel Nassau. Jacob de Bitter.	129
XXXVII.	Engelsche mededingers. Aanslagen op het Kasteel Nassau. Pieter Both laat Belgica bouwen.	133
XXXVIII.	De Compagnie en Ternate. Het Bestand. Nederlandsche vijanden van de O. I. C. Pieter Both.	137
XXXIX.	Ceylon en de Portugeezen. Sebald de Weert.	142
XL.	Marcellus de Boschhouwer.	146
XLI.	Portugeesche forten en nederlagen. Adam Westerwold. Trincomale. Negombo. Galle genomen. Coster.	149
XLII.	Portugal vrij. De oorlogstoestand blijft bestaan. Colombo genomen.	153
XLIII.	De Ziener Vondel. Hulft's dood.	156
XLIV.	De Compagnie op Ceylon.	159
XLV.	Van Imhoff's memorie van overgave.	163
XLVI.	De verovering van Kandi. Gouverneur Falck. Het einde.	167
XLVII.	De krankzinnige Gouverneur.	170
XLVIII.	„Seditie en verraad".	174
IL.	De Gouverneur als beul.	177
L.	Terechtstelling.	181
LI.	De Compagnie in Bantam. Fransche Concurrentie.	184
LII.	Moeilijkheden met de Franschen. Hans de Decker.	188
LIII.	De „St. Michel".	191
LIV.	Augustin de Beaulieu en Robert Gravé.	194
LV.	Op zoek naar de plaats voor het „rendez-vous".	198
LVI.	De Pangèran van Jakatra.	202
LVII.	De verovering van Jakatra.	206
LVIII.	Coen en de Engelschen.	209
LIX.	Coen als wetgever. Vraag om goede predikanten.	212
LX.	Justus Heurnius.	216
LXI.	Heurnius tijdens Coen. Sara Specx's proces. Heurnius als voorvechter.	219
LXII.	Heurnius in de Molukken.	223

LXIII.	De reis van Bontekoe. De ontploffing.	226
LXIV.	Avonturen der schipbreukelingen. „Liedekens van Bontekoe". De Onbekende Soldaat.	229
LXV.	De redding. Ontmoeting met J. P. Coen. Afscheid van Rol. Macao aangetast. Avontuur in China.	232
LXVI.	Chineesch gezantschap. Slavenhalers. De cycloon. Madagascar. Thuiskomst.	236
LXVII.	Reaal in de Molukken. Coen en de Engelsche vennooten.	240
LXVIII.	Coen's Molukkenexpeditie.	243
LXIX.	Indobevolking. Coen en vrouwenimport. De sombere medicus.	247
LXX.	Kastiesen. Mestiesen. Het leven der Compagniesdames.	251
LXXI.	Huwelijken. Weduwen. De gescheiden vrouw.	254
LXXII.	Mataram en de Hollanders. Factorij te Japara overvallen. Coen als wreker.	258
LXXIII.	Doctor de Haen's Ambassade. Het Mataramsche Hof in 1622.	261
LXXIV.	Coen's Europeesch verlof. Zijn plannen bij Heeren XVII voorgedragen. Coen's terugkeer in Indië.	264
LXXV.	Ambon en de Engelschen. „Ambonsche Moord". Het Anti-Batavia-plan.	268
LXXVI.	Breuk met Mataram. Batavia tevergeefs belegerd	271
LXXVII.	Coen's werk.	274
LXXVIII.	Gezicht op Batavia. Geflatteerde afbeeldingen.	278
LXXIX.	Amok te Batavia. Jacobus Bontius.	281
LXXX.	Vergeefsch verzet tegen polygamie in Bantam.	284

Aanteekeningen voor belangstellenden . . . 289
Naamregister . . . 295
Lijst van de voornaamste historische publicaties van den schrijver . . 301
Ter verbetering . . . 303

I.

Doel dezer brieven. De vlag van de Unie van Zuid-Afrika. De „Prinsevlag". Prins Maurits. Dienstnemen bij de Compagnie. Zielverkoopers.

Deze serie brieven heeft geen ander doel dan aan belangstellenden op een geschikte wijze bij te brengen wat cultuurhistorisch waard is te weten over het land onzer inwoning Insulinde, (Multatuli's schitterende vondst) uit den tijd dat het geweldig handelslichaam, de Nederlandsche Vereenigde Oost-Indische Compagnie, een macht van groote beteekenis was in uitgestrekt gebied, van Kaap de Goede Hoop tot Japan, verre te buiten gaand wat nu Nederlandsch-Indië is en sporen nalatend in landen waar nu de vaderlandsche driekleur niet meer waait.

Over den oorsprong van die vlag is al wat te doen geweest! Kort geleden koos de Unie van Zuid-Afrika zich een vlag, Oranje-Wit-Blauw met op de witte baan een strikje: links de Union Jack, in het midden de Oranje-Vrijstaatsche vlag, rechts de Transvaalsche Vierkleur. De bedoeling was om nadrukkelijk den Nederlandschen stempel, aan te duiden, al is de basis fout, want de „Prinsevlag" bestond uit rood-wit-en-blauw, tevens de oude Spaansche handelsvlag, die ze, zooals het „Wilhelmus" zegt van den Spaanschen Koninck, „eerden". 's Prinsen bedienden droegen als livreikleuren het blauw van den jachthoorn van het Oranjewapen, wit van het zilveren beslag en rood van het snoer.

Maar waar die vlag nu vandaan komt, doet hier weinig terzake. Onder die vlag is veel bewonderenswaardigs tot stand gekomen, met en zonder sympathie voor het Oranje-huis, al naar de tijd meebracht. En als de Gouverneurs of Kommandeurs op Compagnieskantoren vlaggen noodig hadden, bestelden ze „bethilles tot vlaggedoek, gebleeckt, blauw en rood," en noemden die vlag de „Prinsevlag," met of zonder oranjewimpel.

Want was Oranje niet zelfs vóór het begin van de Compagnie nauw verbonden aan de onderneming? Had Prins Maurits niet met den voortreffelijken Van Oldenbarnevelt gestaan bij

de wieg van de V.O.I.C.? Was het niet onder zijn naam dat de „patenten," d.i. open brieven reeds werden meegegeven aan de admiralen der vloten in den tijd der „Wilde Vaart," vóór de stichting?

Het Landsarchief te Batavia bezit als oudste document de „Patente" voor Jacob van Neck, gericht in het Portugeesch, „Aan alle Keizers, Koningen, Hertogen, Prinsen en Gouverneurs van Provincies en Republieken" uitgaande van „Maurits, Prins van Oranje, Graaf van Nassau, Catzenellebogen, Vianden en Dietz, Markies van Veere en Vlissingen, Gouverneur van het Hertogdom Gelderland en de Graafschappen Holland, Zeeland, Zutphen en de Heerlijkheid West-Friesland, Utrecht en Overijssel, Admiraal en Kapitein-Generaal voor de geheele zee der Nederlanden".

We vinden deze namen neergekletterd over het uitgebreid Compagniesgebied, waar kasteelen, forten, bastions en schepen ze droegen.

Wat onder die vlag, in dienst der Heeren Meesters, de Bewindhebberen, is verricht, willen we, voorzoover mogelijk in dit bestek, toelichten en dan zullen we het werk zien van menschen van gelijke beweging als wij, met alle roerselen van's menschen hart: geen krijgsgeschiedenis, niet de fijngesponnen draad van politieke actie, de wijs-berekenende geest der kooplieden en de „trucs" van den handel of de internationale politiek van het machtig lichaam dat een „staat in den staat" was. Wel willen we het menschelijke in het doen en laten van de acteurs op het Compagnies-tooneel even belichten, wat meer drama dan comedie is, of, om met Anna Bijns te spreken, „meer suers dan soets", en, zooals het Gereformeerd Formulier voor Huwelijksbevestiging het uitdrukt, dat „velerhande tegenspoed en kruis" den gehuwden „toekomt" d.i. overkomt. Zoo verging het velen, ja allen, ook hun, wien de hoogste eer te beurt viel.

Daaromheen als decoratief, hun wonen, leven, lieven, sterven, hun inzicht, volgens den norm van hun tijd, hun kennen en kunnen.

Geen geschiedkundig besef is mogelijk zonder idee van aardrijkskunde, van afstanden. Wie per K. P. M. naar de Molukken voer, of per stoomschip naar Ceylon, realiseert pas goed hoe ontzaglijk die verre tochten per zeilschip zijn geweest.

De zekerheid van overkomst nadert nu de honderd procent. Maar in Compagnies-tijd maakte men, vóór de thuisreis naar „het lieve vaderland" te aanvaarden eerst zijn testament „kennende de zekerheid des doods en de onzekerheid der ure."

Maar we spreken al over de thuisreis zonder gerept te hebben van het „varen naar Oost-Indiën".

Rare klanten vormden meestal het personeel in den goeden ouden tijd, de matrozen en soldaten, die hetzij vrijwillig, dan wel geronseld in Compagniesdienst kwamen. Een drogist had een uithangbord, waarop een alchimist was afgebeeld. Daaronder stond de woordspeling:

„In d' *Algemist* verkoopt men kruiden en droge waren."
„Als 't *al gemist* is moeten wij naar Oost-Indiën varen."

Een oud soldaat begon zijn levensgeschiedenis hiermee: „wie vader en moeder ongehoorzaam is moet het trommelvel volgen".

Maar niet allen waren losbollen. De jongeren uit groote gezinnen moesten wel de wijde wereld in. Tegenslag in zaken dreef naar de Oost. Antonio van Diemen kwam, in Amsterdam failliet zijnde, onder den naam Teunis Meeuwsen (zijn vader heette Bartholomeus, dus hij loog niet eens) naar Indië en werd een der beste Gouverneurs-Generaal. Vele Duitschers zochten werk in Holland en vielen in handen der ronselaars. Een hunner vertelt heel levendig, hoe hij bij de Compagnie kwam. Op een houtvlot was hij meegekomen naar Dordrecht, waar hij, in de herberg gestrikt werd. „Daar logeerde een oude Duitscher, die al lang in Holland woonde. Hij vertelde mij zooveel moois van Oost-Indië, dat ik lust kreeg er heen te gaan. Hij zou mij als ik wilde naar een zielverkooper brengen, om des te spoediger er naartoe te komen, wat ik goed vond. Ik wist echter niet, dat hij er voordeel bij had.

Den volgenden dag ging hij met mij per schip van Dordrecht naar Rotterdam, waar hij bij een zielverkooper voor mij drie gulden kreeg, net alsof hij mij verkocht had.

Zielverkoopers zijn menschen, die niet werken, maar geheel leven van hen, die naar Oost-Indië willen. Ze nemen hen in hun huizen op, geven hun volop eten, drinken en kleeren en vragen ieder hoe hij wil dienst nemen, als officier, soldaat, handwerksman of matroos. Al naar ieder zich opgeeft wordt hij onthaald en een contract wordt opgemaakt: de zielverkooper zal van een soldaat f 150,— krijgen, van een matroos f 200,— en van een handwerksman of officier f 300,—.

Of men lang of kort bij hem logeert, het blijft hetzelfde geld. Ze houden iemand bij zich tot de schepen klaar zijn om weg te varen.

Dan wordt in de stad bij trommelslag afgeroepen: „Wie lust heeft om naar Oost-Indië te varen moet dan-en-dan op het Oost-Indische Huis komen". Elke zielverkooper brengt daar zijn mannen, soms wel zestig, om ze te laten aannemen.

Eenige dagen later krijgt de zielverkooper voor zijn moeite en onkosten een schuldbrief volgens het gemaakte contract en nog twee maanden soldij bovendien als handgeld. Deze schuld en het handgeld moeten natuurlijk nog verdiend worden en den zielverkooper wordt niets uitbetaald, vóórdat het geld verdiend is, wat aan het eind van het jaar blijkt uit de boeken van de Compagnie.

Sterft de aangeworvene op de reis, dan is de zielverkooper zijn geld kwijt, maar komt het volk in Indië aan, dan heeft hij goede winst. Sommige zielverkoopers, die geld noodig hebben, verkoopen hun schuldbrieven aan rijke kooplieden tegen 50 of 60 procent van de waarde."

Uit dit verkoopen van de ceelen of schuldbrieven ontstond de naam ceelverkooper, wat bij de spraakmakende gemeente der beetgenomen geronselden tot „zielverkooper" werd.

De Canadeesche prospectussen van vijftig jaren geleden om immigranten naar Manitoba te lokken zijn kinderspel vergeleken met wat de zielverkoopers voorspiegelden.

„Onze gastheer hield ons altijd in een vroolijke stemming. Hij vertelde ons, hoe men in Indië de diamanten maar voor het oprapen had. Alleen mocht men ze niet openlijk in Holland invoeren. Ik maakte bij mezelf allerlei plannen, hoe ik mijn diamanten zou binnensmokkelen en schatrijk worden. Maar dat kwam heel anders uit, want toen ik te Batavia kwam, zag ik dat de diamanten er nog duurder dan in Europa waren.

We hadden een opperbest leven. 's Morgens kregen we brandewijn, boter, kaas en brood, en tabak zooveel we maar wilden; bij de twee maaltijden volop bier. We behoefden niet te werken, zoodat ik niets beters verlangde."

Na een logies van vier weken werd er volk voor een schip gevraagd. „We gingen naar het Oost Indisch Huis, waar van andere zielverkoopers al bijna 800 mannen waren, die zich wilden laten aanwerven, terwijl er slechts 250 noodig waren." Er werd gedrongen en gevochten om maar het dichtst bij de deur te komen. Thuisgekomen met zijn niet aangenomen gasten, stelde de zielverkooper voor om naar Middelburg te gaan, waar de toeloop niet zoo groot was. „Te Middelburg nam ik dienst als

soldaat voor f 9,— per maand en gaf den zielverkooper een schuldbrief van f 150,—. Den volgenden dag kreeg ieder van ons een kist met 8 maten brandewijn, 8 pond tabak, 12 tabakspijpen, 2 paar schoenen, 2 paar kousen, 2 paar linnen broeken, 3 blauwe hemden, 2 borstrokken, 2 halsdoeken, een muts, schoenveters, naalden, garen, schaar en vingerhoed". Die uitrusting was volgens het contract.

Toen begon de misère van de zeereis.

II.

Het vertrek uit Europa en het leven aan boord.

Het scheiden van Europa, op weg naar Diamantenland, eer en fortuin, was zoo gemakkelijk niet.

Men besefte gelukkig niet, dat men aan den zielverkooper een stuk had gegeven, dat insloot, dat men ruim twee jaren alleen voor hem of den houder van de ceel werkte.

Bij een nieuwen tocht naar het Oost-Indisch Huis bezwoer men den *Artikelbrief* en legde den eed van trouw af. Wie bij dezen eed, die aan den geheelen troep „en masse" werd afgenomen, zich stiekum stil hield, werd gerekend tòch den eed te hebben afgelegd, met alle gevolgen, die op verbreking stonden.

Na een paar dagen waarschuwde de trom in de stad (het is alsof we het hooren in Amsterdam's nauwe achterbuurten tusschen de lage geveltjes), dat ieder der aangeworvenen zijn kist in de ervoor bestemde lichters zou brengen. Daarna was opnieuw aan te hooren op het Oost-Indisch Huis, wat mocht, niet mocht, en moest.

Bij de Montalbaenstoren had de inscheping plaats, na een ommegang door de stad, met trommen, fluiten en trompetten.

Ave Caesar, morituri te salutant!

Zoo voelden de burgers het, die meewarig den optocht aanzagen, de mannen, die niet bepaald nuchter waren en begeleid door de juffertjes van den Zeedijk, beschouwend als marcheerend naar een spoedigen dood.

Wat voor zeer velen waar was.

De lichters brachten het volk naar de schepen, waar de dekken vol kisten en bagage lagen. Vergissingen kwamen veel voor, doordat men op een verkeerd schip werd afgezet.

Een dag daarna kwamen, met het gracieuze jacht hiertoe bestemd, plechtig een paar Bewindhebbers aan boord met de „doos met papieren" en tot het houden van een „lose monsteringe". Wie te veel of verkeerd was, ging naar land terug of naar het goede schip.

De loodsen kwamen aan boord en men ging onder zeil uit „de Balgh", het stuk zee tusschen Wieringen en Noord-Holland's vasteland, om 's avonds op de ree van Texel ten anker te komen, waar de groote koopvaardijvloot werd gevormd uit allerlei schepen.

Was weer en wind gunstig, dan geleidde een nieuwe loods het schip buitengaats na een predikatie door een predikant, of een ziekentrooster en het zingen van een psalm, en velen wierpen een laatsten blik op het vasteland, dat ze nooit meer zouden betreden.

Intusschen donderden de kanonnen het afscheidslied.

Buitengaats ontving de Oppermeester den sleutel van de medicijnkist, een der goede gaven uit de „kist met papieren", waarin o.a. ook het ambtsstokje, versierd met oranje zijden banden, van den Provoost, den Commissaris van Politie en Officier van Justitie aan boord, lag.

Tot bij „de Hoofden" bleef men bij elkaar. Dan hielden de boeiers en Rouaanvaarders aan op de Fransche kust, de Straatvaarders (naar de Middellandsche Zee) en de Lissabonvaarders wachtten elkaar op, en zoo bleven de Oostinjevaarders over, om gezamenlijk de verre reis te doen.

Intusschen moest aan de wanordelijke bende soldaten en matrozen tucht en orde worden bijgebracht. Dat geschiedde, als veel in de zeventiende eeuw, met de harde hand, die heel zwaar drukte.

Volgens den Artikelbrief splitste het volk (we spreken nu alleen over de minderen) zich in twee, soms drie „kwartieren", als Oranje-herinnering: het *Prinsenkwartier*, het *Graaf Maurits-kwartier* en het *Graaf Ernstkwartier*. Elk kwartier nam waak en roergang waar, reinigde het schip en verpleegde zijn zieken.

Des avonds, bij achten, riep de Provoost na het luiden van de scheepsklok:

„Hoort mannen hoort
Van de wacht en van de straat
Of de provoost zal geld of pand rapen!
Niemand drinke hem dronken in bier of wijn.

Het zal vanavond *Prinsekwartier* zijn.
Prinsekwartier houdt goede wacht!
God die verleen ons een goede nacht,
Een goede nacht en goede vree,
Geluk en behouden reis daarmee,
Boven die zijn wacht is! Naar kooi die zijn beurt is!
Luidt de klok!
Verlost den man van het roer en den uitkijk!

De lichten gingen uit, behalve de lamp boven de kompassen, en de lont in een hokje aan dek voor de rookers bleef aan. Beneden mocht men geen pijp rooken.

De tijd der overpeinzingen was gekomen.

Er waren er aan boord, die willens er kwamen en het eens waren met Jan de Witt's uiting „die in Holland stil zit heeft niets als haastige en gewisse armoede te verwagten, maar die waagd kan winnen."

De reis ging om Kaap de Goede Hoop, een naam met een goed voorteeken, al was het voor velen de reis naar de eeuwigheid, of zouden ze, verminkt en onverrichterzake in het vaderland terugkeeren, met een sommetje geld als vergoeding voor de in dienst opgeloopen verminkingen.

Het middeleeuwsche spreekwoord zei: „de wanhoop maakt iemand soldaat of monnik." Voor de Protestantsche wanhopigen was de keuze beperkt. Ze kozen de Oost.

Van de drie- à vierhonderd menschen, die van het schip hun tijdelijk verblijf maakten, waren de meesten nooit op zee geweest. In de kleine ruimte waren ze opgeborgen, dicht op elkaar, waar gebrek was aan licht, zindelijkheid en frissche lucht, vooral als de magen het schommelen der slecht geladen schepen niet verdroegen. In reisbeschrijvingen dier dagen vinden we vermeld, dat de meesten niets deden dan „hoesten, spugen en huilen." In doodsangst, ziek en naar, lagen ze in hun hangmat of kooi, klappertandend, schrikkend van het bulderen der golven, het loeien der winden, klepperen der touwen, kraken der masten, al het geloop, geschreeuw en geroep der matrozen. Alle matrozenwerk aan zeilen, of het versleepen van zware dingen, geschiedde ter wille van het gelijk trekken op de maat van een liedje.

Men was toen erg zingerig en dichtlustig. Een dacht aan zijn speelzucht bij het verkeerbord en dichtte berouwvol:

„Vaarwel, vervloeckt Verkeeren, 's Duyvels Maekelaar,
Ick seg aen u Vaer-wel; voor 't minst een hallef Jaer.
Wat segh ick, hallef Jaer? ik wil van al mijn Leven
Selfs mijn gedachten noyt ontrent u laeten sweven.
Volkomen twintigh Jaer, of langer, hebt ghy my
Gehouden aen den bandt van uwe Tiranny.
Ick hebber 't myne van. Was yder soo ervaeren,
Zy lieten, twyfelloos, met mijn 't Verkeeren vaeren."

Aan boord mocht er niet worden gedobbeld, of om geld gekaart. Wèl was schaken en dammen toegelaten. Toen een Provoost eens een troepje kaartende gokkers overviel, zagen ze geen anderen weg dan hem te knevelen en in zee door een patrijspoort te doen verdwijnen.

Het waren ruwe tijden. Dat komt o.a. uit in de spelletjes, die later onder de linie en bij windstilte gespeeld werden. De onsmakelijke grappen hierbij, maken ze onvertelbaar.

Maar we vergeten ons wachthoudend „Prinsekwartier". Een kwartier vóór hun wacht afliep, waren de mannen aan de pompen om een „droog schip" te kunnen overgeven. Was de eerste wacht, de „hondenwacht," van acht tot twaalf bijna om, dan wekten de kwartiermeester of een paar matrozen het kwartier, dat nu de wacht moest betrekken, met een langdradig lied van acht strophen, waar tegen het einde in voorkwam:

En laat je glazen (= zandloopers) niet stille staan,
Wij willen zoo gaaren naar kooi toe gaan.

en soms nog een ondeugend versje er vlak op:

Niemand zal daar in de helle
Als de kok met zijn gezelle,
En de bottelier met zijn maat
En het mannetje dat met het stokje slaat. (= de Provoost.)

Die oneerbiedigheden zullen wel achterwege zijn gebleven als een streng Provoost in de buurt was.

Aan boord waren natuurlijk ook, wat we nu „eersteklassers" zouden noemen, de ambtenaren en passagiers, die in „de kajuit" aten. En tot hen behoorden ook de echtgenooten, dochters, nichtjes en „handschoentjes," want dat instituut kende men reeds, al droeg het een anderen naam.

Een trouwlustige in Batavia liet b.v. in Den Haag een vriend zijn verloofde „voor zijn rekening" trouwen.

Soms een onderneming, die niet zonder risico was.

III.

„Handschoentjes." Vrouwen aan boord. De zeereis. Slaaf bij de Turken. De voeding en verpleging. De dorstperiode.

Een merkwaardig geval van toezicht op een „handschoentje" was de vrouw van François Caron, toen vice-Gouverneur op Tayouan of Formosa. Zijn huwelijk was bij volmacht te Voorburg gesloten en zijn jonge vrouw kwam onder geleide van den Commandeur van de vloot en van haar eigen zuster naar Indië. Het kon al niet mooier, zou men zeggen. Maar die zuster was de maîtresse van den vlootvoogd, wat haar niet belette, terstond na aankomst een goed huwelijk te Batavia te doen.

Ten bewijze, dat er niet veel nieuws onder de zon is, diene, dat een ooggetuige, die in 1645 de mooie vroolijke meisjes zag aankomen, verklaart, dat ze kortgeknipt uitstaand haar hadden, „comprides," zooals hij het „bobbed hair" met den Portugeeschen term noemt. Waaruit tevens blijkt, dat de reportage toentertijd vrij volledig was.

Sommige Compagniesdienaren verzochten den Gouverneur-Generaal om hun in Holland achtergebleven vrouw te laten uitkomen. Die reisden dan onder toezicht van een toevallig aan boord zijnde Domineesfamilie, of het gezin van wat wij nu een hoofdambtenaar zouden noemen, meestal op voorspraak van den Kerkeraad uit de plaats harer inwoning, op verzoek van de kerkelijke of burgerlijke overheden in Indië.

Dat de Schippers niet erg gesteld waren op het transport van een troep vrouwen of weesmeisjes en ze zelfs aan de onaangenaamste lading van traan of paarden de voorkeur gaven, is te begrijpen. Niets dan last hadden ze ervan en, ingeval de lading niet goed overkwam, zware réprimandes der superieuren.

Een der mogelijke gevaren voor de Oostinje-vaarders was een ontmoeting met Turksche zeeroovers. d. w. z. schepen van Afrika's noordkust.

De loopbaan van een voortreffelijk Compagnies-dienaar heeft, voorzoover bekend is, een einde gevonden bij de zeeroovers, die in Algiers van zijn gaven nog wel zullen hebben gebruik gemaakt.

Maar vóór dit droevig slot was zijn leven vol variatie.

Cornelis de Cretzer diende als „Secunde" aan de Kaap de Goede Hoop in 1671. Hij was iemand, die alles mee had en ieder mocht hem gaarne. Dit zou hem te pas komen, toen hij ondervond, dat een ongeluk in een klein hoekje ligt.

Commandeur Pieter Hackius voelde zich niet wel, toen op een dag in het begin van April van dat jaar een schip uit Batavia in de Tafelbaai kwam, zoodat hij het diner met den Schipper Adriaan Drom en den Onderschipper Isaac Fonteyn niet kon meemaken. De Secunde zou in zijn plaats de honneurs waarnemen.

In den namiddag (men at om twaalf uur), na tafel, onder een glas wijn en een pijp, begonnen de zeekapiteins te stoeien. Drom werd opeens nijdig, trok zijn zwaard en wilde Fonteyn te lijf, die zich niet verdedigde. De gastheer trachtte den nijdas te sussen, maar tevergeefs. Drom deed een uitval naar zijn tegenstander, doorboorde zijn kleeren en wondde De Cretzer die hevig bloedde en nijdig Drom wilde mores leeren, maar zijn bedienden hielden hem tegen. Een chirurgijn verbond de wond, doch toen die opnieuw erg begon te bloeden, en De Cretzer zijn tegenstander in de gang aantrof, trok hij zijn rapier en trof Drom in het hart.

De Cretzer, ziende dat de Schipper dood was, vluchtte, wetend, dat volgens de letter van de strenge wet, ook hem de dood wachtte.

De poorten van het Fort werden gesloten, maar De Cretzer was al weg. Bij vrienden vond hij een schuilplaats en het gelukte hem zich op een schip naar Holland te versteken.

Hij rapporteerde zelf zijn geval aan Heeren Bewindhebberen, die hem na onderzoek niet alleen van schuld vrijspraken, maar hem herstelden in zijn rang van Koopman en Secunde. Zijn schip werd na een scherp gevecht met Turksche zeeroovers genomen en zoo eindigde zijn carrière bij de Compagnie.

Heeren XVII schreven nog jaren later „De Coopman Cornelis de Cretzer mette Stermeer door de Turcken genomen blijft nog tot Algiers in slavernije."

Na de Canarische Eilanden was men het zeerooversgevaar te boven. Het scheepsleven nam al een vaste plooi aan.

's Morgens ging men onder gelui van de scheepsbel naar de godsdienstoefening; wie niet bij het gebed tegenwoordig was,

verbeurde het glas brandewijn, dat na den dienst werd geschonken. Psalmen werden gezongen uit een psalmboek, dat ieder bij de uitreis van de Compagnie ten geschenke kreeg.

Elken Zaterdag kreeg ieder zijn rantsoen voor de nieuwe week: beschuit, olie, azijn, boter; driemaal in de week werd bij de warme maaltijden van boonen, erwten, grutten met varkensreuzel en krenten, vleesch en spek opgediend, dat al heel lang in het zout gelegen had. De mannen zaten met hun zevenen aan tafel; als het vleesch of spek uit den ketel kwam, sneed de kok voor elke tafel een stuk af en om nu ongelijke deelingen te voorkomen, ging een matroos met zijn rug naar den kok staan. Deze vroeg dan: „Wie zal dat hebben?", en zoo kreeg elke tafel het rechtmatig deel volgens aanwijzing van den matroos. Het eten was altijd hetzelfde en slecht; naarmate men in de hitte kwam, werd het al slechter. Een spotvogel zei ervan: het brood was geheel en al korst; de boter was zóó sterk, dat ze wel alleen het groote zeil kon ingehaald hebben, en moest getapt worden inplaats van gesneden; de kaas had al meer dan 100,000 zielen ter wereld gebracht.

't Water werd schaarsch en stonk. Geen wonder dus, dat ziekten niet uitbleven; vooral de scheurbuik kwam veel voor. De bakboordzijde werd als hospitaal ingericht, de gezonden woonden aan stuurboord. De chirurgijns, „Meesters" genoemd, hadden de handen vol als de scheepsjongens de zieken, die nog gaan konden, opriepen al zingende:

„Kreupelen en blinden.
Komt, laat je verbinden!
Achter de mast zul je den meester vinden."

Met als spotslot:

„Als de meester komt om z'n geld te halen,
Moet je hem met breekijzers en stokslagen betalen".

Want betaling geschiedde alleen bij venerische ziekten.

Het bedorven lauwe water, ja soms het gebrek aan water, maakte de zeereis tot een hel. De dorst na het zoute eten in felle hitte was verschrikkelijk. Ze stelden water boven geld en al te dikwijls werd aan hulpelooze zieken het kleine bekertje water ontstolen. Door allerlei listen werd water gestolen uit de vaten, waarvan de deksels verzegeld waren; zoo zoog men met een

pijpesteel water door een spleet van het deksel en de erbij op wacht staande soldaten lieten het om beurten oogluikend toe. Maar toen het vat leeg was en zou worden schoongemaakt, vond de Bottelier de pijpestelen en rapporteerde het bij den Schipper. Deze liet het volk een dag lang dorst lijden zonder een druppel water uit te geven, tot een verrader de namen noemde van degenen, die water gestolen hadden. Zware straffen werden opgelegd, maar op een nacht vond men den verrader uit wraak doodgeranseld.

In de dorstperiode werd een regenbui als gave Gods beschouwd, een ontkomen aan versmachting. „Zoodra het begon te regenen spreidden we onze hemden uit, lieten die natregenen, en dronken we het water, dat we er uitknepen," schrijft er een. Sommigen dronken het water, dat van het dek afliep, hoewel dit vuil was door menschen en vee.

Tijdens zware stortbuien verzamelde men soms in een kwartier in een gespannen zeil meer dan twaalf tonnen regenwater.

Dikwijls kwam het schip niets vooruit door windstilte en vooral door de reusachtige zeegrasvelden, die den oceaan op een Hollandsche weide deden gelijken. Dan werd de toestand nog vreeselijker. De sterfte was dikwijls heel groot. Plechtig werden de in zeildoek genaaide dooden overboord gezet, op het „een, twee, drie, in Gods naam," van den Schipper.

Liefst zoo spoedig mogelijk hield men begrafenis, daar men, bijgeloovig, ongelukken vreesde van het aan boord houden van een lijk. Griezelig moet het geweest zijn, vooral bij maanlicht, als de lijken van vrienden weken lang in het zog van het schip meedreven, half opgegeten door de haaien en in verren staat van ontbinding bij de hitte. Velen zullen dan 't „Gebedtlied om een geluckige Reyse te Water" gepreveld hebben:

„Ach God! bewaer ons nu voor Noot,
'k Ben maar een handt-breedt van de Doodt;
Één plank die tusschen beyden leyt
Maeckt maer alleen het onderscheyt
Dat ick niet mede werd getelt
Bij die de doot heeft neergevelt.
Brengt ons aen het gewenschte Landt,
Opdat wij mogen naderhandt

Verkonden, wie dat was de Heer
Die ons geleyde, heen en weer:
Een schilt der Vroomen op wiens last
Lucht, Hemel, Zee en Aerde past."

IV.

Portugeesche eilanden. Kielhalen. Sint-Helena. Jachtwetten. De reis naar de Kaap. Pieter de Neyn.

Het verlangen naar land werd al sterker en sterker. De enkele eilanden, die men op den langen weg vond, had men om de onbetrouwbare Portugeezen, òf niet, òf slechts heel kort betreden.

Voor vele schepelingen was dit kort verblijf nog hun ongeluk geworden. Ze hadden getracht te deserteeren, waren weer gevangen en moesten nu de vreeselijke straf van het kielhalen ondergaan. De schuldige moest, tegen het midden van een lang touw gebonden, onder de kiel van het schip worden doorgehaald. Hij werd aan bakboord in zee gegooid en aan stuurboord begon men op het dek het touw in te palmen, zoodat het lichaam, als het niet zwaar genoeg met lood belast was, om diep genoeg te zinken, beukte en bonsde tegen den soms met schelpen begroeiden wand van het schip.

Meer dan eens gebeurde het, dat de gestrafte gestikt (want de spons met olie in den mond gaf weinig verzachting) of met verpletterden schedel binnen boord werd getrokken en zoo wel heel zwaar moest boeten, omdat hij de vrijheid verkozen had boven het strenge dienstcontract van de Compagnie.

Goddank! Sint Helena was in zicht. Luilekkerland. Want daar was volop van alles wat men zoo lang gemist had: water, al smaakte het wat zwavelachtig, vee en gevogelte, dat achtergelaten door schepelingen er zich vermenigvuldigd had, daar er geen roofdieren waren; groente en vruchten waren er het geheele jaar door in overvloed, zout was er op de klippen en de zee wemelde van visch. Het klimaat was er verrukkelijk en Jan Huygen van Linschoten was zóó opgetogen over dit natuurlijk restaurant, dat hij in zijn beroemd werk het eiland „een aerts Paradijs" noemde.

Napoleon zal er anders over gedacht hebben, evenals de Portugees, wiens neus, lippen en ooren door zijn eigen volk we-

gens verraad waren afgesneden, en die, als een voorlooper van Robinson Crusoe elders, Sint Helena in eenzaamheid als ballingsoord kreeg.

De waarde van Sint Helena was al door de Portugeezen erkend. Zij wilden dien lusthof ongeschonden bewaren, ten nutte der schepelingen. Zieken werden er tot herstel achtergelaten, maar niemand mocht zich daar metterwoon vestigen, een enkele balling dan uitgezonderd.

Ontsnapte slaven en slavinnen, die in het gebergte een schuilplaats vonden en er een bevolking hadden kunnen vormen, werden met groote moeite gevangen en naar Portugal overgebracht.

Voor Portugal was het eiland nog van grooter waarde dan voor de Nederlanders. Die durfden wel de Tafelbaai binnen te loopen als station tusschen Europa en Indië, terwijl de Portugeezen Zuid-Afrika schuwden wegens het gebeurde in 1510.

Toen was de eerste Onderkoning van Indië, Francisco de Almeida, op de terugreis bij den Tafelberg aangeland. Door een ruzie van soldaten en matrozen dwong men hem, om, als eerekwestie, wraak te nemen over den dood van enkelen, die door misverstand in een vechtpartij tegen Hottentotten gedood waren. De Almeida trok met vele edelen tegen de „wilden" op, die volleerd in het werpen met steenen, snelvoetig de zwaargewapenden doodden en ontweken. 1 Maart 1510 vond De Almeida er een smadelijken dood, met velen der voornaamste edelen, in een roemlooze schermutseling tegen Hottentotten in de buurt van de Zoute Rivier, aan den voet van den Tafelberg, waar een lijkenkuil de overblijfselen bevat van de keur van Portugals adel dier dagen.

Behalve Portugeezen genoten Engelschen en Nederlanders de goede gaven van Sint Helena.

De Nederlandsche Companiesschepen bleven er meestal veertien dagen, om het scheepsvolk wat te laten bekomen van de vermoeienissen van de zeereis.

Van de plechtige inbezitneming van Sint Helena voor de Nederlandsche Republiek door Jacques Specx in 1633 is niet veel gekomen, evenmin als van een latere in 1645. Het eiland verloor zienderoogen zijn waarde, doordat het verkeer drukker werd en de soldaten en matrozen, zonder verantwoordelijkheidsgevoel tegenover hen, die na hen kwamen, de boomen beschadigden, meer vruchten meenamen, rijp of groen, dan ze noodig hadden en vergaten de scheepshonden weer mee te nemen. Zoo kwam er een menigte

verwilderde honden, die het vee en wild schuw maakten en doodbeten. De jacht werd steeds moeilijker en de varkens van Sint Helena heetten „het zweet der matrozen".

Het is haast ongelooflijk, dat er een jachtcode, hoewel ongeschreven, bestond, niet onderdoend voor die der Engelsche landheeren, die niet overtreden werd, of er ontstonden vechtpartijen.

De Alkmaarsche weesjongen, Wollebrandt Geleynsen de Jongh, zaaide en plantte als Commandeur van een retourvloot voor de „onbekende vrienden", die na hem uit Indië naar het vaderland zouden gaan, op Sint Helena groenten en vruchten en maakte er een versje bij:

Den Commandeur Wollebrandt
heeft gesaeyt en geplant
goede appelen ende lemoenen,
risjens ende pompoenen.
pompelmoesen ende thuyncars
de Almogende geeft zyn gewas...
Wij hebben geplant. God wil wasdom geven
Opdat de vrunden daarvan mogen leven...
De vrunden gelieven
te nutten en plukken
en doen weer de correls
in d' aarde drukken.

Na het verzetje op Sint-Helena begon de lange rek naar de Oost, tenminste als men de Tafelbaai bij Kaap de Goede Hoop misliep.

Dit misloopen gebeurde nogal eens, doordat er eenige gelijkenis is tusschen de Saldanha-baai en de Tafelbaai. Dominee Valentyn maakte het mee, dat de Schipper, ziek van de scheurbuik, te kooi lag, doodzwak, met ontstoken beenen, het lichaam vol groene vlekken. De dienstdoende stuurman zag de Tafelbaai voor Saldanhabaai aan en wilde doorvaren, waardoor men kans had den Indischen Oceaan in te drijven met weinig drinkwater. Valentyn, het gevaar kennend, bezwoer den Schipper, al was het op handen en voeten, naar dek te kruipen en daar zijn gezag te doen gelden. Zoo bleef het schip voor ondergang bewaard.

Tegen het naderen van Zuid-Afrika begon men de Kaapsche meeuwen te zien, die als vriendelijke gidsen het schip kwamen geleiden. Maar tevens beteekende dit, dat de beruchte Kaapsche

stormen en zware zeeën niet lang meer zouden uitblijven. En minder dan ooit was men in staat, rustig, wèl toegerust, het gevaar af te wachten.

Ziekten en sterfgevallen hadden het aantal handen aanzienlijk verminderd. Op een der schepen kwam op een avond slechts een klein troepje mannen naar het gebed; de rest was ziek of dood. Mismoedig riep de Schipper uit: „Is dit al mijn gezond volk van zooveel zielen... wat zal dit nog worden!"

Het roer, dat bij stil weer door één man kon worden bediend, eischte er vier of vijf bij storm. En wie zouden er bij de pompen staan, als het schip lek sloeg, of als de naden door wringing te veel water doorlieten?

Soms belette mist het veilig varen en als, bij het scheuren van de nevels, de uitkijk „land, land!" riep, maakten de blijdschap en dankbaarheid plaats voor vertwijfeling en doodsangst, als bleek, dat men op een rots of op de kust geloopen was. Van bemanningen van 350 koppen, kwamen er soms 50 of minder aan de Tafelbaai, dus bij stranding was de hoop op redding gering.

Dan, met den dood voor oogen, deed iemand, de Schipper of de Dominee, het noodgebed, en vermaande de schepelingen „om in dit baarblijkelijk gevaar hun tot een zalig einde te bereiden en 's Heeren mededoogen en vaderlijken bijstand af te smeeken." De mannen, in wanhoop, „wenschten elkaar met schreiende oogen de zaligheid," vertelt een oud-Indischgast, die van schipbreuken kon meepraten.

Wie gedacht had, dat hij door voor de Oost te teekenen, zijn kruis en narigheid had achtergelaten en een zonnigen tijd tegemoet ging, ondervond, eerst op zee en later in Compagniesgebied, dat men zijn lot niet ontloopt. Het sterrenbeeld het Zuiderkruis, nieuw voor de „orang baroe," was het onderwerp van een vers van den weinig soliden jurist Pieter de Neyn, die in een ernstige bui zijn gedachten bij het zien van het Zuiderkruis aldus neerpende:

Hoe wij gestaag in kruising leven
Van d'een in d'ander ons begeven
En volgen 't kwaad van voet op voet,
Dat leer ik nu in overvloed.
Ik dacht mijn kruis dat was ten ende
Zoodra ik mij naar 't Oosten wende,
Maar vind waar dat ik vaar of ga,
Het een kruis volgt het ander na.

Het Noorden had ik pas bezyen,
Ik dacht niet meer om 't oude lyen.
Mijn oude kruis geheel verdween,
Zoo als my weer een nieuw verscheen.
De hemel kwam 't mij zelve wyzen
Zoodra zijn sterren kwamen ryzen
En wees, als met den vinger aan
Dat onder 't kruis wy altyd staan.
Het kruis dan, Heer, van alle dagen
Ons opgelegt, laat ons dat dragen
Geduldig, met een vroom gemoed,
Standvastig tegen tegenspoed.
Maar 't kruis van Uwen Zoon gedragen,
Zyn smaad, zyn striemen en zyn slagen,
Zyn vleesch, zyn bloed, zyn doodsche pyn,
Laat ons die mee-deelachtig zyn.

Onze dichter had een naar einde. Men vertelde dat de „vrouwlui" en „het drinken van arak," dus Venus en Bacchus, hem nekten. Hijzelf vertelt, hoe hij in 1675 na een rit op een Perzischen hengst, zeer bezweet in een koude rivier baadde. Hij kreeg een beroerte, werd lam en leefde in Holland „zwak ter been en kwalijk ter taal." Hij zelf stelde de diagnose: „barbery of landziekte," al zal hij wel voldoende vitaminen hebben verwerkt. Door zijn geschriften kent men hem nu nog, waar velen, voortreffelijker dan hij, volstrekt vergeten zijn.

Van Gouverneur-Generaal Cornelis Speelman was hij een intiem vriend. Wat ook wat zegt. Beiden dronken een stevigen borrel.

V.

Straffen aan boord.
De Artikelbrief.

Na het verblijf op Sint-Helena begon opnieuw het sleurleven aan boord onder voortdurende dreiging van straf bij overtreding van den Artikelbrief.

In het lieve vaderland was die al een paar malen aangehoord en onderweg werd de bemanning herhaaldelijk getracteerd op de voorlezing, soms van het geheele stuk, dan weer eens van gedeelten, die de Schipper, om goede redenen, toepasselijk vond.

Het begon natuurlijk met de gehoorzaamheid aan meerderen in rang. En daar de soldaten en matrozen de laagste groep vormden, waren ze de eersten om den zwaren druk van de Wet te gevoelen.

Zoo'n schip was een stadje op zichzelf, waar de kajuit „binnen scheepsboord als een raadhuis in een stad voor heilig en sacrosanct geacht en gehouden moest worden." Maar nu was het volk aan boord over het algemeen niet van het slag om iets, wat ook, voor heilig te houden.

Om te beginnen was er een stemming als van kat en hond tusschen matrozen en soldaten, die elkander uitscholden en het leven verpestten. Die stemming verbeterde er niet op als velen zich te buiten gingen aan de van den zielverkooper meegekregen brandewijn. De oudgasten wisten allerlei gauwigheden, hetzij door vertoon van vriendelijke hulpvaardigheid, dan wel door het stelen uit de kisten, om de nieuwelingen van drank en tabak te ontlasten.

Zoo kwam het tot ruzies en vechten, soms tot doodslag.

De handhaving van de justitie geschiedde met de behoorlijke plechtigheid en securiteit. Er werd recht gesproken in naam der Hooge Overheid, dat wil zeggen der Staten-Generaal, van de Heeren Bewindhebbers der Generale Vereenigde Oost-Indische Compagnie, van den Prins van Oranje, van Gouverneur-Generaal en Raden, zelfs in naam van de Staten-Generaal en de Prinses Weduwe, en nog meer variaties en combinaties, immer de Hooge Overheid voorstellend.

Er waren wel gezagvoerders, die als „Schippers naast God" zulk een overdreven gevoel van hun macht hadden, dat ze zich gerechtigd achtten om zonder de voorgeschreven assistentie recht te spreken en straffen op te leggen. Doch hier maakten Heeren Zeventien wel een eind aan door intrekking van zes maanden gage en bij herhaling door ontslag uit 's Compagnie's dienst.

Aan boord van elk schip was een college, bestaande uit meestal vijf personen : een Opperkoopman, een Onderkoopman, de Schipper en een paar machthebbenden, die den Scheepsraad vormden. Maar als men in vloot voer, moest de Kommandeur van de vloot verwittigd worden als er een rechtszaak te behandelen viel, door het laten waaien, een uur lang, van de vlag aan de kraallijn bij de mars. De vlootvoogd kon dan zelf komen, of wel een gemachtigde zenden. Men wachtte tot den middag van den volgenden dag of aan dit „convocatiebiljet" voldaan werd. Kwam er dan niemand, dan werden kleine overtredingen berecht.

Ging het om misdrijven waarop een heel zware straf, ja zelfs de dood, stond, dan moest die zaak in den Breeden Raad, d. i. een college gevormd door combinatie van vijf van de verschillende Scheepsraden, berecht worden. Indien een schip alleen voer, was de Scheepsraad bevoegd recht te spreken en te doen.

Van alles hield men nauwkeurig boek, de aanklachten, de vonnissen en de executies. Indien een zaak, die uitstel lijden kon, te onzeker bleek, werd de beslissing overgelaten aan de rechters te Batavia of in Holland.

Geen uitstel was er voor muiterijzaken. Het was te gevaarlijk belhamels, al was het zwaar geboeid, aan boord te houden.

Den Provoost kennen we al. Een deel van de boeten was, benevens het sluitgeld, d. i. het in- en opensluiten van de boeien, een extraatje boven zijn maandgeld. Hij verhoorde, met twee bijzitters, de getuigen en den aangeklaagde. Het Confessieboek bevatte het resultaat.

De Provoost deed den eisch. Niemand kon ter dood veroordeeld worden, als hij zijn misdrijf niet beleed. Was de Provoost voor zichzelf overtuigd van de schuld van den aangeklaagde, die niets wilde bekennen, dan kon hij pijniging eischen: uitrekken door het hangen van een zwaar kanon aan de voeten van het slachtoffer, het steken van brandende lonten tusschen de vingers, e. d.

De eerste Artikelbrieven stammen uit den tijd van Graaf Maurits en tot het einde van de Compagnie bleef de harde zeventiende-eeuwsche toon doorklinken in de volgende redacties.

Na de gehoorzaamheid aan meerderen in rang was het verboden den naam des Heeren ijdellijk te gebruiken door vloeken, zweren, Godslastering of spotten. Ook het hinderen van Predikanten en Ziekentroosters. Ieder moest 's morgens vóór den vroegkost en 's avonds vóór den maaltijd de gebeden bijwonen, tenzij men wegens ziekte mocht wegblijven. De straf, die op wegblijven stond, was voor den eersten keer: verbeuren van wijnrantsoen en het betalen van een gulden boete; voor den tweeden keer het dubbele, en voor den derden keer het gelaarsd worden door het kwartier.

Gelaarsd worden was een zware straf. Een „laars" was een eind dik touw, waarmee de matroos soms wel tot vijfhonderd slagen kreeg voor „het natte gat". Maar „droog laarzen" kwam ook leelijk aan. Soldaten werden dan gebeukt met een soort knods, die op een geweerkolf leek.

Sedert Maurits' en Van Oldenbarnevelt's tijd vooral kende men de treurige gevolgen van godsdiensttwisten. Er waren Protestanten in vele schakeeringen aan boord. Daarom waren disputen over geloofszaken verboden op boete van een maand gage en, als er twist kwam, van lichamelijke tuchtiging bovendien.

Terugkeer uit Compagniesgebied vóór het contract van vijf jaren om was, deed al wat nog van de Compagnie te vorderen was, verbeuren. Het dienstnemen, na volbrachten diensttijd, bij vreemde Compagnieën rekende men als desertie.

De terugkeer moest plaats hebben over zee. De landweg naar Europa over Soeratte, Perzië „of anderszints" was verboden.

De maandgelden gingen in buitengaats.

Nauwkeurig was bepaald op welke wijze verdiende gage naar Holland kon worden overgemaakt, òf door een schip te kiezen waarop de risico zou loopen, òf door een Compagnieswissel à 8 pCt. premie. Bij overplaatsing ontving ieder zijn rekening mee, waaruit baten en schulden bleken, ook waar en wanneer die waren verdiend en gemaakt.

Allen aan boord hadden ingeval van brand of stranding belang er bij om te helpen blusschen of redden, want schip en lading waren onderpand voor de betaling der maandgelden.

De invaliditeits-uitkeering voor in dienst opgedane verminkingen was niet hoog: voor het verlies van twee oogen kreeg men f 900,—, voor den rechterarm f 800,—, den linkerarm f 500,—, twee beenen f 800,—, een been f 450,—, twee handen f 1000,—, de rechterhand f 600,—, de linker f 400,—, een oog f 300,—.

De berekening van buitgelden was nauwkeurig vastgesteld. Plunderen van genomen schepen was verboden. Wel mocht men de kleeren van het veroverd volk nemen.

Het hoofdstuk over bevordering, als dat werd voorgelezen, was misschien voor enkelen een prikkel tot ijver. Geschenken, in Indië ontvangen, bij ambassades e.d. kwamen aan de Compagnie. Wilde men ze behouden, dan moest de waarde ervan in 's Compagnies kas worden gestort. De losgelden, ingeval van gevangenneming door den vijand, mochten vastgestelde bedragen niet te boven gaan.

Nu komt het voornaamste verbod: particuliere handel was ten allerstrengste verboden. Maar een witte raaf was degeen die nooit dit voorschrift overtrad. Toch stond het opgenomen in het gebed vóór de vergaderingen, maar de sleur ontnam de waarde

aan de woorden. Niet allen hadden Jan de Witt's strenge opvatting van den eed, toen deze een haas, door een jachtlievend familielid gestuurd, terugzond, daar hij geen geschenken mocht aannemen.

Ieder moest tevreden zijn met zijn rantsoen. De wijn moest bij verstrekking terstond worden gedronken; opsparen ervan was verboden. Wie niet wilde drinken, diens wijn bleef in het vat. Men mocht geen levensmiddelen overboord gooien, tenzij een Schipper of Koopman de ondeugdelijkheid ervan had vastgesteld.

Dan volgden bepalingen over het onderhoud van wapens en gereedschappen, waarover eens per week inspectie werd gehouden.

De medici waren chirurgijns, oudtijds barbiers geheeten, sedert den tijd dat in de badhuizen werd geschoren, adergelaten en koppen (bloedzuigers) gezet. Het Duitsche woord „Bader" voor barbier herinnert er nog aan, en ook in Nederland was de uitoefening der chirurgie verbonden met het scheren, friseeren en opkrullen der snorren. Betaling was men hun alleen verschuldigd bij „onreine ziekten" en kwetsuren buiten scheepsdienst verkregen.

Bij het lezen van al die beperkingen van de persoonlijke vrijheid begrijpt men het antwoord van den Amsterdamschen tooneelspeler, die, door een in Indië vertoevenden oom, nog wel Joan Maetsuycker, aangespoord om in den Oost zijn fortuin te komen zoeken, antwoordde dat hij liever in Holland voor Prins speelde, dan in Indië een slaaf te zijn.

VI.

Zindelijkheid op de schepen. Standsverschil. Vendutics aan boord. Straf als weerwraak. Joost Schouten. Vrouwen als matroos.

Daar de gezondheidstoestand op de schepen voor de Compagnie van heel groot belang was, behoorde de reiniging van het geheele schip tot een der dagelijks terugkeerende werkzaamheden. Van het sprenkelen van azijn verwachtte men vooral goede resultaten.

Alleen „ter plaatse daartoe geordonneert" mocht men „zijn gevoeg doen" en „zijn water maken". De aanduiding, die nog op Spaansche en Portugeesche schepen voor die gelegenheid in zwang is, „el jardin" of „o jardim", de tuin, doet in volle zee komisch aan.

Nu we toch deze heel menschelijke aangelegenheid behandelen, kan vermeld worden, hoe Jan Pieterszoon Coen en zijn Raad het niet beneden hun waardigheid, ja zelfs hun plicht, achtten, om een vonnis te vellen over een sergeant, die op de bovenverdieping van het wachthuis gemakshalve een der ramen gebruikt had, in plaats van naar beneden te loopen, overeenkomstig de op dit onderwerp slaande paragraaf in den Artikelbrief.

Dat ook op dit gebied rang en stand in acht werden genomen blijkt uit een teekening van onze loge in Atjeh, waar afgebeeld staan de „secreeten voor 't gemeene volck" en de „secreeten voor d'officieren."

Trouwens, wie meenen mocht, dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden een democratische staatsinrichting was, waarin elk burger gelijke rechten had als andere landgenooten, komt bedrogen uit. Zooals volgens een grapje van vóór den oorlog, in Duitschland de mensch pas bij den Graaf begon, zoo behoorden in onze Republiek alleen zij tot de Heeren, die in stads- of provinciebestuur, aan Universiteit en op den kansel een plaats innamen.

Een groot verschil was er dus tusschen een willekeurig vroedschapslid van b.v. Delft en Rembrandt, Rumphius, Vondel en hun maatschappelijk gelijken. Het was voor Michiel Adriaanszoon de Ruyter al een heele eer om in de vergadering van de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal vlak voor zijn laatste reis „op een gemeene stoel zonder armen" gezeten te mogen verklaren, dat hij vaardig was om zich naar 's lands vloot te begeven, aanbiedende zijn onderdanigen dienst.

Nu begrijpt men wel, wat de positie van een gewoon handwerksman was. En met volkshumor leerden ze berusten:

„Wat de Heeren wijzen
Moeten de gekken prijzen".

Het gemaakte onderscheid in onze loge in Atjeh was dus nog zoo gek niet.

De door storm kletsnat geworden kleeren mocht men niet zoomaar neergooien, maar men moest ze na ze „uitgetrapt" te hebben, te drogen hangen.

Een, hoewel feitelijk treurig, verzetje was de vendutie voor den mast van lijfgoederen van overledenen. Zooals nu op een mailboot, opgave van adres verzocht wordt, eischte men toen het maken

van een testament. Een nauwkeurige inventaris werd opgemaakt van de nagelaten goederen. De erfgenamen ontvingen wat hun toekwam. Te vergelijken met het tegenwoordige vendutie-reglement is de bepaling dat alleen zij op de lijfgoederen mochten bieden, die een batig saldo bij de Compagnie hadden staan.

Vanzelf spreekt, dat ruzie maken aan boord uit den booze was. Op water en brood in de ijzers zitten was de straf. Het verbod van dobbelen en spelen is reeds vroeger vermeld.

Wie in drift zijn mes trok, werd met zijn mes door de hand aan den mast vastgestoken en moest er zoolang staan, totdat hij er toe kwam, om zijn hand vrij te trekken en naar den chirurgijn te gaan om zich voor eigen rekening te laten verbinden. Deze medicus had meestal genadig zijn anatomische kennis gebruikt bij de vaststeking, om zoo min mogelijk spieren door te snijden.

Wie aan boord iemand doodde, werd tegelijk met het slachtoffer overboord gezet. In een versje, geschilderd op een plank, die in het Bataviaasch Museum bij het bloedrood geschilderde kastje met beulszwaarden hangt, luidt het tot leering:

„Wie menschenbloed vergiet
Diens bloed zal m' ook vergieten.
Wie misdoet moet de straf
Tot wederwraak genieten.
Dat eischt de groote God
In sijn gestrenge Wet.
En daarom is dit zwaard.
Hier bij het recht gezet."

Want de beulszwaarden werden bewaard dichtbij de plek waar de Colleges van Justitie recht spraken.

Indien iemand wegens uitgesproken vonnis den rechter beleedigde, moest hij geknield en blootshoofds, met gevouwen handen om vergiffenis bidden tot God, de Justitie en den rechter.

Er bestaat een vonnis van een krijgsraad op een schip uit den tijd, dat men om kolonisatiedoeleinden nog wel eens soldaten met hun huisvrouw naar Indië liet gaan. Een soldaat en zijn wederhelft leefden aan boord met elkaar in voortdurende ruzie. Wegens vloeken en slaan hadden beiden in de boeien gezeten. Daarna hield hij zich ziek overdag en raasde 's nachts, beweerde dat hij van den duivel bezeten was en veinsde zelfmoord te willen plegen

en zijn vrouw te willen dooden. Hij kreeg als remedie een zware geeseling en moest met een bout aan het been werken tot dat „hij van den luien duivel ontslagen was."

Een zware straf was het „van de ra loopen". De boosdoener werd in zijn onderbroek staande met gebonden handen en voeten aan een touw vastgemaakt; aan een lange lijn trok men hem op tot aan de groote ra en liet hem dan plotseling in het water vallen, waarin hij, met lood bezwaard, zonk. Dan haalde men hem weer op naar de ra en zoo had driemaal de onderdompeling plaats, waarna dan nog het reeds beschreven „laarzen" volgde.

Voor het aanbrengen van muiterij en samenzwering gaf men aanzienlijke belooningen en natuurlijk werd de naam van den aanbrenger geheim gehouden. De muiters zette men levend overboord, een lot dat ook homosexueelen beschoren was.

Dat men ten opzichte van deze laatsten zonder aanzien des persoons te werk ging, blijkt wel uit het sterven van den Extra-Ordinaris Raad van Indië Justus Schouten, die „vrijwillig buiten pijn, ofte banden van ijzer, ofte eenige dreigementen van dien" zijn schuld bekend had. Daar hij het rechtersambt indertijd zelf bekleed had, en dus „grondige kennisse" had, „hoe abominabel en gruwelijk de vuile sodomitische zonden voor de oogen Gods en der menschen worden gehouden, in voege dat God de Heere om dezelve landen en steden met vuur uit den hemel verdelgd en zoo tot exempel en afschrik van de gansche wereld uitgeroeid heeft" luidde zijn vonnis om „aan een paal gebonden, met den koorde ter dood geworgd en voorts het lichaam in den vure geworpen om tot asch geconsumeerd te worden met confiscatie van alle zijne goederen".

De parallel met de Heilige Schrift was er: verdelging door vuur tot afschrik van allen.

Zoo verging het Joost Schouten in 1644, een der beste ambtenaren van de Compagnie.

In hun Godsbetrouwen was den rechters het Godsoordeel niet vreemd. Er zijn gevallen bekend, dat veroordeelden moesten loten, wie de doodstraf kregen, wie een andere straf.

Gevaarlijke klanten, wier misdrijf bijna zwaar genoeg was, om ze overboord te mogen zetten, liet men uit menschlievendheid op onbewoonde eilanden achter, met wat brood, olie, rijst en haken om visch te vangen, soms ook een geweer en wat kruit.

Het Robbeneiland bij de Tafelbaai is in de eerste helft van de zeventiende eeuw hiervoor nog al eens gebruikt.

Na opsomming van ophanging aan een der ra's en van fusilleeren zijn nu wel de voornaamste straffen vermeld.

De schildering van de uitreis zou onvolledig zijn, als de vrouwen, die als matroos verkleed dienst namen, onvermeld bleven. Het nog bekende liedje van het „meisje loos, die wou gaan varen al voor matroos" heeft zijn oorsprong in wat herhaaldelijk is voorgevallen. De Schippers- en Dominees-vrouw deden goeden dienst bij 't constateeren van het bedrog. Bij ontdekking gaven ze meestal voor, naar haar man, vrijer of familie in Indië te willen gaan, maar gewoonlijk waren het „straatvarkens", om maar een der zachtste woorden voor haar uit de zeventiende eeuw te gebruiken, die onder de bemanning reeds vóór de inscheping haar vrienden hadden. Als waschvrouw of naaister moesten ze, in vrouwenkleeren, de reis vervolgen, maar bleven een voortdurend gevaar aan boord.

Niet voor niets was een der strengste geboden op zeerooversvaartuigen: geen vrouwen aan boord! Dichters en romanschrijvers voor wie in hun fantasie het zeerooversleven een bijzondere aantrekkelijkheid had, hebben deze wet over het hoofd gezien. De piraten en boekaniers haalden in de havens waar men aanliep hun schade wel in.

VII.

Huwelijken met vrouwelijke matrozen. Lijken aan boord. De Kaap als redding. Kaapsch plan. De Haarlem.

Aan de Kaap, toen er een nederzetting was, waren Commandeur of Gouverneur en Raad, als het eenigszins kon, welwillend tegenover die vrouwelijke matrozen en werd haar toegestaan naar haar familie of kennissen te Batavia, door te reizen. Ook vermeldt het Kaapsch Dagregister bij een huwelijk van een vrouwelijke kajuitsdochter met een vrijman, dat men hierin de merkwaardige bestiering Gods zag.

Maar een andermaal, toen verschillende trouwlustigen dongen naar de hand van zoo'n matroosje met veel charme, liet de Raad

alle vrijers een blauwtje loopen, daar haar verleden de kans op een goed huwelijk wel heel gering maakte.

Dat het matrozenpak een uitkomst bleek voor onbegrepen getrouwde vrouwen, komt ook voor. Zoo vinden we, dat aan de Kaap „het wijf van den vrijwagenmaker L o u i s v a n A s .... in matrozenkleeren hier op het strand met pak en zak betrapt en in arrest gebracht werd.... als hebbende willen kwaadaardiglijk haar man verlaten en naar 't vaderland met een der retourschepen vertrekken".

Op een schip met den beteekenisvollen naam „de Eendragt" kwam, vermoedelijk als dienstbode of verwante van een der hoofdambtenaren, een juffrouw uit, die zich aan boord verloofd had met een „Sergeant", dus een officier. Op de zeereis veranderde ze van gedachten en toen het schip aan de Kaap kwam en de Raad gemengd werd in de ruzies, die aan boord waren voorgevallen, kwam er een schandaal los, waarin de Dominee, de Onderkoopman en enkele officieren, genoemd werden. De „Sergeant" kreeg een ander schip, nadat hij en de juffrouw plechtig en schriftelijk de verloving verbroken hadden.

De zeeroovers waren op het punt van wel of geen vrouwen aan boord vóór bij den Artikelbrief. Doch de Bewindhebbers hadden geen keuze en moesten wel vrouwen naar Indië laten gaan.

Hierboven herinnerden we er aan, dat schippers en scheepsvolk rampen vreesden van het aan boord houden van een lijk. Maar aangezien niet ieder in zijn leven alle onaangenaams uit den weg kan gaan, moest de Schipper van „de Phoenix" er wel in berusten, dat Vlootvoogd V a n d e r L a e n het lijk van zijn echtgenoote, C l e m e n t i a F o c k s t e e r t, wèl gekist, en voorloopig begraven in het ballastzand, drie weken aan boord hield, tot de Tafelbaai bereikt was. De kist stond twee dagen op het plein van het Fort en 18 Juli 1663 had de begrafenis in het Fort, recht tegenover de Slavenloods, plaats. Hoewel een felle Zuid-Ooster-storm belette, dat bootsvolk van zijn vloot aan land kwam, om bij de plechtigheid dienst te doen, liet V a n d e r L a e n de begrafenis doorgaan.

Lijken van hen, die dicht bij een kust stierven, kregen wat geld mee, om bij aan-land-spoeling kans op een „eerlijke begrafenis" te hebben.

Men kan niet zeggen, dat het land aan de Tafelbaai, van zee uit gezien, een prettigen indruk maakte. De geel-roode steenachtige bodem, zonder plantengroei, was weinig aanlokkelijk. Het kon er waaien, dat menschen van de been geblazen werden en vrij groote steentjes, meegevoerd door den wind, gevaarlijke projectielen werden.

Toch was het land welkom aan de zieken, vooral aan de lijders aan scheurbuik, die, zooals de Kaapsche Regeering aan de Bewindhebbers schreef, als egels opgerold, niet konden gaan of staan. In hangmatten werden ze uit de booten gehaald en naar het Fort getransporteerd, anderen kwamen op handen en voeten aankruipen, „hakende en snakkende naar een blaadje groente of een lepeltje melk, zooals een visch naar water snakt". Na korten tijd begonnen de herstellenden langs de straten te wandelen, als het een der verrukkelijke dagen was, waarop het zoo mooi is te Kaapstad; de mannen, die nog slecht ter been waren, zette men in de buitenlucht ter opkwikking.

De Schippers hadden het niet erg begrepen op de zeer gevaarlijke Tafelbaai. We zien, dat dikwijls Schippers een ongunstig windje als voorwendsel namen om er niet ten anker te komen, als er tenminste voldoende drinkwater aan boord was. De stormen en valwinden waren er berucht en een klip, de Walvisch, bij den staart van den Leeuwenberg, had een slechten naam. Door een duidelijke instructie en kaarten van de Tafelbaai aan Schippers mee te geven, dwongen de Bewindhebbers ten slotte tot het aandoen van Zuid-Afrika, kort, nadat een nederzetting gevormd was. Alleen „in den alleruitersten nood" mocht men een andere plaats ter „ververschìng" kiezen.

Zoowel bij de Engelsche als bij de Nederlandsche Compagnie, kwam in het jaar van de stichting van Batavia het plan op, om van de Tafelbaai een ververschingsstation te maken. Tot resultaten kwam het niet. Wèl namen in het midden van 1620 de scheepsbevelhebbers Andrew Shillinge en Humphrey Fitzherbert op eigen gezag het land bij de Tafelbaai in bezit voor hun Koning Jacobus I. Ze hadden van Nederlanders, die met Compagniesschepen er juist lagen, vernomen, dat vermoedelijk in 1621 er een Hollandsch fort gebouwd zou worden. Om nu allen vóór te zijn, heschen ze, na het vertrek der negen Hollandsche schepen, hun vlag op den Leeuwenberg, die King James' Mount gedoopt werd.

In het document van plechtige inbezitneming staat dat ze het verkieslijker vonden, dat vreemden aan Engelschen toestemming vroegen om er water in te nemen en zieken te lossen, dan dat Engelschen het anderen zouden moeten verzoeken. De Engelsche regeering zag het belang van hun daad niet in. Zoo gebeurde er niets.

De schepen, van welke natie dan ook, die de Tafelbaai binnenliepen, deden dit, om er versch water en hout te halen en, als het kon, er vee te ruilen bij de inboorlingen. Niet altijd ging dit laatste even gemakkelijk: het gebeurde herhaaldelijk, dat de troep ossen, die per stuk voor een stukje ijzer of koper, of een paar messen gekocht was, door de Hottentotten teruggelokt werd onder hun kudden.

De Engelschen hadden voor langen tijd de markt bedorven, toen ze een Hottentot mee naar Engeland namen, en hem in 1614 een metalen wapenrusting ten geschenke gaven. Daarmee teruggekeerd bij zijn landgenooten, vonden deze koper en ijzer een onvoldoend betaalmiddel voor het vee. Was er geen vee te ruilen, dan nam men het met geweld, waardoor veehoudende inboorlingen zóó schuw werden, dat ze, bij nadering van schepen, met hun vee het binnenland introkken.

De Tafelbaai diende ook als verzamelplaats voor uit elkaar gedreven vloten. De Commandeurs lieten er onder gemerkte steenen, of bij vertrouwde Hottentotten, brieven achter voor hen, die er later kwamen. Het Museum te Kaapstad bezit nog steenen, met mededeelingen van schepelingen en het opschrift: „Soeckt Brief."

Het was omstreeks het midden van de zeventiende eeuw, toen onze Republiek vrij van Spanje was en de strijd om de vrije zee en om den handel begon met Engeland.

Heeren Bewindhebbers vatten toen het Kaapsche plan van 1619 weer op, daar Sint-Helena als ververschingsstation in waarde sterk afnam, en ze over Afrika's Zuidpunt ingelicht waren, doordat schipbreukelingen er maanden lang hadden moeten verblijven, eerst die van het schip „Het eiland Mauritius", in 1644, daarna die van de „Nieuw-Haerlem", dat in 1647 was komen te stranden, op de thuisreis.

Zoo'n ramp was in een oogenblik gebeurd. Het schip voer de baai in, de Zuid-Ooster stak op, de ankertouwen braken door de

zware branding, en de „Haerlem" zat muurvast. Een soort veerdienst richtte men in, door langs een kabel volk, wapenen, ammunitie en levensmiddelen uit het schip naar land te brengen. Het meerendeel van het volk vertrok op Engelsche en Hollandsche schepen naar Europa en de Onderkoopman Leendert Jansz bleef met zestig ruwe gasten achter in een opgeworpen aarden fortje, Zandenburg genaamd, tegenover het schip, twee mijlen van den mond van de Zoute rivier.

Om de lading van peper, suiker en kaneel zooveel mogelijk te redden, liet men de pompen op het zwaar lekgestooten wrak niet stil staan, dag en nacht. Maar toen het Paschen was, werkte het volk twee dagen niet, en het schip liep vol. De mannen in het ruim vielen flauw van den scherpen stank van het mengsel suiker, gistende peper en zeewater; ratten en muizen stierven ervan.

De voeding liet intusschen veel te wenschen over; de inboorlingen brachten geen vee ter ruiling, penguins en andere zeevogels leverden een soberen maaltijd, de visch was schaarsch. Toen er, iets het land in, een rhinoceros en een olifant aan het vechten waren, doodde het volk den eersten, waarvan het smakelijke vleesch goed te pas kwam bij de tranige eier- en vogelgerechten. Bij de Versche Rivier in de Tafelvallei werden groententuintjes aangelegd.

Op het strand lagen de geloste natte goederen te drogen en verrot lijnwaad maakte men tot lont.

Het volk werd onwillig en rebelsch. Thuisvaarders hadden steeds het dwaze idee, dat, als ze de Kaap de Goede Hoop voorbij waren, ze „uit Indië" waren en de Overheid geen vat meer op hen had. Volgens voorschrift van een juridisch handboekje zag Jansz nog al wat door de vingers, daar hem de macht ontbrak, streng op te treden.

Bijna een vol jaar hadden de schipbreukelingen aan de Tafelbaai doorgebracht, toen de retourvloot, van 1648, volk en lading opnam en naar het vaderland bracht.

De opgedane ondervinding van Afrika's Zuidpunt had groote gevolgen.

VIII.

Thuisvaarders.

Hebben we ruwe gasten op de uitreis meegemaakt, ze waren nog vrij kalm, vergeleken met de thuisvaarders, die door hun Indische jaren zóó verwilderd waren, dat het alle beschrijving te boven gaat. Van velen „wees de gesneden en gekorven rug den wrevelmoedigen aard aan." De groep van hen, wier levenslust door verschillende ziekten, in en buiten dienst gekregen, geheel gedoofd was, gaf aan Vlootvoogd en Schippers geen last.

Kapitalisten waren er uit de soldaten en matrozen onder de Indische zon niet gegroeid, maar toch niet als armlastigen betraden ze den Europeeschen bodem. Het was gebruik geworden, dan pas aan Compagniesdienaren terugkeer naar het vaderland toe te staan, als ze een tegoed van twaalf maanden gage bij de Compagnie hadden. Daarbij hadden ze zich meestal een partijtje goederen aangeschaft, waarop in Europa een zoete winst te wachten was, mits men de niet-gepermitteerde kisten met zijden stoffen en thee en de vaten met porcelein maar veilig en wel door de visitatie kreeg.

Wel was er nauwkeurig aangegeven, hoeveel kisten, en van welke afmetingen, ieder volgens zijn rang mocht meenemen. Deze goederen werden van een brandmerk voorzien, wat den weg voor vervoer vrij maakte. Maar men nam méér mee en toen tot Mr. Aernout van Overbeke, die voor Raad van Justitie naar Indië voer, door den Fiscaal de opmerking gemaakt werd, dat één kistje ongemerkt was, zei de eigenaar: „laat het dan ongemerkt doorgaan", wat geschiedde.

Trouwens, op „afhaaldag" op het Oost-Indisch Huis, hetzij in Amsterdam, dan wel te Middelburg, waren er wonderen te doen met enkele zilveren ducatons (drieguldensstukken) als fooi; en met de thuisvaarders, die geen extra kisten hadden, was wel een geschikte en voor beide partijen voordeelige regeling te treffen.

Het contante geld was gauw op. In het lieve vaderland was het al net als in Indië „Banjak goela, banjak semoet" en als het geld verfoven was, ondervond ieder de waarheid van de oer-oude zegswijze, die de classici onder de bende kenden als:

Donec eris felix multos numerabis amicos.
Tempora si fuerint nubila solus eris.

(Als je gelukkig bent, zul je vrienden bij bosjes tellen.
Maar komt de wolk voor de zon, sta je in armoe alléén).

Vóór het zoo ver was, namen de Oostinjevaarders het ervan in de voor het plebs jolige buurten van Amsterdam. Trijntjes waren er genoeg, om wijntje mee op te drinken. De weelde der Heeren, het rijden en rossen langs straten en grachten, wilden ze, na zooveel misère in Indië, overmoedig, dat ze er het leven en den levenslust hadden afgebracht, nu ook genieten, maar dan met een schep er bovenop: niet in één rijtuig zouden ze rijden, maar in drie.

Dat moest zóó: de eerste wagen reed zóó hard, dat de vlag uitwoei en in dat rijtuig lag de hoed van den jubilaris. Was de hoed niet een embleem van macht, als in het verhaal van Wilhelm Tell, en van kennis, waar zoo'n hoed het doctorschap vertegenwoordigde? Hij gevoelde zich „machthebbende" tegenover zijn publiek.

Dan de pijp en de tabaksdoos in rijtuig No. 2. Met zulke attributen werkte men op de verbeelding van de voorbijgangers. Rooken deed aan het zwavelbranden van de hel denken en Graaf Maurits en Bestevaer hadden in het leger en op de vloot het rooken als duivelswerk verboden. Maar Jan de Oostinjevaarder, die in dienst nooit had mogen vertellen, hoe hij over eeuwige rechtvaardigheid en het hiernamaals dacht, ziende, wat hem en zijn makkers overkwam, had nu eens een onbedwingbaar genoegen, om openlijk te toonen, dat hij lak had aan alles, de Overheid incluis.

In het derde rijtuig de Baas zelf met zijn uitverkorene, beiden lichtelijk aangeschoten bij het begin van den tocht, een triomphale rit door het onvolprezen Amsterdam, waarvan hij, nog in Indië, gezworen had, dat hij de straatsteenen zou doen barsten door zijn wilden joligen rit.

De dolle en overmoedige stemming, die zooveel openbaarde van wat het feestvarken eigenlijk zelf niet duidelijk was, zijn verre en lange ballingschap, zijn te boven gekomen permanent doodsgevaar, zijn nooit vergeten gemis van stadje of dorp, familie en meisje, de herinnering aan de Indische soldaten- en matrozenhel, die stemming kon zich slechts uiten in zang, lawaai en pakken en zoenen van de „tijdelijk waarnemende" betere helft.

Zoo uitte er zich een, als het ware zich rechtvaardigend voor zijn medemenschen, in het volgend versje:

„Wie wou na zeven jaar in 't Oosten om te zwerven
De lekkere brandwijn en mooie meisjes derven?

Neen, ik wil miggelen en zuipen, dat het kraakt
Zoolang mijn buidel strekt en mij mijn pijpje smaakt!"

De feestweek kwam meestal in een serie van zes. En de „Heeren van zes weken", die Amsterdam op stelten gezet hadden, berustten er in, om hun kort genot, met zeven jaren harde slavernij zoo duur betaald, te doen volgen door een nieuw dienstverband bij de Compagnie en als sjappietouwer (de fatalist: „siapa tau", wie weet, wat je nog boven je hoofd hangt") zich maar, en nu willens en wetens, weer te doen strikken door een ronselaar, met wéér het verblijf bij den zielverkooper, en wéér de afschuwelijke zeereis en wéér de harde tropische jaren, tot, haast als genade, een schipbreuk, kogel of ziekte, een streep zette onder de triestige rekening.

En die in hun binnenste onder den ruwen bolster geloovig waren beseften, dat dàt geen quiteering was.

Boven hun misère en boven de Edele Compagnie stond God.

Wie het voorrecht gehad heeft, om in een musea en prentencabinetten het verleden in beeld voor zich te zien, kent C. Dusart's twee „zwartekunst"-prenten, de eene den „Oostindien-Vaarder" uitbeeldend, ergens aan zee (zijn schip ligt op den achtergrond) een Schotsche-drie inzettend, één pijp in den mond, een andere, naast het mes in den gordel, zijn muts met haneveeren in de eene hand zwaaiend, een vierkant fleschje met arak in de andere hand, het toonbeeld van momenteel plezier; de andere prent hem gevend in het trotsche gevoel van met een in zijn oogen begeerlijke vrouw uit te zijn, een Europeesche, die hij en die hem in alles verstaat, zoo verschillend van de vrouwelijke wezens, die hij op zijn verre reizen hier en daar eens als tijdelijke gezellin gekozen had, 's Heeren kleurenstaalkaart van het donkerbruin der negerinnen tot de koffie-met-(meer of minder) melk-kleur, of het geelbruin, waar Zuid-Oost-Azië naderde, maar immer niet of slechts zeer ten deele verstaan, zelfs in het primitiefst discours.

De Hottentottinnen aan de Kaap hadden voor Europeanen weinig aantrekkelijks. Ze waren leelijk van gelaat en haargroei en onsmakelijk in haar toetakeling, besmeerd met ranzig vet, behangen met stinkende dierenvellen. De enkelen, die zich, al was het tijdelijk, aan Europeesche zindelijkheid konden gewennen, vonden

in sommige oogen nog wel genade. Het verst bracht het in dit opzicht de Hottentotsche, die te Parijs onder het derde Keizerrijk als „courtisane" de voorloopster was van de ons welbekende Josephine Baker, van negerbloede. Maar van ééne uit Compagniestijd is de levensloop toch ook wel vermeldenswaard, die van Krotoa, op zijn Hollandsch Eva.

IX.

Eva's roman.

Toen Jan van Riebeeck in 1652 bij zijn stichterstaak in Zuid-Afrika er met de inboorlingen te maken kreeg, was het hem, alsof hij, hoewel verhoogd in rang, gedegradeerd was.

In zijn vorige posities had hij te maken gehad met handige, sluwe inwoners van Tonkin en Japan. Nu zat hij bij Hottentotten, die hij noemde een „botte, plompe en luie stinkende natie", die leefde van melk. Ze dronken die niet, maar doopten er een kwastje in en zogen dat dan uit. Ze aten, behalve wild, vleesch van gestorven vee, waar geen keurmeester zijn stempel op zou zetten. Uit honig maakten ze een gegist brouwsel en met dagga, een soort hennep, bedwelmden ze zich.

Onder de stamhoofden, waarmede Van Riebeeck te maken had, was een zekere Oedasoa, kapitein der Cochoqua, die een zwager was van Krotoa, een Hottentotsch meisje, dat de Commandeur in zijn huis opnam, Eva noemde, kleedde op Europeesche wijze, Hollandsch en Portugeesch (de omgangstaal in de Oostersche gewesten tusschen Europeanen en inlanders, waar men met Maleisch niet terecht kon) leerde, alsmede de beginselen van den Christelijken godsdienst. Soms kleedde ze zich naar Indische mode in sarong en kabaja, dan weer kwam de lust boven om de nationale, Hottentotsche, kleeding te dragen, die bestond uit een „karos" of mantel van schapevellen, die een allerprimitiefste onderkleeding bedekte.

Haar schrandere kop verwerkte de aandachtig aangehoorde vragen van den Commandeur over de bewoners des lands, hun zeden, gebruiken, godsdienst, ja, waarover al niet, en die vragen, geïnspireerd door berichten in Portugeesche en andere „reisgeschriften", werden door Eva, handig begrijpend waarheen de vrager wilde,

omgewerkt tot verhalen, die geheel op fantasie berustten, maar gretig als waardevolle gegevens werden aanvaard. Zoo bevolkte zij het binnenland met machtige stammen, die zeer rijk waren en in groote steden woonden.

Zij was van veel nut bij het verkeer met haar zwager Oedasoa, wiens „grootste vrouw" Eva's zuster was. Door haar hoogen rang onder de Hottentotten had haar bemiddeling goed gevolg bij den veehandel.

Ze beloofde haar stamgenooten tot het Christendom te brengen, maar de resultaten waren nihil. Zij zelf heeft nimmer steun gevonden in de Christelijke leer, zooals blijkt uit haar levensloop.

Van den onbetrouwbaren Autohoemao, ook Harry genoemd, stamhoofd der Strandloopers, die met de Engelschen op Java was geweest, was Eva een nicht. Toen Harry in ongenade viel bij den Commandeur wegens zijn oplichterijen, was zij zijn voorspraak, als Hesther voor Mordechai. Maar toen haar zwager haar zóóveel eer bewees, dat ze op een os gezet werd, terwijl anderen te voet gingen, verminderde haar sympathie met neef Harry.

Eva beweerde, om haar liefde voor de Nederlanders uit te drukken, „dat ze een Duitsch, (= Nederlandsch) hart in haar lijf had."

Kort voor Commandeur Van Riebeeck's vertrek werd Eva opgenomen in de Christelijke gemeenschap en gedoopt door Ds. Petrus Sibelius.

Toen Eva gedoopt werd, was ze al moeder van twee kinderen, waarvan als vader bekend stond de medicus, de Onderbarbier Pieter Van Meerhoff van Kopenhagen. Niet lang na haar doop trok ze met haar kinderen naar haar stamgenooten, „wegwerpende haar reine en nette kleederen en daarvoor in de plaats gebruikende stinkende oude beestevellen, gelijk alle andere smerige Hottentotsche wijven doen." Na enkele dagen kwam ze terug en zeide, dat ze op kraamvisitie was geweest bij een nichtje.

Vermoedelijk onder pressie door den nieuwen Commandeur, Zacharias Wagenaar, kwam Van Meerhoff er toe zijn verhouding in een wettig huwelijk om te zetten. Bij den ondertrouw staat de bruidegom ingeschreven als chirurgijn, oud 27 jaren, de bruid als tolkin, oud 21 jaren. Voor Compagnie's rekening was er een bruiloftsfeestje in het huis van den Commandeur.

Enkele maanden later ging de familie naar Robbeneiland, waarover Van Meerhoff als Gezaghebber was aangesteld.

Daar werd hun derde kind geboren. De doop op het vasteland was voor de moeder een heel verzetje. Toen Eva op het eiland door een val gevaarlijk ziek was, verzocht Van Meerhoff consult met den chirurgijn uit het Fort.

Niet lang daarna begon Van Meerhoff's laatste reis. Hij had een goeden naam als verkenner van het binnenland en zoo verwachtte men van hem veel voordeel voor de Compagnie met dezen tocht naar Mauritus en Madagascar. Op dit laatste eiland vermoordden de inboorlingen den chirurgijn en acht man.

Eva, nu de weduwe Van Meerhoff, werd weer het stadje aan de Tafelbaai als woonplaats aangewezen. Ze kreeg er een aardig, goed gemeubeld huis, uit respect voor Van Meerhoff's nagedachtenis. Maar zijn naam kon ze niet hoog houden.

Het was meer dan schandalig, zooals ze leefde. Ze was herhaaldelijk dronken en ontving na zonsondergang allerlei mannen in haar huis. Op een keer was ze zóó dronken aan tafel van den Commandeur, dat deze haar ernstig onderhield en dreigde, dat, als ze haar leven niet beterde, zij naar een eiland zou worden verbannen. De Kerkeraad had kort te voren reeds besloten haar de kinderen te ontnemen.

Het effect van 's Commandeur's woorden was tegen alle verwachting in. Des avonds kwamen de drie kinderen Van Meerhoff zoo goed als naakt in de zaal van het Fort. De oudste vertelde, dat moeder stomdronken, met beddegoed en kleeren naar de Hottentotten was getrokken. Voor de arme schapen was er zelfs geen eten in huis. Een Diaken van de kerk en zijn vrouw ontfermden zich over de arme kleinen en namen ze in hun huis op.

Twee dagen later, op een Zondag, maakte Eva alweer spektakel en veroorzaakte zulk een vechtpartij, dat men den tijd gekomen achtte om den Fiskaal met een paar soldaten op haar af te sturen. Binnen een half uur vonden ze Eva, dronken, een pijp rookend, te midden van haar stamgenooten. Ze lachte den Fiskaal in zijn gezicht uit, vertelde, dat ze haar bed en andere dingen verkocht had voor een stuk tabak, haar geld besteed aan drank en dat haar kleeren en die van de kinderen in het struikgewas lagen.

Toen was de maat vol! Ze ging nu opnieuw naar Robbeneiland, de strafkolonie van de Kaap, maar ditmaal niet als Gezaghebbersvrouw. Wel was haar voedsel beter dan van andere verbannenen.

Toch is ze nog wel eens naar het vasteland gekomen, n.l. als ze weer zuigelingen ten doop moest houden, waarvan de vaders met geen mogelijkheid waren aan te wijzen (dit kwam driemaal voor) en als zij beloofde haar leven te zullen beteren. Doch niet lang bleef ze op het goede pad.

In 1674 kreeg ze, niettegenstaande haar onchristelijk leven, een Christelijke begrafenis in de kerk van het nieuwe Kasteel. Ze is een en dertig jaren geworden.

Een andere Hottentotsche was van kindsbeen af opgevoed ten huize van fatsoenlijke burgers. Ze sprak Hollandsch, kleedde zich als Europeesche vrouwen; maar zonder dat men kon nagaan, waarom ze het deed, verhing ze zich op vier en twintig-jarigen leeftijd, aan haar kabajaband in den schapenstal van een burger. Welk drama er achter stak, blijft een gissing.

Voor alle zekerheid, want de Compagnie was ijselijk secuur, inspecteerden de Fiskaal en gecommitteerden het lijk; ze vonden geen wonden en rapporteerden, dat de meid aan verstikking gestorven was.

De Kaapsche Regeering besloot bij officieele resolutie haar lijk door een ezel naar het galgeveld te doen sleepen, om daar de zondares met haar hoofd in een gaffelvormigen paal ten afschrik te doen hangen tusschen hemel en aarde. Hier zien we alweer de parallel met het misdrijf.

Toen ze drie weken later van de vork viel, werd, ter uitvoering van het vonnis, het lijk opnieuw er op gelegd.

We oordeelen de rechtspraak van de Compagnie hierin niet, vooral als we bedenken, hoe nu nog in Engeland de Wet tegen zelfmoordenaars en hun erfgenamen kan optreden.

X.

De Hottentot-theoloog. Kramat.
Oculaire inspectie.

Toen Dominee Valentijn bij zijn collega, den veel ouderen Petrus Kalden, op diens buiten aan de Kaap, Zandvliet, logeerde, was hij uiterst verbaasd, er een Hottentot aan te treffen, die door Kalden zóó in de Heilige Schrift was onderwezen, dat hij flink een theologisch dispuut kon doorstaan. Maar evenals met den reeds genoemden West-Afrikaanschen Dominee, doctor in de

theologie, liep het met Kalden's beschermeling slecht af. Hij stierf na een reis met zijn leermeester naar Holland, die hem te Vianen doopte, in zijn vaderland als verbannene op Robbeneiland.

We zullen nog gelegenheid hebben, om er op terug te komen, maar reeds hier kunnen we opmerken, dat de heeren Predikanten, al klagen ze steen en been evenals de boeren, het financieel zoo slecht niet hadden. De buitenplaats Zandvliet bracht Kalden bij vertrek van de Kaap f 20.500,— op. De plaats bestaat nog en is in Zuid-Afrika een bedevaartsplek Kramat, voor de Kaapsche Maleiers of „Slamsche menschen", afstammelingen van ballingen uit onze Oost, tijdens de Compagnie. Sheik Joessoef, bekend uit de Bantamsche oorlogen, een heilige voor de Mohammedaansche bevolking, ligt er begraven.

Het is haast ongelooflijk dat er voor de bezoekers van Kaapstad, mannen en vrouwen zoowel de hoogsten als de laagsten in Compagniesdienst, een amusement bestond, dat een vast nummer vormde op het programma der bezienswaardigheden. Er ging een verhaal dat de Schepper de vrouw een natuurlijke bedekking van zeker lichaamsdeel had geschonken, wat overal verloren gegaan was, behalve bij de Hottentotschen. Deze legende heeft een lang leven gehad en het natuurlijk voorschootje der Afrikaanschen was herhaaldelijk het onderwerp voor schrijvers en teekenaars.

Waarheid was dat sommige Hottentotschen een misvorming vertoonden, die, zooals Dominee Valentyn het uitdrukt, deed denken aan „de lelle van een kalkoensen haan," waarvan ze dan nog een soort kalender maakten, door er „met een schrap" op aan te teekenen, evenals boeren doen op de horens van hun koeien, hoeveel babies ze reeds bezaten.

Evenals de Markers aan belangstellende vreemdelingen gaarne hun huis toonen, om klinkende resultaten, zoo hadden de Afrikaansche vrouwen niets geen bezwaar „om, als men hen maar wat brood, tabak, of iets anders, dat zij gaarne hebben, geeft, alles bloot en zeer onbeschaamd te laten zien."

De merkwaardigheid der volwassen Hottentotten kwam in de zeventiende eeuw, in de achttiende nog slechts in de verre Noordelijke streken, overeen met het ongeval, „Vrouwe Julocke" 's echtgenoot overkomen, toen, zooals de Reinaert ons vertelt, Tibeert, de kater, in het nauw zat. Maar bij de Hottentotten was het

„adat" om zich tijdens den overgangsleeftijd aan de plechtig publieke operatie te onderwerpen, wilde men later niet van het huwelijk uitgesloten zijn.

De nieuwsgierigheid der vreemdelingen moet wel groot geweest zijn, als we weten dat van hen vermeld wordt, dat met geen pen te beschrijven is hoe vuil zij overal op hun lichaam waren, afschuwelijk besmeerd, en hoe afgrijselijk en onverdraaglijk zij stonken.

Toen het volk van de „Nieuw-Haerlem" in 1650 in Holland kwam en Leendert Jansz en zijn lotgenoot Nicolaas Proot hun remonstrantie hadden ingediend bij Heeren Bewindhebbers, en dezen weer opnieuw hun gedachten lieten gaan over een vestiging aan de Tafelbaai, onderwierpen ze dit rapport aan het oordeel van een jongen man, reeds oud-dienaar van de Edele Compagnie, een man van ondervinding en doorzicht, Jan van Riebeeck, die in de geschiedenis zou blijven leven, als de „Stichter van Hollandsch-Zuid-Afrika."

Als jonge wees van goeden huize was hij drie jaren in de leer bij een chirurgijn, deed zijn examen, bestaande in het slijpen van drie ijzers tot lancetten, het aderlaten, het toonen van voldoende kennis der anatomie en sectie op een lijk. Hij trad in 1639, op zijn 20ste jaar voor de kamer Delft in dienst bij de Oost-Indische Compagnie, als Onderchirurgijn, en voer in April van dat jaar uit op het schip „Het Hof van Holland", waar 250 koppen aan boord waren. Er was dus werk genoeg voor den jongen medicus.

Dit schip verzeilde bij Serra Leona of Afrika's Westkust, „het graf der blanken", waar de schipbreukelingen bijna acht maanden wachtten op hun verlossing uit het koortsland, tot ze eind Juli 1640 te Batavia aankwamen.

Daar verwisselde Van Riebeeck het lancet voor de veeren pen en leerde bij de Generale Secretarie schrijven in „de tale Kanaäns" der officieele stukken, niet vermoedend, dat hij als Secretaris der Hooge Regeering zou sterven.

Reeds twee jaren later wordt de drie en-twintigjarige ervaren genoeg geacht om als Secretaris den Commissaris Pieter Soury te vergezellen naar Atjeh, dat een jaar te voren met Djohor bij de Compagnie had samengewerkt, om de Portugeezen uit Malakka te jagen. De Sultan was gestorven, de Rijksgrooten hadden zijn weduwe tot opvolgster gekozen, dezelfde, die op ongeveer veertigjarigen leeftijd een Nederlander tot Prinsgemaal wilde ver-

heffen, waarover zoowel de Rijksgrooten als de Hooge Regeering te Batavia, het veto uitspraken.

Doel van het gezantschap was, om de Vorstin namens de Compagnie geluk te wenschen met haar troonsbestijging en tevens, om door haar gewenschte goederen en een partij diamanten af te leveren, besteld door den overleden Sultan.

De Compagnie bezat in Atjeh een loge, waar een Opperhoofd met acht helpers verblijf hield, en zij had van den Sultan het uitsluitend recht tot handel op Sumatra's Westkust, waar peper het voornaamste product was. De residentie wordt ons beschreven als een stad met huizen van bamboe, slechts enkele van steen, alle zes voet van den grond wegens de bandjirs. Er was geen omwalling. Op de twee marktplaatsen boden Indiërs, Arabieren, Chineezen en Maleiers, aangelokt door lage invoerrechten, hun waren te koop.

Tempels, pagoden, koninklijke paleizen en tuinen met grafsteden van overleden vorsten, fonteinen en waterwerken, vielen den Europeanen op door hun vreemde schoonheid.

Het gezantschap werd te Batavia uitgeleide gedaan door de extra-ordinaris Raden van Indië Joan Maetsuycker en Justus Schouten, wiens treurig einde we zagen.

Via Malakka kwam men bij de Atjeh-rivier, begroet door het Nederlandsche Opperhoofd, en den voornaamsten eunuch van de Vorstin met den havenmeester of Sabandaar, die het tjap of paspoort tot aan land komen meebracht.

De hooge Atjehsche ambtenaren kregen, al naar hun rang, een aantal stukken armozijn, zwarte zijden stof uit Ormuz, ten geschenke en de Vorstin zond vruchten ter verwelkoming. Toen Atjehsche gezanten, die van Batavia mee terugkwamen, van boord gingen, donderde het geschut ter eere, een beleefdheid, die van den wal beantwoord werd.

Toen Soury en Van Riebeeck in de loge kwamen, vernamen ze dat er een Engelsch schip was met fraaie geschenken voor de Vorstin: kisten met uit gekleurd glas geblazen boomen, vogeltjes en andere dieren, en vooral een kostbaar juweelenkistje. Doel was de Vorstin er toe te brengen, om aan de Engelsche Compagnie toe te staan in Atjeh haar hoofdkwartier te vestigen, om vandaar op het vasteland van Indië handel te drijven. De Engelschen spraken Portugeesch voldoende, om begrepen te worden.

De voornaamste eunuch kwam zien, of de goederen, het vorig jaar besteld, toen Schouten in Atjeh was, volgens opgave waren meegebracht: een goud-geëmailleerde beteldoos en gouden ringen. Toen dit in orde bleek, droeg Soury het bestelde over, waarvoor de Vorstin hem een prachtig paard, een koe en een buffel ten geschenke zond. Tevens liet ze via den Opperpriester weten, dat 1 Juli haar schikte voor de plechtige overhandiging van den brief van gelukwensch van Gouverneur-Generaal en Raden.

De groote dag kwam.

XI.

Atjehsche ambassade. Inlandsche feesten. Maagden als losprijs.

De Oost-Indische Compagnie was gewoon aan de Inlandsche vorsten en vorstinnen ten volle de eer te geven waarop ze aanspraak maakten, maar ze wist tegelijk voor zichzelf den eerbied af te dwingen, die onontbeerlijk was voor haar aanzien en succes.

Een brief van Gouverneur-Generaal en Raden moest als iets van heel groote waarde worden beschouwd en zulk een teeken van vriendschap van het machtige lichaam, dat welwillend kon handel drijven, maar ook gevoelig kon straffen, waar het noodig geoordeeld werd, moest met eerbiedigen ernst worden overgebracht en ontvangen. Plechtig en met veel ceremonieel geschiedde dan ook de bestelling.

In Atjeh was men niet achterlijk in dit opzicht. Toen de pas overleden Sultan begraven werd, viel de pracht van den lijkstoet te bewonderen: een menigte edelen, klagende vrouwen, rhinocerossen en Perzische paarden, ging voor of achter het lijk. Ook waren in den stoet tweehonderd en zestig olifanten, bedekt met zijden en goudlakensche kleeden, huisjes en tenten op hun rug dragend. Sierlijke vlaggen en banieren hingen neer uit die kiosken.

Op het afgesproken uur kwamen de Sabandaar en de douaneambtenaren de medegebrachte geschenken opteekenen, alsmede de juweelen, die de Compagnie aan de Koningin wilde leveren. De grootwaardigheidsbekleeders verschenen met een gouden schotel, waarin de missive van de Hooge Regeering gelegd werd. Op een buitengewoon grooten olifant ging het waardevol document ten hove. Vijfenvijftig Moorsche koelies, verspreid en op grooten af-

stand van elkaar loopend, om des te grooter vertooning te maken, volgden in optocht achter den kolos.

Toen kwam in statigen tred het zestal Nederlanders: de Commissaris Pieter Soury met den Opperkoopman Jacob Compostel, Opperhoofd van 's Compagnie's loge in Atjeh, diens van Batavia gekomen vervanger, de Opperkoopman Pieter Willemz, Secretaris Jan van Riebeeck en twee Onderkooplieden. Een ernstige groep vormden die mannen, de gezichten strakgetrokken onder den indruk van de plechtigheid, wetend dat het minste verzuim of gebrek aan decorum zou worden opgemerkt door Atjehers, Engelschen, Mooren en anderen, die de Compagnie geen goed hart toedroegen en haar succes misgunden. Langs den weg stonden duizenden toeschouwers. Op enkele punten begroette de bemanning der Hollandsche schepen den stoet met saluutschoten uit musketten en andere vuurwapenen.

Men kwam voor het paleis. Den heeren werd verzocht even te wachten en hun schoenen uit te trekken, daar de Koningin, niettegenstaande het regenachtige weer, de ambassade buiten wilde begroeten, een buitengewone eer, nooit tevoren aan iemand bewezen.

Bij de eerste poort werd de brief met de geschenken aan de eunuchen overhandigd, die belast waren met de overbrenging ervan aan Hare Majesteit.

De Vorstin verscheen, en ieder boog of maakte de sembah. Daarop namen de Nederlanders plaats op een daarvoor opzettelijk geplaatste baleh-baleh, te midden van vele Atjehsche edelen, voorname Moorsche kooplieden en Schippers.

Terstond daarop bracht men namens de Vorstin aan de Nederlanders een mooi Atjehsch gewaad, met drie gouden ringen op den kraag, zooals nog nimmer tevoren aan een ambassade was gezonden. Compostel kreeg niet zulk een jas, vermoedelijk omdat Hare Majesteit hem als niet tot het gezantschap behoorend rekende. Zoo had Van Riebeeck, die in zijn wapen drie gouden ringen voerde, deze nu op zijn Atjehsche feestjas.

Als toppunt van gunst zond de Koningin aan Soury haar gouden beteldoos om zich een sirihpruim klaar te maken; de andere heeren konden dit doen uit een zilveren doos van de Vorstin.

„Lands wijs, 's lands eer" hebben allen zeker gedacht, toen ze zonder schoenen in Atjehsche kleeding sirih zaten te kauwen, tot eer en voordeel van de Edele Compagnie! Een les was het voor Jan van Riebeeck, die voor hetzelfde goede doel later in

Zuid-Afrika al dansend en springend smerige Hottentotten aan zijn hart zou drukken en er zijn jas mee bederven.

Ter eere van de legatie stond er een menigte olifanten opgesteld, waarvan er sommigen met wilde soortgenooten vochten. Ook gevechten van stieren, buffels en bokken dienden tot vermaak.

Toen de Vorstin zich weer in haar paleis wilde terugtrekken, stonden alle aanwezigen op en deden hun sembah. Daarna werden de gasten onthaald; de leden der legatie kregen de lekkernijen in gouden, de Orangkaja's in zilveren schotels opgediend. Ondertusschen bracht de voornaamste eunuch de opdracht namens de Koningin over om den volgenden dag de missive, hoewel die al in het Maleisch vertaald was, ten huize van den Opperbisschop te komen vertalen. Het niet-uitgesproken doel was om toelichting te verkrijgen op enkele punten, die de Koningin en haar Raad niet duidelijk waren. Twee olifanten stonden gereed om de Nederlanders naar de loge terug te brengen, maar Soury gaf met tact de voorkeur aan het paard, dat de Vorstin hem geschonken had; de anderen vertrokken op de olifanten.

Eenige uitleg was niet overbodig. Er moest worden duidelijk gemaakt hoe Portugal in 1640 vrij van Spanje was geworden, hoe het daarom niet meer onze doodsvijand was en waarom de Republiek der Vereenigde Nederlanden het jaar daarop met Portugal een tienjarigen wapenstilstand had gesloten.

Toentertijd zat in Atjeh een Portugeesch edelman, Francisco de Souza de Castro, gevangen. Op een audientie, waarbij de Panglima's van Pedir, van Deli, en nog vele anderen waren, vroegen de edelen of de Nederlanders „Portugeesche jonge dochterkens" hadden meegebracht, zooals ze verzocht hadden, die als losprijs zouden dienen. Ernstig antwoordde Soury, dat er te Batavia geen waren, dat men er zeven dagen voor te Malakka was stil gebleven met de schepen, maar dat er ook daar geen te bekomen waren. In zijn instructie was Soury aanbevolen te zeggen dat het zenden van maagden „tegen onze wet en religie" was, doch toen de twee medegekomen Atjehsche ambassadeurs bevestigden wat hij reeds had medegedeeld, liet hij deze verklaring maar achterwege.

Aan feestelijkheden en eerbewijzen ontbrak het niet. Op 14 Juli was men genoodigd naar den lusthof der Koningin. Daarheen begaf zich een groot gezelschap op paarden en olifanten. Het

buitenverblijf was prachtig gelegen tegen het gebergte, waar water uit twee spelonken stroomend een grooten vijver vormde, waarin duizenden karpers zwommen. De berm rondom het water was met kostbare tapijten belegd.

Naar Atjehsche wijze werden er zeven maaltijden opgediend, ter eere der hooge gasten in gouden schotels. De Koningin beval speelluiden liederen voor te dragen en de Orangkaja's verbaasden zich over haar bijzondere vriendelijkheid jegens de Nederlanders. Men droeg een lofzang voor op Iskander Moeda, den afstammeling, naar men geloofde, van Alexander den Grooten. Zóó aangedaan werden de Atjehsche toehoorders, „dat hun de tranen uit de oogen barstten", zooals het verslag zegt. Over den pas overleden Sultan, een Pahangschen prins, sprak men nooit en deed alsof hij nooit aan de regeering was geweest. Daarna gingen alle gasten baden in den vijver. Tijdens de verdere maaltijden vermaakten Javaansche, Siameesche en Moorsche speelluiden en danseressen het gezelschap. Om te toonen dat Soury zijn wereld kende, gaf hij, toen hem de slendang werd aangeboden, een royaal geschenk in geld.

Na de festiviteiten kwamen de zaken aan de beurt.

XII.

Juweelenhandel. Heeren Zeventien. Familieregeering.

De prachtlievende Atjehsche Sultans plachten bij de Compagnie juweelen te bestellen en gaarne voerden de Bewindhebbers de orders uit wegens de groote winsten, die er op te maken waren. In 1641 had Justus Schouten er juweelen ter waarde van f 28.000 verkocht met 61 % winst. En toen was hij er al niet in geslaagd, om de geheele partij van de hand te doen, daar er reeds te veel diamanten in Atjeh waren. De loopende order van den Sultan was nog niet geheel uitgevoerd, toen hij overleed. Soury bracht deze bestelde juweelen nu mee en had opdracht van de Hooge Regeering, om wel te letten op den verkoop ervan. Ze waren geslepen naar Atjehsche mode en in Holland naar teekening gezet. Maar daar dit slijpsel en deze zetting in andere Indische kwartieren niet gewild waren, moesten ze per sé in Atjeh geplaatst worden, wilde de Compagnie er geen strop aan hebben.

De Koningin (Sultan was haar titel, Sultane beteekent slechts eerste vrouw van een Sultan) had al zóóveel juweelen, en op de vrouwelijke ijdelheid was niet te speculeeren, daar juweelen er geen vrouwendracht waren. Daarom sloeg Soury een anderen weg in.

Om de Rijksgrooten tot koopen gunstig te stemmen (zij moesten toestemming geven tot den aankoop) werden heel wat bezoeken afgelegd en menig geschenk bracht de Secretaris Jan van Riebeeck te hunnen huize. De animo was gering. De Koningin was niet aansprakelijk voor de door haar man gedane bestelling en de schatkist liet een uitgave van 15.000 tayl, dus 5000 gulden, niet toe. Eindelijk na veel geschenken, loven en bieden, werd men voor lageren prijs het eens over het grootste deel van de zending, maar voor de toekomst was invoer van juweelen er aan de Compagnie verboden.

In volgende jaren hebben de Bewindhebbers toch nog getracht die waar in Atjeh te slijten, maar tevergeefs. Toen moesten de edelgesteenten naar Holland terug en op de geheele order had de Compagnie toch nog een leelijken schadepost. Zij kon Iskander Tsani, den besteller der partij, niet zóó gemakkelijk vergeten, als de Atjehsche edelen hun Sultan.

Den 26sten November vertrokken Soury en zijn secretaris via Malakka naar Batavia. Jan van Riebeeck nam als Assistent weer zijn plaats in op de Secretarie. Maar het was slechts voor enkele maanden, want de Atjehsche reis bracht hem promotie tot Onderkoopman.

We noemden reeds herhaaldelijk de Bewindhebbers en Heeren Zeventien. Het is niet noodig, hier een uitvoerige uiteenzetting te geven van het mooie mechanisme van het machtig lichaam, dat we kennen als onze Oost-Indische Compagnie, maar een korte uitleg is niet overbodig over de Heeren Meesters, meestal gevreesd, altijd naar de oogen gezien en toch dikwijls om den tuin geleid door de Hooge Regeering in langdradige missiven, waarop als antwoord weer een brief van langen adem kwam, met zulke lange zinnen, dat één ervan nu, in druk, soms pagina's beslaat, in een taal, die heden tot goed begrip, grondige kennis van het geschreven Nederlandsch van de 17de en 18de eeuw vereischt. Waar de Advocaat van de Compagnie aan de redactie van de missiven naar Indië zijn volle aandacht besteedde, kon men er op rekenen, dat

elke kwestie juridisch gewikt en gewogen was. En was een geval dubieus, dan vroeg de Compagnie adviezen van Professoren der Universiteiten.

Men begrijpt echter, dat door den langen tijd, die er verliep tusschen een gebeurtenis, de vermelding naar Holland, en het antwoord er op naar Batavia, de zaak waar het om ging, alweer oud nieuws was geworden. En als dan soms nog eens uit Batavia inlichtingen werden gevraagd en eindelijk van Holland uit de krasse bevelen kwamen, was de belangstelling dikwijls verdwenen, of waren betrokkenen in de kwestie overleden, zoodat het voor de Hooge Regeering meestal gemakkelijk was om zich „Oost-Indisch doof" te houden.

Toen de vele Compagnieën in 1602 tot één groote werden saamgesmolten, dank zij Van Oldenbarnevelt, en door de Staten-Generaal een octrooi voor 21 jaren verleend werd, dat later telkens is verlengd, werden alle Directieleden uit de Compagnieën overgenomen als Bewindhebbers van de Vereenigde Nederlandsche Oost-Indische Compagnie. Hun aantal was 73, wat door overlijden of vertrek op 60 moest komen. Dit zestigtal bestond uit heeren uit de zoogenaamde „Kamers": 20 voor Amsterdam, 12 voor Zeeland, en voor elk der overige Kamers 7: Delft, Rotterdam en de Twee Steden, Enkhuizen en Hoorn, deze laatste Kamer nog bekend door het hotel op het Buitenhof, waar vroeger de afgevaardigden naar de Staten-Generaal uit die steden hun logement hadden.

Een Bestuur van zestig menschen kan geen goed werk doen. Daarom was er een lichaam van Zeventien Bewindhebbers, gekozen uit de zestig: 8 uit Kamer Amsterdam, 4 uit Zeeland, 2 uit „de Maas" d.i. Delft en Rotterdam, en 2 uit „West-Friesland", Hoorn en Enkhuizen. Alle kamers, behalve Amsterdam, die erdoor 9 stemmen van de 17 had kunnen krijgen, kozen nummer zeventien.

Een Bewindhebber moest voor minstens f 6000.— in de Compagnie deelnemen; behalve die van Hoorn en Enkhuizen, voor wie f 3000.— het minimum was in het stamkapitaal van $6^1/_2$ millioen gulden.

De vergaderingen werden 4 jaren achtereen te Amsterdam gehouden, daarna 2 jaren te Middelburg, dan weer te Amsterdam, en zoo om en om. De Kamers moesten uitvoeren, wat Heeren XVII besloten hadden.

Deelhebber in de Compagnie kon ieder zijn, die wilde. Het klassieke voorbeeld in dezen zijn de dienstmeid en de naaister van Burgemeester Reinier Pauw, die elk een aandeel van f 100.— hadden. De belangen der Participanten of Deelhebbers zouden volgens hen eerlijk worden behartigd door de Bewindhebbers, maar toen op den duur in de gaten liep, dat het financieel beheer verre van duidelijk en allerminst openbaar verantwoord was, ontstond het bekende spotversje op de Heeren:

Tweemaal vijf is tien.
Nul ik houd er ien.
Ien voor de Klanten
En nul voor de Participanten.

Dezelfde kanker, die de Republiek ziek maakte, deed dit ook de Compagnie n.l. de familieregeering.

De Staten der gewesten hadden het recht, om bij vacature uit een drietal een Bewindhebber te kiezen. In den loop der tijden lieten de Staten dit over aan den Burgemeester van de stad, waar de Kamer met de vacature was. De Burgemeester was meestal zelf Bewindhebber en zoo burgerden de oligarchie, de familieregeering, het nepotisme, zich in in de Compagnie.

Knoeiers wisten, ten overstaan zelfs van twee Bewindhebbers, actiën te transporteeren, die ze niet, of niet voldoende bezaten en Mr. Pieter van Dam, de voortreffelijke Advocaat van de Compagnie, noemt in zijn „Beschrijvinge" van dit lichaam in dit verband namen van patricische geslachten en de bedragen, waarmee ze knoeiden. Van Dam valt de er bij betrokken Bewindhebbers niet hard (een secretaris kan de Commissarissen van zijn maatschappij moeilijk afvallen) maar het feit kon hij niet ontkennen.

De Bewindhebbers, die een zeer behoorlijke vergoeding kregen voor de hun toegewezen werkzaamheden, hadden in de afzonderlijke commissies als goede kooplieden veel te regelen: de uitrusting der schepen, de ontvangsten, de pakhuizen, de rekenkamer, de Indische zaken.

Maar de Directiekamer van de firma was: Heeren Zeventien, met als secretaris den Advocaat van de Compagnie.

XIII.

Taak van de O. I. C. Haar nut voor Nederland. De allegorie. Amsterdam boven alles. Het Japansche kantoor.

De Oost-Indische Compagnie was een Staat in den Staat en tegelijk koopman en souverein. Immers, naast den handel, gaf het belangrijke 35ste artikel van het Octrooi aan de Compagnie het recht om met inheemsche vorsten in Indië verbonden en contracten te sluiten in naam van de Staten-Generaal, er forten te bouwen, Gouverneurs en rechterlijke ambtenaren aan te stellen en troepen te houden.

De dubbele taak van de Compagnie kwam Indië niet ten goede. Een Raad van Indië, Pieter van Hoorn, sprak in de zeventiende eeuw onomwonden zijn meening uit, dat kooplieden slechte kolonisators zijn, daar ze directe voordeelen willen zien, terwijl Koningen of Keizers het werk der kolonisatie krachtiger en beter zouden ter hand nemen, een advies, dat hem zijn zetel in den Raad kostte.

Tot de welvaart van onze Republiek heeft de Compagnie veel bijgedragen. Duizenden vonden een bestaan als haar dienaar of leverancier: scheepsbouwers, touwslagers, zeilmakers, kuipers, smeden, proviand-leveranciers, medici, apothekers, predikanten, handwerkslieden, beeldhouwers, kortom een onafzienbare reeks.

De aanzienlijke dividenden brachten veel geld onder de menschen. In de bijna 200 jaren van haar bestaan, heeft de Compagnie gemiddeld jaarlijks 18 pCt. uitgekeerd.

Geen stad kwam in het Compagnie's bestuur zóó naar voren als Amsterdam, dat meer dan de helft van het bedrijfskapitaal van de firma leverde, waar twintig van de zestig Bewindhebbers thuis hoorden, acht leden ter Vergadering der Zeventien Amsterdammers waren. Te Amsterdam hadden de meeste bestuursvergaderingen plaats, te Amsterdam kwam de helft der aangebrachte Indische waren ter markt en zoo werd Amsterdam de wereldmarkt van de koloniale producten. Ruim zes millioen gulden jaarlijks betaalde de Kamer Amsterdam aan uitrusting van Compagniesschepen.

De Classis van Amsterdam had in kerkelijke zaken de opperste leiding en voor maten en gewichten gold veelal de Amsterdamsche norm.

Nimmer is de Kamer Amsterdam juister in beeld verheerlijkt dan op Nicolaas Verkolje's allegorische schilderij, te zien

in het Rijksmuseum: een gekroonde maagd, de hoofdpersoon in de voorstelling, zit op een troon, in de rechterhand zwaard en krans houdend, het wapen van Batavia, haar linkerhand houdt het Octrooi met afhangend zegel, haar arm rust op het Statutenboek. Boven haar ziet men het naamcijfer van de Kamer Amsterdam. Kompas en Jacobsstaf liggen voor haar linker-, de rechtervoet rust op een schildpad, het symbool van lang leven. Mercurius staat achter den troonzetel, terwijl op een trede van den troon een Indisch meisje zit, een scheepsroer houdend.

Links op den voorgrond wijst de Amsterdamsche Stedemaagd, een sleutel in de hand geklemd en met als beeld van waakzaamheid een hond naast zich, op de haven, waar sjouwers schepen lossen. Rechts storten cherubijntjes uit een horen van overvloed specerijen en paarlen. Neptunus duikt op uit de golven en in de verte vaart het Compagniesschip, bemand op de wijze der oude Grieken met roeiers, die, blijkens de wapens op hun schilden, de verschillende Kamers voorstellen. Ze varen de opkomende zon, het Oosten, te gemoet.

Aanschouw de Kamer Amsterdam in al haar glorie!

Amsterdam behandelde de vestiging aan Afrika's Zuidpunt, Schippers van andere Kamers beschouwden de Kaap als Amsterdamsche vestiging, waar ze niets mee te maken hadden: een riviertje achter den Tafelberg kreeg den naam: de Amstel; Amsterdamsche weesmeisjes werden stammoeders van Zuid-Afrikaners. Amsterdamsche families herkent men in den Witsenberg en in het Land van Waveren.

Het bewustzijn van kracht uit zich in kernachtige taal. Bij het eeuwfeest in 1702 laat de Compagnie een medaille slaan met dit opschrift:

Invia Nulla Via Favente Deo.
(Met Gods hulp is geen weg afgesloten.)

Dat was de taal van de regeerders van de wereldstad Amsterdam, waar, omdat ze in Skandinavische Politiek de beslissende stem hadden, „de sleutels van de Sont lagen", en waar het Centrum van den toenmaligen geldhandel was. Machtige rijken hadden er hun agenten en spionnen en het was voor de wereldpolitiek van belang, hoe de stemming der Hollandsche handelsmagnaten was, wien niemand zou aanzien in hun opvallend correcte, eenvoudige kleedij, dat zij machthebbers waren in den volsten zin van het woord.

Van hen zaten er in de vergadering der Bewindhebbers, de besten uit hen in het college der Heeren Zeventien.

Geen wonder, dat de aankomende uitvoerige missiven dier Heeren te Batavia in duizend vreezen gelezen werden: de strenge meedoogenlooze critiek op het beleid van allen, van hoog tot laag, tot in de verste hoeken van het reusachtig gebied, opgesteld door den uiterst kundigen Advokaat van de Compagnie, geholpen door zeer knappe handelsmannen.

De brieven brachten lof en blaam, bevordering en ontslag.

We hebben onzen pas tot Onderkoopman gepromoveerden Jan van Riebeeck even uit het oog verloren. Hij had nu praktijk, oefening in den handel, noodig en met nadruk beval de Hooge Regeering zijn chef, het nieuwe Opperhoofd van 's Compagnie's kantoor in Japan, om van den gewezen Onderchirurgijn, daarna Secretarie-ambtenaar, een ervaren handelsman te maken.

Het Nederlandsche kantoor in Japan gaf voor de Compagnie heel groote winsten, maar ook den meesten last. Schipbreukelingen hadden in het begin van de zeventiende eeuw er bevestigd gevonden, wat Jan Huygen van Linschoten er van verteld had. De Portugeezen hadden fel gestookt bij den Keizer tegen hun politieke en handelsvijanden, hen gescholden voor zeeroovers en volk zonder koning.

Toch verleende de Keizer aan de Hollanders de toestemming om in Japan te komen handeldrijven.

Jacques Specx is het eerste Opperhoofd van 's Compagnies handel in Japan geweest en er herhaaldelijk in die functie teruggekeerd. Hij bouwde de Hollandsche loge te Hirado bij Nagasaki in 1616, wat zeer tegen den zin van Heeren Zeventien was, die bevalen, om het gebouw weer af tebreken, voor welk bevel men zich te Batavia doof hield, wat achteraf de Compagnie ten goede kwam.

Maar niemand heeft meer gedaan voor onzen Japanschen handel, dan François Caron, de Brusselaar, die als weggeloopen koksmaat er gekomen, meer dan twintig jaren in Japan verbleef. Hij was het, die een flink steenen gebouw oprichtte, Dit kostte hem bijna het leven. De vertoornde Keizer beval om het pakhuis terstond af te breken. Twintig Japanners stonden opgesteld, om bij weigering Caron in stukken te hakken, maar hij redde zijn leven, door het vlugge antwoord: „'s Keizers last zal terstond volbracht worden".

Het was de tijd, dat in Japan het getij verliep. Hadden Jezuïeten-paters met onverdroten ijver en levensgevaar het Christendom bij velen ingang doen vinden, het Hof wischte in een felle Christenvervolging alle sporen van hun werk uit. Aan de Portugeezen werd het verblijf in Japan verboden, met uitzondering van een kunstmatig eilandje bij Nagasaki, Desima. De Keizer had den vorm aangegeven, door zijn waaier open voor zich te leggen. Toen de Portugeezen zelfs van dat waaiervormig concentratiekamp werden verdreven en hun de Japansche handel werd ontzegd, schreef de Compagnie in 1639 een publieken dankdag uit, om God voor die genade te danken.

Doch de Compagnie kreeg ook haar beurt.

XIV.

Belemmeringen. Geisha's.
Huwelijken. Holland-Japan.

Zoo trotsch de Compagnie elders optrad, zoo deemoedig was ze in Japan, om de handelsvoordeelen.

Het was een vreemd geval: toen in 1636 de Shogoen bij edict verbood dat Japanners of Japansche schepen het land verlieten, waren vreemdelingen onontbeerlijk tot het aanbrengen van benoodigde goederen. Met de Spanjaarden was al twaalf jaren tevoren gebroken, den Portugeezen had men in 1638 den toegang tot Japan verboden. Zoo bleven de Chineezen en de Hollanders als importeurs over.

De Engelschen hadden na een tienjarig verblijf reeds in 1623 hun loge te Hirado opgebroken. Toen vijftig jaren later de Engelsche Compagnie beproefde den handel met Japan te hervatten, wimpelde het Japansche Hof het verzoek af met de opmerking dat, aangezien de Koning, Karel II, getrouwd was met een vrouw uit Portugal, Japan's vijand, inwilliging onmogelijk was.

De meest vernederende bepalingen hielden de Hollanders klein.

Het Opperhoofd mocht niet twee jaren achtereen in functie blijven. Caron's tweede opvolger kreeg bevel om van Hirado op te breken en met 's Compagnie's „ommeslag" naar Desima te verhuizen, dat voortaan in Japan nog erger dan een Ghetto voor de Nederlanders was.

Een steenen brug, 150 treden lang en 50 breed, verbond de stad met het eilandje, dat 180 M. lang en 72 M. breed, door twee straten in vier kwartieren verdeeld was. De Compagnie kreeg er twee pakhuizen, de Lelie en de Doorn, in eigendom; de andere waren gehuurd van kooplieden te Nagasaki, voor ruim f 8000.— per jaar. Verder bezat ze er een paar huisjes.

De Compagniesdienaren leefden er onder een menigte beperkingen. Des avonds werden de zeepoorten en de landpoort gesloten; ambtenaren bewaakten in barken voordurend het eiland. Het openlijk houden van Japansche bedienden was verboden, om het aanzien van den Shogoen niet te verminderen. Binnenshuis mochten Japanners wel dienen. Brieven aan Japanners werden geopend en de adressen genoteerd.

Alleen het Opperhoofd en de Tweede Persoon, een Koopman, mochten wapens dragen; die der anderen werden in het Tuighuis te Nagasaki bewaard tot het oogenblik van vertrek. Bij het van boord komen werden allen, behalve het Opperhoofd en zijn Secunde, aan den lijve onderzocht of ze niets smokkelden. Dooden liet men vijf mijlen uit de kust in zee, daar de Japanners vreesden dat stille Christenen het gebeente anders zouden opgraven en vereeren. Later verviel dit verbod.

Vreemd geld, psalmboeken, bijbels, godsdienstige prenten e.d. kuipte men in een vat, dat de Japanners verzegeld bewaarden, evenals geschut, kruit, zeilen en losse roeren der schepen. Voor de Compagniesdienaren was het leven er eentonig en verre van aangenaam. Daarbij moest men allerlei Japansche ambtenaren bij verschillende gelegenheden overdreven eerbewijzen. Gezellig verkeer met de stedelingen van Nagasaki was er ook niet en een reglement bepaalde wie der Japanners al of niet het eiland mocht betreden.

Dominee Valentijn ergerde de houding van de Compagnie op Desima buitengewoon. Gods Woord werd er verzaakt en verloochend, de godsdienst nagelaten, geisha's (Valentijn noemt ze „keesjes") op het eiland toegelaten. En dit alles geschiedde met medeweten en oogluiking van de Overheid.

Zoo voorspelde hij den toorn Gods over de Compagnie.

Toch waren er mannen van karakter, als b.v. Dirk Snoek, die in 1649 aan de Japansche regeering het verzoek deed, dat aan de „openbare juffers" de toegang tot het eiland zou worden ontzegd. De Japanners lieten het echter bij het oude. Toen Zacharias Wagenaar Opperhoofd op Desima was, durfde hij het

aan om elken avond in een der pakhuizen het avondgebed voor de Nederlanders te laten doen, niettegenstaande twintig jaren tevoren de Shogoen strenge bevelen gegeven had tegen al wat aan het Christendom herinnerde, als het houden van den Zondag, e.d. Het is goed afgeloopen, maar was deze overtreding ruchtbaar geworden, dan was het met den Hollandschen handel op Japan uit geweest.

In den tijd vóór de vervolging waren huwelijken van Engelschen en Nederlanders met Japansche, dikwijls Christelijke, meisjes met Hollandsche namen naar hun vaders of pleegvaders, niet zeldzaam. Het Hof gaf in 1639 bevel dat alle Japaansche vrouwen, die van Europeanen kinderen hadden, met die spruiten naar „Jakatra" zouden vertrekken. Het conservatieve Japan hield zich aan den eerst opgegeven naam van ons „rendezvous" in den Archipel, Jakatra.

François Caron's vrouw is in Japan gebleven tot haar dood. Zijn groot aantal half-Japansche kinderen heeft hij later doen echten, eerst door de Hooge Regeering te Batavia, daarna door de Staten-Generaal. Koopman Willem Verstegen, die hooge ambten bekleed heeft, kreeg verlof om met zijn Japansche familie, vrouw, kinderen en schoonouders het land te verlaten. Zulk een toestemming is meer verleend. Zijn vrouw heette Suzanna Sandvoord van Nagasaki, dochter van Melchior Sandvoord, die met het eerste Hollandsche schip in Japan, de Erasmus, in 1600 strandde, toen er van de 108 koppen maar 16 zielen over waren.

Het „Nederlandsch bloed" is dus ook niet zonder een tikje Japansch samengesteld.

Te Batavia hebben nog lang die verbannen Japansche vrouwen geleefd. Een veertigtal jaren later, in 1679, vinden we dat de Hooge Regeering haar nog toestaat met Compagniesschepen wat goederen „tot alimentatie harer vrienden" naar Japan te zenden en weer „fruitagien", geconfyte vruchten, vandaar te bestellen. Daarbij is ongetwijfeld de Japansche lekkernij geweest, die nog in Zuid-Afrika gemaakt wordt: „meebos", bestaande uit halve abrikozen, die, na gepekeld te zijn, in suiker gerold worden.

Brieven van deze Japansche dames zijn in facsimile uitgegeven. Ook de afbeelding van Cornelia, dochter van Cornelis van Nyenrode, Opperhoofd te Hirado (1621 — 1630). Haar eerste man was, Pieter Knol, de tweede Mr. Jan Bitter, wien ze negen kinderen schonk.

De politiek van isolement, voorgestaan door de Shogoens Hidetada en zijn zoon Iyemitsu, en de beperkte relaties met het buitenland via Chineezen en Hollanders, hebben Japan's groei op koloniaal gebied genekt. Het kwam Nederland ten goede.

Onze Oost-Indische Compagnie was te goed koopman, om niet, toen Japan den handel op Cambodja en Siam staakte, ten spoedigste de opengekomen handelsgebieden voor zich te nemen. Gelukkige omstandigheden hielpen haar. Toen de regeeringsmaatregelen onzen handel op Japan dreigden te vernietigen, vond men bij toeval in 1641 het paspoort van den ouden Keizer in het kantoor van den Gouverneur-Generaal, waarvan men veel nut verwachtte. De kwellingen bleven, maar de handel ging door.

Kort daarna verbood de Keizer van China, de laatste der Mingdynastie, die zich in 1644 doodde, den handel op Japan, waar de Compagnie terstond munt uit sloeg.

Toen Japan betaalde met minderwaardig geld, werden de door de Hollanders aangebrachte waren 125 % hooger geprijsd. Zoo bleef er toch nog voordeel aan den Japanschen handel. En als de Shogoen verzocht om plantjes van monopolieproducten van de Compagnie, als kruidnagelen, nootmuskaat, e. d. werden ze wel geleverd, zooals de facturen uitwezen, maar ze kwamen dood aan, daar ze op de reis, volgens opdracht van de Hooge Regeering, met zeewater begoten waren.

In de achttiende eeuw is er herhaaldelijk over gedacht den Japanschen handel stop te zetten. Maar over en weer miste men elkaar ongaarne.

Een poging van Russen om van Kamschatka uit op Japan te handelen, liep op niets uit, al verontrustte de komst van enkele Moscovische schepen zoowel de Hooge Regeering als Heeren Zeventien.

Het zal den lezer wel duidelijk geworden zijn dat wie den Japanschen handel mocht meemaken een lastige leerschool had te doorloopen. De Hooge Regeering oordeelde dat Jan van Riebeeck een „goed naturel" bezat, d. w. z. dat een evenwichtige aard en goede aanleg zijn deel waren.

Onder den Opperkoopman Jan van Elseracq verliet hij in April 1643 Batavia om via Tonkin naar Japan te gaan.

XV.

De O.I.C. in Tonkin en in Japan.

Het oorlogsjacht de „Lillo" was bemand met 55 koppen, waaronder 10 soldaten. Op de stormachtige reis ontmoette men jachten uit Tayouan van de Compagnie, die den koning van Tonkin tegen Quinam, nu Annam, in Cochinchina, geheeten, zouden bijstaan. De arm van de Edele Maatschappij reikte ver.

De relaties met Tonkin waren toen nog van jongen datum. In 1637 gelukte het den Koopman Karel Hartsinck, om zulk een aangenamen indruk te maken, dat hij voor een aangenomen zoon van den Koning verklaard werd, een mandarijnskleed kreeg, benevens eeretitels en het recht om 's Konings vlag te voeren. Bij het verleenen van den handelspas was tevens hulp tegen Quinam verzocht.

Na ruim een maand varen kwam het jacht voor de Tonkinsche kust. Van Elseracq vernam dat het land in onrust was, doordat een mandarijn tegen den Koning in opstand was gekomen, en dat de handel er stil stond. Daar er te veel tijd verloren zou gaan, indien Van Elseracq in zijn rang van Opperhoofd van het Japansche kantoor den Koning ging bezoeken, besloot hij de reis voort te zetten.

Na zeer zware stormen ankerde de „Lillo" eind Juni voor het Kasteel Zeelandia op Tayouan of Formosa waar de Compagnie sinds 1624 een vestiging bezat. Het meerendeel van de lading loste men, andere goederen, voor Japan bestemd, werden ingeladen, en eind Juli kwam men voor Nagasaki.

Het aftredend Opperhoofd kwam met den secretaris van den nieuwen Gouverneur benevens den Burgemeester en eenige voorname Japanners uit Nagasaki Van Elseracq verwelkomen. Aan land wenschte de Gouverneur de pas gekomenen geluk met de behouden aankomst. Hij was zoo vriendelijk om toe te staan dat het geschut aan boord bleef, mits het kruit aan land gebracht werd. Deze welwillendheid kostte aan de Compagnie de som van bijna f 4000.— aan geschenken.

Men ziet dat, hoe streng de bepalingen in Japan mochten wezen, er toch nog te schipperen viel. Vergeefs had een Shogoen zijn ambtenaren aanbevolen om zich niet te laten omkoopen, hun voorhoudend: „Zoo iemand onder ulieden geldgierig is, die ga tot mijn schatten en verzadige zich".

Onder de Japanners waren er trouwens velen, die met groote geschenken te vriend gehouden werden. Een hunner was de Burgemeester van Nagasaki, die aan boord zich in het geheim met een band een brief van Gouverneur-Generaal Van Diemen op het bloote lichaam bond, om dien aan land te smokkelen en 's nachts te lezen. Den volgenden dag beloofde hij met raad en daad de Nederlanders te zullen bijstaan. Het was heel jammer dat vóór Van Elseracq's komst de botteliersmaat, die Japansch sprak, was overleden, want door hem placht men met den Burgemeester te overleggen, zonder er een der Japansche tolken bij te halen.

Bij de visitatie liep alles naar genoegen af en een schriftelijke verklaring werd gegeven dat geen Christelijke boeken waren achtergehouden.

De nieuwe Gouverneur van de provincie bleek ook zeer welwillend. Hij kwam herhaaldelijk op de Nederlandsche schepen een kijkje nemen. Het was voor het eerst dat hij ze zag en vooral vond hij het vermakelijk als de matrozen van de steng in het water sprongen.

Toen er andere Nederlandsche schepen van de bergen gesignaleerd werden, liet Van Elseracq hun twee Onderkooplieden tegemoet varen met brieven, waarin bevolen werd heel nauwkeurig te zijn bij het inkuipen van het boekenvat en geen Christelijke ornamenten of prenten er uit te houden, wat tot groote moeilijkheden en gevaar voor den handel zou leiden. Nog pas enkele maanden was het geleden dat vier Jezuieten, die zich niettegenstaande het strenge verbod in Japan gewaagd hadden waren gevangengenomen en terechtgesteld door ophanging aan de beenen, met het hoofd hangend in een kuiltje in den grond. Pas na dagen hangen was de dood ingetreden; de asch van de verbrande lijken was in zee geworpen.

De lading uit de „Lillo" werd gelost en de prachtige geelkoperen kaarsenkroon, het geschenk van de Compagnie aan de Shogoen, opgesteld en bewonderd door de Japansche notabelen. Dit kunststuk, waarvoor opzettelijk een geelgieter meeging op de reis naar het Hof, kostte de Compagnie f 8500.—, behalve nog f 1300.— aan transport en andere uitgaven. In het Mausoleum te Nikko kreeg de kroon een plaats.

Toen begon de handelsdrukte: het geschenken geven, het vergaderen, loven en bieden over de verkoopsprijzen der zijde met

de vertegenwoordigers der vijf Rijkssteden Yeddo, Osaka, Miako, Sakay en Nagasaki. Eindelijk werd men het eens over den prijs van dit voor Japan belangrijk handelsartikel, daar dat land toen nog geen zijde voortbracht. Na ontzegeling der Compagniespakhuizen werd de hoeveelheid zijde bestemd voor de Rijkssteden afgeleverd en het tentoonstellen en de verkoop der overige handelswaren begon, waardoor de Onderkooplieden, dus ook Jan van Riebeeck, een drukken tijd hadden. Maar van loven en bieden en de waarde van goederen op de Japansche markt konden ze voortaan meepraten.

Door Chineezen was in Japan bekend geworden dat de hulpexpeditie tegen Quinam mislukt was; dit deed er den Nederlandschen naam geen goed. Tot nu toe hadden de Japanners geloofd dat branders de Compagniesschepen niet konden schaden en nu was dit zoo anders gebleken.

Op Desima verheugde men zich, natuurlijk in stilte, zeer over een hevigen brand, die in het begin van October Nagasaki teisterde. Want daardoor verloren de concurrenten van de Compagnie, de Chineezen, die in de stad hun waren hadden opgeslagen, dertig kisten met zilver en voor ruim vier ton aan zijden stoffen.

Men ziet het, Christelijke naastenliefde en handel waren twee bij de Compagnie.

Toen de handelsdrukte op Desima voorbij was, ging het Opperhoofd de reis naar het Hof ondernemen. Jan van Riebeeck werd bestemd voor den Tonkinschen handel op een maandgeld van veertig gulden. Per fluitschip „De Jonge Zaaier" ging de reis naar Tonkin.

Dit land was een vazalstaat van China en ontving zelf tribuut van Quinam. Het was dichtbevolkt en de Vorst kon in een paar dagen een leger van ongeveer dertigduizend man te velde brengen. Dit was herhaaldelijk noodig tegen Quinam, dat zich aan de hoorigheid wilde onttrekken.

Tonkin leverde zeer veel zijde. Toen Japan verbood dat Japanners de zijde uit Tonkin aanbrachten, kwam de Gouverneur van Tayouan, Hans Putmans, op de gedachte dat de Compagnie dit werk zou overnemen. De Hooge Regeering nam het plan over en we kennen reeds Hartsinck's succes. Er kwam in Tonkin een Hollandsche factorij. Volgens contract moest

de Compagnie den Koning vijftig kisten zilver leveren, benevens een partij lakensche stoffen. De Kroonprins zou tien kisten krijgen. Ter verrekening van de waarde ervan zou de Compagnie zijde van den Vorst ontvangen en daarenboven de toestemming om er handel te drijven en voorts zooveel zijde op te koopen als maar te bekomen was. Hartsinck's eeretitels beloofden veel goeds voor den handel.

Het was den Koning niet bepaald om den handel te doen, toen hij met de Nederlanders contracteerde. Hij meende meer voordeel te kunnen hebben van hun machtige schepen in den strijd tegen Quinam. De Hooge Regeering ging op het verzoek om hulp in. Ze hief haar factorij in Quinam op en in 1643 vertrok een vloot van drie schepen, voerende 200 koppen, waaronder 27 soldaten, waarbij zich drie jachten uit Tayouan zouden voegen, ter assistentie van den Koning, die met een groot leger was opgetrokken.

Op de gevaarlijke ondiepe kust konden de groote Hollandsche schepen niet veel uitrichten, Quinamsche branders deden het admiraalsschip in de lucht vliegen. De Koning dacht dat de Hollanders bang waren, en om te bewijzen dat er werkelijk gevochten was, toonde men de beschadiging aan tuig en bodems. De Koning had zelf tienduizend mannen verloren. Toch haalde de bevolking van de hoofdstad Catsiou haar Vorst, toen hij met honderd sierlijk vergulde galeien terugkeerde, als triumphator in.
De stemming van den Koning ten opzichte van de Nederlanders was beneden nul.
Een slecht vooruitzicht voor den handel!

XVI.

Zilver en zijde. Onveiligheid in Tonkin. Handelsmoeilijkheden.

Geen gelukkig tijdstip was het dus om in Tonkin te gaan zaken doen. Had de handel in Tonkinsche producten over 1643 120 % winst opgeleverd, het zou zeer de vraag zijn of de ontstemming des Konings voor het vervolg geen beletsel zou wezen.

Toen het Opperhoofd in Tonkin, Antonie van Bronckhorst naar Nagasaki was gekomen om honderd kisten zilver af te halen,

had hij eenige Nederlanders als gijzelaars moeten achterlaten. De Koning beschouwde eigenlijk alle Nederlanders in zijn rijk als garantie voor door de Compagnie te verleenen hulp. En kwam die niet, dan zou hij hen dezelfde behandeling doen ondergaan, die ze in Japan moesten ondervinden.

In zijn boosheid eischte de Vorst, zoodra „De Jonge Zaaier" was aangekomen, die vijftig kisten, die hij tot nu toe niet had gevraagd, omdat hij van de Hollandsche assistentie zoo veel had verwacht en toen Van Bronckhorst voorgaf slechts met twintig kisten gekomen te zijn, stelde hij zich na veel conferenties tevreden met $12^1/_2$ kist en diverse goederen. De tachtig kisten zilver waarvan de Koning het bestaan niet kende verstopte men onder in het schip.

's Konings eerste eunuch, met wien men het meest te maken had, werd met groote geschenken gunstig gestemd. De Vorst vroeg herhaaldelijk waar de Nederlandsche hulp nu bleef, maar Van Bronckhorst gaf steeds ontwijkende antwoorden. Inmiddels trok in Mei een leger van 15.000 man met veel paarden en olifanten naar Quinam, waar van de vorige expeditie nog 30.000 Tonkinders zich bevonden.

De loge van de Compagnie, een zeer vervallen gebouw, lag bij de hoofdstad Catsiou, 36 mijlen de ondiepe rivier op, op een oeverstrook, die voortdurend afbrokkelde. Op het verzoek om gunstig terrein voor een nieuwe loge beschikte de Koning welwillend. Om het brandgevaar te verminderen, wenschte men een flinke open ruimte achter het gebouw. Er waren in dat land veel branden en een, uitgebroken in de koninklijke paarden- en olifantenstallen, bedreigde de loge en de er geborgen goederen.

„De Jonge Zaaier" met haar kostbare lading liep ook groot gevaar, eerstens wegens het herhaaldelijk vastloopen op den tocht de rivier op en vervolgens doordat de bliksem in den mast sloeg. Gelukkig ontstond er geen brand door en was de eerste Raadsheer des Konings, die zijn carrière ook als haremwachter begonnen was, zoo vriendelijk om een zwaren balk, bestemd voor den tempel, af te staan voor de reparatie. De openbare veiligheid liet in Tonkin ook veel te wenschen over: op een morgen dreven veertig lijken in de rivier langs de loge, van menschen die door roovers vermoord waren.

Met behulp van tolken gelukte de handel nog boven verwachting. Ook de Koning maakte goede zaken, want hij betaalde vijftien gewichten, tegen vijf en dertig, die particulieren voor de waren gaven.

Na gedane zaken vertrok het Opperhoofd met al zijn ondergeschikten naar Desima.

Intusschen had onze Onderkoopman nu ondervinding opgedaan van den Tonkinschen handel en verstand van zijde gekregen. Toen de Hooge Regeering besloot dat er voortaan Nederlanders in Tonkin zouden overblijven, werd Jan van Riebeeck aangewezen als tweede op de lijst voor hoofd van onze factorij aldaar. Zijn voorganger overleed vóór hij in functie kwam.

Na het verblijf op Desima en het doorstaan van de beruchte typhonen dier streken kwam het fluitschip „De Zwarte Beer" voor de Tonkinsche kust. Een gecommitteerde des Konings liet weten, dat als er niet 25 kisten zilver voor den Vorst bij de lading waren, het schip niet de rivier mocht opvaren en er geen handel zou worden toegestaan. Men moest dus wel toegeven, maar middelerwijl waren toch alvast 25 kisten gewonnen op de bij contract bepaalde hoeveelheid.

Om een denkbeeld te geven hoe de handel er aan een zijden draadje hing, het volgende: twee dronken matrozen, geplaagd door Tonkinders, kwetsten enkelen, waaronder er van de wacht des Konings waren. Een der matrozen overleed aan zijn wonden, de Koning eischte, behalve een schadevergoeding van duizend tails, de onthoofding van den overlevenden vechtersbaas. Indien hieraan niet voldaan werd, zou de handelspas en de toestemming tot het bouwen van een nieuwe loge vervallen. Na groote geschenken aan den Opperrechter en een rekest aan Zijne Majesteit liet deze zich vermurwen.

Toen werd de Koning ziek, burgeroorlog dreigde, de kooplieden vluchtten naar hun dorpen en de Compagnie bleef zitten met haar zilver. De Koning benoemde zijn tweeden zoon tot opvolger, de Kroonprins vormde met zijn oom een oppositie-partij, beide groepen brachten legers op de been en de 50.000 man te velde bevochten elkaar zóó hevig dat er in twee uren tijds 4000 dooden vielen. De gevangen Prinsen werden onthoofd, hun gezinnen moordde men uit.

Dat waren moeilijke dagen voor de Hollanders in Tonkin. Men bleef echter in de loge de Compagniesgoederen bewaken. Kranige

kerels, die voor een schijntje per maand hun leven waagden in een moordend klimaat! Twintig Nederlanders stierven er dat jaar. Deze sterfte maakte Van Riebeeck tot waarnemend Opperhoofd in Tonkin, het kantoor dat om zijn groote winsten zelfs door Bewindhebbers in Holland belangrijk werd geacht, vooral omdat China, waar de Mansjoe- of Tsing-dynastie aan de regeering kwam, toen vol onrust was en ongeschikt voor voordeeligen handel. Bovendien maakte de Chineesche zeeroovermandarijn Iquan alle gewesten in de buurt onveilig.

Van Riebeeck deed zijn werk uitstekend. Hij was zachtmoedig, beleefd tegenover het Hof, leerde Tonkinsch lezen en schrijven, hield de Ministers te vriend, kocht zijde en kaneel op en kon eind 1645 een kostbare lading, voor Nederland bestemd, naar Batavia zenden.

Kort daarna keerde Van Bronckhorst terug, die den koning het laatste nieuws van Batavia, Tayouan, Japan en Europa moest vertellen en met beleid de verzoeken om meer kisten zilver beantwoorden, zonder één kist meer af te staan. De verhouding was zóó goed dat de voornaamste Nederlanders meermalen ten Hove onthaald werden op maaltijden, waarbij ter opluistering danseressen optraden.

De Chineezen trachtten de Hollonders uit Tonkin te verdrijven door brandstichting in de buurt van de loge. Deze aanslag mislukte. Toen kwam er een nieuw incident. De Koning zond geschenken aan den nieuwen Chineezen Keizer. Twee Onderkooplieden gingen quasi wandelen langs de jonken, om op te kunnen nemen wat erin geladen werd. Maar de Chineezen sloegen een van het tweetal bijna dood. De Koning durfde hen niet te straffen en de Chineezen verklaarden dat ze uit respect voor den Koning het tweetal niet heelemaal doodgeslagen hadden.

In 1646 nam Van Riebeeck weer waar tijdens het vertrek van het Opperhoofd naar Japan, maar de goede zijdejaren bleken voorbij; Rijksgrooten en op Japan handelende Chineezen werden gevaarlijke mededingers. De eersten monopoliseerden den zijdehandel door de boeren te dwingen aan hen hun product te verkoopen. Bij hen moest dus de Compagnie terechtkomen. Bovendien kon men nu niet meer speciale patronen die in Japan gewild waren, bestellen. En het ergst van alles was dat het Hof nu zou bemerken dat de Compagnie heel wat meer kisten zilver, dan men opgaf, in zijde omzette.

Als belooning voor zijn ijver kwam voor Van Riebeeck de verwachte promotie af: hij werd Koopman en Secunde. Zoo was hij dus de aangewezen opvolger als Van Bronckhorst uit den dienst zou gaan.

Maar toch zou het nog anders loopen.

XVII.

Gauwigheden en particuliere handel.
Ontslag van lage ambtenaren.

De strijd tegen de Chineezen op handelsgebied werd in 1647 met kracht voortgezet. Van Riebeeck haalde in het geheim bij nacht en ontijd in de dorpen de zijde op, die men niet openlijk naar de loge durfde brengen; het aantal pikols was ongeveer 600, voor een waarde van meer dan drie en een halve ton. Zulk een ijverig dienaar kon zeker zijn van een mooie toekomst.

Toen kwam de donderslag bij heldere lucht: het ontslag.

De handelmaatschappij, die we kennen als onze Oostindische Compagnie, had niet de gewoonte haar ambtenaren met een flink maandgeld te beloonen voor den ijver waardoor groote sommen gelds, meestal met levensgevaar, verdiend werden. Bekend is het hoe die ambtenaren, hetzij hoog of laag in rang, een bijverdienste zochten, al was het ook streng verboden. Sommigen schroomden niet om Compagnies-goederen als vleesch, spek, touwwerk, enz. aan Chineezen of vrijburgers te „verkaaidraaien", zooals de technische term luidde. Op het eiland Onrust, de scheepsreparatiewerf in Indië, gingen groote hoeveelheden spijkers, hout en ijzerwerk voor de Compagnie verloren. Vele huizen van vrijburgers hadden kozijnen, deurposten en vensters, kisten en kabinetten door Compagniesarbeiders uit bij de Compagnie verduisterd hout gemaakt. Dispensiers stalen bij hun beheer over de goederen; pluimvee, varkens en schapen werden goedkoop ingekocht en aan de schepen, bij levering, hoog berekend. Assistenten met 10 à 12 gulden per maand zagen kans om met vrouw, kinderen, slaven en slavinnen een rijken staat te voeren. Dit konden ze door de „gauwigheden", die niemand met diefstal zou hebben willen betitelen.

Een ander middel tot vermeerdering van inkomsten, ook verboden en tegen den ambtseed, maar minder direct oneerlijk dan de „gauwig-

heden", was de „particuliere handel" door ambtenaren, het handeldrijven voor eigen rekening en risico, naast dien van de Compagnie, een inbreuk dus op het monopolie van dat lichaam. De schepen waren zóó volgeladen met particuliere goederen vooral in de rijst-, zeil- en constabelskamers, het halfdek en andere ruimten, „dat men er qualijk een kat bij de staart kon uithalen", zooals een tijdgenoot zegt. De roerpen kon soms nauwelijks gebruikt worden en als er op de retourschepen al eens geklaagd werd over de weinige ruimte, hoorde men, „het is die of die Heer zijn goed, het moet vooral wèl bewaard worden". Aan de Kaap was een Krankenbezoeker, Koopman geheeten, van wien Valentijn vertelt dat hij „sterk koopmanschapte en naderhand uit nederigheid een rok met gouden knoopen droeg".

Er bleek niets tegen te doen. De Fiskaals lieten zich omkoopen en meestal waren de smokkelwaren, vooral opium, zóó goed verborgen in watervaten, potten met boter en in gonje verpakte meubelen, dat ze niet ontdekt en aangehouden werden. De weinige aanhalingen, waarover we berichten vinden, bewijzen dat er niet steeds met ernst gezocht werd.

Gouverneur-Generaal en Raden van Indië kregen soms harde woorden te lezen in de missiven van Heeren Zeventien. In 1646 was het met den particulieren handel weer bar geweest. De retourvloot bracht zóóveel particuliere goederen aan, dat men er een retourschip mee had kunnen vullen. De Bewindhebbers schreven ronduit dat ze geloofden dat de geheele Indische regeering met particulieren handel besmet was en ieder in zijn gemoed niet anderen durfde verwijten, waaraan ze zelf schuldig waren.

Dat lieten de Heeren van de Hooge Regeering niet op zich zitten. Ze vaardigden een plakkaat uit tegen de overdadige weelde en tegen den particulieren handel. Want volgens hen ontstond de laatste omdat men boven zijn stand wilde leven.

Hier en daar op de buitenkantoren vielen slachtoffers. Dan konden Heeren Zeventien eens merken dat men te Batavia wel degelijk vrijheid gevoelde om tegen de particuliere handelaars op te treden.

Maar het ging als dikwijls:

De spin die spint haar web om vliegen in te vangen.
De groote gaan er door, de kleine blijven hangen.

Van Bronckhorst had ontslag gevraagd en toestemming om naar Nederland te vertrekken. Het verzoek werd hem toegestaan

tegen het volgend jaar, 1648. Eer kon hij niet gemist worden, vooral daar men enkelen der jongere ambtenaren in Tonkin niet durfde te vertrouwen, omdat ze met particulieren handel besmet waren, (nota bene dezelfde woorden van verwijt, die Heeren Zeventien aan de Hooge Regeering hadden geschreven!) en opzending naar Batavia werd geëischt van Lambertus Heycoop, den man, die door de Chineezen bijna doodgeranseld was toen hij voor de Compagnie op verkenning was, en van Jan van Riebeeck, die à f 55.— per maand in Tonkin voor zijn lastgevers schatten verdiend had.

De Hooge Regeering had tevoren al besloten om de loge er niet langer bezet te houden. Zoo vertrok Van Bronckhorst in het midden van 1647 met al zijn ondergeschikte Nederlanders naar Nagasaki. Daar bereikte Van Riebeeck het verpletterend bericht, en na een verblijf van vijf weken op Desima was hij op het einde van het jaar te Batavia.

In de oogen van zijn meerderen in de Noorderkwartieren was Van Riebeeck niet gedaald, naar hij op Desima had ondervonden toen hij in de raadsvergaderingen de notulen medeonderteekende met de drie Opperhoofden der kantoren Japan, Tayouan en Tonkin: Willem Verstegen, Frederik Coyett en Van Bronckhorst.

Een merkwaardige speling van het lot was het, dat Van Riebeeck als Secretaris van de Hooge Regeering negentien jaren later de notulen moest teekenen, die het zware vonnis over Coyett bevatten, nadat Tayouan of Formosa voor de Compagnie verloren was.

Te Batavia trof hij in Gouverneur-Generaal en Raden zonderlinge rechters. Daar was Cornelis van der Lyn, die in 1650 het hoogste ambt neerlegde, zoogenaamd volgens eigen wil, verdacht bij Heeren Zeventien van particulieren handel en aan wien de Bewindhebbers „om redenen daartoe dienende" het gewone geschenk onthielden.

Dan zijn vriend, de kranige, maar geldzuchtige François Caron, de man die om hetzelfde euvel binnenkort, met dezelfde vloot als zijn vriend, de gewezen Gouverneur Generaal, met een gebroken Nederlandsch-Indische carrière naar Holland zou gaan.

Zulke rechters konden over een zoo verdienstelijk ambtenaar als Van Riebeeck was geen hard vonnis vellen. Zijn verdiende

maandgelden na de laatste afrekening, werden ten bedrage van f 132,— geconfiskeerd. Maar grooter straf was het, dat men hem niet naar Tonkin, waar zijn vooruitzichten zoo mooi waren, liet terugkeeren. Dat heeft hem innig gespeten en hij liet dit duidelijk uitkomen in zijn „Vertoogh" over den Tonkinschen handel, een stuk bedoeld om Heeren Zeventien gunstig te stemmen.

In zijn rang van Koopman en op vol maandgeld keerde Van Riebeeck naar het vaderland terug, dus in volle eere.

XVIII.

Jan van Riebeeck in Holland.
Zijn huwelijk. Familiewapens.

Commandeur van de retourvloot van 1648 was de Extraordinaris Raad van Indië en gewezen President in Perzië Wollebrand Geleynsen de Jonge, die aan de Kaap de goederen en volk van het verongelukte schip „Nieuw-Haerlem" moest afhalen. Deze twaalf schepen leverden een trotsch gezicht op. Geleynsen, in Holland terug zijnde, liet zijn vloot schilderen, nog te zien in het Alkmaarsch Museum, als liggend op de reede van Batavia met alle vlaggen, wimpels en geusjes op in de kleuren der Kamers: rood wit en blauw voor Amsterdam, geel wit en rood voor Zeeland, groen en wit voor Rotterdam, groen en rood voor Enkhuizen, rood wit en rood voor Hoorn, wit blauw en wit voor Delft. Engelschen, die toevallig bij Sint-Helena deze retourvloot zagen, verklaarden dat ze meer op een koninklijke dan op een negociantenvloot geleek.

We zagen reeds hoe Geleynsen op Sint-Helena korten tijd verbleef om zijn volk er wat te laten bijkomen, want aan de Kaap had men geen versch vleesch en groenten kunnen krijgen. Begin Augustus was men in het Vlie.

Heeren Zeventien waren boos dat de Hooge Regeering te Batavia voor één verongelukt schip aan de Kaap een groote retourvloot gebruikt had. Nu de vloot een maand over tijd was, had men meer aan onkosten in maandgelden e.d. te betalen dan het restant van de „Haerlem"-lading waard was. Toch kreeg Geleynsen „een somma van f 600,— tot een goude kettingh" voor zijn Commandeursschap, en Leendert Jansz. f 400,— voor zijn goede zorgen aan de Tafelbaai, terwijl het scheepsvolk, dat er zoo lang gebleven was, drie maanden gage ontving.

Van Riebeeck's „Vertoogh" over Tonkin vonden Heeren Zeventien zeer verdienstelijk. Ze bevalen het als handleiding aan de Hooge Regeering te Batavia aan, maar een nieuwe aanstelling bezorgde dit opstel den maker niet. Hij verliet 's Compagnie's dienst en trachtte elders een nuttige en voordeelige werkkring te vinden. Inmiddels vestigde hij zich te Amsterdam, trouwde Maria de la Queillerie, kleindochter van een Fransch Predikant, die voor honderd kronen door Prins Willem van Oranje uit Spaansche handen was losgekocht, dochter van den Rotterdamschen godgeleerde Abraham de la Queillerie, wiens oud-Testamentisch-Hugenootsche voornaam zou overgaan op zijn kleinzoon Abraham van Riebeeck, den eersten en eenigen Zuid-Afrikaner, die ooit Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië is geweest.

Maria de la Queillerie was, zooals we nog in het Rijksmuseum te Amsterdam kunnen zien op haar in 1650 door D. Craey geschilderd portret, een mooie donkerblonde vrouw met heldere bruine oogen; ze was zacht van karakter, gelijkmatig van humeur, rustig, volhardend. Een Fransche Bisschop, die tien jaren later haar geruimen tijd meemaakte aan de Kaap, geeft over haar dit gunstig getuigenis, hoewel ze als Hugenootsche „dans sa fausse réligion" (in haar verkeerden godsdienst) hem eigenlijk moest tegenstaan: „Elle ne laisse pas d'être une des femmes les plus accomplies que j'ai vues, aussi est-elle aimée de tout le monde," (Ook is ze ontegenzeglijk een der volmaaktste vrouwen, die ik ooit gezien heb en iedereen houdt van haar.) Zoo begint een lofdicht in proza op haar, die, na met haar echtvriend haar mooiste jaren en gezondheid in het lastige en onaangename stichtingswerk aan de Tafelbaai verbruikt te hebben, waarbij ze hem een reeks kinderen schonk, haar leven eindigde op vijf en dertig jarigen leeftijd te Malakka. Haar grafschrift vermeldt kort en krachtig (de spelling is gemoderniseerd) haar leven:

Wie ROTTERDAM het licht
LEYDEN goe seden gaf
Wiens trouwdag hield SCHIEDAM
Leyt HIER nu in dit graf.

Rotterdam geboorteplaats, opvoeding te Leiden, huwelijk te Schiedam, dood te Malakka, een mooi menschenleven in vier regels!

Boven dit Hollandsche vers staat in het Latijn wiens echtgenoote zij was, en wat de echtgenoot was: Stichter en eerste Commandeur van de Stad en Kolonie aan de Kaap de Goede Hoop, Commandeur en President van Malakka.

Tusschen den Latijnschen en den Hollandschen tekst is in een cirkel een heraldische figuur aangebracht, blijkbaar het wapen van de overledene. Want later voert Abraham van Riebeeck een gehalveerd wapen, de drie ringen van zijn vader en negen lelies van zijn moeder. De Malaksche grafsteen vertoont er twaalf, met een paal in den schildvoet.

Zulk een sprekend wapen, in dit geval bloemen, naar aanleiding, van „cueillir", bloemen plukken, vinden we herhaaldelijk bij de ambtenaren van de Compagnie. Er waren er, als Van Riebeeck, zijn vrouw en vele anderen, die een wapen van huis uit bezaten. Maar zij, die in functies als Gouverneur, Commandeur, Notaris, Schepen, Gecommitteerde e. d. een lakstempel te zetten hadden op officieele stukken, kozen er een. En dan komt men tot zeer humoristische resultaten: een President van Amboina, Jan Ottens, koos als wapen een monogram, de dooreengestrengelde I en O, en dit zelfs als helmteeken. Wanneer men nu bedenkt dat de lambrequins, die het schild omgeven, den riddermantel voorstellen, gehavend en gescheurd in dapper gevecht, zoodat men bij de drapeering buitenkant en voering ziet, rood en wit, blauw en geel e. d., dan zijn die sierlijke krullen ter zijde van het wapenschild eenigszins vreemd bij de eerzame kooplieden en notarissen.

Reinier de Klerk, de Gouverneur-Generaal, maakte voor zich een wapen, dat herinnert aan een rebus op een sigarenzakje: een duif met een veeren pen in haar bek, zittend op een hart. De pen duidt den „klerk" aan, de duif de „reinheid", zoodat samen met het hart Reinhard, Reinaart of „Reinier" de oplossing is. Notaris Petrus Dobbelaar nam in zijn wapen drie dobbelsteenen op, die elk met de zes boven liggen. En zoo zijn er velen, gekozen uit noodzaak. Men verwijte hun niet ijdelheid bij de dwaze keuze. Zelfs in vorstelijke wapens heeft, volgens sommigen, verkeerde etymologie geleid tot verkeerde beelden. Guillaume au court nez, de ridder wiens neus in dapper gevecht geleden had, werd tot Guillaume au cornet, Willem met den hoorn, welke nog te zien is in het wapen van het Oranjehuis.

Jan van Riebeeck was er de man niet naar om rustig te zitten wachten of hem bij de Compagnie weer een betrekking zou worden aangeboden. Hij deed reizen naar Groenland en naar West-Indië, waarbij hij ondervinding opdeed, die hem aan Afrika's Zuidpunt later te pas kwam. Hij leerde de walvischvangst en de verwerking van den jachtbuit in de nederzetting Smeerenburg op Spitsbergen, hij verpakte tabak op de Caraïbische eilanden, op Barbados zag hij de nederzettingen der Ieren en hij kende Virginië.

Maar niet het Noorden en Westen, wel de Oost trok hem blijvend aan. In Indië, dat wist hij bij ondervinding, kon een energiek man vooruitkomen. En toen de gunstige gelegenheid kwam, greep hij die met beide handen aan. Het incident van den particulieren handel was nu al lang genoeg geleden.

XIX.

Het Kaapsche plan. Begin van uitvoering.

Omstreeks 1650 was Sint-Helena's waarde als ververschingsplaats sterk verminderd. Het rapport van Leendert Jansz en Nicolaas Proot vestigde de aandacht opnieuw op Zuid-Afrika. De Kamer Amsterdam benoemde een commissie om het rapport te bestudeeren, waarna ze het stuk in copie doorzond aan Kamer Zeeland, met aanbeveling er een beschrijvingspunt van te maken voor de vergadering van Heeren Zeventien in Augustus 1650. Na het hooren van de Amsterdamsche Heeren Gecommitteerden en advies van eenige Schippers en andere bevoegden, gaven Heeren Zeventien aan een nog kleinere commissie, het Haagsch Besoigne geheeten, last om tegen de Maartvergadering van 1651 een uitgewerkt voorstel en een instructie voor het Opperhoofd gereed te hebben.

Men ziet dat de Bewindhebbers niet over ijs van één nacht gingen.

Naar Nicolaas Proot, den tweeden, onderteekenaar van het Kaapsche rapport, zou men intusschen informeeren, om hem, als hij geschikt geoordeeld werd, tot Commandeur en Opperhoofd aan te stellen. Van Leendert Jansz is geen sprake. Vermoedelijk heeft de herinnering aan het zware jaar aan de Tafelbaai hem weerhouden om aanzoek te doen om den post. Wel vinden

we hem later in Compagnies-dienst terug als Opperhoofd in Wingoerla, op de Kust van Malabar. De informatie over Proot was òf niet gunstig, òf hij bedankte ervoor om met de leiding van de expeditie belast te worden; hoe dit ook zij, hij werd niet aangesteld.

Jan van Riebeeck, in het vaderland teruggekeerd, en geen bevrediging voor zijn eerzucht vindend in de West of in het barre Noorden, nam de gelegenheid waar om bij Heeren Bewindhebbers zijn diensten aan te bieden als „Opperhoofd naar Cabo de Bona Esperance". Nu kreeg de commissie uit Kamer Amsterdam opdracht om over hèm inlichtingen in te winnen.

Blijkbaar hadden genoemde Heeren geen bezwaren tegen de persoon en de gedragingen van Jan van Riebeeck, want het opstel van Jansz en Proot werd aan zijn oordeel onderworpen.

Nomen omen. In den naam ligt soms een voorteeken. Zoo gaf Cabo de Bona Esperance hem „goede hoop" voor de toekomst.

Nog vóór er van Van Riebeeck sprake was, hadden de Bewindhebbers een instructie gereed, waarvan de beknopte inhoud hier volgt om te toonen hoe nuchter de opzet was van het stichtingswerk, waaruit Hollandsch Zuid-Afrika zou groeien.

„Bouw, aan land gekomen, een houten loods vlak bij de Zoete rivier. Zoek dan een plek voor het fort, waarvan de teekening hierbij gaat, bij de rivier, en geef het den naam: De goede Hoope. Maak logies voor tachtig personen. Zoek daarna goeden grond voor de tuinen, en weiden voor het vee. Houd de inboorlingen te vriend en men vergrijpe zich niet aan hun personen of hun vee. Drijf het vee 's avonds binnen het fort. Plant ook vruchtboomen. Ieder is be-eedigd op den Artikelbrief, en moet elken dag bezig zijn. Houd een dagregister bij en tracht iets te vinden om de onkosten te verminderen. Zet sloepen in elkaar van uit Holland meegebrachte onderdeelen en laat ze als loodssloepen dienst doen. Plaats aan land een mast om seinen te geven."

In beknoptheid en volledigheid doet deze instructie het denkbeeld opkomen dat de Tien Geboden onbewust den opstellers voor oogen stonden.

De critiek op Jansz en Proot's opstel, en feitelijk ook op de instructie, was een knap stuk werk van Jan van Riebeeck, waarbij zijn optimistische fantastische geest ons opvalt. Maar een droogstoppel had het nooit volbracht om een kolonie te stichten

als hij na een verblijf van tien jaren achterliet. En het merkwaardige is, dat in onzen tijd in vervulling gegaan is wat hij als ziener aangaf.

Hij werkte sterk op den bezuinigingsknobbel van zijn lastgevers door voor te stellen dat, mits er kokospalmen wilden groeien, men er arak en kokosolie zou kunnen bereiden, terwijl de spoeling goed varkensvoer zou wezen. Door de Kaap aan te doen bespaarde de Compagnie vleesch, spek en wijn, want door er water in te nemen behoefde de wijnvoorraad niet boven het gewone rantsoen te worden aangesproken. Ook kon, als naar gewoonte, de Compagnie winst maken op de kleeren, die aan het volk op rekening zouden worden verstrekt. Huiden van elanden en steenbokken zouden, evenals die uit Siam en Japan, op de Japansche markt goede prijzen maken. Evenzoo koehuiden en dassenvellen. Traanbereiding uit walvisschen, die hij kende door zijn reis naar Groenland, zou vele voordeelen afwerpen.

Het leeren van Nederlandsch aan de inboorlingen was iets goeds, het verbreiden van het Christendom nog edeler werk. Ten slotte bad hij God om voorzichtigheid en verstand om de Compagnie zóó naar genoegen te kunnen dienen, dat hij in rang zou worden verhoogd en na de zaken aan de Kaap op gang gebracht te hebben, voor belangrijker werk in Indië zou worden gebruikt.

Dit stuk getuigend van handigheid, als men bedenkt dat Van Riebeeck slechts ééns, hoogtens twee keer, aan de Tafelbaai was geweest, toont duidelijk aan, dat de opsteller een optimist was. Succes had hij ermee, want zijn aanstelling volgde als Opperhoofd van het volk, gaande met het schip „de Drommedaris" naar Cabo de Bona Esperance. Zoo voerde hij de Kommandeursvlag, had den scheepsraad bijeen te roepen en was voorzitter van den Breeden Raad. Van Koopman werd hij Opperkoopman.

Een aanvulling op de instructie volgde: „Wees op uw hoede voor alle vreemden; de Portugeezen alleen zijn onze officieele vijanden. (De vrede van Munster was drie jaren tevoren gesloten). Ieder die in Zuid-Afrika buiten het door U in bezit genomen gebied zich vestigt, moet met vrede gelaten worden. Plaats bakens op de grenzen en maak een kaart van het gebied. De „Drommedaris" kon zoolang als noodig was in de Tafelbaai blijven. Pas onderweg op voor overval."

Hieruit ziet men dat Heeren Bewindhebbers volstrekt niet wenschten, dat andere Europeesche naties buiten Zuid-Afrika

zouden worden gesloten, mits de Compagnie maar de voordeelen had van een eigen fort en tuin ten nutte der langs de Kaap komende Compagnies-schepen. Botsingen met buitenlanders wilden ze, als het mogelijk was, vermijden.

Geen van allen die toen leefden heeft kunnen voorzien welk grootsch werk in Zuid-Afrika begonnen werd, hoe een stekje van den Nederlandschen stam geplant werd, dat tot een sterken boom zou opwassen, hoe een begin gemaakt werd met de stichting van een waarlijk Nederlandsche kolonie, die, zelfs onder andere vlag gekomen, Nederlandsch zou blijven in taal, zeden en godsdienst.

Drukke dagen werden het voor het gezin Van Riebeeck. Voor Maria met haar zoontje Lambertus, een zuigeling nog, (het eerste kindje Anthonie is dan al overleden) gaf het bijzondere beslommeringen, daar het haar eerste zeereis was.

Na het afscheid van familieleden was er nog het officieele van Heeren Bewindhebbers.

Maandag 11 December 1651 verschenen Jan van Riebeeck en zijn Schippers voor de Heeren om opdracht tot vertrek te ontvangen. Plechtig werd Van Riebeeck opgedragen om de vlag en het commando te voeren over de afgaande schepen.

Van Riebeeck en zijn Schippers voor Heeren Bewindhebbers. Is het niet een uitgezocht onderwerp voor een historisch schilderij, nu wij weten wat dit toen onbegrepen moment bracht in de wereldgeschiedenis ?

XX.

Vertrek van de stichtingsvloot.
Het gebed. De voorspoedige reis.

Den dag voor Kerstmis 1651 ging Van Riebeeck's vloot van drie schepen onder zeil. Twee schepen, die er toe behoorden en door te veel diepgang niet tijdig op de reede waren gekomen, vertrokken in het begin van het nieuwe jaar. Bij hun aankomst in de Tafelbaai waren er 130 koppen overleden en al het volk leed aan scheurbuik.

De vaderlandsche kust, langzaam vernevelend onder de grauwe Decemberavondlucht, moet in de herinnering van het echtpaar Van Riebeeck een somberen indruk hebben nagelaten. Het was hun laatste blik op den geboortegrond. Nooit zouden ze Holland's bodem weer betreden.

Het vlaggeschip, de „Drommedaris" bleek wat licht geladen, zoodat de Schipper geen vol zeil durfde voeren. Daarom beriep de Commandeur met de pitsjaarvlag den Breeden Raad, waartoe de Schippers van de „Reiger" en de „Hoop" per sloep over kwamen.

De Artikelbrief schreef voor dat alle vergaderingen met gebed volgens voorgeschreven formulier zouden worden geopend. Voor deze speciale expeditie had men er toepasselijke woorden aan toegevoegd. Zoo bad de Commandeur onder de Engelsche kust het meegekregen gebed, door wijlen Ds. Lion Cachet het „groot-charter der Hollandsche koloniën in Zuid-Afrika" genoemd, terwijl hij te onrechte het auteurschap aan Van Riebeeck toekende, een gebed dat een mengsel van godsdienst en handelsgeest was, waarin, als gewoonlijk, in één adem de eere Gods en de belangen van de Compagnie genoemd werden.

De Breede Raad besloot in een Zuid-Engelsche haven ballast in te nemen; maar de wind draaide, zoodat geen haven te bezeilen was, en men zette koers naar het Zuiden. In veiliger water gekomen, werden negen zware kanonnen onder in het schip als ballast geplaatst.

De reis was voorspoedig. Op de „Drommedaris" stierven slechts twee personen. Na een reis van drie en een halve maand, den vijfden April, kwam de Tafelberg in zicht. Men liet de vlaggen waaien en een kanonschot van de „Drommedaris" waarschuwde de beide schepen, die wat achter waren. Den volgenden dag ging een sloep op verkenning uit naar den voet van den Leeuwenberg om te zien of er soms vijandelijke schepen in de baai lagen, Portugeezen of royalistische Engelschen, die onze Republiek de erkenning van Cromwell niet vergaven. Geen enkel schip was in de baai.

Zondag 7 April 1652 ging een Schipper aan wal om brieven te zoeken, die hij inderdaad vond op het primitieve reeds genoemde „postkantoor", onder een gemerkten steen. Tegen den avond ging Jan van Riebeeck zelf aan land om uit te zien naar een geschikte plek voor het fort.

Iets bijzonders heeft de vier en dertigjarige Commandeur er niet in gezien, toen hij dien Zondagavond voet aan wal zette op het werelddeel, waar hij nog na eeuwen dankbaar als Stichter zou worden herdacht door duizenden in dat land van ontzaglijke uitgestrektheid, Zuid-Afrika. Maar welk sterveling kan op het oogenblik zelf de waarde van een daad zuiver schatten?

Van Riebeeck meende, zoo in het voorbijgaan, even een fort te bouwen en zoo spoedig mogelijk naar Indië door te gaan.

Het bereiken van de Tafelbaai heeft ons gebracht op de voorgeschiedenis van den Stichter van Hollandsch Zuid-Afrika. We noemden telkens de Compagnie, maar laten we even het wonderlijk gebeuren overdenken dat een volk van zoowat twee millioen menschen er in slaagt zich los en zelfstandig te maken van het wereldrijk Spanje, mannen voortbrengt, die nu nog tot de allereersten behooren op hun gebied van wetenschap en kunst, een Republiek vormt, die, hoe klein ook in gebied, tot de „groote mogendheden" behoort, en een koloniaal rijk sticht, dat in logische samenstelling en hechten bouw eeuwen bestaat en allen mogendheden tot heden ten voorbeeld strekt.

Dat het volk van de lage landen aan de zee de zee zocht is geen wonder, maar wel dat een oogenschijnlijk onbelangrijk iets dat volk tot grootheid bracht.

De gevangen haring verliest door de wijde kieuwen terstond het zeewater en sterft. Als handelsartikel is die gevangen visch waardeloos. Toen bedacht iemand, Willem Beukelszoon van Biervliet zou in de veertiende eeuw de uitvinder geweest zijn, dat het ten deele schoonmaken en onmiddellijk inzouten van de visch transport mogelijk maakte. Het vele benoodigde zout moest uit warmer gewesten dan Holland komen. Zoo voer men naar Zuid-Europeesche kusten, bracht er Hollandsche waren, nam, behalve zout, producten dier landen mee, die ook elders gewild waren en zoo werden de Hollanders en Zeeuwen „de vrachtvaarders van Europa".

De natuurlijke bouw van de haring, hoe dwaas het ook klinken moge, was een der oorzaken om Nederland tot bloei te brengen.

De tijd kwam dat de Portugeezen Indische waren te Lissabon aanbrachten, waar Nederlanders ze opkochten en in andere landen invoerden. Maar reeds vóór in 1598 de Spaansche en Portugeesche havens voor de Nederlanders gesloten werden, drong de echte koopmansnatuur tot het koopen van waren uit de eerste hand.

Eerst zoekt dan de voorzichtige koopman het gevaar uit den weg te gaan en, waar Spanje en Portugal zich het uitsluitend recht voorbehielden om naar Guinee en naar Indië te varen, trachtte men een Noord-oostelijken zeeweg te vinden. Wereld-

beroemd zijn de tochten van Jacob van Heemskerck en Willem Barentsz, die Nederlandsche aardrijkskundige namen op de kaart van het Noordpoolgebied zetten. Heemskerck, wiens kernachtig grafschrift vermeldt dat hij dwars door ijs en ijzer durfde gaan en sneuvelde voor het vaderland, wiens eer hij ophield, Barentsz, wiens instructie Johan van Oldenbarnevelt's handteekening draagt, die na zijn roem als Poolreiziger gevestigd te hebben, in de open schuit stierf, zooals de journaalhouder opteekent, „onverwacht plotseling", de voornaamste leider en „eenige stuurman", op wien allen naast God hun hoop gevestigd hadden. Toen hij het kleine troepje dappere mannen ontviel, schreef men berustend neer: „maar konden tegen God niet doen, waarom we tevreden moesten blijven."

Van groote waarde waren voor de arctische wetenschap hun berichten over zeestroomingen, temperatuuropgaven, natuurverschijnselen en hun aardrijkskundige gegevens. Voor den Indischen handel vormden de pogingen tot een Noord-Oostelijke doorvaart een belangrijk deel van zijn geschiedenis en waren de Noordelijke-IJszee-tochten van nut, daar bleek dat de zeeweg der Portugeezen moest worden gevolgd, wilde men de eilanden bereiken, die de Venetiaansche monnik Fra Mauro op zijn wereldkaart van 1459 al had aangeduid, doelend op de Molukken, met de woorden: „op deze eilanden groeien muskaatnooten en andere soorten specerijen". En om deze schatten was het te doen, zooals de pelsjagers in Noord-Amerika en Siberië hun buit achtervolgend nieuwe streken ontdekten, en het goud van vele expeditie's de aanleiding was.

Had niet Koning Manuel van Portugal, na Cabral's Indischen tocht in 1500, waarbij hij een reusachtige peperlading verkreeg, en waardoor bij toeval Brazilië Portugeesch werd, aan de Venetianen, die tot toen over den landweg de Indische specerijen ontvingen, ironisch doen weten dat door de „gelukkige" expeditie zij voortaan niet meer in heidensch land, te Alexandrië, die waren behoefden te koopen, maar dat zij die te Lissabon, in een Christelijk land konden opdoen?

Achter die tochten naar de Noordelijke IJszee stonden geleerden van blijvenden naam, Mercator en Plancius, beiden Vlamingen, de een in zijn moedertaal Gerard Cremer van Rupelmonde, de eerste die het woord „atlas" voor een kaartenverzameling

gebruikte en wiens leer van de „wassende graden" nog als „Mercator's projectie" in alle atlassen voorkomt; de andere, wiens Vlaamsche naam Peter Platvoet was, geboren bij Belle, die als Calvinistisch theoloog, na gestudeerd te hebben in Duitschland en Engeland in Vlaanderen preekte, „zonder dat hij daarvoor verzocht of genoten heeft de waarde van één penning". Toen werd hij predikant te Amsterdam. Daar blonk hij, naast zijn herdersambt, uit als kenner van vreemde talen, wis-, sterren- en aardrijkskunde. Te Amsterdam werd hij „de principaalste autheur ende aandrijver van de voortreffelijke ende wydvermaarde Oost-Indische Compagnie".

Op zijn kaarten en instructies voeren de eerste Nederlandsche schepen naar Indië.

Wie, die nu op de „Plancius" vaart, kent den voortreffelijken medestichter van ons koloniaal rijk?

XXI.

Portugal's oorspronkelijk doel met de ontdekkingstochten. Engelschen, Ieren en Franschen als emigranten. Jan Huygen van Linschoten. Het Itinerario.

Wat een levenslust en levenskracht zat er in dat handjevol Nederlanders, van nog geen twee miljoen, omstreeks 1600!

De ijver voor het geloof had de Portugeezen gedreven tot strijd tegen de Mooren. Hun moedige prins, die als Hendrik de Zeevaarder ons zoo goed bekend is, met Columbus een der laatste Kruisvaarders, held van Ceuta, zocht zijn legendarischen bondgenoot, den Priesterkoning Johannes, (vermoedelijk in de wereld gekomen door vage berichten over het Christelijke Abessynië). Met hem samenwerkend meende de Zeevaarder de Mooren als tusschen een tang te kunnen vermorzelen, en zoo als Hoofd van de Christusorde een Godgevallig werk te doen. Om dien bondgenoot te vinden voeren in ongenade gevallen edelen met bemanningen van ter dood veroordeelden langs Afrika's Westkust, tot eindelijk, toen de Zeevaarder reeds lang dood was, de Stormkaap werd gepasseerd en de zeeweg naar Indië open lag.

Niet winstbejag, maar geloofsijver zette dus Portugal op het spoor, dat zou leiden tot handelsvoordeelen en kolonisatie. Nog

kent Engeland de „guinea", de muntwaarde, genoemd naar de goudrijke bocht van Guinee, een der eerste étappes op den verren zeeweg naar Indië voor den Portugeeschen koning.

Engelschen en Ieren verlieten hun vaderland om geloofsvrijheid en stichtten overzeesche rijken, waarheen hun de weg gewezen was door kranige zeeroovers en bestrijders der Spanjaarden als Drake en Raleigh.

Franschen gingen zoowel uit handelsbelang als door geloofsvervolging naar verre gewesten. In Hendrik IV 's dagen stichtte Samuel de Champlain de Canadeesche pelsjagerskolonies. Op raad van den bekenden Gaspard de Coligny zochten Hugenoten de eilanden waar de bron der eeuwige jeugd moest zijn, het door Heinrich Heine kort voor zijn dood zoo treffend bezongen „Bimini". Ze bereikten Florida, waar Spanjaarden de kettersche kolonie spoedig uitmoordden.

Nederlanders gingen niet om geloofskwesties naar de Oost. Handelsgeest en zucht naar avontuur dreef hen. Jan Huygen van Linschoten, wonend in Enkhuizen, de stad, die in het Noorden in 1572 den opstand begonnen was, had twee broers, die als kooplieden in Spanje geduld werden. Door hen kwam hij, leergierig als hij was, tot het lezen van „vreemde dingen van landen ende geschiedenissen", kreeg een onweerstaanbaren lust om op avontuur te gaan. „Mijn hart denkt anders niet nacht ende dag dan om vreemde landen te bezien" schrijft hij als 21-jarige jongeling uit Goa aan zijn ouders. „Zoo weet men wat te vertellen als men oud is", voegt hij er aan toe en geen „verteller" bracht zijn vaderland zulk materieel voordeel als hij door zijn „Itinerario" en reisverhaal „naar Oost ofte Portegaels Indiën".

Maar toen hij in 1610, afgemat door zijn Indischen dienst en twee Noordpoolreizen, den Staten-Generaal om een jaarlijksch pensioen verzocht, bij zijn ambt als thesorier van de stad Enkhuizen, wezen de Hoog Mogenden het verzoek af. Men vond het geschenk van 300 Ponden Vlaamsch bij de eerste uitgave van zijn „Itinerario" blijkbaar voldoende belooning. Nog geen jaar later stierf de acht en veertigjarige reiziger, op wiens werk de Hoornsche geneesheeren Petrus Hoogerbeets, Theodorus Velius (Zeylemaker), en anderen Latijnsche en Hollandsche verzen maakten, niet als looze lof, maar echte waardeering van ware verdienste.

Als zestienjarige knaap verlaat hij op Sinterklaasdag van het jaar 1579 het vaderland, om naar zijn broeders in Spanje te gaan,

die er als onderdanen van Koning Filips II woonden. De afzwering viel twee jaren later.

Wat durfden de ouders in dien tijd vroeg de jongens van huis in den vreemde zenden! Was Coen niet dertien toen hij naar Rome in de leer ging?

Te Sevilla leert hij Spaansch. Zes jaren later besluit hij, dan reeds lang te Lissabon werkzaam, om, evenals zijn broeders, dienst te nemen op de Indische vloot. In het gevolg van den nieuwen Aartsbisschop van Goa vertrekt hij in 1583 en maakt diens intocht in die stad mee onder „groote triomf ende feest".

Goa ligt hem eigenlijk nog niet ver genoeg. Hij zou wel naar China en Japan willen gaan, „dat is nog ééns zoo verre als van hier naar Portugal", schrijft hij aan zijn ouders, maar bedrijfskapitaal ontbreekt hem, en hij vindt het dwaasheid er met leege handen te komen.

Als dan de Aartsbisschop in 1587 naar Portugal gaat om verslag uit te brengen over de Indische zaken, blijft Van Linschoten als rentmeester in diens woning achter, daar het plan was dat de Prelaat spoedig zou terugkeeren. Maar na het bericht van diens overlijden wil Jan Huygen zoo spoedig mogelijk naar Europa terug.

Op Sint-Helena ontmoet hij een Antwerpenaar, dien hij vroeger kende en die lang te Malakka geweest was. De Portugeesche vloot ging, uit vrees voor Engelschen, bij de Azoren, voor Tercera, ten anker, waarna kort daarop het Malakka-schip verging. De Antwerpenaar, die Supercarga of Kommies op het schip was, haalde Van Linschoten over om bij hem te blijven, om te trachten zooveel als mogelijk was van de lading te redden. Hierdoor blijft Jan Huygen twee jaren op Tercera, waar de Gouverneur veel met hem ophad.

Na dertienjarige afwezigheid komt hij te Enkhuizen terug, waar hij zijn reisverhaal begint, waarbij hij de medewerking heeft van Dr. Bernardus Paludanus, d.i. Ten Broecke, die in Syrië en Egypte gereisd had en als medicus te Enkhuizen een vermaard rariteitenkabinet bezat. Een Leidsch professoraat sloeg Paludanus af.

Wat Linschoten's „Itinerario", onder welken naam zijn werk het meest bekend is, zoo van waarde voor de Hollanders maakte was de vermelding der zeewegen naar Indië, vertaald uit Spaansche en Portugeesche gegevens. Vooral het vaarwater ten Oosten

van Malakka behandelde hij uitvoerig. De teekeningen maakte Jan Huygen zelf. De Staten-Generaal verleenden hem in 1594 een octrooi om zijn werk uit te geven.

In die jaren kwam het plan op om langs het Noord-Oosten, naar Indië te varen. De gewezen Pensionaris van Enkhuizen, Frans Maelson, Raadsheer van Prins Willem van Oranje, kende Van Linschoten, en op het Enkhuizer schip van de vloot van drie schepen werd door hem Jan Huygen Kommies, die het scheepsjournaal had te houden. Zoowel deze tocht, van den zomer van 1594, waarbij de Kara-zee bereikt werd en men open water noordwaarts gezien had, als de tweede in 1595, waarbij Van Linschoten een der twee Hoofdkommiezen was, toen het ijs belette in de Kara-zee te komen, hadden geen blijvende resultaten.

Maar vóór de tweede Poolzee-tocht begon, zeilde de eerste Hollandsche vloot naar Indië, op het spoor der Portugeezen, aangewezen door den schrijver van het „Itinerario". Wel was het boek nog niet verschenen, maar de inhoud en kaarten ervan waren aan belangstellenden bekend.

Te onrechte meende Van Linschoten dat de Portugeezen Java niet bezochten, daar de Javanen hun waren naar Malakka brachten. Deze vergissing leidde de Hollanders naar Straat Soenda en Java, waar ongeveer een kwart eeuw later 't „rendez-vous" voor den Nederlandschen handel in den Archipel zou ontstaan.

„Souffrir pour parvenir" lijden om zijn doel te bereiken, was zijn zinspreuk.

Geleden heeft hij van de tropische hitte van Mozambique, Goa en de kust van Malabar, ook van de gruwelijke koude der Pool-gewesten, en van het zware zwerversleven.

Zijn doel heeft hij bereikt, door al „vertellend" zijn vaderland den weg te wijzen naar middelen om den worstelwedstrijd met Spanje te winnen en Portugal te overschaduwen in koloniale macht.

XXII.

Alva's, laatste dagen. Monseigneur handhaaft de orde. De Kaap en Camoens. Schapen met vijf kwartieren. Oostersche wonderen. Schepen zonder één spijker. Ceylon.

We zagen hoe onze verteller, Jan Huygen van Linschoten, met zijn verhalen zijn vaderland diende.

Wat den belangstellend lezenden burger aantrok, den man die las en herlas, moge hier kort naverteld worden, opdat het „Itinerario" geen ijdele klank blijve voor het meerendeel van onze tijdgenooten.

In de „opdracht" van zijn werk aan de Hoog Mogende Heeren, dus aan de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, wijst hij op het wonderbaarlijke in de schepping Gods, die ons veel ongelooflijks vertoont, maar waarvan de Schepper de reden verzegeld heeft en in de diepte Zijner verborgenheid houdt.

Neem bijvoorbeeld, zegt hij, den Arbore triste, of Droevigen boom „die den ganschen nacht staat bloeiende en in den morgenstond zijn bloemen haastiglijk laat vallen". En wie doorgrondt het wonder van den magneetsteen, die door zijn verborgen kracht den weg naar het Noorden wijst?

Wat zijn verhaal betreft, hij verzekert „eenvoudig en trouwelijk" te zullen meedeelen, wat hij gezien of van betrouwbare menschen vernomen heeft, zonder iets van eigen vinding er aan toe te voegen.

Den lezer deelt hij mede dat vrienden, die zijn teekeningen en aanteekeningen zagen, hem aanspoorden tot de uitgave ervan in druk. Zoo konden ze „thuys blijvende binnen hun kamer of kantoor" meemaken wat hem in zijn dertienjarige afwezigheid voor wonderbaarlijks en gedenkwaardigs passeerde, tot hun vermaak en profijt. Geen teekenaar of ervaren schrijver acht hij zich.

Hier volge een en ander uit den schat, dien hij zijn volk en vaderland schonk.

Wanneer hij van Sevilla naar Portugal is gekomen, ziet hij, te Lissabon, nadat de Hertog van Alva Portugal voor den Spaanschen Koning heeft bezet, den intocht en de huldiging van Filips II in den zomer van 1581, waar Nederlanders den prijs kregen voor de mooiste triomfpoort en brug, dáár, waar de Koning, uit zijn galei het eerst aan land trad.

Hij maakt de spanning mee of de Gouverneur Alva, die, doodziek, al een paar weken op niets anders leeft dan „vrouwen soch" er nog bovenop zal komen. Maar 12 December 1581sterft de geweldige Hertog en zijn gebalsemd lijk gaat terug naar zijn vaderland.

Jan Huygen vaart uit in het gevolg van den Aartsbisschop op een schip van ongeveer 1500 ton (7 à 800 lasten), met zoowat 500 koppen aan boord, en als lading realen van achten, de bekende Spaansche matten, meegenomen tot den inkoop van peper.

Tot Madera vaart de vloot van vijf schepen in compagnie, elk den naam dragend van een Heilige. Maar dan begint de wedstrijd, wie het eerst in Indië zal aankomen, om „beter profijt te doen" en eer te behalen. Dan leert hij zijn landgenooten hoe men op den juisten afstand van de Kust van Guinea moet koers houden, „waar aan leijt de geheele reise van Indien". Een kleine fout kan een groot plan bederven.

Bij de linie verliezen ze de Noordster uit het oog, die ze pas maanden later, als ze van Zuid naar Noord opnieuw den aequator over gaan, zullen terugzien.

Het was een Portugeesch gebruik dat met Pinksteren aan boord een zoogenaamde „Keizer" gekozen werd, die tijdelijk over allen aan boord baas was. We zien den Aartsbisschop zich afzonderen in zijn hut, maar als het banket, dat 2 à 4 dagen duurt, ontaardt in een gelag met ruzie en er over de honderd rapieren getrokken worden, de tafels omvergesmeten zijn, de dronken feestgenooten elkaar te lijf willen, komt Monseigneur ontdaan uit zijn hut, roept hun luiderstemme toe en dreigt allen met den kerkelijken ban die niet rapieren en ponjaards in zijn hut brengen. De belhamels, mochten hun feest onder in het schip nog eens in boeien overdenken.

Op verzoek van den Aartsbisschop vaart men zoo dicht mogelijk langs Stormkaap of Kaap de Goede Hoop, waarover Portugal's heldendichter Camoens geschreven had, allegorisch den reus Adamastor opvoerend, die tot straf voor zijn zondige liefde voor Thetis, de moeder van Achilles, die hij naakt uit zee had zien komen, omgeven door Nereïden, in een rots veranderd was, zooals hij den zeevaarders toeroept:

„Ik ben de groote Kaap, zoo ver gelegen,
Wie gij den naam der stormen toebedeelt,
Die Ptolemaeus, Mela, nooit ontdekte,
En Strabo, noch een ander ooit mocht zien",

maar die door Portugal's durf den menschen pas bekend werd.

Adamastor, wiens eeuwige kwelling zijn zou dat Thetis, de zee, voor immer zijn voeten omspoelde.

Na de Kaap, die men na De Almeida's reeds vermeld droevig avontuur mijdt, komt de vloot voor verversching te Mozambique, waar men schapen ziet met zulk een vetstaart, dat men spreekt van schapen met vijf kwartieren, daar de staart evenveel aan voedsel oplevert als een vierdedeel van een gewoon schaap. Ook ziet men er de Mozambiquer negers en negerinnen, die, in slaverij „de sterkste zijn van geheel Orienten, om het vuilste en grofste werk te doen".

Eindelijk wordt Goa bereikt, na vijf maanden en dertien dagen, bijna een record, en niettegenstaande alle schepelingen ziek waren geweest en herhaaldelijk adergelaten, met slechts 30 dooden, een groot verschil met een schip van enkele jaren tevoren, waarop van de 1100 koppen er 900 aan de pest stierven, waarom er voortaan slechts hoogstens 500 man per schip mochten uitvaren.

Dan komt voor onzen verteller wat hijzelf vreemd vindt en om bij zijn lezers geloof te vinden, zegt hij dat hij vertelt zooals hij „het selfs meest met zijn oogen heeft gezien en genoteerd".

Zoo vertelt hij dan van den postduivendienst in het Oostersch gebied van den Grooten Turk, van de hitte te Ormus, waar man en vrouw in het bad den nacht doorbrachten, met het hoofd boven water. Overdag laat men zich door schommelende waaiers (panka's) frissche lucht toewuiven, en hij vermeldt een ziekte, die de menschen wormen van 3 vadem lang uit hun beenen met een stokje doet oprollen, wat hij zelf ten huize van den Aartsbisschop door een bediende zag doen.

De thuislezende Hollandsche kooplieden zullen zich de handen gewreven hebben, toen ze lazen over de Goezeratsche en Banyaansche handelaars, „de subtielste en doortraptste Cooplieden van geheel Indië." Ze moeten verbaasd geweest zijn toen ze lazen hoe te maken was: een schip, van planken, zonder spijkers aanelkaar gehecht met koorden van den bolster der noten, de zeilen van de bladeren, de lading en leeftocht alles van den palmboom afkomstig.

Hij vertelt van Ceylon, hoe de Portugeezen er alleen een sterk fort te Colombo bezitten, maar geen stukje land er buiten. De soldaten waren er ter dood veroordeelden en bannelingen; verbannen „lichte vrouwen" waren hun gezelschap. Alle levensmiddelen

moesten uit Indië worden aangebracht. De Kapitein van het fort kreeg zijn voornaamste inkomsten van bij nacht en ontijd steelsgewijze omgehakte kaneelboomen, want de Ceylonsche kaneel was wereldberoemd en duur. Ook waren de Ceylonsche olifanten „de beste en edelste van geheel Indië; zelfs olifanten van andere landen bij hen komende, deden voor de Ceylonsche „reverentie".

Als ivoorwerkers waren de Singaleezen heel knap. Een Singalees die Christen geworden was gaf den Aartsbisschop een crucifix van ivoor ten geschenke, „zoo kunstig en meesterlijk gewrocht, dat het haar, baard en aangezicht scheen natuurlijk van een levende persoon te wezen". De Aartsbisschop zond het aan den Koning van Spanje, „als waardig voor een groot Heer om onder zijn juweelen te bewaren".

Dan komt de kust van Coromandel aan de beurt.

XXIII.

Sint Thomas. De Madoera- ziekte. Malakka. Het groote kanon in Atjeh. Java. Paradijsvogels. Lèlang. Koloniale Portugeezen.

Daar, op de kust van Coromandel, lag een van ouds vermaarde handelsstad Meliapoer, welker naam veranderd was in San Thomé want volgens de traditie had de Apostel hier het Evangelie verkondigd. Hij had tevergeefs om een plekje verzocht tot het bouwen van een kapel. Toen gebeurde het, volgens het wonderverhaal, dat de rivier werd afgesloten door een reusachtigen boomtak, zoodat alle handel verliep. Honderden olifanten, noch bezweringen der Brahmanen vermochten het hout te verwijderen. Sint Thomas nam op zich alleen het werk te verrichten, als hij het hout mocht gebruiken tot den bouw van zijn bedehuis. De Vorst gaf zijn toestemming en tot verbazing der aanschouwers haalde de Apostel den tak aan land, bouwde de kapel en kreeg veel volgelingen. Maar de afgunstige Brahmanen lieten Sint Thomas doorsteken, terwijl hij biddend knielde.

Van Linschoten hoorde vertellen hoe zij, die rondliepen met een been van de knie af zoo dik als een olifantspoot, als afstammelingen van de moordenaars, deze ziekte als straf Gods kregen. Hij zag dorpen vol van deze zieken, maar de geloovige, nuchter

denkende schrijver wil geen partij kiezen in de kwestie of het verhaal waar is; „dat laat ik God oordeelen", is zijn slotwoord.

„Meliapoer", vertelt hij, „is ondergegaan, zooals alle dingen dezer wereld geen duur hebben en slechts rook zijn". De Portugeezen bouwden er San Thomé, met een steenen kerk, dáár, waar het kapelletje gestaan had. Het hout van het mirakel diende mee tot den bouw. Maar de geloovigen sneden er stukjes van de deuren, om die als reliquie te bewaren. Daarom besloeg men het houtwerk met ijzeren spijkers. Van Linschoten kreeg van een „specialen vriend", woonachtig te San Thomé, een paternoster, gemaakt uit dit wonderhout.

In zijn Bengalenbeschrijving heeft de Ganges zijn volle belangstelling, waarbij hij paradijsverhalen geeft, die hemzelf te machtig worden. Hij somt de fijne weefsels en andere producten op, waarna Aracan, Pegu en Siam aan de beurt komen.

Van Pegu vermeldt hij het eigenaardig, maar toch naar 's lands wijze wettig tijdelijk huwelijk der vreemdelingen, en andere vreemde gebruiken waarvan hij zegt „men zou meenen dat al deze dingen fabelen zijn", doch hij garandeert de waarheid.

Een geweldige oorlog tusschen Pegu en Siam ontstond over het bezit van den heiligen witten olifant, die Pegu in 1568 veroverde, waardoor Siam aan dit land schatplichtig werd.

Afzakkend naar het Malaksch schiereiland spreekt hij van de ongezondheid van Malakka: „wie er levend afkomt, mag het voor een mirakel houden", doch daar het rijkst beladen schip van geheel Indië uit die stad naar Portugal komt, wagen velen alles om er schatten te vergaren. Van de Maleische bevolking zijn, „zoowel mannen als vrouwen zeer amoureus". Ze zingen verdienstelijke minneliederen (pantoens), waarop ze zeer trotsch zijn. Over de Maleische taal heet het: „die in Indië de sprake van Malaye niet kent", die kan er niet terecht.

De groote vijand der Portugeezen in die gewesten was Atjeh, dat een voortdurende bedreiging voor Malakka was, vooral daar Europeesche overloopers er bij het geschutgieten hielpen. De Portugeezen veroverden een reusachtig Atjehsch kanon, dat door den Gouverneur van Malakka als geschenk aan den Koning van Portugal gezonden, verging bij Tercera op Van Linschoten's thuisreis. Van Menangkabau zegt hij dat men er de ponjaards maakt „die men in Indië krissen noemt".

Java en zijn producten prijst hij aan, waar, zoo hij te onrechte zegt, de Portugeezen niet komen. Hij geeft een uitvoerig opstel over de Javaansche koopwaren, gewichten, munten en prijzen, een hoofdstuk van groote waarde voor de Nederlanders dier dagen. De Javanen noemt hij een „volk zeer wreet en obstinaat van natuur".

Van den Archipel noemt hij nog de voornaamste eilanden met hun producten, het sandelhout van Soembawa en Timor, de muskaatnoten en kruidnagelen van de Molukken, de paradijsvogels van Nieuw-Guinea, waarvan Van Linschoten er twee voor Paludanus meebracht. Deze vogels, vertelt hij, worden nooit levend gezien, maar ze vallen dood neer bij hun poging om naar de zon te vliegen, want ze hebben pooten noch vleugels, maar zijn kop en lijf, en voor het grootste gedeelte staart, een beschrijving niet naar het leven, maar naar de ter markt gebrachte vogellijken.

Wat Van Linschoten over de Filippijnen, China en Japan meedeelt, kan hier terzijde gelaten worden, behalve het bericht over de Chineezen: „zij maken en gebruiken karren met zeilen, op de manier van schuiten met wielen...... die op een vlak veld voortgaan — alsof ze in het water waren".

Daar gaat Simon Stevin's roem als uitvinder van den zeilwagen!

Op zijn best is Jan Huygen als hij vertelt over de Portugeesche samenleving te Goa, waar hij vele jaren woonde, en als Portugees beschouwd werd, in groote achting bij den Aartsbisschop, zijn meester.

De stad telde veel kerken en kloosters, evenals Lissabon, behalve bagijnenhoven en nonnenkloosters, daar de vrouwen zich er niet wilden laten opsluiten. Rijke inwoners bezaten groote tuinen met lusthuisjes, waar men voor zijn vermaak heenging.

Een deel van de hoofdstraat heette Leilao, d. i. de uitroep, waar omroepers bekend maakten wat er te koop was, welk woord we nog als „lèlang" kennen. Ze droegen de te verkoopen sieraden bij zich en hen volgde de koopwaar van slaven en slavinnen, „als bij ons de beesten", zegt de verteller. Die publiciteit diende om weduwen en weezen recht te doen. En er was veel te verkoopen, want de sterfte was groot door de hitte en door ongeregeld leven.

Veel Portugeezen zonden jonge slavinnen de stad in met confituren en borduurwerk; de knappe gezichtjes lokten tot koopen en de winst was voor den baas.

Het viel Van Linschoten op dat de Portugeezen zoo zindelijk waren op hun kleeren en ze alle dagen een schoon hemd aandeden, „tot de slavinnen toe", wegens de hitte van het land.

Hun ernst vooral treft hem bij alle standen: het op straat langzaam loopen, beschut door een pajong, dien een slaaf draagt, het doen nadragen van een leeren of fluweelen knielkussen om de H. Mis te hooren, de plechtige buigingen bij ontmoeting. Wie zich niet hield aan het gebruikelijk eerbetoon kon rekenen op een geniepige afrossing door vrienden en slaven van den beleedigde, waarbij het slaan met zandzakken een veel voorkomend middel was.

Bruiloften, de mannen te paard, de vrouwen in draagstoelen, waren kleurrijke feesten, met prachtige Indische tapijten hangend uit de vensters, slaven en slavinnen den stoet volgend als een troep jachthonden, het kerkelijk ceremonieel, daarna het begieten van bruid en bruidegom met rozewater en het hen bestrooien met bloemen, suikererwten en rijst, onder vroolijke muziek van het slavenorkest.

Ook de doop van een pasgeborene geschiedde met veel vertoon en muziek.

De ongetrouwde soldaten vormden in Goa een aparten stand. Hoe arm ze ook waren, ze gingen evenals de edelen en burgers vol staatsie mooi gekleed langs 's Konings straten en huurden slaven om den parasol te dragen. De soldaten woonden samen in groepjes van tien of twaalf, met een of twee slaven om het linnengoed te wasschen, vijf stoelen en een tafel en ieder een bed. Ze leefden op rijst en wat gezouten visch, met water als drank. Met hun allen hadden ze een of twee prachtige zijden costuums, en als iemand uitging, bleef de rest thuis in hun hemd en linnen broekje. Sommige groepjes werden onderhouden door edellieden of kapiteins, om ze als geleide te hebben bij nacht of om beleedigingen te wreken. Tot de soldaten rekende men ook de „ongetrouwde chetti's", kooplieden, wien het verboden was in 's Konings dienst te gaan.

Ten slotte trouwden de meeste soldaten met inlandsche vrouwen, daar de betaling zoo slecht was, dat ze na vele jaren dienst niet voldoende hadden overgespaard om weg te komen en in Portugal te gaan leven.

De slechte verzorging en betaling der soldaten was een der zwakke punten van Portugal's koloniale politiek.

XXIV.

Portugeesche vrouwen. Dutroa. De roman van Frans Coningh. Onderkoningen. Cholera. De doerian.

Portugeesche mestiezen- of Christenvrouwen zag men zelden of nooit. Naar de kerk of om visites te maken gingen ze als haremdames in gesloten palankijns, prachtig gekleed in damast, fluweel en brocaat, niettegenstaande de hitte. Gewone zijde werd al te min gerekend. Kostbare braceletten en oorhangers, bezet met juweelen en paarlen, voltooiden het toilet.

Jan Huygen, die ook wel eens een kijkje achter de schermen kon nemen zag ze thuis met hangende haren in een doorzichtig baadje met een bewerkten lap, sarongsgewijze, om het lichaam. Dit was de vrouwenkleeding voor oud en jong, arm en rijk, waarin ze zonder kousen op muilen door haar huizen liepen. Ze aten geen brood, maar wel in water gekookte rijst met gezouten visch, gezouten manga's en wat vleesch- of vischgerechten, alles met een sopje overgoten. Wie die gerechten met een lepel, inplaats van met de vingers, zou eten, werd uitgelachen, evenals de pas van Portugal gekomene, wien het niet gelukte uit de „gorgeletten" zonder morsen te drinken. Deze fijne zwarte aarden kruikjes of pullen zette men niet aan den mond; maar het water moest men behendig naar binnen laten loopen.

Als regel verborgen zich de vrouwen als er een vreemde man in huis kwam. Jongens boven de vijftien jaren woonden in de bijgebouwen. Toch gebeurden er veel ongerechtigheden, met hulp van betaalde slavinnen, „bij nacht en ontijden, over muren, hekken en daken". Bovendien bestond er een verschrikkelijk gewas, „genaamd Dutroa", waarvan de uitgeperste zaadjes een vergif leverden, dat een man een etmaal zinneloos maakte, als zijn vrouw het heimelijk door zijn eten of drinken had gemengd.

Het verhaal over dit vergif maakte op de Hollandsche kooplieden zulk een sterken indruk, dat in de instructie voor Wijbrand van Waerwyck, Admiraal van de eerste vloot die uitvoer namens de Vereenigde Oost-Indische compagnie in 1602, Heeren Zeventien opnamen: „Een ieder sij gewaarschouwt, dat hy met voorsightigheyt eete van de vrugten in Oost-Indiën om door fenyn of andersints, niet bedrogen te worden. Ende of 't gebeurde, dat iemand van dat goet, genaemt Doutroa ate, daer

men gelyck droncken of uytsinnigh van wort, die sal men terstond met de voeten in 't kout water setten, want dat een seer goede remedie is."

De Portugeesch-Indische dames verstonden ook de kunst om hun mannen door een langzaam werkend vergif uit den weg te ruimen, welafgemikt naar haar wenschen in aantal jaren, maanden, dagen en uren met angstwekkende nauwkeurigheid.

Dat vele vrouwen een gewelddadigen dood stierven door haar echtgenooten, valt te begrijpen.

Van Linschoten prijst de zindelijkheid der vrouwen, zoowel wat haar huizen, als wat haar lichaam aangaat. Ze wasschen zich herhaaldelijk op een dag, zijn verzot op reukwerken, en kauwen den heelen dag door betel (sirih), areca (pinang) en kalk, als herkauwend vee, wat Jan Huygen in den beginne „een walch" was om te zien.

We zullen den verteller niet volgen in al zijn beschouwingen over de amoureuze verwikkelingen, die menig gezin ten ondergang brachten, zooals dat van den Antwerpenaar Frans Coningh, wiens treurig lot hij als afschrikwekkend voorbeeld vermeldt.

Deze diamantslijper was in zijn jeugd naar een oom te Venetië getrokken, die hem in gezelschap van andere kooplieden naar Aleppo zond, waar veel Venetianen als handelaars kwamen. Het voor den diamanthandel meegegeven geld was voor meer dan de helft aan vermaak besteed, en bevreesd voor den toorn van zijn oom, ging hij met een karavaan naar Bassora en van daar over zee naar Ormuz, waar zijn kennis van diamanten hem er weer boven op kon helpen. Maar de vroolijke Frans was spoedig door al zijn geld heen en hij besteedde zijn laatste bezit aan de overvaart naar Goa. Wat hij daar verdiende verbraste hij met landgenooten, die bij den Onderkoning als trompetters en busschieters dienden. Toen zocht hij zijn toevlucht in de huwelijksboot.

Een Fransche trompetter uit Dieppe, getrouwd met een inlandsche Christin, had zich als schrijnwerker te Goa gevestigd. In dit gezin in de vreemdelingen-kolonie was Frans Coningh welkom en spoedig vroeg hij aan de mooie elfjarige dochter het jawoord, „dat hem later het leven kostte." De bruid was „in boosheid de ergste die ooit de aarde droeg." Hij woonde in bij zijn schoonouders, daar de bruidschat door den vader nog niet was afbetaald. Toen deze stierf had Coningh de geheele familie tot zijn last. Na ruzie verliet hij met vrouw, kind en slaven het huis

en begon een winkel voor zichzelf. Een Portugeesch huisvriend van de moeder knoopte relaties met de dochter aan en werd Coningh's beste vriend, „dien hij meer dan een broeder vertrouwde." Zelfs toen hij wantrouwen ten opzichte van zijn vrouw begon te koesteren, vroeg hij zijn vriend om raad. Deze bracht Coningh er toe een braadvarkensfuif te geven. De gastheer werd door met dutroa gemengden wijn van zijn zinnen beroofd, en enkele uren later vermoord door den huisvriend, in bijzijn van diens maîtresse, die dezen met een trapleer in het huis toegelaten had. De gelieven vluchtten, met medeneming van de edelgesteenten, die Coningh van klanten in huis had, naar Chaul, dertig mijlen ten Noorden van Goa, waarna de moordenaar in Portugal pardon verzocht voor beganen manslag.

Over de Onderkoningen was niet veel goeds te vertellen. Hun drie ambtsjaren waren aldus verdeeld: het eerste om het door den voorganger leeggeplunderde paleis weer in te richten „waar geen stoel of bank" in bleef, „noch eenen penninck" in de schatkist, het tweede om schatten te vergaren, en het derde om zijn vertrek met den buit voor te bereiden, zoodat hij met het schip, waarop de opvolger gekomen was, terstond naar Portugal kon vertrekken.

De gewoonten en gebruiken der inlanders behandelt Van Linschoten uitvoerig, hun medische kennis, de cholera, „mordexim" waaruit door volksetymologie het Fransche „mort de chien" ontstond, hun munten, de weduwenverbranding, de waschbazen of maynattos (onze menatoes), de zelfopoffering bij het zich werpen onder den heiligen wagen van Jaggarnath, de menigte kraaien, die onzen verteller hinderden, doordat ze zijn inktpot over zijn werk omgooiden, den overlast der mieren en het plaatsen van bakjes met water onder de pooten van kasten, de kakkerlakken, de olifantenprocessies, het verhaal van den dolgeworden olifant, die op de markt alles vertrapte, maar het kindje van de groentenvrouw, die hem steeds vruchten gegeven had, voorzichtig opnam en met mandje en al boven op een afdak neerlegde, de Indische vruchten als manga's, papaya's, de pisangs, die hem doen denken, dat de verspieders van het Beloofde Land deze vruchten in plaats van druiven meebrachten, de doerian, die „alle fruyten te boven gaet," een oordeel overeenkomend met dat van den bekenden reiziger Alfred Russel Wallace, die schreef: „The more you eat of it, the less you feel inclined to stop. In fact to eat Durians is a

new sensation, worth a voyage to the East to experience". (Hoe meer men er van eet, des te minder kan men er mee ophouden. Inderdaad, doerian eten is een nieuwe gewaarwording, die alleen al de reis naar de Oost waard is).

Van Linschoten was een goed vaderlander. Met welk een trots vertelt hij van den Nederlandschen huursoldaat, die in een gevecht tegen de Mooren de Portugeesche vlag heroverde en, er zich inwikkelend, mee sneuvelde tegen de overmacht. Hij leeft mee met wat van belang voor het vaderland gebeurde en verneemt ver van de zijnen „de moort ende doot van mijn Heere den Prince van Orangien, loflycker memorie," den dood van den Hertog van Anjou, ook het overlijden van zijn vader „Huyck Joosten van Haerlem, saligher."

Hij waarschuwt zijn landgenooten voor de domme wijze der Portugeezen om schepen topzwaar te laden. Bij Cochim sloeg een schip bij het uitvaren vlak voor de stad om, omdat al het volk naar één kant liep! De oorzaken van het vele vergaan van Portugeesche schepen somt hij op: de overlading, het onbedreven zeevolk en de slechte inspectie, of de schepen wel zeewaardig zijn.

Eindelijk komt hij te Enkhuizen terug, na bijna dertienjarige afwezigheid en besluit zijn werk met een dankzegging aan God, „wien alleen is de cracht, eere ende Heerlyckheidt, inder eeuwicheyt, Amen".

Met dit Protestantsch gebed besloot de man, die als dienaar van den Aartsbisschop zijn reis begonnen was, zijn meesterwerk.

XXV.

Kaarten met levensgevaar verkregen. De Houtman's tocht. Gerrit van Beuningen.

Vijf maanden vóór Jan Huygen van Linschoten's terugkeer in het vaderland deelde een Amsterdamsche uitgever aan de Staten-Generaal mede, dat hij op advies van Ds. Petrus Plancius, maar op zijn eigen kosten, vijf en twintig zeekaarten verkregen had uit de nalatenschap van Bartholomeo de Lasso, den kaartenmaker in dienst van den Spaanschen koning, benevens, in het Spaansch, de geheime gegevens over de vaart op Oost- en West-Indië, Afrika, China en andere landen. De Staten-Generaal verleenden terstond, 17 April 1592, octrooi, d.w.z. dat de uitgever

Cornelis Claesz tien jaren het monopolie van zijn uitgave zou hebben. Denzelfden dag besloten de Hoog Mogenden om voor een kaart van Azië, te Goa gemaakt, en door Plancius aan de Staten opgedragen, eveneens octrooi te verleenen.

Nu moet men weten dat de doodstraf stond op den uitvoer van zeekaarten. Een stout stuk was dus uitgehaald.

In hetzelfde jaar 1592 zonden op Plancius' advies enkele Amsterdamsche kooplieden iemand naar Lissabon, dien ze gedurende twee jaren van koopwaren voorzagen, opdat deze spion te gemakkelijker zijn inlichtingen over den Indischen handel zou kunnen verkrijgen. Begin 1594 was deze agent te Amsterdam terug, met Plancius werd nader overleg gepleegd en besloten de navigatie en handel „in den name des Heeren te beginnen." Opnieuw zond men iemand naar Lissabon om mannen te werven, die ervaren waren in het Maleisch. Dit liep op niets uit, daar deze agent onbetrouwbaar bleek.

Cornelis de Houtman was degene, die twee jaren te Lissabon inlichtingen inwon. Zijn jongere broer Frederik hielp hem bij het gevaarlijke werk.

Het doel van den eersten Nederlandschen tocht naar Oost-Indië was niet om de Molukken te bereiken, maar ingelicht door Van Linschoten's „Itinerario", zocht men „Sunda Calapa", waar men zou kunnen handel drijven zonder overlast van anderen.

De vloot bestond uit twee galjoenen, „Mauritius", te water gelaten in bijzijn van Graaf Maurits, onder Schipper Jan Jansz Muelenaer, waarop Cornelis de Houtman Kommies was, d.w.z. belast met de handelstransacties: „Hollandia", onder Schipper Jan Dignumsz, waarop Pieter Dircksz Keyser Opperste Piloot was, dus de verantwoordelijke loods in de vreemde oceanen. Beide schepen telden ieder 230 last (à ongeveer 2 ton). Op de „Hollandia" was Frederik de Houtman als volontair met den rang van Adelborst. Het schip „Amsterdam" was 130 last groot, het jacht „Duyfke" slechts 25. Tezamen was de vloot van vier schepen nog kleiner, met haar 615 last, dan één Portugeesche kraak, die meestal ongeveer 700 last telde. De bemanning bestond uit 249 koppen, er waren 23 bronzen kanonnen, waarvan er twee door Graaf Maurits geleend waren, 43 ijzeren stukken en 36 kleine, waaruit schroot geschoten werd.

Welk een gering begin van zulk een grootsch werk, en dan daarbij de belemmering van menschelijke hartstochten!

1 April 1595 lag de vloot zeilree, een slechte datum voor Spanje, dat reeds de resultaten van het Brielsche 1 April-feit kende. In 1572 begon het wereldrijk te land het af te leggen, in 1595 valt het begin van de Spaansch-Portugeesche koloniale ondergang.

Den dag daarop ging men onder zeil en Van Linschoten's aanwijzingen (want men had zijn nog niet officieel uitgegeven werk bij zich) kwamen zeer te pas. Met een Portugeesche kraak had vriendschappelijke ruil van geschenken plaats, en op verzoek van den bevelhebber om niet onder de Portugeesche koningsvlag te varen, namen de Hollanders een eigen koers, waarbij ze Hollandsche schepen met een suikerlading van het eiland San Thomé ontmoetten. 4 Juni werd de linie gepasseerd, 1 Juli was het eerste sterfgeval en de vloot raakte vol met scheurbuiklijders.

Voorbij de Kaap de Goede Hoop liep men de baai die naar Sint Blasius genoemd werd, nu Mosselbaai, binnen. De Hollanders zagen zeerobben, penguins en Hottentotten; deze zwarten wisten blijkbaar nog geen weg met de hun gegeven spiegeltjes en belletjes, die ze braken om te zien wat er in zat. Ze brachten wat schapen in ruil voor een staaf ijzer, later zelfs koeien. De stinkende inboorlingen smulden aan de ingewanden van het geslachte vee.

Daarna bereikte de vloot het Zuidwesten van het eiland Madagascar, waar men met negers in aanraking kwam en zooveel schepelingen moest begraven, dat de naam „het Hollandsche Kerkhof" aan een eilandje werd gegeven, waar zoovelen van onze pioniers rusten. Eén hunner was de schipper van de „Hollandia."

Met Jan Dignumsz's dood begint de misère en wordt het beginselverschil onderstreept, dat bestond tusschen de mannen van de navigatie, en die van den handel.

Behalve deze moeilijkheden had men nog de rebelsche onwilligheid van het scheepsvolk. En dan te bedenken dat dat handjevol mannen, tot hun eigen lijfsbehoud op elkaar aangewezen, toch in vollen haat elkaar soms naar het leven stond. De Groote Maaier reisde mede en in zes en een halve maand tijds telde men op de „Mauritius" 48 dooden op de 84 schepelingen, en 35 van de 85 op de „Hollandia". Toen was men pas op Madagascar, van waar men met slechts 127 koppen vertrok.

De Kommies Gerrit van Bönnigen of Van Beuningen was een flink, expansief man, die echter niet de gave van aanpassing bezat. Hij had reeds zooveel gezien van zijn tocht-

genooten, dat hij, na Schipper Dignumsz's dood moet gezegd hebben dat hij, indien de verzegelde brief van zijn lastgevers in Holland iemand als Schipper aanwees, bij Dignumsz's overlijden, dien hij ongeschikt achtte, hij den brief kalm overboord zou gooien. De voorbarige Kommies vond in den eigenmachtig geopenden brief den naam van den voortreffelijksten man van deze expeditie, Pieter Dirksz Keyser, Plancius's leerling, wiens sterrekundige gegevens door hedendaagsche astronomen nog hoog gewaardeerd worden.

Of het nu was om Van Beuningen dwars te zitten, dan wel of persoonlijke eerzucht meedeed, de scheepsraad ging dwars tegen den lastbrief in en was, te onrechte zich beroepend op een ongesteldheid van Keyser, onwillig om het vaderlandsch bevel te gehoorzamen. Keyser verklaarde schriftelijk dat hij niet wilde dat de „Compagnie van Verre", zijn lastgever, om hem schade leed. Hij deed afstand van zijn Schippersambt, opdat „weder vriendschap mag in de vloote geschieden". De hoogstaande geleerde trok zich terug, tevreden met zijn sterrenkijkers, en verrijkte de wetenschap. De ruzie der mindere goden duurde voort.

Van Beuningen werd door een der Schippers voor een schelm uitgemaakt en, daar men zijn zaak in Holland wilde doen berechten, volgde zijn overplaatsing, zonder rang, op een ander schip. Het is menschelijk dat bij den energieken jongeman verzet opkwam, hij de perken te buiten ging, zelfs met een pistool gewapend zijn vijand Cornelis de Houtman naar het leven stond, en, volgens sommige getuigenissen, tot muiterij zou hebben aangezet. Op de reis naar Java behandelde men zijn zaak. Eerst werd de doodstraf geëischt, maar dat durfde men, wegens zwakheid der bewijzen van zijn schuld, niet aan. Zoo kwam hij in de ijzers, reisde op die gruwelijke wijze naar Indië, en vandaar naar het vaderland, waar hij in de gevangenis belandde. De reeders, de „Compagnie van Verre" doorzagen Cornelis de Houtman's vijandig optreden, en kwamen, volgens notarieele acte, waarin ze sprekend over Van Beuningen's gevangenschap de woorden „Godt betert", om hun verontwaardiging uit te drukken, lieten opnemen, op tegen het gebeurde. De Kommies kwam vrij en een jaar later vinden we hem terug als Schipper bij een andere Compagnie.

Met al deze ruzies en onverstand om met inlanders om te gaan waren zonder resultaat vijf kostbare maanden op Madagascar

versleten. Van de Westkust, waar men een ongunstigen indruk achterliet, ging men naar het Noordoosten, naar de baai van Antongil. De negers hadden geen reden om zich over de komst der Nederlanders te verblijden.

Den goeden moesson had men laten voorbijgaan. Na veel storm en tegenwind kwam er voortgang en ging het in de richting van Indië.

De stemming op de vloot blijkt wel uit het feit dat toen later Schipper Muelenaer plotseling stierf en een half etmaal daarna het lijk geschouwd werd, men door den verren staat van ontbinding aan vergiftiging dacht. Het scheepsvolk hield Cornelis de Houtman voor den moordenaar, daar er tusschen beide mannen groote twist was geweest. De Houtman zat zelfs korten tijd in de boeien. De scheepsraad liet hem, bij gebrek aan bewijs, weer los. Volgens opvatting van hedendaagsche deskundigen stierf de Schipper aan een acute ziekte.

Onder veel narigheid bereikte de vloot op 5 Juni 1596 het eiland Engano, de eerste plek van den Indischen Archipel door Nederlanders aanschouwd.

XXVI.

Engano. Eerste ontmoeting met Maleiers. Aankomst te Bantam. Portugeesche tegenwerking. Portugeesch als omgangstaal.

Met de inwoners van Engano kreeg men geen aanraking. Bij het zien van Sumatra donderde een kanonschot van een der schepen en liet men de groote vlag waaien, uit blijdschap dat voor het eerst Indisch land gezien werd. Geroken had men den tropischen wal reeds tevoren, nog ver in zee zijnde.

Voor een langwerpig eiland, Lagoendi, liet men het anker vallen. Tevergeefs zochten de schepelingen op het woeste en onbewoonde eiland naar water. Uit een inlandsche vloot van negen zeilen kwam er een in de buurt van het eiland. Een schuit met volk ging er heen. De gesprekken vlotten niet, daar men geen Maleisch verstond. Dank zij Linschoten's „Itinerario" vroeg men plaatsnamen. Ze „wisten wel van Bantam ende Japara, maar Sunda Calapa was haar onbekend". Toen was de naam Sunda Kalapa al vervangen door Jakatra, want dat is vermoedelijk te lezen voor Japara.

Een deel van het scheepsvolk voer naar land, maar onderweg spraken ze met inlandsche schepelingen, bij wien ze een vergulden ponjaard of kris zagen en een ring met een slecht geslepen diamant. Vruchten en visch ruilden ze tegen roode en blauwe kralen. Met hen voer men naar het vaste land van Sumatra, naar een kampong aan de Pedadabaai. Daar waren fraai gekleede inlandsche hoofden en tolken om met eventueel aankomende Portugeezen te spreken. Men zag er voor het eerst peper groeien, op de wijze van hop in het vaderland, en dronk er palmwijn. Door het per ongeluk afgaan van een musket kwam er misverstand, de inboorlingen beletten verdere landing en „om geen kwade roep van ons te laten loopen" ging men verder, na voor realen van achten, ongeveer een rijksdaalder ieder, de latere „Spaansche mat", ettelijke duizenden „kasjes" of „pitjes", een Chineesche pasmunt, te hebben gekocht.

Een inlandsche schipper nam op zich om tegen vooraf bepaald loodsgeld de schepen naar Bantam te brengen. 16 Juni ging de vloot weer onder zeil. Tusschen de eilanden in Straat Soenda kwamen inlanders langszij, die vroegen of men van Goa of Cochim kwam, meenende dat zij met Portugeezen te doen hadden.

Er was een drukke inlandsche prauwenvaart in de Straat. Door tegenslag met stroom en wind kwam de eerste Hollandsche vloot pas 24 Juni 1596 voor Bantam en ankerde bij Poeloe Pandjang. Uit een inlandsche jonk kwam een Portugeesch sprekende tolk vragen, vanwaar de schepen kwamen. Tegen den avond kwamen zes Portugeezen met hun slaven aan boord namens den Gouverneur, die dezelfde vraag deden, waarop geantwoord werd „van Holland", om met de Javanen te komen handelen in vriendschap, „hun specerijen tegen onze koopwaren", waarop de Portugeezen niet zeer bemoedigend opmerkten, dat zij „wel te rechter plaetsen gheraeckt waren, maer ter onbequamer tijt".

Over Bantam vertelden ze dat de Koning op een expeditie naar Palembang gesneuveld was en er voor zijn eenig zoontje van vijf maanden een Gouverneur regeerde, de vader van een van „des Conincks huysvrouwen."

De Bantamsche Admiraal bezocht de vloot, vergezeld van een tolk, namens den Gouverneur vriendschap en levensmiddelen aanbiedend. Ook kwam 's Konings tollenaar of Sabandaar een bezoek brengen. De Portugeezen bleven aan boord eten en als bezoekers kwam er zulk een menigte van Javanen, Turken, Chineezen, Bengaleezen, Arabieren, Perzen en Goezeratten, dat men zich

nauwelijks kon keeren of wenden. Ze werden allen „van den Spaanschen wijn verheugd gemaakt" en twee eereschoten vuurden de Hollanders voor de naar den wal varenden.

De Portugeezen hadden tegen de trouwelooze Bantammers gewaarschuwd, de Admiraal en de Sabandaar gaven eenzelfde ongunstig getuigenis over de eerstgenoemden.

Heel goed Portugeesch spraken de Sabandaar en de Hofceremoniemeester, Kling Pandjang, beiden Klingaleezen uit San Thomé, waar Portugal al tachtig jaren een factorij had. Op het voorstel van den Ceremoniemeester, om van zee uit Palembang te beschieten als bondgenooten der Bantammers, gingen de Hollanders niet in, zeggende, dat ze gekomen waren om handel te drijven en niet om oorlog te voeren.

Een Kommies op de „Mauritius" overleed, dien men „des avonts tusschen de eylanden heeft laten sincken", daar men nergens een landingsplaats wist: het eerste Nederlandsche lijk in den Archipel, waar zoo velen zouden volgen.

De Sabandaar had er op aangedrongen dat men aan land den Gouverneur zou komen begroeten en hem, zooals de hofétiquette meebracht, „eenig juweel, van wegen onzen Koning" zou schenken, ten teeken van vrede en verbond. Op 27 Juni brachten vier Adelborsten het bezoek, met als geschenk mooie kristallen glazen, een vergulden spiegel en een stuk rood laken. De Gouverneur zou den dag daarop aan boord komen. Op de schepen haalde men het geschut naar boven en alles werd gedaan om een goeden indruk te maken. De eerste kennismaking aan boord met den Gouverneur en zijn edelen verliep zonder misverstand, hoewel de uitnoodiging om in de kajuit te komen, hem even schrik aanjoeg, daar hij vreesde voor gevangenneming.

Cornelis de Houtman, die zich als „Capitein mor" liet aanspreken, een Portugeesche titel overeenkomend met „eerste kapitein", welke langen tijd bleef gelden bij de inlanders voor de Gouverneurs-Generaal, bracht met een gevolg van negen Adelborsten een tegenbezoek op 1 Juli, en vertoonde de „patenten ende commissiën", door Prins Maurits meegegeven, die in het Portugeesch en Arabisch werden voorgelezen. Al was Maurits nog geen prins, voor het aanzien tegenover vreemden voerde hij, zooals we in de „Patente" voor van Neck zagen, dezen titel, vóór dien van graaf.

Op den derden Juli onderteekende en beëedigde de Gouverneur de artikelen van een contract, door de Hollanders opgesteld, een verklaring van trouw en gemeenschappelijke defensie in geval van aanval door anderen.

Intusschen hadden Portugeezen den Vorst van Demak, die over Bantam uit Malakka naar zijn land terugkeerde en die de schepen bezichtigd had, overgehaald om de Nederlanders te overvallen. De Bantammers, die vreesden door den Vorst in de macht der Portugeezen te geraken, waarschuwden de Hollanders, die alles voor een gevecht gereed maakten en de soldaten van harnassen voorzagen. Aan een uitnoodiging van den Vorst om aan een banket deel te nemen, werd geen gevolg gegeven. Daarop vertrok de Demaksche Pangeran naar Jakatra.

De Hollanders ontmoetten een Turksch koopman, die door zijn verblijf te Venetië tamelijk goed Italiaansch sprak, en beweerde den Pangeran den overval op de Hollandsche schepen te hebben afgeraden, daar hij nu meer tegenstand zou ondervinden, dan drie jaren tevoren, toen hij tusschen Madoera en Java een Portugeesch schip had genomen, „onder het deksel van vriendschap."

Een steenen gebouw, factorij, loggia of loge, was aan de Hollanders toegestaan om er hun koopwaren uit te stallen. De toeloop was groot. De Gouverneur, zijn edelen en veel kooplieden kochten op crediet, te betalen als de nieuwe peperoogst binnen zou zijn.

De Portugeezen bleven den Gouverneur bewerken en ze brachten hem er toe den ervaren stuurman Pedro de Tayde, hun landgenoot, te doen vermoorden door inlanders, daar hij vriendschappelijk met de Hollanders had omgegaan.

Men gevoelde dat er wat broeide.

XXVII.

De Houtman te Bantam. Misverstand. Gevangenschap. Jakatra. Sedajoe. Arosbaia.

Of het nu de kwaadsprekerij der Portugeezen was, die beweerden dat de vreemdelingen geen Hollanders, maar Engelschen waren, dan wel de vrijpostigheid der Adelborsten om de huizen der Bantammers binnen te loopen en „met vrouwen te converseeren", hoe het ook zij, er kwam ruzie en wel over de betaling der waren. De Gouverneur en De Houtman hadden eindelooze conferenties

over den prijs van de te leveren peper en de ruwe Hollander, niet bekend met de Oostersche wijze van loven en bieden, verloor zijn geduld. Hij verweet den Gouverneur dat hij de peperleverantie opzettelijk vertraagde en dreigde, als de betaling niet spoedig volgde, de stad in brand te zullen schieten en verhaal te nemen op de jonken, die op de reede lagen. Men begon vast de diepten vóór de stad te peilen en het van den Gouverneur ontvangen geld, waarmee de schuld betaald werd, bracht men aan boord. Toch ging De Houtman met zeven of acht van zijn voornaamste officieren nog aan land, en trad ruw op tegen den Gouverneur, welke onvoorzichtigheid hun gevangenschap tengevolge had.

De Hollandsche schepen begonnen van dichtbij de stad te beschieten, waardoor de gevangenen in ernstig gevaar kwamen van ter dood gebracht te worden. In overleg met den Gouverneur beval De Houtman de beschieting te staken; een dag bestand bracht geen schikking en het bombardement werd hervat. Het doodvonnis over de gevangenen volgde, maar over de wijze van terechtstelling werd men het niet eens: empaleeren (op een puntige paal, die in het lichaam drong, plaatsen), doodschieten of krissen.

Dat was een sombere nacht voor de gevangenen. Het schieten hield aan tot den morgenstond. Onder de gekwetste Bantammers was ook de cipier der gevangenis. De Hollanders liepen de kans door hun eigen kogels het Bantamsche doodvonnis te ontgaan.

Den 13den September lichtte de vloot het anker, om op Sumatra versch water in te nemen. Op dien dag stierf de reeds genoemde „opperste piloot" Pieter Dircksz Keyser.

De gevangenen werden uitgedeeld als slaven aan de edelen, die door het bombardement verliezen geleden hadden. Ook de koopwaren. Toen de schepen eindelijk weer in de baai teruggekomen waren, mochten de Hollanders zich vrij bewegen in de stad. Op 11 October 1596 kwam het tot een accoord, waarbij de Hollanders 2000 realen van achten zouden betalen. Men zou een nieuw contract sluiten. Het was weer alles „pais en vree," totdat veertien dagen later een Portugees uit Malakka met 10000 realen en mooie beloften den Gouverneur omkocht om den Hollanders allen handel te verbieden. De scheepsraad „dit vermerkt hebbende besloot dat men alle leed aan de stad en de Portugeezen doen zoude, gelijk ook geschied is..... Ons geloof tot de stad Bantam gansch uit en te niet was."

Het onverstandig en roekeloos optreden der Hollanders te Bantam op dezen eersten tocht bedierf den Hollandschen naam voor langen tijd in den Archipel, zooals James Lancaster in 1592 er den Engelschen gehaat gemaakt had.

Trouwens, Cornelis de Houtman ondervond er zelf de treurige gevolgen van.

Alvorens Bantam te verlaten, nam de vloot de lading over van twee jonken met muskaatnoten en foelie, die uit Banda gekomen waren voor rekening van kooplieden uit het nu verdwenen Joortan bij Grissee. Door zoetelaars liet men de te Bantam vertoevende eigenaars, met wie men over de lading een overeenkomst had getroffen, oproepen, maar zij kwamen niet opdagen uit vrees voor den Gouverneur, die allen handel met de Hollanders verboden had.

Een inlandsch scheepje, uit Bandjermasin gekomen met rijst en gedroogde visch, was welkome buit.

Op de reede van Jakatra kwam de Sabandaar, die goed Portugeesch sprak, aan boord. Hij bood zich als gijzelaar aan voor de mannen, die 14 November naar land zouden gaan. Ze zagen een stad van drieduizend huizen, omgeven door een palissade. De Koning of Pangèran van Jakatra, de oudoom van den eenjarigen Bantamschen vorst was het land in, maar kwam snel naar de stad terug, bezocht 16 November de schepen en na ontvangst van een geschenk scheidde men in de beste stemming. Aan het eerste bezoek der Nederlanders aan het latere Batavia zijn geen onaangename herinneringen verbonden.

De vloot had een Goezeratschen loods, Abdoel geheeten, aan boord, die van Bantam af de terugreis naar Holland meemaakte en op een lateren tocht als tolk goede diensten bewees. Te Jakatra viel niets te handelen en zoo voer men langs Java's Noordkust, zag Krawang, Charabaon (Cheribon), Japara, deed een zwaai om den berg Moeria, naar de Karimon Djawa eilanden zeilende, waarbij men ankerde.

Intusschen kwamen de ruzies weer op tusschen Kommiezen en Schippers, of men nu zou doorzeilen naar de Molukken, of teruggaan langs Sumatra. Er werd druk vergaderd „maar naar oud gebruik weinig uitgericht", zegt de verslaggever.

Met veel „moeite en verdriet" zeilde men naar Sedajoe, waar prauwen langszij kwamen. Daar vernam men berichten over

vier steden: „Toeban, Sedajoe, Brondong (Blimbing) en Soerabaia als de kleinste en oostelijkste." Te Sedajoe zag men den Vorst, met een schitterend gevolg van edelen te paard en voetknechten. Als geschenk kreeg men een casuaris, die in Holland aan Prins Maurits werd geschonken en die later bij Keizer Rudolf van Oostenrijk terecht kwam.

Er was gezellig verkeer met die van Sedajoe, waarbij een Portugeesch renegaat als ceremoniemeester optrad. Wat de Hollanders niet wisten was, dat Bantammers en Portugeezen er al tegen hen gewaarschuwd hadden. 5 December had een verraderlijke overval plaats, waarbij behalve een Kommies en de Schipper van de „Amsterdam" nog tien Hollanders vermoord werden. De aanvallers leden nog zwaarder verliezen: bijna allen kwamen om. Toen bleek dat een kereltje van elf jaren, een neefje van den Schipper gruwelijk vermoord was met dertien krissteken, namen de Hollanders wraak op de gevangenen, van wie ze vernomen hadden hoe Portugeesche berichtgevers de bevolking van de Noordkust hadden gewaarschuwd.

Teekenend voor het geloofsvertrouwen van dien tijd is het verslag hierover: „Van al deze aanslagen heeft ons de almachtige God verlost, want wij in onze wijsheid zoo verblind waren, dat wij geen achterdocht hadden en zeker wegens onze zonden heeft de Heer deze straffen over ons laten komen".

Sedajoe zag men liggen „met groote schoone steenen wallen", als Bantam, Cheribon, Demak, Toeban, Grissee, Joortan, Pasoeroean, Panaroekan en Belambangan bezaten. Onmachtig tot een tuchtiging vanuit zee ging de vloot naar Madoera, waar weer een gruwelijke vergissing plaats vond.

Bij het stadje Arosbaia, op den Westwal van het eiland, verzochten de Panembahan en een Mohammedaansch geestelijke om aan boord te mogen komen van de „Mauritius". Toen de prauw aanhield op de „Amsterdam" vuurde de bemanning, die nog zenuwachtig en wantrouwend was door den overval van drie dagen geleden en doodde den Vorst, den priester en velen van de schepelingen. Onder de gevangenen was een vrouw en een kind van acht jaren, de zoon van den Panembahan, wat wel een bewijs is dat de Madoereezen niet met vijandelijke bedoelingen kwamen. Op verzoek van het kereltje liet men negentien gevangenen vrij.

Toen voer men naar Bojan (later Bawean), destijds een nederzetting van Japara. Daar zette men de ruzie voort of men al of

niet naar de Molukken zou gaan. De Schippers wonnen het pleit. De „Amsterdam" had veel geleden; van de bemanning van de vloot, 248 koppen, waren er nog slechts 94 in leven. Op Kerstdag overleed plotseling Jan Muelenaar, waarvan Cornelis de Houtman de schuld kreeg.

Na dit voorval wilden allen terugkeeren. Op 11 Januari 1597 haalde men wat waarde had uit het schip en verbrandde de „Amsterdam", „een kostbaar vuur voor de Compagnie", zooals een toeschouwer schrijft.

XXVIII.

Eerste bezoek van Hollanders aan Bali.

De drie overgebleven schepen voeren ten Oosten van Madoera naar straat Bali, om vandaar langs Java's Zuidkust de reis naar het vaderland te aanvaarden.

Op de reede van Balamboeang troffen de Hollanders het bijzonder slecht. De daar regeerende Hindoevorst werd aangevallen door den Mohammedaanschen Adipati van Pasoeroean, die Balamboeang belegerde, de laatste wijkplaats der Hindoes op Java. Iets later viel de stad en met de uitroeiing van de geheele familie van den Hindoekoning was het pleit op Java beslecht ten gunste van den Islam. De stad verdween van den aardbodem.

De Hollanders konden bij de belegerde stad niets uitrichten, het was een ongeschikte ankerplaats en er stond sterke stroom. Zoo ging men naar Bali, om daar levensmiddelen voor de terugreis op te doen, vooral drinkwater.

Water vond men bij het dorpje Prantjak, waar de bevolking met het weven van katoenen lappen den kost verdiende.

Van de vloot, die aan Bali's Zuidwesthoek het anker had laten vallen, waren de „Mauritius" en het „Duyfke" de Zuidpunt omgezeild. Pas later volgde de „Hollandia". Het vlakke vruchtbare Balische land noemden de schepelingen „Jonck Hollant", daar men elk uur wandelens in een andere stad of dorp kwam en het land doorsneden was met veel water als de slooten in het vaderland.

Daar ging volk aan land, waarbij o.a. een te Bantam opgepikte mesties uit Malakka, Juan de Portugees, was, die als tolk diende, en de Adelborst Emanuel Rodenburch. We bezitten

interessante berichten over het eerste bezoek der Hollanders aan Bali in het journaal gehouden door den Adelborst Aernoudt Lintgensz.

Deze kwam als vervanger van den Adelborst Paulus van Caerden, daar de Hindoevorst „verandering van personen van onze natie" wenschte te zien. Als tusschenpersoon bij het verkeer met den Koning trad de Kiai Lor op, bij wien Rodenburch en Lintgensz logeerden. Onder de geschenken waren zes „stukken van achten", daar de Vorst benieuwd was om het geld te leeren kennen waarmee de Hollanders betaalden.

In een paleis zat de Koning onder een houten baldakijn op een vloertje, drie voeten boven den grond. Een edelman steunde zijn afhangenden voet. Na overhandiging der geschenken bleek, dat de Vorst ontstemd was, dat maar vijf saluutschoten van het schip gelost waren, wat kwam doordat de Constabel door een ontploffing van kruit ernstig gewond was. Hij informeerde nauwkeurig naar het geschut en liet Lintgensz een vuurroer, dat hem ten geschenke gezonden was, afschieten. Ook was hij nieuwsgierig naar „een kaart van de gansche wereld", om te zien „waar ons land legt".

De kennismaking met de Europeesche buitenwereld moet den Balischen Vorst, die zich op primitieve wijze middelpunt der wereld achtte, zooals het oude Rome zich als „umbilicus mundi" of „navel der wereld" beschouwde, wat men elders weer als „Spijker der wereld" vindt, wel tot bescheidenheid, gemaand hebben. De Vorst was verwonderd, dat Bali „zoo klein in de kaart lag" en Lintgensz begreep heel goed, dat hij niet met het aardrijkskundig stipje Holland moest aankomen; toen hem gevraagd werd, of China grooter was, antwoordde hij ontkennend en wees als Holland: „Nederlandt, Duytslandt, Oostlandt, Noorwegen en een stuk van Moscovie" en „gaf het al den naam van Hollandt".

Dit geloofde men, maar het verhaal, dat het in het vaderland zoo koud was, dat men over het hard geworden water kon loopen, ging er minder grif in. Men vroeg naar het aantal schepen en paarden, waarop de uitlegger met flinke getallen van duizend werkte. Men begreep, dat Bali met zijn 10.000 paarden het moest afleggen tegen Holland. Lintgensz verhaalde van de goede rechtspraak, waarop hij ten antwoord kreeg, dat men in Bali hierin niet achter was; „al droeg men het goud in de hand", het zou niet geroofd worden.

Men vroeg den naam van den Hollandschen koning, waarop Maurits de Nassau genoemd werd, die omtrent dertig jaren oud was. Dat hij ongetrouwd was, wekte groote verbazing, want hoe zou het met de opvolging gaan als de Vorst kwam te overlijden? Dezelfde vragen, die Afrikaansche negervorsten over den Prins van Wales in onze dagen doen.

De Kiai Lor bewees Lintgensz de meeste vriendschap, die men op Bali iemand kon geven. Hij liet den Hollander uit den schotel eten, waar hij uit at. Immers, we waren een volk als de Baliërs, omdat ze zagen dat de Hollanders varkensvleesch aten, wat, „Turken en Mooren" weigerden. Ook nuttigden ze op Vrijdag en Zaterdag vleesch, wat Spanjaarden en Portugeezen niet deden. Over Bali vertelde de Kiai Lor allerlei wetenswaardigs.

De Balische Koning was omstreeks veertig jaren oud, lang en zwaar. Hij had tweehonderd vrouwen. De kroonprins was ongeveer twintig jaren. Aan het hof waren een vijftigtal dwergen en mismaakten, die, van jongsaf gebonden aan armen en beenen, allen leefden in zittende houding als de figuren op de hechten der krissen. Ook waren er veel vreemdelingen, daar de Vorst begeerig was om van hen te leeren.

De Koning reed in een overdekte houten tweewielige kar, een huisje met vier pilaren, getrokken door twee fraai beslagen witte buffels. Hij zat alleen, stuurde zelf, met de zweep in de hand. Dertig lansdragers liepen voor den wagen, met spietsen die kleurig beschilderd en met fijn goud versierd waren. De vijfhonderd volgers hadden allerlei bewapening. Het gevest van 's Konings kris woog wel twee pond aan fijn bewerkt goud, de scheede was ingelegd met kostbare edelgesteenten.

Voor het paleis stonden vier wachthuizen, waarin geschut en musketten lagen, met kruit, schroot en lonten van boombast er naast. Het kruit was slecht, de vuurroers ouderwetsch van maaksel. Voorts waren er blaasroeren en kokers met giftige pijlen.

Jongens trouwden er op twaalfjarigen, meisjes op negenjarigen leeftijd. Het goed van den vader, die overleed als zijn zoon beneden de twaalf was, verviel aan den Koning.

De Kiai Lor was de eerste minister; hij had tien wettige vrouwen en vele concubinen. Hij was de eenige die ongeroepen in 's Konings paleis mocht komen.

De Koning bracht een legermacht van 20.000 man bijeen, om Balamboeang bij te staan, daar hij vreesde, dat als die stad gevallen zou zijn, Bali niet vrij zou blijven van aanvallen der Mohammedanen.

Het vele goud werd aangebracht uit China en uit Sumatra, in ruil voor Balische weefsels en zwavel. Vrouwen waren er te koop voor 20.000 kasjes of twee rijksdaalders, mannen waren duurder. Tot zijn verbazing hoorde Lintgensz hoe soms 50 of 60 vrouwen in het vuur sprongen bij den dood van een voornaam edelman. Hij zag 's morgens 's Konings vrouwen in zilveren emmers en vaten onder soldatengeleide koud water halen voor de baden van den Vorst.

Evenzoo brachten twaalf vrouwen onder geleide een afscheidsmaal namens den Koning, rijst in suikerbroodvorm, acht gerechten in pisangbladen gepakt en wijn in een grooten klapperbokaal.

De Koning liet vragen of men in Holland Javaansch kende, waarop Lintgensz antwoordde, dat alleen de tolken in de schepen Maleisch en Javaansch verstonden. De Vorst wilde „aan onzen Coninck Maurits de Nassouw een brief schrijven, een kris vereeren en een der vijftig mismaakte menschen. Een brief in „Arabisch, Turx, Griekx, Latijn of Portugees" zou onze Coninck wel verstaan.

Onder schitterend geleide gingen Rodenburch en Lintgensz met den Kiai Lor overland naar de baai waar de schepen waren, in koetsen en te paard. Onderweg zag men een paleis des Konings, versierd met veel porceleinen borden, in de muren gemetseld. Er waren veel kooien met vogels en manden met vechthanen. Een paleis van den Kiai Lor was ook prachtig ingericht. Daar kwam een Portugees, op zijn inlandsch gekleed met bloot bovenlijf. Lintgensz vroeg hem in het Spaansch of hij Portugeesch kon spreken. Hij was te Malakka geboren, elf jaren tevoren met handelswaren naar Bali gekomen, waar de Vorst hem tegen zijn zin bij zich hield. Hij had een Balineesche vrouw, die hem twee kinderen schonk, waarvan hij zóóveel hield, dat hij niet wilde vluchten. Hij informeerde of de Hollanders nog tegen de Spanjaarden vochten en naar Portugal's positie. De tolk, Juan de Portugees, gaf hem als zijn naam op Hendrik Pietersz, van kindsbeen in Portugal opgevoed en naar Nederland gebracht om als tolk te dienen. Dit leugentje was hem ingeprent voor het geval dat men Portugeezen zou ontmoeten.

Bij den Kiai Lor zag men veel koperen bekkens, „die ze onder malcanderen doen clincken, als of se de clocken in ons land beieren", en snaarinstrumenten, „daar se op spelen met de vingeren gelijk op een clavecingel". Koperen sleutels en sloten dienden als sluitwerk.

Men kwam bij een baksteenen muur, vol schietgaten, van gebakken steen gemetseld, zoo breed, dat men er op kon gaan wandelen „gelyck op de mueren van Amsterdam," die een deel van Bali tegen overval uit zee beveiligde over een lengte van meer dan drie mijlen.

Des middags op 16 Februari kwam men te Coutaen (Kotta) waar Cornelis de Houtman en 2 anderen nog een aangename conferentie hadden met den Kiai Lor, den Sabandaar en den broeder des Konings, onder het ledigen van een pot wijn, door den Vorst op reis meegegeven.

De eerste kennismaking van Bali met de Hollanders was allergenoegelijkst verloopen.

XXIX.

De eerste thuisreis. Jacob van Neck. Ambon, Banda, Ternate bezocht, De gebroeders De Houtman. Sterrenkunde en Maleisch.

Blijkbaar beviel Bali zóó goed aan Emanuel Rodenburch en een kuiper, Jacob Claesz van Delft, dat de op vertrek liggende vloot tevergeefs op hen wachtte.

Welvoorzien van water en levensmiddelen begon de thuisreis op 21 Februari 1597, met acht Oosterlingen aan boord, Abdoel van Goezeratte, de loods, een Chinees, Joao of Juan, de Portugeesche halfbloed uit Malakka, twee jongens uit Madagascar, twee Malabaren en een Javaansch jongetje van negen jaren uit Joortan. In het geheel waren er 90 koppen op de vloot.

Wind en stroom waren mee, in een vliegenden storm dreef men „sonder seylen", daar ze waren weggewaaid, om de Kaap de Goede Hoop. Bij Sint-Helena wilde men niet aanloopen, daar er hier Portugeesche kraken lagen. De „Hollandia", die bij Natal van de andere schepen was afgeraakt, voegde zich bij Sint-Helena weer bij de vloot en daar er nog voldoende Balisch water aan boord was, besloot men door te varen naar het lieve vaderland.

Men passeerde de eilanden van Cabo Verde. Een jongen, die uit de „Hollandia" overboord viel, had het geluk om door het „Duyfke" te worden opgepikt. Op 6 Augustus zag men, niet zonder ontroering, in de verte een schip met de Prinsevlag. Het was te ver uit den koers, om het te praaien.

Drie dagen later kreeg men van een Hollandsch oorlogsschip bier, brood en kaas, het lang ontbeerd nationaal maal. 11 Augustus kwamen voor de Hollandsche kust bij Texel de loodsen aan boord. De „Hollandia", waarop het volk te zwak was om het voor Petten gevallen anker te lichten, kwam 14 Augustus binnen, met hulp van anderen, „na veel verdriets ende perikelen, daar ons de almogende Heer in bewaard heeft, dies zij hem lof, prijs, eere van eeuwigheid tot eeuwigheid, Amen", zooals een der tochtgangers schreef aan het eind van zijn reisverhaal.

Voor velen een sombere thuiskomst; Gerrit van Beuningen in de boeien, Cornelis de Houtman onder zulk een ernstige verdenking, dat zware straf dreigde. Een geldelijke schadepost voor de reeders, een slechte naam in den Archipel, waartegenover stond dat de Hollanders, Spanje en Portugal ten spijt, het verboden gebied bereikt hadden.

De Nederlandsche kooplieden, die van Van Linschoten de theorie over den zeeweg naar Indië geleerd hadden, leerden van Cornelis de Houtman de practische mogelijkheid om in Indië handel te drijven.

Het zou vervelend worden om van al de vijftien vloten, die uitvoeren vóór de stichting van de O. I. Compagnie, dus van 1595 tot 1602, de lotgevallen op te sommen, die in hoofdtrekken met elkaar overeenkomen. Maar enkele bijzondere feiten moeten hier toch vermeld worden.

Jacob van Neck, in 1598 uitgevaren, kreeg op zijn vloot van acht schepen twee Predikanten mee. Van hun invloed verwachtte men ongetwijfeld vermijding van twist en tweedracht, die den eersten tocht bedorven hadden. Schepen uit zijn vloot deden het eiland beoosten de Kaap aan, dat naar den Prins langen tijd „Mauritius" heette. Van Neck trof het dat te Bantam de Portugeezen door hun onhandig optreden uit de gratie waren. Vier van zijn schepen deden den eersten tocht naar de Molukken. De expeditie werd een groot succes en toen Van Neck in Juli 1599 weer in het vaderland terug was, getuigde men „zoo lang

Holland geweest is, zijn er zoo rijk geladen schepen niet aangekomen als deze".

Klokgelui en trompetgeschal begroetten den gelukkigen Admiraal.

Zijn onderbevelhebber, Wybrand van Waerwyck, bezocht na Bantam Jakatra, Toeban en Grissee. Daar verliep alles zonder ongelukken, maar op Madoera's Westkust ondervond men de gevolgen van de droevige eerste kennismaking met de Hollanders onder De Houtman. Na geleden schade bereikte men Ambon, waar de Capitan Hitoe een woning afstond om kruidnagelen op te slaan. Van Heemskerck, een ander onderbevelhebber, bezocht intusschen Banda, waar hij kostbare lading innam.

Op Ternate vond Van Waerwyck een zeer goede ontvangst. Nadat over en weer eeden op Bijbel en Koran waren afgelegd was de Sultan allerhartelijkst. Daar kwam de eerste Nederlandsche factorij in den Archipel, waarvan hoofd was Frank van der Does, de gewezen student, die den eersten tocht onder De Houtman had meegemaakt.

Zijn Indische jaren hebben hem blijkbaar geen kwaad gedaan. In het vaderland teruggekeerd trouwde hij en bereikte als rustig burger den leeftijd van vijf en zeventig jaren.

Nadat Van Heemskerck te Banda en Lonthoir factorijen gesticht had, keerde hij in Mei 1600 in het vaderland terug, met o.a. een brief van den Bantamschen Rijksbestuurder voor Prins Maurits.

De Zuid-Nederlander van Fransche afstamming Balthazar de Moucheron, vertrouwend op de ondervinding der gebroeders De Houtman, nam hen in dienst op een vloot van twee schepen, waarin John Davis als piloot diende, om in opdracht van den Graaf van Essex spionnenwerk te verrichten. De reis naar Indië duurde vijftien maanden. De Madagascarsche bevolking vluchtte bij het weerzien van de ruwe Hollanders. Toen in Juni 1590 Atjeh bereikt werd, duurde de goede verstandhouding slechts kort. Met vergiftigde vruchten en dranken, later met een krisaanval, wilde men van die vreemdelingen afkomen. Er waren veel dooden, waaronder Cornelis de Houtman, en veel gevangenen, o.a. Frederik de Houtman.

Dit ongeluk hem overkomen, hield hij later voor een zegen. Hij zag er de bedoeling des Hemels in „om een beginsel (= begin)

te wezen, daar door Gods eer en kennis..... onder de Heidenen bekend gemaakt" kon worden, waartoe hij kreeg „het verstand en de genade van de Maleische spraak, die in gansch Oost-Indië als een gemeene (= algemeene) spraak is," zooals hij schreef in de inleiding van zijn „Spraeck ende woord-boeck in de Maleysche ende Madagaskarsche talen..... inhoudende twaalf tsamensprekingen" dat in 1603 verscheen. Het Madagascarsch leerde hij van een inboorling „die al 4 jaar met ons volk gevaren had."

De in dit merkwaardige boekje opgenomen samenspraken waren voor een gedeelte ontleend aan een Vlaamsch-Fransch voorbeeld, zooals de negende bewijst, waar het zeer on-Indisch gaat over „komt U warmen bij het vuur", den maaltijd en het gebruik van servetten. In de tiende staat „Hij is van Ghent. In wat strate woont hij? Hij woont bij de nieuwe Kerk, waar het schild van Engeland uithangt".

In de 26 maanden in Atjeh als gevangene doorgebracht, bestudeerde hij ook den sterrenhemel en voegde bij zijn taalboekje „de declinatien van vele vaste sterren staande omtrent den Zuyd-pool voor desen tydt noyt ghesien".

De uit Atjeh vertrokken schepen weken naar Pedir, waar ze een Atjehschen vlootaanval afsloegen; ze verzeilden naar de Nicobaren en bereikten na veel ramspoed Middelburg in den zomer van 1600.

De Moucheron leed door dezen tocht groote verliezen, John Davis had zijn spionnenmateriaal tot nut der Engelschen. Zooals de Hollanders Portugal de geheimen der Indische vaart ontfutseld hadden, wilde Engeland op zijn beurt voordeel halen uit de Nederlandsche ondervinding, ook wat de kennis van het Maleisch betreft.

Frederik de Houtman's Maleisch taalboekje had auteursrecht of octrooi voor slechts acht jaren. Daarna is het omgewerkt door A. C. Ruil, wiens werkje later in het Latijn verscheen, en via deze taal in het Engelsch. De knappe oriëntalist Thomas Hyde was de eenige, die in de zeventiende eeuw in Engeland de Maleische taal beoefende, in de achttiende verscheen er een woordenboek, in het begin van de negentiende twee, waarvan dat van den in onzen Archipel uit den Engelschen tijd bekenden W. Marsden, die hiermee de Hollandsche-Maleische woordenboekschrijvers voor was.

XXX.

Tocht om de West. Japan bereikt.
Keizer Ijejasoe.

De energie der reeders lijkt wel onbegrensd. Ze beschikten over buitengewoon groote kapitalen en hun durf en ondernemingsgeest waren ermee in overeenstemming.

De te Rotterdam gevestigde Pieter van der Haegen vatte het plan op om op Francis Drake's spoor door Straat Magalhaens te doen varen naar Oost-Indië, na Spanjaarden en Portugeezen de grootst mogelijke schade te hebben toegebracht. Tevoren had Van der Haegen schepen naar de West uitgerust, bemand met Spanjaarden en Portugeezen, die de eenigen waren, die daar mochten handel drijven, onder een Hollandschen Admiraal. Hij nam als reeder deel aan een Staatsche vloot van 73 schepen, waarbij particuliere kaperschepen zich aansloten naar San Thomé, op Afrika's Westkust, vlak bij de linie. Nog andere ondernemingen stonden op zijn werkplan, maar daar hij te veel hooi op zijn vork nam en weinig geluk had, stierf hij in treurige omstandigheden.

De Rotterdamsche koopman en reeder Johan van der Veken, bankier van internationalen naam, werd door Van der Haegen in de Magalhaensche expeditie gehaald, wat voor hem en zijn aandeelhouders een strop werd van twee en een halve ton, een verlies dat door het groote handelshuis gemakkelijk te dragen was.

De ontwerpers van het plan hielden hun eigenlijk doel geheim en de buitenwacht wist niet beter of de schepen zouden naar Oost-Indië varen langs Kaap de Goede Hoop. Het scheepsvolk zou niet bijeengebracht zijn, als bekend was geweest dat men den Zuidwestelijken koers wilde nemen. Tot de bemanning behoorde een Engelsche stuurman Timothy Shotten, die met Cavendish door de Straat van Magalhaens was gevaren. Na plundering op de kusten van Chili en Peru zou men doorgaan naar Japan, China en de Molukken.

De namen der schepen klinken vriendelijk: het „Geloof", de „Hoop", de „Liefde", de „Trouw", en de „Blijde Boodschap". De bemanning, ongeveer een vijfhonderdtal, ging te niet door ziekten, schipbreuk of dood door den vijand op een vijftigtal na. Onder de dooden is o.a. onze vriend Gerrit van Beuningen, als Schipper aangenomen, later Vice-Admiraal, die met 22 man sneuvelde bij een onvoorzichtige landing in Chili.

De leiders zijn de Admiraal, Jacques Mahu en de Vice-Admiraal Simon de Cordes, beiden aanzienlijke kooplieden, Dirck Gerritsz, Schipper op de „Trouw," die den bijnaam China had, wegens zijn lang verblijf in de Indische wateren. Een andere Schipper Sebald de Weert had een gymnasium bezocht, Stuurman William Adams was Kapitein tegen de Spaansche Armada. Ontwikkelde mannen dus, maar die niet opkonden tegen de lawine van bezwaren en tegenspoeden. De gebrekkige zeekaarten, de primitieve instrumenten brengen hen waar ze niet zijn willen en in het bestek heeft men fouten van honderden mijlen.

In een sterk gevoel van eigenwaarde stichten ze als eerste Nederlanders, die varen door de Straat van Magalhaens de „Broederschap van den Ontbonden Leeuw," waarvan de zes scheepskapiteins lid worden met plechtige ridderlijke ceremoniën ten aanschouwe van de bemanning, beloovende „lijf en leven te wagen om met eere hun erfvyand allen mogelyken afbreuk te doen." De baai van de plechtigheid kreeg den naam „Riddersbaai," nu helaas verengelscht tot „Ridersbay."

Het lot van deze vloot kan kort verteld worden. Na de Straat van Magalhaens verliest men in den Grooten Oceaan elkaar uit het oog, het „Geloof" en de „Trouw" keeren terug in de Straat, het „Geloof," onder Sebald de Weert komt nog in Holland, de „Trouw" bereikt Westwaarts varend, Tidor, waar Portugeezen het schip zouden nemen en de bemanning op een zestal na vermoorden, de „Blijde Boodschap" valt te Valparaiso in handen der Spanjaarden, „De Hoop," op weg naar Japan, vergaat, de „Liefde" bereikt Japan.

Toen de „Trouw" onder Balthasar de Cordes, Simon's neef, na voor Chili's kust gevochten en geplunderd te hebben, Ternate bereikte in 1601, vond men daar Franck van der Does, die er nog zat als hoofd van de Hollandsche factorij. Hij waarschuwde tevergeefs De Cordes om niet naar Tidor te gaan, waar de Portugeezen een sterke bezetting hadden. Op de „Trouw" waren 24 Nederlanders en 4 wilde inboorlingen van Zuid-Amerika's Westkust. Onder het mom van vriendschap overvielen de Portugeezen De Cordes, die vertrouwde op de met hen en den Vorst van Tidor gesloten overeenkomsten. Men doodde het scheepsvolk door afhakking van armen en beenen, tenslotte spleet men den schedel der ongelukkigen, die zóóveel leed reeds tot dat oogenblik hadden doorgemaakt op hun kommervolle reis.

Vijf gevangenen werden naar Goa vervoerd, één naar Manilla. Een drietal bereikte later het vaderland en verhaalde het gebeurde voor Burgemeesters en Raden van Rotterdam.

De eerste Hollander die Japan bezocht en er in 1585—1586 bijna acht maanden verbleef was Dirck Gerritsz China, ook Pomp genaamd. Van Linschoten had over Japan verteld wat hij te Goa van ooggetuigen vernam.

Toen de „Liefde" tevoren „Erasmus" geheeten, in Japan kwam, was dat rijk een eenheid, gevormd door Hidejosji, een genialen boer, die het bracht tot eersten ambtenaar onder den Mikado. De nieuwe Sjogoen was Ijejasoe, die de welgevulde schatkist voor een groot deel wilde gebruiken tot uitbreiding van den handel met het buitenland. Dit verklaart zijn welwillende houding tegenover Nederlanders en Engelschen.

Schipper op de „Liefde" was de Rotterdammer Jacob Quaeckernaeck. Zelf ziek, met een bemanning waarvan er maar zes op de been waren, bereikte hij de Noord-Oostkust van het eiland Kioesioe. Japan was werkelijk het doel van het schip, daar men er de wollen goederen die tot de lading behoorden, hoopte te verkoopen, welke men in de Molukken niet zou kunnen slijten. De „Liefde" was het eerste Nederlandsche schip dat den tocht over den Grooten Oceaan deed.

Onder de velen die naar het schip voeren waren ook twee Jezuieten, die de Hollanders voor Luthersche zeeroovers en vijanden van hun koning verklaarden. De „Liefde", op wier spiegel het beeld van Erasmus, naar wien het schip eerst heette, stond, welk beeld nog heden in Japan als iets bijzonders bewaard wordt, bracht de Japansche regeering in de haven van Boengo op. De zieken mochten in een woning verzorgd worden en een Jezuiet kreeg opdracht den inventaris van het schip op te maken, waaronder koralen kettingen, gekleurd glas, spiegels, brillen en kindertrompetjes waren, benevens veel vuurwapenen met ammunitie en kisten met maliënkolders en kurassen, bestemd om inlandsche stammen te wapenen tegen de Spanjaarden.

De Engelsche stuurman Adams en de Hollander Jan Joosten van Lodenstein kregen bevel om aan het Hof te Osaka te verschijnen, de eerste maal dat een Nederlander een Japanschen „Keizer" aanschouwde.

Ijejasoe sprak tot hen, geholpen door iemand die Portugeesch kende, vroeg naar hun geloof, bekeek een wereldkaart en was zeer vriendelijk. Wel bleef Adams ongeveer veertig dagen in verzekerde bewaring, maar daarna mocht hij naar het schip, dat nu in de buurt van Osaka lag.

De goederen uit het schip waren intusschen verdwenen, de Keizer gaf aan de bemanning een bedrag van 50.000 realen, gedeponeerd bij een Gouverneur. Ijejasoe naastte de „Liefde", de niet lang daarna verging. Van de kanonnen en ammunitie had hij meer wil in zijn strijd tegen oproerige edelen, op wie hij een volkomen overwinning behaalde, waarbij de Hollanders als kanonniers hebben dienst gedaan.

De vrijgelaten schepelingen, hadden in hun conto bij den Gouverneur een voldoend bedrijfskapitaal. Ze trouwden met Japansche Christenmeisjes en we zagen reeds hoe deze Japansche vrouwen met haar kinderen in 1639 het land moesten verlaten en naar Jakatra-Batavia verhuizen.

Als dienaren van Van der Haegen en Van der Veken in Japan gekomen vóór de oprichting van de O. I. Compagnie, stonden ze buiten dit lichaam, en konden als onafhankelijke mannen met dit lichaam handel drijven, toen in 1609 de O. I. C. in Japan kwam. Voorzoover ze nog in leven waren verlieten ze tegelijk met hun verbannen vrouwen Japan. Bij het aandoen van Tajouan of Formosa zegende Dominee Gerardus Leeuwius de Japansche huwelijken in volgens Gereformeerd ceremonieel.

William Adams was in hooge eere bij den Keizer. Hij bouwde twee schepen, bracht de kusten van Japan in kaart, werd eigenaar van een landgoed, hield zeventig slaven, en kreeg een Japanschen titel. Hoewel hij te Londen vrouw en twee kinderen had, wachtten hem te Jedo en te Hirado een Japansche echtgenoote met kroost. In zijn testament vergat hij de Londensche niet, naast de beide Japanschen. Hij stierf te Hirado in 1620.

Jan Joosten Lodenstein kwam ook tot groote welvaart, die hem overmoedig maakte. Hij viel bij den Keizer in ongenade en ging ten onder.

Het zal weinig Nederlanders bekend zijn dat in Rotterdam een steeg heet naar Quaeckernaeck, die er eens woonde, den eersten Hollandschen scheepskapitein, die in Japan aankwam en er een handelspas van den Keizer verkreeg: de „Jaep Quaeckensteeg", bij de Nieuwe Haven.

XXXI.

Olivier van Noort 's tocht
om de aarde.

Olivier van Noort kwam in 1600 in den Indischen Archipel, nadat hij twee jaren tevoren het vaderland verlaten had.

Een zeer merkwaardig man, deze herbergier uit „de Dubbele Witte Sleutels" op de Groote Markt te Rotterdam, nu het gebouw van „De Maasbode". Hij was geboren te Utrecht, zeeman geworden, tot welvaart gekomen en had in zijn vrouw een flinke waardin gevonden, die de zaak op uitstekende wijze dreef tijdens zijn zeereizen. Enkele gelukkige kaapvaarttochten brachten het kapitaal aan voor de uitrusting van twee Rotterdamsche schepen, waarbij zich twee Amsterdamsche voegden, die een vloot vormden. De Overheid verleende aanzienlijken steun in kanonnen en ammunitie, het ontbrekende kochten de reeders, waartoe Van Noort behoorde, al is onbekend voor welk bedrag hij deelnemer was.

Van door particulieren met kaperschepen behaalden buit, kreeg Prins Maurits als Admiraal-Generaal acht procent. Zoo heeft hij vermoedelijk Van Noort leeren kennen en vol vertrouwen op den energieken zeerob, die toen een goede veertiger was, wist de Prins te bewerken, dat hem het Generaal- en Admiraalschap gegeven werd over de vier schepen, welker uitrusting ongeveer twee ton heeft bedragen.

Men heeft Van Noort willen belachelijk maken, omdat hijzelf en zijn manschappen zich bij het vertrek vertoonde in ongewone en opzichtige kleedij. Hij droeg een zijden mantel van purper, met veel gouden versierselen. Dit was niet, zooals zijn zelfvoldane beoordeelaar schreef, om zich het air van een vorst te geven, maar om, waar ter wereld misschien komende bij Oostersche potentaten, gewend aan pracht en praal, niet te veel af te steken, een beginsel, dat terecht gevolgd is door de Prinsen van Wales, op hun reizen in het Oosten. Toen Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden in de 19de-eeuw Indië bezocht in de uniform van zeeofficier en de epauletten, dof geworden door weer en wind, niet glansden zooals moest, had de welbekende Toontje Poland groote moeite, om een inlandsch vorst van zijn plan te doen afzien, om een nieuwe uniform aan Zijn Koninklijke Hoogheid aan te bieden.

Daar het doel van de reis, varen door de Straat van Magalhaens, bekend was, bestond het volk niet uit de beste matrozen en soldaten.

Olivier van Noort's reis was van zakenstandpunt gezien wel een groot fiasco. Bij thuiskomst moest zijn schip voor schuld worden verkocht. Nieuwe afzetgebieden vond hij niet voor de Hollandsche kooplieden. Zijn kaperijen, zoo voordeelig voor zijn Engelsche voorgangers, Drake en Cavendish, leverden weinig op.

Maar voor den Hollandschen naam in den vreemde deed hij het wonder om slag te leveren in de baai van Manilla en den Spanjaard onder den indruk te brengen van zijn stoutmoedigheid. Hugo de Groot zegt van hem, dat hij niet heeft schatten, „maar treffelijke achtbaarheid voor syn vaderlandt t'huys gebraght". En de titel van zijn reisverhaal vermeldt met trots „Beschrijvinge van de Voyagie om den geheelen Werelt Cloot", door de Straat van Magalhaens en door de Molukken.

Voor hemzelf de onvergankelijke eer de vierde te zijn, die een tocht om de aarde deed, na het schip uit Magalhaen's vloot, na Francis Drake, na Thomas Cavendish, de eerste Nederlander.

Op de reis sneuvelde Cornelis van Noort, broeder van den Admiraal, bij het water halen op een eiland in de Golf van Guinee. De vijand was goed ingelicht en gereed voor een warme ontvangst, nadat men met bovengenoemde Engelsche kapers had kennis gemaakt. Één schip kon niet langer mee en moest verbrand worden.

Na een reis van veertien maanden kwam men voor „de vermaerste, maar de allersorchlicste Straet van Magallanes" met twee schepen en een jacht, en 155 koppen over van de 248. Vier maanden duurde het eer men de Straat door was, door tegenstroom en tegenwind. De krijgsraad veroordeelde den Vice-Admiraal Jacob Claesz van Ilpendam, om aan land gezet te worden „binnen de voorschreven strate", wegens insubordinatie. De sleep bracht hem met wat brood en wijn naar den wal, „maar hij kon daar nergens heen, want het was een woeste plaats ende most sterven van honger ofte van de Wilden gegeten worden". De Generaal liet een algemeen gebed doen op de gansche vloot „ende een ieder vermaent daer exempel aen te nemen."

We zullen de ruwe zeebonken niet volgen in het verhaal over hun kaperijen en gevechten op de kusten van Chili en Peru, noch bij hun lotgevallen in de Filippijnen stilstaan.

Van Noort trad ruw op tegen Chineezen, Japanners en Filippino's. Hij stak over naar de baai van Broenei, in het Noordwesten van Borneo, waar hij met den Sultan relaties aanknoopte door bemiddeling van een Chineeschen loods. Zoo was hij de eerste Nederlander, die met een vorst van Borneo een overeenkomst sloot. Via de Natoena-eilanden, Banka en de Karimatastraat, dreef de moeson hem naar Oost-Java. Langs Java's Zuidkust ging hij om Kaap de Goede Hoop naar het vaderland op zijn eenig overgebleven schip, de „Mauritius."

Met „groote blijdschap" begroette Rotterdam den kranigen zeevaarder, maar, zegt een geschiedschrijver: „Dese comste verblyde eerst veel menschen, maar naederhant hoirende, dat se met groot verlies wederom quamen, bedroefden se al hun reders".

Een zilverschip als buit had hem ieders lof bezorgd. Nu kreeg hij zelfs geen plaats als Bewindhebber voor de Magellaansche Compagnie, tevoren „de Compagnie van den Generaal Olivier van Noort", bij de totstandkoming van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in 1602.

Jacob Claesz werd een slachtoffer van zijn lastig karakter: „een zeer slap, doch een goet vroom man", die zich niet wist te voegen naar de bevelen van den Admiraal met den stalen wil.

Pieter de Lint volgde op als Vice-Admiraal. Zijn schip de „Hendrick Frederick" raakte uit het gezicht van de „Mauritius", wachtte tevergeefs gedurende twee maanden op Van Noort, verontrustte de Spanjaarden langs de Westkust van Zuid-Amerika en stak den Oceaan over naar de Molukken, zonder de Filippijnen aan te doen, en bereikte Ternate in het begin van 1601. De „Hendrick Frederick" liep op het strand en kon niet meer vlot komen.

De Sultan was zeer vriendelijk jegens de vreemdelingen. Wybrand van Waerwyck's verblijf op Ternate in 1599 had aangename herinneringen achtergelaten en Franck van der Does met vijf man woonde er nog. De goederen werden geborgen, ook het geschut. De Sultan nam schip en bewapening over tegen te leveren kruidnagelen. De Lint bouwde met zijn volk een barkje, waarmee men Bantam bereikte. Op Ternate bleef de Kommies Jonkheer Anthonie van Suylen van Nyevelt met wat volk achter om de kruidnagelontvangst te bezorgen. Hij is er in April 1605 overleden.

Olivier van Noort keerde naar zijn Rotterdamsche herberg terug, waar hij een reusachtig anker van zwaar Indisch hout uithing, door hem gebruikt toen zijn metalen ankers verloren waren. Kort daarna vaart hij als „raad" uit op de Engelsch-Hollandsche oorlogsvloot tegen Spanje en krijgt tijdens de expeditie wegens het opbrengen van buitgemaakte schepen, „honderd rycxdaalders tot een gouden kettingh." De herberg was intusschen verkocht.

Maurits benoemde Van Noort tot Kapitein over een compagnie soldaten, die de belegeraars van Oostende moesten afbreuk doen. Daarna leefde hij als militair in verschillende garnizoenen en stierf 22 Februari 1627 te Schoonhoven, nadat hij een jaar tevoren wegens ouderdom den dienst verlaten had. Op zijn grafzerk ziet men onder meer een aardbol, waarboven zijn vlaggeschip met volle zeilen, de „Mauritius." Zijn vrouw, Margaretha Pietersdochter, overleefde hem.

Zijn nagedachtenis blijft in eere, zoolang er Nederlanders zijn, trotsch op het nationaal verleden.

XXXII.

Het Kasteel van Verre. De brief op varkensvel in Atjeh. Bali en Holland één! — Van Neck's reis in 1600.

De tegenstelling Hollander en Zeeuw voelde men bij de vaart op Indië wel sterk, zooals blijkt uit de waarschuwing, die Steven van der Hagen's vloot, de derde uit Amsterdam, meekreeg: „dat men altijd in gedachten hebben zou, „dat de Zeeuwen ons werck viant syn en dat sy derhalven niet ligtelijk vertrout en werden."

De peperprijs te Bantam was zóó gestegen, dat Van der Hagen er niets kocht dan wat porcelein van Chineezen, en doorvoer naar de Molukken, waar hij met zijn schip „de Zon" in 1600 voor Amboina kwam,

De Ambonsche inlanders vroegen Nederlandsche hulp tegen de Portugeezen, die een fort aan de baai hadden. Van der Hagen's troepen waren te zwak om het fort te nemen. Op Hitoe, het Noordelijk schiereiland van Amboina, bouwden de inlanders een sterkte voor de Nederlanders, het eerste Hollandsche kasteel in den Archipel, het „Kasteel van Verre" of zooals de inheemsche

naam was naar den eersten Hollandschen Admiraal die in de Molukken kwam, „Kota Waerwijck". Het garnizoen van 27 man, beschikkend over 5 stukken geschut, heeft het niet lang gehouden, daar steeds het Portugeesch gevaar dreigde.

De schepen „de Maan" en „de Morgenster" waren terstond na aankomst in de Molukken naar Banda gegaan, waar ze bijtijds aankwamen om er door Jacob van Heemskerck achtergelaten Nederlanders, die bedreigd werden door een Javaansche vloot met 1500 koppen, voor overval te behoeden. De Javanen keerden naar Toeban terug op het gezicht der Hollandsche schepen.

Van der Hagen had behalve met het „Kasteel van Verre" ook succes gehad met den specerijenhandel.

De lust tot den Indischen handel was zóó groot in Nederland, dat op denzelfden dag, eind 1599, twee vloten onafhankelijk van elkaar uitvoeren, beide van Amsterdamsche reeders, een onder Pieter Both, met als Vice-Admiraal Paulus van Caerden, de ander onder Jacob Wilkens, met onder hem Cornelis van Heemskerck.

Both werd de stichter van een factorij voor zijn compagnie te Bantam. Van Caerden bezocht Sumatra's Westkust en, eind 1600, Atjeh, waar een niet onvermakelijk incident voorviel. Bij de plechtige begroeting van den Sultan door Van Caerden, die geschenken en een brief van Prins Maurits zou overhandigen, was een Portugeesche monnik tegenwoordig, die er de aandacht op vestigde, dat de brief op perkament, gemaakt van het vel van het onreine varken, niet door een Mohammedaan mocht worden aangeraakt. Zoo miste 's Prinsen brief zijn doel.

Met den peperhandel vlotte het niet. Frederik de Houtman, reeds lang een gevangene in Atjeh, kwam bij Van Caerden aan boord, om hem tegen overval te waarschuwen. Hij keerde naar den wal terug, daar hij de vrijlating van zijn medegevangenen wilde bewerken, Van Caerden lading bezorgen en een contract tusschen den Sultan en de Nederlanders bewerken. Tevergeefs. De Houtman bleef een gevangene.

Van Caerden's tocht werd door roekeloos optreden tegenover de inlanders om aan den Sultan gegeven voorschot terug te krijgen, een aanleiding om den Hollandschen naam in den Archipel gehaat te maken. Neutrale Mooren, die door Van Caerden te onrechte benadeeld waren, kregen na een proces 50.000 realen schadever-

goeding van Van Caerden's principalen, de Nieuwe Brabantsche Compagnie van Isaac Lemaire te Amsterdam.

Cornelis van Heemskerck en de eerste Gouverneur over het „Kasteel van Verre" kwamen overeen om tijdig den opgeschuurden aanzienlijken specerijenvoorraad in te laden en de sterkte te ontruimen, daar volgens geruchten een armada uit Goa en Malakka te wachten was, die ook een jaar later werkelijk gekomen is en op de Amboneezen gruwelijk wraak nam.

Op Bali gekomen vond Van Heemskerck er de twee Hollanders, Emanuel Rodenburch en Jacob Claesz uit de eerste Hollandsche vloot welvarend en tevreden. De Koning aanvaardde gaarne de geschenken en een brief namens Prins Maurits en gaf bij geschrifte den Nederlanders het recht om vrij handel te drijven als zijn eigen onderdanen, „zoodat voortaan Bali en Holland één zullen zijn".

De Vice-Admiraal ontving van den Vorst een goedbedoeld, maar eenigszins lastig geschenk: een Balineesche echtgenoote. Van Heemskerck, ongevoelig voor dat vrouwelijk schoon, durfde het geschenk niet te weigeren, gaf de vrouw de vrijheid om te vluchten, wat zij weer niet durfde en zoo ging ze mee op het schip.

Zes schepen onder Jacob van Neck die de Oost reeds kende, voeren in den zomer van 1600 uit. Van zijn „Patente" lazen we reeds den aanhef, de motiveering en het doel van den tocht „van den zeer geachten en onzen zeer geliefden Admiraal", zooals de Prins zegt, vormt de middenmoot en het slot klinkt krachtig en plechtig als een lied uit die dagen:

„Voor alle dingen dragen wij op en allersterkst drukken wij onzen genoemden zeer beminden Admiraal op het hart dat hij geen handelaar of wat anders van welke natie ook bemoeilijkt of lastig valt en veel minder nog met mijn vloot aanvalle noch met hen strijde tenzij ertoe gedwongen door onrecht dat aan hem of de zijnen of zijn schepen wordt aangedaan. In welk geval wij niet alleen hem toestaan maar zelfs bevelen dat hij met alle macht en moed zich verdedige en gebruik make van alle middelen die hij zou vinden noodig te wezen om het onrecht te wreken, zoowel voor zijn verdediging als van de zijnen en dat hij van die zich vijanden betoonden òf mij vertoone òf behandele op de wijze die hij gewenscht en voor de gelegenheid passend zal noodig vinden.

Om geweld met geweld te keeren is volgens het volkenrecht geoorloofd en wij hebben zorgvuldig overwogen wat billijk en eerlijk is".

Daaronder zette Maurits van Nassau zijn edelen naam, een programma voor den Volkenbond in zakformaat, en zonder misplaatste gevoeligheid. Van Neck mocht, als hij het noodig vond, de gevangenen de „voeten spoelen", alias overboord zetten en kwam men zijn eer te na, dan mocht, neen, moest er gevochten worden.

Van Neck vischte te Bantam voor den peperhandel vrijwel achter het net. Zijn Nederlandsche voorgangers hadden den voorraad bijna geheel opgekocht. Toen ging hij naar de Molukken.

Te Ternate in Juni 1601 kwam Sultan Said met Franck van der Does, die er al twee jaren woonde, op Van Neck's schip, wat hij zoo belangwekkend vond, dat hij er herhaaldelijk op bezoek kwam. Op een dag gebeurde het, dat hij van den Provoost het stokje overnam en Provoostdienst deed, opdat deze gelegenheid zou hebben om de godsdienstoefening bij te wonen.

Daar er op handelsgebied niets te doen viel, besloot Van Neck om de Spanjaarden en Portugeezen die in het Spaansche kasteel op Tidor zaten, te bestoken. Hij kwam echter tegen een overmacht met zijn twee schepen, bracht den vijand groote schade toe, maar slaagde er niet in het Kasteel of een schip te nemen. Bij het geven van een commando werden Van Neck drie vingers afgeschoten.

De Sultan gaf vele feesten ter eere der Hollanders, maaltijden, spiegelgevechten, inlandsche krijgsdansen, maar daarmee kreeg de Admiraal geen lading. Daarom wilde hij, met achterlating van enkele kooplieden en matrozen, voorzien van geld tot den inkoop van kruidnagelen, naar Patani gaan in de golf van Siam, maar tegenwind dreef hem naar Macao in de rivier van Canton, waar de Portugeezen twee sloepen met de bemanning namen. Vijftien schepelingen werden opgehangen, vijf gingen er als gevangenen naar Goa. De Hoofdrechter, die dezen moord op zijn geweten had, werd door den Portugeeschen Onderkoning hiervoor gestraft.

In November 1601 kwam Van Neck toch te Patani, waar de Vorstin de Hollanders vriendelijk ontving. De Admiraal liet twaalf trompetters ter eere van de Pataansche Koningin het Wilhelmus van Nassauwe blazen. Pas in Augustus 1602 verlieten

de Hollanders Patani, na er een factorij te hebben gesticht, evenals later te Bantam, waar nu al vier Hollandsche factorijen waren. In 1603 was Van Neck terug in het vaderland.

Zijn Vice-Admiraal Cornelis van Foreest heeft de groote verdienste de Oost-Kust van Achter-Indië verkend te hebben.

XXXIII.

Atjehers in het kamp van Maurits.
De zeeslag bij Bantam.

Dat Frederik de Houtman in Atjeh eindelijk vrij kwam, dankte hij aan machtsontplooiing der Portugeezen. Van Goa uit zonden ze onder Andrea Furtado de Mendoça, een armada tot bestrijding van den zeeroof, vervolgens tot bevestiging van de Portugeesche macht op Ceylon, waarbij ze Jaffanapatnam, op Ceylon's Noordpunt, bezetten en ten slotte, wat het voornaamste moest gerekend worden tot verdrijving der Nederlanders uit den Archipel.

De Sultan van Atjeh vreesde dat Portugal met zijn vijand, den Sultan van Djohor, tegen hem samenspande. Ook het verzoek om op een der eilandjes een Spaansch-Portugeesch fort te bouwen, ontstemde hem.

Toen in Augustus 1601 vier Zeeuwsche schepen in Atjeh kwamen, brachten ze voor den Sultan een brief in het Spaansch mee, waarin Prins Maurits aandrong op de vrijlating der gevangen Nederlanders, verzekerde, dat de schepen hulp konden verleenen tegen vijanden van den Vorst, en men peper wilde koopen. De door den Prins meegegeven geschenken waren, evenals de brief, welkom. De Sultan beloofde Frederik de Houtman „en zijn vrouw" (want de trouw van den gevangene aan zijn wederhelft in Holland had een sterken indruk gemaakt) de materieele schade te vergoeden.

De Vorst liet, om den laster der Portugeezen, dat de realen der Nederlanders valsch waren, te onderzoeken, duizend zilverstukken doorkappen, waarbij bleek dat het gehalte der in Holland geslagen munten goed was.

Atjehsche gezanten voeren op de terugkeerende schepen naar Europa, nadat Van Caerden's onhandig optreden naar genoegen met den Sultan besproken was. Onder hen was de ruim zeventigjarige Abdoel Hamid, die spoedig, in Augustus 1602, te

Middelburg overleed, Sri Mohammed, Admiraal van Atjeh, en een edelman, Mir Hassan. Een Luxemburger, Leonard Werner, diende als tolk.

Prins Maurits belegerde Grave, toen het gezantschap in zijn kamp aankwam. Een staatsie-karos, begeleid door een compagnie ruiters, bracht de Oostersche heeren in een woning bij 's Prinsen tent en na den maaltijd ontving Maurits hen, omgeven door een schitterend gezelschap van edelen en krijgsoversten. Na op Mohammedaansche wijze plechtig gegroet te hebben, overhandigde de gezant 's Prinsen bovengenoemden brief „met syns Coninghs zegel geteeckent, om te bewyzen, dat die brieven wel ontfangen, hem weert ende aenghenaem waren gheweest," benevens twee brieven van Sultan Aloeddin aan den Prins.

Als geschenk overhandigde hij een kostbare kris, voorts een gouden schotel en beker. „Hierin bevond zich omtrent twee pont Camphora van Borneo, wesende het pont gheestimeert honderd ducaten daer te lande." Een lans, behoorende tot de geschenken, was op een der nog varende schepen.

De Prins dankte „haren Coningh voor de presenten ende Gode voor haar voorspoedighe reyse ende aencomste," en betreurde het dat een lichte ongesteldheid hem verhinderde om de gasten in het legerkamp rond te leiden.

Onder geleide van de Graven Ernst en Lodewyk van Nassau bezichtigden de Atjehers de schansen voor de stad Grave, en de belegeringswerktuigen, „dat dinghen waren, weert om se te sien. Dies schoot de principale Ambassador, ter memorie van sulcken belegh, twee cartouwen los op de stadt."

Vijftien maanden bleven de gezanten in de Republiek, als gasten van de Oost-Indische Compagnie, „gemerckt zyluyden tot dienst ende confirmatie van de negocie gecomen zijn" en keerden toen naar hun land terug, vol verbazing over het gebied, waar ze zagen hoe men „soms met menschen, sleden, paarden en wagens over de gestolde wateren trekt; dat daar elk man zijn eigen meester en heer is; dat daar geen slaven waren, maar vrije menschen, die reeds dertig jaar lang oorlog gevoerd hadden tegen den grooten Koning van Spanje, en dat zij toch rijk waren gebleven". Met zulk een volk kon de machtige Sultan, die was, „glinsterende als de zon op den middag en als de maan, wanneer zij vol is" met eere in verbond treden.

In Atjeh kregen de Zeeuwen het eerste Nederlandsche kantoor op Sumatra, „Zeeland" gedoopt, waar twee kooplieden en enkele

Assistenten achterbleven. Twee hunner vertrokken op Atjehsche vaartuigen naar de Golf van Cambaya, op de Westkust van Voor-Indië, waar ze in Goezeratte, dank zij de brieven van den Atjehschen Sultan, uitstekend ontvangen werden en hun handel konden beginnen.

De Atjehsche gezanten hadden op hun reis naar Europa nog het voorrecht een zeegevecht bij Sint-Helena mee te maken. Twee Zeeuwsche schepen lagen bij dat eiland, toen een zeil gezien werd, naar men vermoedde van een Hollandsch schip. De „Langebercque", slechts 150 lasten groot, kwam tegenover een zwaar Spaansch galjoen uit Goa, bestemd voor Lissabon. De Spanjaard begon met vuren. Toen twee Zeeuwsche matrozen gesneuveld waren, viel de „Langebercque" met de volle laag aan en na drie dagen vechtens gaf de Spanjaard zich over. De rijke buit was in het vaderland heel welkom.

Toen de reeds genoemde Spaansch-Portugeesche armada Atjeh verlaten had, voer De Mendoça naar Bantam.

De laatste groote Nederlandsche expeditie vóór de oprichting van de O.I. Compagnie ging uit van de te Amsterdam reeds saamgesmolten compagnieën, de Oude, de Nieuwe Brabantsche en de ontworpen Westfriesche, en stond onder de Admiralen Jacob van Heemskerck en Wolphert Harmensz, dertien schepen tellend.

Een Chinees waarschuwde in straat Soenda Harmensz dat er een sterke vijandelijke armada in de baai van Bantam lag, bestaande uit acht groote galjoenen en twee en twintig galeien. De Breede Raad besloot dat „men de Portugesche armade met courage zou bezoeken, vertrouwende op de hulpe des Allerhoogsten". Drie Nederlandsche schepen en twee jachten trokken op tegen dertig vijandelijke vaartuigen!

De strijd, begonnen op Kerstdag, eindigde met een volslagen overwinning voor de Nederlanders, en op Nieuwjaarsdag 1602 was de zwaar gedunde armada op de vlucht, Bantam ontzet en het respect bij de inlanders voor de Nederlanders zeer gestegen. Ze hadden nooit kunnen denken dat die koopvaarders een machtige oorlogsvloot zouden kunnen verslaan.

Harmensz ging naar Ternate, toen naar Banda, waar de schepen een mooie lading muskaatnoten en foelie kregen, ook sago uit Ceram. Hij sloot verdragen met de bewoners van de Banda-eilan-

den, die beloofden alle specerijen uitsluitend aan de Hollanders te zullen verkoopen.

Intusschen was het overschot van De Mendoça's armada naar Ambon gezeild, dat grondig verwoest werd. De bevolking vluchtte grootendeels naar Banda en smeekte Harmensz om hulp. De volgeladen schepen waren echter niet meer de vlugge, snelwendende vaartuigen, die bij Bantam de armada teisterden en uiteenjoegen. Met leedwezen moest hij de bewoners der Molukken overlaten aan de wraak van Portugeezen en Spanjaarden.

Het zag er naar uit dat de Molukken voor de Nederlanders verloren waren.

Jacob van Heemskerck kwam later dan Harmensz in Indië. Na Bantam aangedaan te hebben, ankerde hij voor Demak, waar de Pangèran oorlog voerde tegen Mataram, na den dood van Senopati, den stichter van het Mataramsche rijk. De Pangèran liet een aanslag op de Nederlandsche schepen doen, die mislukte. Wel raakten schepelingen, die aan wal waren, in gevangenschap en bij de belegering van Demak door Mataram, werden ze gedwongen om de stad te helpen verdedigen.

Van Heemskerck moest zonder hen vertrekken. Te Grissee stichtte hij de eerste Nederlandsche factorij op Oost-Java. Na Patani aangedaan te hebben, was hij in de buurt van Djohor zoo gelukkig om een groote Portugeesche kraak de „S. Catharina" te veroveren, die van Macao naar Malakka bestemd was.

Een gebeurtenis, die nog na eeuwen gevolgen zou hebben: de wording van Hugo de Groot's meesterwerk.

XXXIV.

Buit en Hugo de Groot. Spilbergh's succes op Ceylon. Nederlandsch panopticum. Het dankbare vaderland.

Over de waarde van den buit van de „S. Catharina" liepen in Holland de wildste geruchten. Men sprak van 7 millioen gulden. Inderdaad bedroeg deze bijna de helft. Maar evenals er bij groote erfenissen ruzie komt tusschen de belanghebbenden, was dit nu het geval tusschen drie partijen: de Compagnie die de vloot van acht schepen onder Van Heemskerck had uitgerust, de Admiraliteit, dus het land, voor wie de Fiskaal van het Hof van Holland opkwam en Jacob van Heemskerck.

Hugo de Groot, bij de Hollandsche jeugd bekend als de held van de boekenkist, internationaal Grotius geheeten, heeft in dit proces de Compagnie als raadsman bijgestaan. Het resultaat was dat voor schade, onkosten en het deel van Prins Maurits' 10 % er ongeveer anderhalf millioen afging; het Land kreeg f 450.000,— Van Heemskerck f 31.500,— het volk bijna f 125.000,— en de reeders kregen 200 % uitkeering. Het volk kwam er als gewoonlijk het slechtst af, n.l. met 4 %, terwijl op een oorlogsschip het percentage van den buit 6 2/3 bedroeg.

De verkooping der goederen trok veel liefhebbers, ook uit het buitenland. Om den Franschen koning Hendrik IV en den Engelschen, Jacobus, te paaien, kregen ze mooie geschenken uit den buit, serviezen, stoelen en lakwerk. Louise de Coligny en de Fransche gezant in den Haag deden de keuze voor den levenslustigen Béarnier. Van Franschen en Engelschen kant was nu geen bezwaar over den buit meer te wachten.

Toch vond men het noodig om het goed recht van buit behalen eens en vooral te doen uiteenzetten, zoowel voor vreemdeling als voor landgenoot. Er waren inderdaad Nederlanders, die uit geloofsovertuiging, als Doopsgezinden, wien het voeren der wapenen niet is toegelaten, bezwaar maakten dat een handelslichaam gewapenderhand den vijand afbreuk zou doen en buit behalen.

Aan de buitkwestie over de „S. Catharina" danken wij Hugo de Groot's Latijnsche studie „Over het buitrecht", geschreven door het een en twintig-jarig genie. Het twaalfde hoofdstuk ervan heet „de Vrije Zee", wat in druk verscheen ten nutte van de O. I. Compagnie. Uit zijn jeugdwerk groeide De Groot's meesterstuk, „Over het recht van oorlog en vrede", waardoor hij de schepper werd van het volkenrecht.

Balthazar de Moucheron, de groote reeder, die de gebroeders De Houtman reeds had uitgezonden, rustte de laatste vloot vóór de samensmelting der Compagnieën uit onder Joris Spilbergh, bestaande uit drie schepen, „de Ram", „het Schaap" en „het Lam".

Op De Moucheron's tochten rustte weinig zegen. Een overval der Portugeezen in een aanloop-haven bezorgde Spilbergh een schouderwond. De bevelen van den zieken Admiraal werden slecht uitgevoerd en daardoor dreef de vloot af in de Guineebocht. Na veel sukkelen kwam men in de baai aan Afrika's Zuidpunt, die van Spilbergh den naam „Tafelbaai" kreeg.

Voorbij de Kaap trof hij een Fransche vloot aan, waarop als piloot de Nederlander Wouter Willekens voer. Na vele moeilijkheden op de Comoreneilanden, waarbij twee sloepen en acht en twintig manschappen verloren gingen, kwam de vloot op Ceylon's Westkust, waar Portugal baas was. Daarom voer men om de Punt van Galle heen tot voor Batticaloa.

De Radja wist niet wat hij aan de vreemdelingen had. Hij kende en vreesde de Portugeezen, en durfde zonder last van den Oppervorst te Kandia geen onderhandelingen beginnen. Hij liet toe dat een Kommies met brieven en geschenken naar Kandia ging en toen deze veilig terug was, ging Spilbergh zelf, met tien man, op den moeilijken tocht naar de hofstad.

De Admiraal werd met luister ontvangen en toen hij zag dat de Koning afkeerig was van koophandel, bracht Spilbergh het gesprek op Prins Maurits' succes tegen de Spanjaarden in den slag bij Nieuwpoort, gaf een ruiterportret van den Prins ten geschenke en stelde een bondgenootschap voor.

De Singaleesche Vorst ging hier met geestdrift op in en verklaarde gaarne als metselaar kalk en steen te willen sjouwen als er een gemeenschappelijke vesting gebouwd werd tegen de aartsvijanden.

Na dit schitterend gevolg van zijn ambassade ging Spilbergh naar Batticaloa terug en vandaar naar Atjeh, waar het van de vloot afgedwaalde „Lam" reeds lag, in huur genomen door de Engelsche Compagnie onder den beroemden James Lancaster, die den ons bekenden John Davis onder zich had.

In samenwerking met de Engelschen nam Spilbergh een rijkbeladen Portugeesche kraak, die hij, na overlading der goederen, aan de Portugeezen met hun vrouwen en kinderen teruggaf om naar Malakka te varen.

Te Atjeh kwam de eerste vloot aan, uitgezonden door de op 20 Maart 1602 gestichte Vereenigde Nederlandsche Oost-Indische Compagnie. Spilbergh verkocht een zijner schepen aan de nieuwe stichting en bereikte met zijn wel beladen schip het lieve vaderland.

Wat een krachtsinspanning was er tijdens de „wilde vaart" van 1595 tot 1602 vertoond, welk een leed was er door bijna allen geleden, hoevelen stierven of werden vermoord en gingen niet energieke reeders te gronde in hun grootsche plannen?

Een panopticum van opmerkenswaardige mannen zagen we. Willem Barentsz, den stoeren poolreiziger, Plancius, den wetenschappelijksten ontwerper bij de wordingsgeschiedenis, Prins Maurits, den internationaal beroemden veldheer, gezagdrager voor de jonge Republiek naar buiten, Jan Huygen van Linschoten, die den weg wees, Frans Maelson, die mede den stoot tot ondernemingen gaf, Cornelis de Houtman, den ruwen onhandigen pionier, die in het stichtingswerk zijn leven liet, zijn broer Frederik, den man met het eerlijke trouwe hart, Pieter Dirckz Keyzer, den practischen sterrenkundige, Gerrit van Beuningen, den onbezonnene van goede bedoeling met overschuimend temperament, Aernoudt Lintgensz, den nuchteren beschrijver van Bali, Emanuel Rodenburch, den eersten Balikenner in de praktijk met zijn door Bali's schoonheid tot deserteur geworden makker; Jacob van Neck, den stoeren patriciër, Wijbrand van Waerwijck, als een zegen Gods herdacht in de Molukken, Frank van der Does, die onverschillig uiterst belangrijke gebeurtenissen meemaakte, de reeders Van der Haegen, Van der Veken, Lemaire en De Moucheron, kapitalen wagend in de nauwelijks bekende vreemde wereld, de Admiraals, behalve den reeds genoemden Dirck Gerritsz China, Van Heemskerck, Quaeckernaeck, Van Noort, Mahu, De Cordes, De Weert, Van Caerden, Harmensz, Van der Hagen, De Lint, die, met nog vele anderen met kleine middelen zulk grootsch werk deden, niettegenstaande hun fouten, waartegenover toch weer zoovele voortreffelijke eigenschappen stonden; eminente geleerden als Hugo de Groot, en vooral niet te vergeten de arme drommels, die als matroos en soldaat het groote avontuur waagden, die uitersten van hitte en koude verdroegen, en mogelijk maakten wat scherper vernuft dan het hunne ontworpen had. Het laatst noemen we den stijfhoofdigen staatsman, Johan van Oldenbarnevelt, den bouwmeester van het trotsche gebouw, de „Vereenigde Nederlandsche Oost-Indische Compagnie".

Het vaderland deed weinig voor zijn mannen van beteekenis. Van Linschoten werd karig beloond, Van Oldenbarnevelt liet het leven op het schavot, Hugo de Groot zwierf als balling in het buitenland. Als men nagaat wat onze buren doen voor hen, die uitmunten, komt Nederland in dit opzicht er slecht af. We

weten hoe het Jan de Witt, Rembrandt en Vondel verging, hoe Hollandsche uitvinders in onze dagen pas in den vreemde de waardeering van hun kunnen vinden, hoe een genie als Lorentz, die Einstein den weg wees tot zijn ontdekkingen, op hoogen leeftijd stierf, zonder de allerhoogste ridderorde, die in Nederland bestaat, te hebben verkregen.

De mannen, die zich lieten lokken op den gevaarvollen weg naar de geurige producten van het Oosten, wisten wel wat ze waagden. Jacob van Heemskerck sprak het duidelijk uit: „Waar wij ons leven avonturen, daar moeten de Heeren van de Compagnie ook hunne schepen en hun cargasoenen avonturen". En reeds in 1616, toen een tijdvak van ongeveer twintig jaren te overzien was, schreef Matelieff aan Hugo de Groot het ware woord: „Het schijnt, dat India die plage heeft, dat alle degeene, die der gaen, thuis komende bedorven werden (=slecht behandeld) door degeene, die se gedient hebben, soowel van de Portugesen, als van onse tijd".

Inderdaad, er is niet veel nieuws onder de zon!

XXXV.

Aanraking met vreemden.
De Compagnie krijgt aanzien.
Vestiging op Banda.

Zoo waren de Nederlanders tijdens de „Wilde Vaart" in den Archipel en daarbuiten in aanraking gekomen met Bantam, de havenplaatsen op Java's Noordkust, Sumatra's Westkust en Atjeh, de Molukken, te weten: Ambon, Ternate, Banda; voorts Patani en in Voor-Indië Goezeratte, dan Broenei, Japan, Ceram, China, Indo-China, Djohor, Ceylon, Afrika's Oostkust en eilanden als Madagascar e.a.

De financieele resultaten vertoonen tabellarisch sterke golvingen. Er waren nu eens groote verliezen, dan weer winsten van honderden procenten.

De afrekening der compagnieën bij de samensmelting tot de „Nederlandsche Generale Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie", beter bekend als onze O.I.C. met het monogram; de groote V, in den linkerarm de O, in den rechter de C, was verre van gemakkelijk, vooral daar er vloten onderweg waren tijdens de stichting. Maar die geldzaken kunnen we hier terzijde laten.

Bij de overname der factorijen of loges werd Bantam als een voornaam kantoor gerekend, waar een „President" met een raad onder zich het bewind voerde, met ruime opdracht: handel, diplomatieke vertegenwoordiging en rechtspraak over de ondergeschikten of „dienaren".

De O.I.C. kwam in aanraking met nieuw gebied: Bandjermasin en Soekadana op Borneo, Soembawa, Azië's Oostkust, Nieuw-Guinea, Australie's Noordkust, Bengalen, Voor-Indië.

De Molukken bleven een sterke aantrekkingskracht oefenen. Steven van der Hagen en Frederik de Houtman namen in 1605 in Ambon het Portugeesche fort en De Houtman woonde er als eerste Gouverneur in „Victoria".

De Portugeezen legden het ook af in Tidor en daar de Nederlanders er het fort niet bezet hadden, konden de Spanjaarden het gemakkelijk weer in bezit nemen. Den Sultan van Ternate dwongen de Spanjaarden tot onderwerping en ze zonden hem met groot gevolg naar Manilla als gevangene.

De Ternataansche Kroonprins zocht den steun der Hollanders, die er in 1607 het fort „Malajoe" of „Oranje" bouwden, terwijl de Ternatanen den Prins van Oranje als beschermheer erkenden, en de Compagnie het kruidnagelmonopolie verkreeg. Verder werd de Compagnie vriendschappelijk belanghebbende op kleinere Moluksche eilanden, Makjan, Motir, en op Batjan vinden we in 1609 aan het fort den naam „Barnevelt" gegeven. Van botsingen met de inheemschen is dan geen sprake. Integendeel, alles geschiedt in der minne en de allerbeste verstandhouding.

Dat deze ideale toestand niet bleef is te betreuren, maar begrijpelijk. Had Nederland geen mededingers gehad in de Engelschen, die, wat hun goed recht was, hetzelfde tegenover de Hollanders deden, wat dezen Portugal hadden aangedaan, dan waren de inheemschen der Moluksche specerij-eilanden voor veel leed bewaard gebleven.

Het is niet na te gaan hoe diep toentertijd de zedelijke verplichting, die een gesloten verdrag oplegt, gevoeld werd door de inlandsche contracteerende partijen. Hoe het ook zij, ze bezweken voor de Engelsche voorspiegelingen, en bewerkten daardoor hun ondergang, daar de Hollandsche verdragsluiter contractbreuk zeer hoog opnam, niet alleen uit moreele verontwaardiging, maar ook, omdat geldelijk nadeel, ja het voortbestaan van de O.I. Compagnie er van afhing. Als de gesloten overeenkomsten vodjes

papier waren, stond alles op losse schroeven. En het aanroepen van Gods heiligen naam was voor de zeventiende-eeuwers meer dan een formule bij het bezweren van contracten.

Men moet ook duidelijk voor oogen hebben hoe de jonge Republiek der Vereenigde Nederlanden er in dien tijd voorstond. Dank zij Willem den Zwijger, Maurits en Van Oldenbarnevelt was een hoogte bereikt, waarop ongeveer als gelijke kon worden onderhandeld met het Rijk van den vroegeren meester en de schikking, welbekend als het Twaalfjarig Bestand, was in wording.

In Europa was met succes opgetreden tegen Spanje en Portugal. De Staten-Generaal zonden twee maal den Zeeuwschen Admiraal Haultain naar de Portugeesche kust, waarbij de eerste tocht grooten buit opleverde. Van algemeene bekendheid is, hoe Reinier Claeszen na twee dagen dapper vechten met zijn schip bij Kaap St. Vincent in 1606 tegen een overmacht van acht galjoenen de lont in het kruit wierp en met zijn volk den dood vond en hoe een jaar later Jacob van Heemskerck, evenals zijn tegenstander d'Avila, bij Gibraltar sneuvelde. Maar de overwinning was aan Nederlandschen kant.

Toen de Heeren Zeventien in 1608 een lastbrief opstelden voor den Admiraal die naar Oost-Indië voer, schreven ze voor om de Moluksche eilanden „met tractaet ofte met geweld aan de Compagnie te verbinden. Oock op elck eiland een klein fortres opwerpende, en met eenich krychsvolck besettende". Ze voorzagen of wisten dat als de onderhandelingen met Spanje op bestand of vrede zouden uitloopen, een der bepalingen zou wezen dat ieder behield wat hij bezet had. Vandaar de bezettingspolitiek, die tot verovering leidde na contractbreuk van inheemsche zijde.

Bijzonder duidelijk zien we wat op Banda gebeurde uit het zeer betrouwbaar relaas van een ooggetuige, waardoor we meeleven met wat voorviel.

Johann Vercken uit Meissen voer eind 1607 van de reede van Texel op de vloot van Pieter Willemsz. Verhoeff, waarop toen, in zeer ondergeschikte betrekking, de nog steeds bezongen Piet Hein diende. Het reisverhaal wordt pas van belang, daar we het leven aan boord reeds kennen, als men te Mozambique, op Afrika's Oostkust komt, waar tevergeefs het Portugeesche kasteel belegerd werd en Vercken bij een aanval een schot door den linkerarm kreeg.

Op Voor-Indië's Westkust bracht de vloot den Portugeezen weinig schade toe. Maar van veel belang leek het verdrag met den „Keizer" of „Samoryn" van Calicut, de bevestiging van een reeds door Steven van der Hagen gesloten verbond tegen de Portugeezen. Vercken beschrijft uitvoerig het uiterlijk van den Vorst, die „mit seinen eigenen Hand" lekkernijen aan de Nederlandsche soldaten reikte uit groote schotels, gedragen door edellieden. Daar in den Archipel geen schepen beschikbaar waren voor samenwerking met Calicut had het verdrag geen noemenswaard gevolg.

Verhoeff vond bij den Sultan van Djohor geen medewerking tot een aanval op Malakka. Na Bantam aangedaan te hebben vertrok Vercken met den Admiraal naar Banda, wat voor den laatsten het eindstation op zijn aardsche reis zou worden.

Op de reis naar Banda was er veel ziekte onder de schepelingen. Vercken lag vier weken lang ziek aan den rooden loop, maar hoewel niemand meende dat hij in leven zou blijven, genas hij toch.

Onderweg vernam men van een uit de Molukken komend jacht hetgeen Paulus van Caerden overkomen was. Uit den Adelborst, dien we op Bali zagen op den eersten Hollandschen tocht, was een Admiraal gegroeid. De Spanjaarden hadden hem in September 1608 bij Ternate gevangen genomen. Zijn gevangenschap op dat eiland duurde tot Maart 1610, toen hij door uitwisseling vrijkwam. In September van dat jaar viel hij opnieuw den vijand in handen en stierf na een opsluiting van twee jaren op Ternate en vier te Manilla in 1616. Zijn dapperheid en kunde hadden door zijn roekeloosheid niet opgeleverd wat men van hem had mogen verwachten.

Verhoeff kwam aan bij de Bandagroep waarvan in de geschiedenis het meest bekend werden Groot-Banda of Lonthoir, Banda-Neira en Goenoeng Api, benevens de kleinere Poeloe Aai, Roen en Rosengain, een aantal stipjes op de kaart, maar van oudsher beroemd om het product: de muskaatnoten en foelie, die zooveel leed en zooveel weelde over de Banda-eilanden zouden brengen.

Op de reede van Banda lagen een Engelsch schip en drie Nederlandsche, waarvan er twee behoorden tot Paulus van Caerden's vloot. Den dag na aankomst werd op Vercken's schip de Provoost gelaarsd wegens dronkenschap en insubordinatie door de helft van de bemanning. Wat zullen velen, „het mannetje dat met het stokje slaat" met plezier goed geraakt hebben!

De watervoorziening ging niet gemakkelijk. De bevolking stond het waterhalen toe na betaling van honderd rijksdaalders en twee halve tonnen kruit, wat begrijpelijk is, als men bedenkt dat alle drinkwater uit bronnen en putten moest komen, daar er geen rivieren zijn.

Den 19en April 1609 ging Verhoeff met zijn Breeden Raad en driehonderd man naar wal op Lonthoir, waar de Hollandsche loge stond.

De troepen stelden zich in twee afdeelingen voor de loge op, waar Verhoeff de hoofden uitnoodigde te komen, om hun te verzoeken hun volk bijeen te roepen, daar hij een brief van den Prins had voor te lezen. De bevolking had een democratisch bestuur, was verdeeld in twee bondgenootschappen en in volksvergaderingen werden besluiten genomen, zooals gebeurd was toen Jacob van Heemskerck in 1599 een verbond met hen gesloten had.

De oproep ter vergadering geschiedde door het slaan op drie groote gongs en een tifa of groote trom, wat een verschrikkelijk, op verren afstand te hooren, geluid maakte. Vercken schat het bevolkingsaantal op 10 à 12000. In prauwen en korra-korra's kwamen van de andere eilanden in volle bewapening de orangkaja's met slaven en onderdanen aanzetten en drongen zóó dicht op de Nederlandsche manschappen aan, dat dezen zich nauwelijks konden roeren.

De laatste acte van het treurspel begon voor Verhoeff en vele anderen.

XXXVI.

De vermoording van Verhoeff, e.a.
Kasteel Nassau. Jacob de Bitter.

Toen de Admiraal vernomen had, dat de voornaamste hoofden der andere eilanden bijeen waren, trad hij met den Breeden Raad uit de loge. De brief van Prins Maurits lag op een zilveren schaal, waarboven een pajong gedragen werd. Een der orangkaja's trad naar voren en noodigde Verhoeff en zijn Raad, om in een kring te komen van twee honderd edelen, die met gekruiste beenen op den grond zaten. De Admiraal en zijn Raad zaten op een kokosmat. Na enkele plichtplegingen las Verhoeff den in het

Portugeesch gestelden brief voor, een Koopman van een der schepen gaf de Maleische vertaling en toelichting.

De inhoud van 's Prinsen brief was verre van welkom aan de toehoorders.

Er werd den Bandaneezen in verweten, dat ze de specerijen aan anderen dan den Hollanders verkochten, en dat zij de kooplieden, die nu reeds jaren in de loge woonden, herhaaldelijk bemoeilijkten. De wensch des Prinsen was nu, dat aan de Hollanders zou worden toegestaan, een vesting op het eiland te bouwen, tot bescherming van henzelf en de eilanders tegen Portugeezen en anderen. Er zou betaald worden voor het terrein en de te leveren steenen.

Toen de strekking van den brief tot de Bandaneezen doordrong, ontstond er een gemompel en, naar de Hollanders later vernamen, het plan alle vreemdelingen, die daar bijeen waren, om te brengen. Maar de schepen lagen vlakbij en de kanonniers stonden met brandende lonten naast de stukken, zoodat de bijna vierduizend inlanders de ruim driehonderd man niet durfden aanvallen.

De hoofden verzochten Verhoeff om met zijn manschappen weer naar de schepen te gaan, wat onder trommelslag geschiedde, nadat beloofd was, dat over drie dagen antwoord op den brief zou worden gegeven. Dit luidde afwijzend: liever dan een vesting toe te staan, wilden de Bandaneezen oorlog. Toen ze de krijgstoerustingen op de schepen zagen, vroegen de hoofden nog drie dagen beraad, wat Verhoeff afsloeg. Na een kort overleg op het eiland kwamen boodschappers melden, dat men zich bedacht had en toestemming verleende om een vesting of kasteel op Banda-Neira, het eilandje tegenover Lonthoir, te bouwen. Dit was op 24 April 1609.

Den dag daarop gingen 900 man naar Neira, waar de bevolking twee dessa's verlaten had en verhuisd was naar den anderen kant van het eiland. De Hollanders hielden goede wacht in hun schansen, waar ze voor het eerst een zware aardbeving meemaakten. Later zouden ze er wel wennen aan dit herhaaldelijk voorkomende natuurschijnsel op dit eiland, dat midden in vulkanisch terrein ligt.

Aan de fundamenten van het fort begon men 4 Mei en er werd zoo snel mogelijk aan het bouwen gewerkt. Dit heeft blijkbaar de Bandaneezen verontrust en op verweer doen zinnen. Op 22 Mei was er een bijeenkomst van den Admiraal met zijn Raad en de inlandsche hoofden op Neira, een half uur gaans van het in aanbouw

zijnde fort, bij de verlaten dessa Rada, onder een zwaren boom vlak aan het strand. Honderd vijftig soldaten vormden het geleide. De Fiskaal begaf zich met een Onderkoopman uit de loge met drie jongens en een Assistent, die zeer vlot Maleisch sprak, als gijzelaars naar een dessa in de buurt, Kyach genaamd, op voorwaarde dat hoofden, van een volmacht voorzien, zouden komen onderhandelen tot het bevestigen van een wederzijdsche goede verstandhouding.

In de dessa zond men den Assistent naar Verhoeff, met het verzoek, of deze met zijn Raad in het bosch met de Orangkaja's wilde vergaderen, daar dezen bang waren voor de vele soldaten en ze gevangenneming vreesden.

Verhoeff vertrok met zijn Raad, vergezeld vau twee musketiers als lijfwacht en een bediende, zijn soldaten bevelend te wachten en goed op hun wapens te letten.

Een kwartier nadat hij vertrokken was, hoorde men schreeuwen en twee musketschoten. Vercken kreeg opdracht van zijn Kapitein om met zes soldaten op onderzoek uit te gaan. Nauwelijks was het zevental een eindje het struikgewas binnengedrongen, of ze werden overvallen door een menigte inboorlingen. Vercken liet schieten en om hulp roepen. Kapitein Hendrik van Kronenburg kwam daarop met zijn mannen, maar voor twee soldaten te laat; ze waren gesneuveld en Vercken door een geworpen speer aan het hoofd gewond. De Bandaneezen vluchtten. Aan Nederlandschen kant waren er acht dooden en zes gewonden.

Tijdens de vervolging kwam men bij een grooten boom, waar de lijken lagen van Verhoeff en zijn Breeden Raad, een musketier, den bediende en den Assistent. Een soldaat had zich weten te redden.

Het was een treurige terugtocht naar de vesting in aanbouw met de lijken van den Admiraal en zijn medeslachtoffers. De lijken waren verminkt: de hoofden van Verhoeff en een ander waren door de Bandaneezen meegenomen.

Denzelfden dag werden aan land zijnde Nederlanders, waaronder de Schippers van twee schepen, die in de boschjes wandelden, overvallen en gedood. In het geheel hadden dien dag twee en veertig mannen verraderlijk of in gevecht hun leven verloren.

Den volgenden dag werd Kyach ingenomen, waar men de lijken vond van den Fiskaal, den Onderkoopman en drie jongens. Van Banda-Lonthoir en Poeloe Aai kwam bericht, dat er de Kooplieden en Assistenten na pijniging omgebracht waren.

De oorlogstoestand was er. Te vuur en te zwaard zou er wraak genomen worden.

Bij de verwoesting gingen huizen, jonken en prauwen er aan. Per jacht waarschuwde men de Nederlanders op Ambon en Ternate. Een jonk met meer dan vijftig inboorlingen viel na hevig gevecht den Nederlanders, die daarbij zes dooden hadden, in handen. Van de inlandsche bemanning bleef er geen in leven.

Den 13den Juni was de vesting, waartoe een oude Portugeesche versterking gebruikt was, klaar, het Kasteel Nassau, wat nog op Banda-Neira te zien is. Uit de zes schepen, die bij Banda lagen, lichtte men een compagnie van meer dan tweehonderd man, die in het Kasteel bleef onder Kapitein Hendrik van Kronenburg, een luitenant, een vaandrig en vier sergeanten. Een van dit viertal was Johann Vercken, wiens hoofdwond spoedig genas. Gouverneur van het Kasteel was Jacob de Bitter. De Kapitein overleed reeds den 30sten Juni en onder het volk was de sterfte groot. Na opsomming met naam en toenaam van hen, die kwamen te sterven, waardoor Vercken promotie maakte tot vaandrig, eindigt hij zijn eerste reisverhaal.

In zijn vervolg, een jaar later te Frankfort aan de Main gedrukt (1613), vertelt Vercken wat hij op Banda zag en meemaakte.

De Bandaneezen versterkten zich op Goenoeng Api en sloegen, met kanonnen en het laten rollen van groote steenen, voorloopig een aanval van zes compagnieën af. Twee compagnieën voeren toen naar de andere zijde van het eiland, die niet verdedigd werd, maakten een bres in den muur van de „stad" Labetakka, openden de poort aan de zeezijde, en toen begon de uitmoording van de bevolking en het verbranden van de stad. Het ging hard tegen hard en men dacht aan de trouwelooze vermoording van velen op den dag, dat Verhoeff het leven liet. De overwinnaars keerden naar het Kasteel Nassau terug.

Een week later, 22 Juli, besloot de Breede Raad een aanrukkende vloot van veertig korra-korra's aan te tasten, maar toen de vijand vluchtte, bepaalde men zich tot verwoesting van de Stad Selamme op Banda-Lonthoir. Dit plan mislukte, daar de vijand zich zóó dapper weerde, dat er dertig Nederlanders sneuvelden en er over de honderd gewonden waren. Gouverneur Jacob de Bitter

kreeg een kogel door zijn rechterbeen en werd, naar men meende, stervend in een sloep gedragen.

De Bandaneezen zagen in, dat op den duur de overmacht te groot was. Op 14 Augustus zonden ze onderhandelaars naar het Kasteel om vrede. Ze erkenden schuld, maar wilden dat de schade, hun door de Hollanders toegebracht ook zou meetellen. Ze wilden voortaan „in eeuwigen vrede" met de Compagnie leven. De Breede Raad ging na rijp overleg hierop in, op voorwaarde, dat de Bandaneezen een eed zouden doen, dat ze voortaan aan geen enkele natie dan de Hollanders hun notemuskaat en foelie zouden leveren. De Compagnie zou hen daarvoor tegen alle vijanden beschermen en tegen betaling rijst en andere waren leveren.

Zoo kwam de vrede tot stand, met den eed op den Koran, en bij gezegelde contracten. De Bitter heeft dit succes nog beleefd. Een dag later begroef men hem plechtig naast den vermoorden Verhoeff.

De levering der specerijen ging naar wensch en acht bedienden stonden den geheelen dag aan de weegschaal.

Vercken zat rustig in het Kasteel. Op Nieuwjaarsdag was er parade en schoten de soldaten driemaal hun musketten af. Ook de 36 kanonnen gaven driemaal een salvo, beantwoord door het gedonder der scheepskanonnen. Ongelukkigerwijze kwam op een der schepen een vonk in een vaatje kruit, waardoor vijf dooden te betreuren waren.

De rust en vrede duurden tot er in Maart 1610 weer een Engelsch schip verscheen. Men had treurige ondervinding van den vorigen Engelschman, die den Bandaneezen de overtuiging had bijgebracht, dat Engeland de Hollanders wel zou verjagen. De nieuwe Engelsche Commandeur was nog hooger in zijn wapen.

XXXVII.

Engelsche mededingers. Aanslagen op het Kasteel Nassau. Pieter Both laat Belgica bouwen.

Het Engelsche schip op de reede bij Verhoeff's komst was de „Hector" van de Londensche Oost-Indische Compagnie, onder Kapitein William Keeling. Deze had volk gezonden naar Poeloe Aai en Poeloe Roen om producten op te koopen, terwijl

hijzelf op Lonthoir en Neira een lading zocht. Gedwarsboomd in zijn handel door de veel talrijker Nederlanders liet hij zijn meening over zijn tegenstanders bij de Bandaneezen duidelijk blijken en had zoo direct of indirect schuld aan den moord op Verhoeff en de zijnen. Dit heeft hij natuurlijk niet willen doen uitkomen en in zijn reisverhaal zwijgt hij over den moord, die als het ware voor zijn oogen gebeurde. Wat te denken geeft.

De tweede Engelsche Oostinjevaarder die Vercken in Banda zag, werd gecommandeerd door David Middleton. Het schip ankerde voor Lonthoir, tegenover Neira. Twee Schippers voeren naar hem toe, met de opdracht hem te bevelen voor het Kasteel Nassau ten anker te komen. De Admiraal voelde zich bezwaard door dat bevel, beriep zich op zijn stand (de Middleton's werden in 1656 tot „earl" verheven) en het bevel des Konings en van den Prins van Wales, wier instructie hij had om bij de Banda-eilanden een lading notemuskaat en foelie in te nemen. Hij toonde zijn zegelring en verzocht het zegel of wapen van de beide Hollanders te zien, waarop Rutger Thomasz, Schipper van het schip „Hoorn" antwoordde, dat het wapen van zijn Heer en Meester achter op zijn schip stond en Middleton, als hij lust had, het daar kon komen zien. Daarmee vertrokken de afgezanten.

Den volgenden dag zond de Gouverneur het schip „de Zon" naar den Engelschman en toen deze zag, dat het den Hollanders ernst was en hij tegen de drie aanwezige schepen niet op zou kunnen, lichtte hij de ankers en kwam op de reede van het Kasteel.

Een dag later kwam Middleton in twee booten met vijftig man naar den wal, en daar het water te ondiep was om dicht bij land te komen, liet hij twaalf man naast elkaar in zee staan en stapte in de gevouwen handen, die als loopplank dienden. Intusschen donderden ter eere de kanonnen van het Kasteel en losten de soldaten in volle uniform drie salvo's.

In de kamer van den Gouverneur kreeg hij een stoel naast dezen tegenover den Raad en de Engelsche lijfarts las de Patente of lastbrief van den Prins van Wales voor.

De Gouverneur en de Raad antwoordden dat ze, met alle respect voor den Prins van Wales het volvoeren van den last niet konden toestaan zonder hun Meesters, den Staten, schade te berokkenen en dat ze met de Bandaneezen een verdrag van alleenhandel gesloten hadden. Geen pond notemuskaat of foelie kon aan anderen toegestaan worden.

Middleton verklaarde, dat hij den toestand begreep en dan maar naar Ternate zou varen om er kruidnagelen te koopen. Een uitnoodiging tot een maaltijd met zijn officieren nam hij aan voor den volgenden dag. Dit feest verliep zeer genoeglijk, met het drinken van toasten op Koning Jacobus I, den Prins van Wales en Prins Maurits onder trompetgeschal en het losbranden van kleine kanonnetjes.

Zijn afspraak hield de Engelsche Admiraal niet. In plaats van naar Ternate onderzeil te gaan, voer hij zuidwaarts naar Ceram. Van daar uit haalden zijn booten bij nacht heimelijk specerijen van de Bandaneezen, wien hij bijbracht dat de Hollanders maar een zoodje waren, dat niets te beteekenen had in vergelijking met de machtige Engelschen. Zijn Koning zou de Nederlanders wel verjagen en de eilandbewoners beschermen. De gevolgen van dit opruien bleven niet uit.

Te middernacht op 26 Maart kwam een boodschapper aan het Kasteel namens Orangkaja Kling, een Klingalees, die op de Banda-eilanden tot aanzien gekomen was, met de waarschuwing, dat vier duizend Bandaneezen de Hollanders wilden overvallen. Inderdaad wierpen kort daarop de inboorlingen brandende pijlen in het Kasteel.

Zoo was er opnieuw oorlog. Het schip de „Zon" bombardeerde de stad Kombeer, nam die in en verwoestte die.

Buiten het Kasteel was het niet meer veilig en soldaten, die uitgezonden waren om kokosnooten en andere vruchten te halen, werden overvallen.

De opvolger van Gouverneur De Bitter, Hendrik van Berkel, kommandeerde niet lang op het Kasteel. Na een diensttijd van acht jaren droeg hij het bevel over aan Kapitein Willem van der Voort, om naar het vaderland te gaan.

Hij zag het niet terug, want hij werd begraven op de thuisreis op het eiland Mauritius.

Twee Vlamingen, uit Brugge en Gent, avontuurlijk van aanleg, vlug in het aanleeren van het Bandaneesch, klommen over den muur van het Kasteel, om zich bij de inboorlingen aan te sluiten. Ze hadden een ring en een brief van een der Orangkaja's ten bewijze van hun goede bedoelingen. Maar toen ze overgezwommen waren naar Goenoeng Api, waar de vluchtelingen uit Labetakka weer negorijen bouwden, werden ze toch vermoord.

De Gouverneur, die de nalatenschap der deserteurs wilde in beslag nemen, vond dat een soldaat de goederen al had genaast. Hij werd verdacht van samenwerking met de wegloopers, op de pijnbank gelegd en hij verklaarde toen met een Brusselaar het plan te hebben gevormd, om het Kasteel op vier plaatsen te ondergraven en met kruit de muren te doen springen, bij nadering van den vijand. Of de onder pijniging geuite verklaring de waarheid bevatte? Hoe dit ook zij, het tweetal werd opgehangen.

Half Juni 1610 bestookten de Bandaneezen het Kasteel Nassau van den berg af, die er vlak achter lag. De bezetting moest voortdurend in de buurt van het Kasteel patrouilleeren om den omtrek veilig te houden.

Intusschen kwam er hongersnood op de eilanden, daar er geen rijst meer aangevoerd werd. In het Kasteel was het ook treurig gesteld. Wél had men er nog rijst en sago, maar verder niets. De enkele kippen, door enkele Assistenten gefokt, brachten per stuk 10 á 12 rijksdaalders op, zwervende katten uit de verwoeste steden en negorijen deden zeven rijksdaalders per stuk, zelfs ratten en muizen, slangen, kalongs, ja, groote sprinkhanen, die per dozijn verkocht werden, brachten geld op.

Een inboorling trachtte al zwemmende het ankertouw van het jacht op de reede te kappen, om het schip driftig te maken en op de kust te doen vergaan. Hij werd betrapt, aan de ra opgehangen en tegen donker door den Provoost afgesneden, die het lijk in zee liet werpen. Een vrouw kwam met een bootje naar Neira, verhalend, dat haar landgenooten haar hart aan de menscheneters op Ceram wilden verkoopen. Ze werd natuurlijk niet geloofd maar op de pijnbank bleef ze bij haar verhaal. Bij het branden onder de oksels verklaarde ze uit Lonthoir gezonden te zijn, om den toestand der Hollanders op te nemen en eenigen van hen te vergeven. Ook moest ze trachten het Kasteel in brand te steken.

De Gouverneur liet haar in het Kasteel rond leiden, de voorraden rijst zien en in een zwaar bewapende sloep bracht men haar, met een zak rijst als geschenk, terug op Lonthoir, om er te vertellen, dat de Hollanders nog in goeden staat van verdediging waren.

Het gevaar van het leven te verliezen kwam niet alleen van ziekte of vijandelijke inboorlingen. Een zekere Jacob Pietersen uit Delft, ging tegen het streng verbod van den Gouverneur ver-

der dan een musketschot het bosch in om vruchten te plukken. Hij werd voor zijn straf gelaarsd tot hij bont en blauw zag. Hij wachtte buiten op den Gouverneur om hem te dooden. Deze kwam niet, maar wel de Provoost, een Lotharinger die wat voor de poort wandelen wilde. Pietersen doorstak hem, wierp hoed en rapier weg, bond een witte lap aan een stok en holde naar een inlandsche prauw. Op Lonthoir onderging hij de besnijdenis en bleef bij de Bandaneezen, die herhaalde voorstellen tot uitlevering weigerden. De Provoost stierf aan zijn wond veertien dagen na den aanval.

Toen het gebrek aan voedsel nijpend was, kwam in Januari 1611 een schip uit Bantam met levensmiddelen aan. Men kan zich de dankbaarheid der Kasteelbezetting voorstellen. Verder bleef alles meeloopen. Een jacht bracht in Februari het bericht, dat de Gouverneur-Generaal, de eerste, Pieter Both uit Amersfoort al in de Molukken was. 29 Maart kwam hij op Banda-Neira, beval een aanval op Selamme, die niet veel opleverde en liet op den berg achter het Kasteel Nassau de vesting Belgica bouwen. Koraalsteen, gebrand met hout van notemuskaatboomen, leverde de kalk. Belgica was voorzien van vier bolwerken.

Vercken had reeds lang genoeg van den dienst. Hij verzocht den Gouverneur-Generaal zijn „verlossing", maar pas na een kleine maand werd hem toegestaan naar Europa te gaan. Toen hij 18 Juli 1611 zich inscheepte, had hij twee jaren, drie maanden en 9 dagen op Banda doorgebracht.

Hij bereikte zijn vaderland, na op Mauritius het jacht de „Halve Maan" te hebben aangetroffen het beroemde scheepje waarop Henry Hudson in 1609 in dienst van de Nederlandsche O. I. C. naar, wat nu de baai van New-York is, voer.

Vercken's reisverhaal blijft een bijdrage tot onze koloniale geschiedenis van groote waarde.

XXXVIII.

De Compagnie en Ternate. Het Bestand. Nederlandsche vijanden van de O.I.C. Pieter Both.

Op Ternate waren de Nederlanders er door hongersnood treurig aan toe en de eenige troost was dat het er den Spanjaarden niet beter verging. De Hollandsche Vice-Admiraals

François Wittert en Simon Jansz. Hoen, die deel uitmaakten van Verhoeff's vloot, brachten er in het midden van 1609, wat verbetering in den toestand.

Wittert sloot met Ternate een verdrag, de bevestiging van dat van 1607, belovend wederzijdsche hulp tegen Portugeezen en Spanjaarden. Kwam er vrede met Spanje, dan zou de Sultan met zijn vazallen in het verdrag begrepen zijn.

In September kwam Hoen voor Ternate, toen Wittert een dag tevoren naar de Filippijnen vertrokken was. Om den vijand op Tidor baas te worden was het noodig dat het Spaansche fort op Batjan veroverd werd. Dit gelukte, het fort kreeg vier nieuwe bolwerken en den naam „Barnevelt". Verdragen met Batjan en Ternate verzekerden de veiligheid. Tijdens de blokkade van Tidor stierf Hoen, vermoedelijk aan vergif.

De heel korte tijd dat Van Caerden vrij was en Algemeen Landvoogd der Molukken werd gevolgd door een periode van verwarring en oneenigheid der overgebleven Schippers. Wittert keerde niet terug van de Manilla-expeditie. Hij sneuvelde met vele tochtgenooten, twee schepen gingen verloren en slechts een jacht en een sloep ontkwamen.

In dit ongeluksjaar 1610 kwam de jonge Sultan, Modafar, zelf aan het bestuur. De vijftienjarige, verslaafd aan opium, doodde uit jaloerschheid zijn jonge echtgenoote. Haar oom, een Sengadji op Djilolo, besloot de partij der Portugeezen en Spanjaarden tegen Ternate, dus tegen de Nederlanders, te kiezen. Door Hollandsche bemiddeling werd hem voldoening gegeven, de vrede bewaard en dit gevaar afgewend.

Op Banda was de bevolking opgezet door Middleton in vollen oorlog, welvoorzien door dezen van wapenen, kruit en lood.

Toen kwam, waar alles dreigde verloren te gaan in de Molukken, de eerste Gouverneur-Generaal.

Dat de oorlog met Spanje gestaakt was en er te Antwerpen een Bestand was gesloten, vernam men in Indië op den eersten October 1610, toen te Bantam een jacht met het belangrijke nieuws aankwam. Niet de vrijheid der Nederlanden was een struikelblok geweest bij de onderhandelingen, maar wel de vrije vaart der Nederlanders buiten Europa.

De O. I. Compagnie kwam met alle macht op tegen het door Spanje voorbehouden koninklijk en door den Paus gesanctionneerd

recht op den Indischen handel, dien de Nederlanders zich met hooge kosten en verlies van vele menschenlevens veroverd hadden. De handel zag toen in, wat nog nu geldt, dat Nederland zonder Indië een vrijwel onbeteekenend gebied zou zijn, door gemis aan arbeidsveld, waar de Nederlandsche energie wat groots kon tot stand brengen. Toen, omstreeks 1609, rekende men met eigenbelang alleen en wist men niet hoe drie eeuwen later de „overheersching" een zegen zou blijken voor de inheemschen in het reusachtig Archipelgebied.

Dan voelde men nog de moreele verantwoordelijkheid tegenover de inlandsche vorsten, met wie verdragen tegen het vereenigd Portugal en Spanje gesloten waren. Die konden niet aan de wraak der tegenpartij worden overgelaten.

De handelaars, deelgenooten van de O. I. Compagnie, hadden jegens den Staat volgens het octrooi van 1602 hun verplichtingen na te komen en dat ging niet zonder den Indischen handel. Ze waren zelfs al verwend door het behalen van winsten uit buit. „De vrije zee" wilden ze; Hugo de Groot's reeds vermeld betoog over het „mare liberum" was hun evangelie.

De partij tegen den vrede was in de jonge Republiek de sterkste. Maar onder druk van Engeland en Frankrijk werden de in Augustus 1608 afgebroken onderhandelingen hervat. Men overlegde niet meer over vrede, wel over een „Bestand", een wapenstilstand.

Het resultaat was een compromis: de onderdanen der Staten mochten geen handel drijven op havens en plaatsen, die de Koning van Spanje hield, zonder toestemming van Zijne Majesteit. Wel mochten ze handelen met prinsen en volkeren buiten Europa. De wapenstilstand zou buiten Europa van kracht worden één jaar na het teekenen van het verdrag.

Spanje talmde om buiten Europa bekendheid te geven aan de gesloten overeenkomst en had de handen vrij om in het overzeesche den mededinger te lijf te gaan. Maar evenals Alva's strengheid tot de Nederlandsche vrijheid sterk heeft meegewerkt, was Spanje's houding tijdens het Bestand een middel tot groei en bloei van het Nederlandsch koloniaal gezag.

Binnenlandsche vijanden der O. I. Compagnie hadden zich geweerd van de stichting af, teleurgestelden door het monopolie, die niet waren opgenomen in het groot aantal van 73 Bewindhebbers, en Doopsgezinden, die het buit behalen strijdig vonden met hun

geloofsovertuiging. Zoo had Balthazar de Moucheron zich gewend tot Koning Hendrik IV van Frankrijk om hem te winnen voor het stichten van een concurreerende Compagnie. Na De Moucheron's vlucht uit Zeeland als bankroetier hervatte hij in Frankrijk zijn pogingen, maar zijn geldgebrek bleek een bezwaar voor de uitvoering ervan. Meer succes had de rijke Pieter Lintgens, of Lyntgens, een groot aandeelhouder bij de Nederlandsche O.I. Compagnie. Hij verkocht het meerendeel van zijn aandeelen, en wilde in Frankrijk, omdat het monopolie het in de Republiek verbood, een vreedzame Compagnie oprichten, daar als Doopsgezinde winst uit bloedigen strijd hem een gruwel was. Hendrik IV schreef zelfs een brief aan Prins Maurits om Lintgens toe te staan in Nederland bootsvolk aan te werven. Zijn zoon, de Adelborst, dien we op Bali zagen op den eersten tocht, zou de leider zijn van de Fransche expeditie, maar hij overleed tijdens de onderhandelingen. De Staten Generaal beschermden de Nederlandsche Compagnie door een streng plakkaat en kort daarna stierf Lintgens, die ontwerper van de Fransch-Nederlandsche maatschappij.

Een derde energieke en kundige plannenmaker en vijand van de Nederlandsche O.I.C. was de Zuid-Nederlander Isaac Lemaire, maar de Hollandsche gezant te Parijs werkte met succes tegen en de dood van Hendrik IV haalde een streep door alle plannen.

Lemaire had de Compagnie na 1605, toen hij in onmin geraakte met zijn mede-Bewindhebbers, veel schade toegebracht als beursspeculant. De aandeelen daalden van 140 tot 47. Daarbij kwam dat het slechte berichten uit Indië regende: Cornelis Matelieff, zelf Bewindhebber en dapper zeeman, had flink gevochten, maar schepen verloren en geen producten aangebracht. Hij schreef er over: „als men een soldaat en een koopman in één persoon vereenigd wil hebben, is het al verloren arbeid". Tidor en Ternate hernamen de Spanjaarden, en de pepervoorraad in Nederland was zóó groot dat er geen prijs te maken was. Toch betaalden de Bewindhebbers in 1610 132½% uit, het kapitaal er voor aansprekend.

Een nieuwe koers was noodig. In plaats van een Admiraal over de in 1609 uit te zenden vloot zou er een Gouverneur-Generaal zijn, niet alleen over de vloot, maar over alle kantoren, die de Compagnie in Oost-Indië bezat. Eenige Raden zouden hem ter zijde staan. De instructie ging uit van de Staten-Generaal, die de sou-

vereiniteit over de bezittingen in Indië aan zich hielden. Merkwaardig is dat in deze instructie reeds sprake is om van den „koning van Jacatra te begeeren een plaats.... om een fort te bouwen.... dienende tot rendez-vous van de gansche Indische navigatie".

In Januari 1610 voer de Gouverneur-Generaal uit met acht schepen, welvoorzien van matrozen en soldaten, werklieden, gehuwde vrouwen en enkele kinderen. Predikanten vergezelden de aanstaande kolonisten.

De reis was vol tegenspoed. Pas na elf maanden kwam Pieter Both te Bantam. De President van de loge aldaar was Jacques l'Hermite, die wel met de Bantammers uiterlijk op goeden voet stond, maar die, gedwongen door de heimelijke tegenwerking van den Vorst en zijn Rijksgrooten, met den Vorst van Jakatra een regeling getroffen had, waarbij aan de Compagnie vrije handel „en suffisante woonplaatse" te Jakatra werd toegestaan. Men beraamde verhuizing.

De treurige toestand in de Molukken dwong Both zoo spoedig mogelijk daarheen te gaan.

Over de persoon en het uiterlijk van den eersten Gouverneur-Generaal vertelt Valentyn o.m. hoe hij in 1599 was uitgevaren als zeevoogd over een vloot van vier schepen van de Nieuwe Brabantsche Compagnie. Op zijn portret, door Valentyn gezien in de groote vergaderzaal van de Hooge Regeering staat hij „na 't leven afgebeeld" met een gouden riem om zijn middel over een zwart buis „na den ouden trant gemaakt, doch met gouden knoopen vercierd". Een kanten befje en een paar eenvoudige kanten mouwopslagen helpen mee het geheel minder somber te maken.

Hij was als vijftiger kort en gezet, met bruine oogen, rosachtig van haar en baard „gelijkende uiterlijk wel een oud boertje, maar te gelijk egter een man, die 't hert vol moed en dapperheid had".

Na bijna vijf jaren als Gouverneur-Generaal te hebben gediend, keerde hij in December 1614 naar het vaderland terug. Als zoovelen bereikte hij het niet. Bij het eiland Mauritius verging zijn schip tegen de klippen.

Een berg op het eiland droeg lang den naam van „Pieter Both's berg".

Valentyn verciert de „zee tombe" van den eersten Opperlandvoogd met het volgende vers:

Dit 's Both, den eersten zuil der Ooster Maatschappij,
Doorluchtig in bewind door deftige verbonden
Gestaafd met Vorsten in het Oosten; doch verslonden
Door een te felle wind bij Cerne's Ooster-zy.
Bemind van alle, zelf de rotzen en de steenen
Bewoog hy 't dor gebeente in 't einde te beweenen.

XXXIX.

Ceylon en de Portugeezen.
Sebald de Weert.

Joris Spilbergh was het, zooals we zagen, gelukt om met den Singaleeschen Oppervorst te Kandia of Kandi tot een hartelijke verstandhouding te komen. De gemeenschappelijke vijand, Portugal was het bindmiddel.

Toen Jan Huygen van Linschoten van Ceylon vertelde, noemde hij als Portugeesche sterkte alleen een fort te Colombo, een soort ballingsoord voor veroordeelden en lichte cavalerie. Dit fort lag in het gebied van den Vorst van Kotta, toen nog Opperheer over de vele kleinere heerschers op het eiland, Singaleezen meerendeels, slechts in het Noorden Tamils, de van het vasteland overgekomen Malabaren. De onderlinge naijver der Vorsten verzwakte Ceylon zoodanig, dat er geen sprake meer was, zooals eens geschiedde, dat een Ceylonsche vloot van 500 schepen een strafexpeditie naar Cambodja hield.

De twistende Vorsten speelden den Portugeezen in de kaart. Ze slaagden er in fortjes te bouwen in de streek, waar de kaneel groeide, de kuststrook tusschen Colombo en Galle. Later telde de Ceylonsche Westkust vele sterkten, van Jaffanapatnam tot de Zuidpunt, terwijl de Oostkust open bleef. Het eiland verdeelend door een lijn, die Noord-Zuid loopt, heeft men een vruchtbare Westelijke helft en een dorre Oostelijke, waar Portugal zich weinig gelegen liet liggen aan de natuurlijke havens Trincomale en Batticaloa.

Met Portugeesche hulp werd de Vorst, die in het bergachtig binnenland Kandi woonde, baas over geheel Ceylon. Hij nam van zijn medewerkers het Christelijk geloof en een Portugeeschen naam aan, maar zag spoedig in, dat zijn geveinsde vrienden hem geisoleerd hadden van de buitenwereld.

Pogingen om den benauwenden kring te verbreken, mislukten en de bergsterkten van Kandi waren de tweede helft van de achttiende eeuw volgens vastgeloofde profetie onneembaar, zoolang een rotsblok den weg tusschen Colombo en Kandi voor een ruiter versperde. Inderdaad viel Kandi eerst den Hollanders, later den Engelschen toe, nadat met kruit een poort in de rots was gemaakt.

Spilbergh's succes werd niet gevolgd door gebeurtenissen die den Ceylonschen Maharadja opgewekt stemden.

Eind November 1602 kwamen drie Zeeuwsche schepen onder Sebald de Weert, behoorend tot een eskader van vijftien schepen onder Wybrand van Waerwyck, dat den Archipel en China tot doel had, aan te Batticaloa. Spoedig daarop vertrokken twee schepen naar Atjeh, het derde bleef wachten op Sebald de Weert, die vernomen hebbend, dat Spilbergh aan het Hof zoo goed ontvangen was, er heen wilde om zaken te doen. Want te Batticaloa was er geen lading.

Op zes olifanten legde De Weert de 225 K.M. van Batticaloa naar Kandi af.

De Maharadja, Don Joao d'Austria, aldus geheeten naar een overleden broeder van den Portugeeschen Koning, ontving den gast met hartelijkheid en groote eerbewijzen. In de audientiezaal hing de schilderij door Spilbergh meegebracht, Maurits te paard in den slag bij Nieuwpoort.

De Weert zette het doel van zijn komst uiteen: vriendschap met alle Vorsten van Indië en vrije handel met de onderdanen. Den Portugeezen zou afbreuk gedaan worden. Hierop viel de Vorst den spreker in de rede, zeggend, dat er dan geen beter begin gemaakt kon worden, dan juist op Ceylon. De Weert antwoordde, dat hij hulp zou gaan halen, terwijl de Vorst voor peper en kaneelladingen moest zorgen in de toekomst, en nu alvast lading zou bezorgen aan het schip te Batticaloa.

Maar peper moest eerst van het vasteland komen en kaneel was niet voorradig. Over vier maanden zou alles klaar liggen, was het antwoord.

De Vice-Admiraal, want dezen rang bekleedde De Weert in de vloot van vijftien schepen, werd hierna in zijn logement door Rijksgrooten bezocht en overladen met geschenken.

Des avonds was er weer ontvangst ten Paleize en de Maharadja drukte den gast zóó hartelijk in zijn armen, dat den stoeren

Hollander er de ribben van kraakten en hij, de oubollige zeventiende-eeuwer verklaarde, dat hij „veel liever van een fraaye vrijster ware omhelsd geweest".

Hij blijkt een man geweest te zijn met de flinke eigenschappen, die we zoo gaarne waardeeren in hen, die tot de „Builders of Empires" behooren, en in hun lange rij, al mislukte zijn werk, staat ook Sebald de Weert. De menschkundige Singaleezen merkten zijn zwakke zijde op: een overdreven gevoeligheid voor waardeering, zooals de Hertog van Alva eens Egmont als „een vriend van rook" getypeerd had. In die richting werd gewerkt. De Weert toonde, gevraagd naar geloofsbrieven, Prins Maurits's zegelring. De Maharadja stelde een verlokkend, eervol en voordeelig plan op. De val van Galle zou deze vesting aan de Compagnie doen komen, benevens een reusachtige voorraad kaneel.

Onder allerlei, haast overhartelijke vriendelijkheden kwamen de kinderen van den Vorst bij den Admiraal spelen en geschenken aanbieden. De Weert, sterk onder den indruk van het oogenblik, bood zijn eigen zwaard, hem zoo dierbaar, den troonopvolger aan.

Dat was het groote moment. Don Joao deed den eed tot een eeuwig verbond met de Nederlanders en verklaarde zich wapenbroeder van Zijne Princelyke Excellentie Graaf Maurits van Nassau.

Maar wat kon De Weert met slechts één schip doen? Had toen de vloot van vijftien schepen voor Batticaloa gelegen, hoe anders was dan misschien onze koloniale geschiedenis geworden?

De Weert hobbelde terug op zijn olifant naar Batticaloa, voer naar Atjeh, waar niets bijzonders voorviel, en keerde met zeven schepen terug naar Ceylon. Atjehsche gezanten waren aan boord, die te Kandi over de Nederlandsche macht zouden kunnen vertellen.

Eind April 1603 was de vloot voor Batticaloa, waar de Radja zeer vriendelijk was. Een incident uit onkunde (Sokrates had al beweerd, dat alle kwaad uit onkunde ontstaat) verstoorde de goede stemming. De Hollanders, wien geen runderen geleverd werden, daar de Hindoe-leer het dooden ervan verbiedt, gingen zelf proviandeeren en schoten wat vee in de bosschen dood. De aangeboden betaling weigerden de Singaleezen natuurlijk.

Intusschen kwamen er brieven uit Kandi, waarbij De Weert verzocht werd ergens in het binnenland een bespreking te houden

met den Vorst. De Vlootvoogd vond dit tijdverlies en nam aan naar Galle te zeilen. Vier Portugeesche schepen, die opdaagden, maakte men buit. De Weert had lijfsbehoud beloofd en zond twee scheepjes met de gevangen Portugeezen naar Negapatnam. Had hij geweten, dat de Maharadja juist die gevangenen wenschte om ze uit te wisselen tegen een zoon, die in 's vijands handen was, dan was de belofte niet gedaan. Nu hield hij als een man zijn woord.

De Vorst kreeg door dit feit wantrouwen, terwijl de berichten over het dooden van vee hem toch reeds ontstemd hadden. Hij was naar het Paleis te Batticaloa gekomen en noodigde De Weert met gevolg tot een maaltijd, voortdurend den schijn van groote vriendschap bewarend, terwijl de Atjehsche gezant hem ophitste, daar deze meende aan boord niet eerbiedig genoeg te zijn behandeld.

Aan den maaltijd, toen De Weert zijn troepen op 25 na had weggezonden, maakte de weigering van den Vorst om op de schepen te komen den Vice-Admiraal, die er gebrek aan vertrouwen in zag, kregelig. Toen de Vorst zeide naar Kandi te moeten vertrekken, daar zijn gemalin er zoo alleen was, veroorloofde De Weert zich een inderdaad ongepaste scherts, beleedigend voor de Vorstin. De toon aan tafel was al toastend wat losser geworden „want de Vice-Admiraal was vrijmoedig tegen den Koning met te spreken" zegt een verslaggever.

Na De Weert's woorden stond de Vorst vertoornd op en zei vertrekkend: „Bindt me dien hond!" De Vice-Admiraal sprong op, riep zijn volk, maar een Singaleesch edelman, die achter hem stond, kliefde hem den schedel, tegen 's Konings bevel. Toen deze vernam wat geschied was, zei hij: „doodt dan het gevolg ook maar!" Op de soldaten aan land deden de Singaleezen ook een aanval, zoodat de Nederlandsche verliezen 47 dooden en 6 gekwetsten waren.

Den volgenden dag liet de Vorst weten, dat de daad rechtvaardigheid tegen trouweloozen was. Hij liet de keuze van oorlog of vrede aan de Nederlanders.

De vloot ging terug naar den Indischen Archipel, zonder in dezen een beslist antwoord te hebben gegeven.

XL.

Macellus de Boschhouwer.

Het volgend waar verhaal (zoo is, het zij wellicht ten overvloede gezegd, alles wat hier verhaald wordt gegrond op officieele stukken en verhalen van ooggetuigen, naar hun waarde beoordeeld) is als een droef-eindigend sprookje.

De Keizer van Kandi stierf in 1604, kort na het ons bekende drama. Er volgde een troonstrijd, waarbij de Keizerin-weduwe de winnende partij was. Ze huwde een der edellieden, die als Prins-Gemaal het Keizerschap aan zich trok. De stemming ten Hove was sterk anti-Portugeesch.

Dit was voor de Hollanders een geluk, want zoolang de Portugeezen invloed bezaten, was er uit Ceylon voor hen geen voordeel te behalen. En behalve invloed aan het Hof hadden ze de forten, dus den kaneelhandel.

Nu had de nog jonge Nederlandsche Oost-Indische Compagnie het voorloopig elders veel te druk om op Ceylon krachtdadig op te treden. Het was al heel mooi dat er factorijen ontstonden op de Noordelijke Coromandelkust, Mazalipatnam, Petapoeli, Tegenapatnam en Paleacatte, van groote waarde wegens den handel in „geschilderde kleeden", d.w.z. katoentjes, in verschillende kleuren met schabloenen bedrukt. Deze „lywaten", zooals de Compagniesterm meestal luidt, waren gangbaar ruilmiddel in ander Compagniesgebied, tot het verre Oosten toe.

De Ceylonsche producten, edelgesteenten, olifanten en ivoor, areek en vooral kaneel moesten zich toentertijd nog een afzetgebied verwerven en waren nog in opkomst.

Voor-Indië's Westkust, Malabar, het officieele Portugeesch centrum, met Goa, Cananor, Cranganor, Coilan en Cochim was den Nederlanders dier dagen nog te machtig.

Men was al heel blij — dat, kort voor Pieter Both's komst als Gouverneur-Generaal, een verbond gesloten was met den Ceylonschen Vorst, een „accoort gemaeckt door Carolus de Lannoye, gecommitteert van Capt. Willem Janssz., uyt cracht van Syne Princelycke Exie. Mauritius, Prince van Orangien, Grave van Nassau enz. enz. enz., Admiraal, Capteyn-Generaal van de zee, ter eenre; en den Doorluchtingen Hoochgeboren Kayser van Ceylon, Coninck van Candy, genaempt Seneratadazyn, ter andre, gedaan den 13 April 1610", waarin artikel 10

teekenend voor dien tijd is: „Soo wie eenige schandael in eenige saeken van religie geeft, die sal angeclacht en gestraft worden, bij syne overheyt daer hij onder sorteert, soowel van d'eene als d'andere zijde". Dit contract gaf den Nederlanders alle denkbare handelsvoordeelen.

De Onderkoopman Marcellus de Boschhouwer kwam naar Ceylon met brieven van Heeren Zeventien van 15 September 1609 en van Prins Maurits van 5 October voor den Keizer van Ceylon, handelend over het Bestand en de verhouding tusschen Nederlanders en Portugeezen. Het was pas 8 Maart 1612 (de post ging toen langzaam, zooals men ziet, maar De Boschhouwer had eerst een tijd op de Kust van Coromandel doorgebracht) dat de brieven werden overgereikt. Een voor beide partijen aangenaam verbond was het gevolg.

De Boschhouwer was wel „persona grata" bij den Keizer. Toen hij verzocht om met de olifanten, die hij van Zijne Majesteit voor het Comptoir of de Loge Tegenapatnam ontvangen had, te vertrekken, kon de Keizer niet goedvinden hem te laten gaan, daar in het verdrag was overeengekomen, dat de Keizer zich over allerlei zaken met eenige Nederlanders moest beraden.

Men wist te Kandi nooit of men gast of gevangene was. Het kwam op hetzelfde neer: men bleef. Maar de welkome gast werd overladen met weldaden en eere-ambten. Daar schoot de eerzame Nederlandsche burger naar boven: „Prins van Mingone, Cockele Corle, Anaradjapoera, Mitiwigalle, Heer van de Ordre der Gulde Son, Voorzitter in den Hoogen Krijgsraad, tweede in den Geheimen Raad, Algemeen Zeevoogd". Daar zinken decoraties van onzen tijd bij in het niet.

De Boschhouwer's troepen hadden van de Portugeezen natuurlijk een aanval te verwachten. Die kwam en een expeditie van 1000 blanken en 3000 „zwarten" onder Simon Correa doodde veel Nederlanders en bondgenooten.

De Ceylonsche Keizer bracht een sterk leger op de been. Intusschen overleed de Erfprins, die verbrand werd „met zeer veel statie en heerlykheid, onder het bedrijven van een grooten rouw en weeklagt".

„Zijn speellieden en pijpers gingen vooraf, en men zettede 't lijk op een hoogte van 7 steene trappen, in welkers midden een groote kuil was, met sandelhout en met veel heerlijke en welriekende specerijen opgevuld".

„Ook had men de baar met diergelijke lonten en specerijen wel een mans lengte hoog, rondom bedekt. Daar beneven goot men 3 potten caneel-olie, en 1 pot met boter in die kuil, 't geen toen zoo een half uur branden bleef.

Boven de kuil was een vorstelijk gehemelte, als een toren 7 voeten hoog gebouwd, 't geen met kostelijke goude kleederen vercierd en voor de grootste Heeren, terwijl de uitvaart gevierd wierd, geschikt was. (= bestemd was).

De Prins Van Mingone stak den brand in 't lijk-hout, waarop men een groot gejammer hoorde".

We zien den gemoedelijken Hollandschen burgerjongen, verheven tot eersten Ceylonschen Prins, bij de plechtige verbranding van een Vorst als brandstapelaansteker!

De Prins van Mingone deed voor den Keizer allerlei krijgstochten tegen oproerige vazallen, die onder Portugeeschen invloed stonden. Hij had daarbij legers van 35000 man onder zich. Zelfs als Vlootvoogd bevocht hij de Portugeezen en behaalde een buit van zes ton.

De Boschhouwer werd ook een der twee voogden over de vijf kinderen van de 35-jarige overleden Keizerin. Hij verkreeg van den Keizer verlof om naar Mazulipatam te gaan om hulp tegen de Portugeezen te halen.

De Ceylonsche Keizer gaf zijn Prins verscheiden brieven en commissiën mee, waaruit bleek dat hij 's Keizer's gezant en gevolmachtigde was.

Van Mazulipatam vertrok De Boschhouwer naar Bantam, waar hij overleg wilde plegen met den Gouverneur-Generaal over hulp tegen de Portugeezen. Maar Gerard Reynst was 20 December 1615 overleden en zoo verzocht De Boschhouwer verlof om zijn zending in Holland te bepleiten, bij de Staten-Generaal, den Prins van Oranje en Heeren Bewindhebbers.

In Holland kwam hij in botsing met zijn Heeren Meesters, zelf voortreffelijke burgers en kooplieden, maar die glimlachten over den medeburger, die stond op zijn rang, „te opgeblazen door inbeelding van zijne grootheid en Prinselijke Staat" en die beweerde „dat hem meer eere dan hun toequam."

Wie nu weet hoe er van de Bewindhebbers aasden op een buitenlandsche orde en hoe ze hun namen versierden door het

opkoopen van heerlijkheden, glimlacht over hun gevoel van voornaamheid tegenover wat eigenlijk een collega, of meer, was.

De Boschhouwer scheidde niet als vriend. Nijdig en teleurgesteld verliet hij Holland en begaf zich „eer en eed vergetende" naar Denemarken.

Als Ceylonsche Prins sloot hij er een verbond met Koning Christiaan IV, vertrok met zijn gemalin, de Prinses van Mingone, en een aantal kolonisten naar Ceylon, maar overleed op de reis, evenals zijn zoontje.

De Deensche Admiraal eischte van den Ceylonschen Keizer betaling van de uitrusting. Deze weigerde de gepeperde rekening te betalen. De Admiraal trachtte op De Boschhouwer's nalatenschap de schade te verhalen.

De Prinses-weduwe ging door naar Kandi, waar ze zeven jaren verbleef alvorens naar haar Deensche landgenooten terug te keeren.

De Prins van Mingone werd zeer eenvoudig op Ceylon begraven, zijn zoontje met luister, daar Koning Christiaan IV als peet bij den doop had gestaan.

„Sic transit gloria mundi." IJdelheid der ijdelheden, het is alles ijdelheid.

XLI.

Portugeesche forten en nederlagen.
Adam Westerwold. Trincomale.
Negombo. Galle genomen. Coster.

Na het vertrek der Deensche expeditie vonden de Portugeezen dat de Oost- en Noordkust van Ceylon niet onversterkt mocht blijven. Ze bouwden een vesting te Trincomale, waartoe als bouwmateriaal de steenen van de beroemdste pagode op het eiland gebruikt werden. Ook te Batticaloa bouwden ze een fort, terwijl in het Noorden Jaffanapatnam tot een groote vesting werd uitgebreid.

Herhaaldelijk leden de Portugeesche bevelhebbers zware nederlagen. Zoo Constantyn de Saa, wiens afgekapt hoofd aan Prins Radja Singa „op een trommel" gebracht werd „terwijl hij in de rivier zat om zich te wasschen".

De Prins trok, hoewel hij de jongste was, na zijns vaders dood in 1632 de regeering aan zich. Schriftelijk richtte hij zich tot den Landvoogd op de Kust van Coromandel om Nederlandsche hulp tegen de Portugeezen. De brief, doorgezonden aan de Hooge Regeering, waar Antonie van Diemen als Gouverneur-Generaal

de Vergadering presideerde, had het gevolg dat schepen over Tegenapatnam naar Ceylon gingen, in het diepste geheim op een avond „onder 't flikkeren der flambouwen en toortsen" Commissarissen bij den Vorst werden toegelaten, en deze uit een brief van de Hooge Regeering vernam, dat ook zij samenwerking tegen de Portugeezen wilden. Na vele conferenties, vertrokken de Hollanders weer.

De Portugeezen waren er ontdaan van dat Radja Singa persoonlijk Nederlanders had te woord gestaan. Ze besloten terstond tegen Kandi op te rukken, vóór er Nederlandsche hulp was. Radja Singa liet Kandi aan de plundering over, maar lokte den vijand in een hinderlaag. Van een leger van een klein duizendtal blanken en mestiezen en 6000 zwarten bleven er slechts 70 in leven. De Vorst aanschouwde „op een verheven zetel" onder een grooten boom het opbouwen van een pyramide van koppen. Den degen van Dom Diego de Mello de Castro zond hij als teeken van de volslagen overwinning aan den Nederlandschen Vlootvoogd Adam Westerwold.

Deze Extraordinaris Raad van Indië slaagde er in om in 1638 Batticaloa te veroveren. De vijand mocht zonder wapenen met pak en zak uit de stad trekken. Een garnizoen van 100 Nederlanders onder Willem Jasobszoon Coster bleef er achter.

Dit was al een mooi succes van de tweede der oorlogsvloten van de Compagnie, de „vloot van defensie", die de Hooge Regeering sinds 1636 naar Voor-Indië's Westkust zond, met als hoofddoel voor Goa te kruisen en zoo de haven te blokkeeren, waardoor het verkeer met Lissabon stil stond. Ceylon was nu in één moeite in het krijgsplan getrokken.

Westerwold sloot een verbond met Radja Singa. De onkosten van uitrusting der schepen en troepen zou de Vorst in kaneel en andere waren betalen. De genomen forten zouden door Nederlanders bezet blijven. Groote handelsvoordeelen vielen zoo aan de Compagnie toe. Bij dit contract van 23 Mei 1638 is per ongeluk of opzettelijk een fout gemaakt in de Portugeesche vertaling, bestemd voor den Vorst. Achter het artikel waarin gesproken werd over vestiging van Nederlanders op Ceylon in veroverde forten stond in het Portugeesch „wanneer Zijne Majesteit het noodig oordeelt". Radja Singa geloofde hierdoor ten volle de beslissing in handen te hebben. De Hollandsche redactie bevatte de genoemde woorden niet.

De derde „vlote van defensie", die onder Antonie Caen, zou, van Goa terugkeerend, weer een Ceylonsche zeevesting nemen. Radja Singa beweerde vóór het plan te zijn om Colombo te veroveren, maar toen Caen voor de stad lag, kwam er geen hulpleger van den Vorst opdagen. Ook Galle was nog te sterk, dus nam Caen Trincomale, waar enkele uren na de verovering een leger van 3000 Singaleezen aankwam, die volgens verdrag de levering van de vesting eischten. Na Caen's weigering zond Radja Singa geen levensmiddelen voor de bezetting. Men ziet, aan welke kansen de ongelukkige soldaten van de Compagnie waren blootgesteld. De troepen te Trincomale werden door uitputting zóó zwak, dat ze aan de expeditie van het volgend jaar geen deel konden nemen.

Toen de Directeur-Generaal Philip Lucasz in 1640, na vergeefs voor Colombo op de Singaleesche troepen gewacht te hebben, naar het Noorden ging en Negombo veroverde, waarvan hij de bastions begon te versterken, protesteerde Radja Singa hiertegen, steunend op het verdrag. Lucasz legde zijn tekst over en zoo bleek nu het tekstverschil. Daarom stelde Lucasz een nieuw verdrag voor, waarin de Vorst niet trad. Hij had begrepen dat hij hoogstens de Portugeezen door Nederlanders kon vervangen en zelf afgesloten blijven van de buitenwereld. Het was uit met de goede verstandhouding.

Lucasz' slechte gezondheid dwong hem om het opper-commando over de vloot neer te leggen. Hij ging op terugreis naar Java, maar stierf op zee.

Zijn opvolger, Vice-Admiraal Willem Jacobsz. Coster gelukte het een verdrag te sluiten, gelijk aan dat van Westerwold, behalve artikel 3. Coster beloofde Trincomale te zullen afstaan als Radja Singa tien olifanten geleverd had en Batticaloa tegen ongeveer een half miljoen ponden kaneel.

De Koning (het woord Keizer der eerste berichten heeft men dan al laten varen) beloofde hulp om Galle te veroveren, maar hij zond geen troepen. 13 Maart 1640 was voor Coster een gelukkige dag. Hij nam Galle door bestorming, en verschafte hierdoor aan de Compagnie een der belangrijkste steunpunten.

Galle werd sedert het centrale vlootstation voor de schepen, die daar bijeenkwamen uit Voor-Indië: Malabar, de Westkust, Coromandel, de Oostkust, en uit Bengalen om met die uit Batavia de retourvloot te vormen. Colombo was toen als haven, daar de

zware zeebrekers van onze dagen er nog niet waren aangelegd, een groot deel van het jaar onbruikbaar.

Coster bleef er als Gouverneur van 's Compagnie's bezittingen op Ceylon, een Kapitein kreeg het bevel over de stad, vanwaar uit men het zuidelijkste station der kaneellanden beheerschen kon. Trincomale kwam aan Radja Singa, nadat de tien olifanten geleverd waren. Galle werd waarlijk Nederlandsch, daar de Compagnie volgens het nieuwe verdrag één fort in eigendom mocht hebben. De Hooge Regeering concentreerde toen, in 1640, al haar kracht op Malakka, om dezen sleutel tot de Oost aan de Portugeezen te ontwringen.

Coster verging het slecht. Hij had vernomen dat de Koning aan Portugeezen en Arabieren kaneel leverde. De zending van levensmiddelen voor het garnizoen te Galle was even treurig als indertijd naar Trincomale. De Gouverneur ging in Juli 1640 naar Kandi om aan te dringen op het naleven van het verdrag. In Augustus onverrichterzake naar Galle afgereisd, werd hij met vier Nederlanders door zijn Singaleesch gevolg vermoord, vermoedelijk omdat hij zich in zeer sterke bewoordingen had uitgedrukt.

Een tweede ramp voor de Compagnie was, dat in November van dat jaar Negombo door de Portugeezen hernomen werd.

Na Coster's dood volgde Jan Thyszen Payart als hoofd van Galle op. Hij was een paar jaren tevoren als Schipper uitgevaren. „Deze twee pekbroeken (Coster en Payart)" zegt Valentijn „die 't van de grond af ophaalden, hebben de eerste gronden van onze mogentheid op Ceylon gelegt, en dus den adel in zich zelven".

Toen kwam er opeens verandering van décor. Portugal, sedert 1580 onder Spanje, viel af, herkreeg een vorst en de vrijheid en zocht in verbond met onze Republiek te treden. Gezanten verzochten te Batavia een wapenschorsing en niet lang daarna vernam men dat er tusschen de Nederlanden en Portugal een tienjarig bestand gesloten was.

Vóór zekere berichten over een regeling met Portugal te Batavia waren vernomen, had de Hooge Regeering in 1641 nog juist op tijd (tusschen Mei en September was Galle van Batavia uit door den moeson niet te bezeilen) een oorlogsvloot naar Ceylon gezonden, nota bene mede op verzoek van Radja Singa, die beweerde geen schuld te hebben aan Coster's dood.

Matthys Hendriks Quast voerde de Admiraalsvlag.

XLII.

Portugal vrij. De oorlogstoestand blijft bestaan. Colombo genomen.

De afval van Portugal van Spanje leek een geweldige tegenvaller voor de Compagnie, die tot toen terecht Portugal met Spanje vereenzelvigend, in het koloniaal gebied hardnekkig dat land bestreden had.

Er moest haast gemaakt worden om nog wat vestigingen in Nederlandsche macht te krijgen: Negombo, Colombo, als het kon Goa.

Quast stierf voor Goa bij een gevecht met een de blokkade brekende Portugeesche kraak, doordat een houtsplinter hem trof.

De bestandsbepalingen leverden, wat Ceylon betreft, moeilijkheden op. Portugal wilde de kaneellanden bij Galle niet onder het gebied van deze stad rekenen. Dit leidde tot voortzetting van den oorlog op koloniaal gebied met Portugal. Toen de Raad van Indië Pieter Boreel in April 1643 van Goa vertrok, heesch hij de bloedvlag en vuurde met scherp op de stad. De blokkade van Goa, als in vorige jaren was toegepast, begon opnieuw en op Ceylon zou de oorlog in naam van Radja Singa gevoerd worden, dien de Portugeezen niet in het bestand hadden willen opnemen.

François Caron, dien we kennen uit zijn Japanschen loopbaan, kreeg als Raad van Indië het opperbevel over een sterke vloot, die in het najaar van 1643 Batavia verliet. In het achterland van Galle had hij geen succes, maar wel te Negombo, dat hij voor de Compagnie heroverde, na eerst een veldslag buiten de stad gewonnen te hebben, ten koste van 52 Compagniessoldaten en 140 gewonden.

De overwinnaars trokken een aarden fort op, buiten de vesting Negombo, die door het springen van het kruithuis zóó geleden had, dat alle militaire waarde verdwenen was. Een extra loon van zes stuivers per dag troostte de soldaten en matrozen voor het zware graafwerk in de felle hitte. Dit versterken van Negombo was alweer tegen Radja Singa's bedoeling, en zijn tweeduizend Singaleezen, die in de buurt lagen, staken voor geld noch goede woorden een vinger uit. Toen het Fort klaar was, ontworpen door Opperkoopman en Ingenieur Pieter Vincboons, bleef deze er als Commandant achter.

De Portugeesche Onderkoning, ziende dat de Compagnie krachtig van zich afsloeg, vond het nu maar beter de eischen over de

kaneellanden bij Galle aan de Hooge Regeering in te willigen, mits deze alles teruggaf wat sedert op Portugal veroverd was.

Om hierover overleg te plegen ging Joan Maetsuycker, Raad van Indië, naar Goa, die moest eischen dat Negombo en omliggend gebied aan de Compagnie bleef; en kwam er geen overeenstemming, dan moest hij bewerken dat uitsluitend op Ceylon de oorlog met Portugal zou worden voortgezet, natuurlijk weer op naam van Radja Singa.

Intusschen mislukte een Portugeesche aanval op Negombo volkomen. Na veel onderhandelen kwam het verdrag van November 1644 tot stand, met als grenslijnen het midden van betwist gebied. Bijzonderheden kunnen hier onvermeld blijven. De verdeeling geschiedde bij „korles" of provinties.

Zoo was er dus vrede op Ceylon. Maar Radja Singa was in een stemming dat hij liever de kaneel verbrandde, dan ze aan de Compagnie te leveren. Deze hield zich of ze niet begreep wat er voorviel, inde de kaneel zoogenaamd ten bate van den Vorst, die zijn schuld moest afdoen en beschouwde de vijandelijke Singaleezen als rooverbenden. Tegen deze „struikroovers" moesten de Portugeezen hulp verleenen volgens verdrag. De fijne jurist Maetsuycker had de toekomst duidelijk voorzien bij het opstellen van de artikelen.

De Compagnie begon al aardig op te schieten in den kaneelhandel en zóó goed was de verhouding nu met de Portugeezen, dat deze tamme wijfjesolifanten leverden, op „fifty-fifty" voorwaarde. De wilde mannetjes verloren hun vrijheid, verlokt door het eeuwig vrouwelijke.

Thyssen bedierf de goede verstandhouding door, misleid door de Portugeezen, een diplomatieke fout te maken, bij de afkondiging van Maetsuycker's verdrag, vermeldend dat een toestand van oorlog bestond ten opzichte van den Koning van Kandi. Weer werd Joan Maetsuycker naar Ceylon gezonden om Thyssen's fout goed te maken en dezen onhandigen dienaar te ontslaan. Toen hij aankwam, was de oorlog met Radja Singa reeds in vollen gang.

Adriaan van der Stel was in Mei 1646 met zijn troepen omsingeld en gedood. Het afgekapte hoofd werd in een zijden doek aan de Nederlanders gezonden en bijna 500 Compagniesdienaren trokken in gevangenschap naar Kandi.

Op grond van in Europa gesloten verdragen eischte Portugal weer Negombo op. Het Portugeesch verraad in Brazilië tegen de

West-Indische Compagnie gaf Maetsuycker weer troefkaarten in handen, die hij met fijn beleid uitspeelde. Zoo bleef Negombo Nederlandsch. In het traject Negombo-Galle ontbrak nog Colombo aan het Nederlandsch gezag.

Joan Maetsuycker volgde Thyssen op als derde Landvoogd van Galle. Nicolaas Overschie, de galante Vlootvoogd, dien we hierboven bij de „handschoentjes" vermeldden, kreeg ook zijn ontslag als Hoofd van Negombo, omdat hij vier tamme olifanten van den Koning voor wilde had aangezien, en doen vangen, een litterair motief, eeuwen later door Daudet voor Tartarin bedacht.

Maetsuycker zond hoffelijke brieven aan den Koning, maar deze bleef halsstarrig, totdat hij, na veel correspondentie en ontvangen geschenken, zich liet vermurwen en vrede sloot. Maetsuycker kreeg een „borstjuweel" ter gedachtenis, dat de Compagnie bij resolutie van 3 October 1650 overnam, volgens de geldende bepalingen, voor 300 realen van achten. Het eind van het lied was dat de Compagnie Negombo en Galle, met bijbehoorende provinties bezat, kaneel liet schillen, olifanten ving, en alle gevangenen vrij kreeg.

Colombo bleef nog steeds de hartewensch van de Compagnie, al was ze dankbaar voor de verschillende overwinningen op de Portugeezen behaald.

Gerard Hulft, Directeur-Generaal, kwam in 1655 naar Ceylon. Bij het beleg van Colombo werd hij 10 April 1656 bij de inspectie der schansen en loopgraven doodelijk gewond.

Joost van den Vondel dichtte op hem:

Op den Edelen Heer Geeraerd Hulft.
Eersten Raad en Directeur-Generaal van Oost-Indiën.
Opperbevelhebber over de krygsmagt, zo te
water als te lande gezonden naar
Ceylon, en de kust van Indiën.

De Hoofdbevelsheer Hulft, om Lisbons magt te dwingen,
Quam dus Kolumbe, uyt last der Maatschappij, bespringen,
De Zee-Stad zwichtte in 't ende, en om het hart bekneld,
Stond ademloos, en reede op 't punt van overgeven,
Als hem een Kogel trof, in 't opgaan van zijn leven;
Zoo storf dees Veld-Heer, staande in 't Harnas, als een Held.

XLIII.

De Ziener Vondel.
Hulft's dood.

Gerard Hulft was in 1655 naar Oost-Indië gekomen. Hij was uit een bekend Amsterdamsch geslacht en een man van groote gaven.

Joost van den Vondel's voorname geest was dien van Hulft verwant en tusschen beiden ontstond een vriendschapsband, die den dichter noopte in poëzie uiting te geven aan zijn gevoelens, waardoor hij een merkwaardig geval van helderziendheid ons heeft nagelaten.

Hij beschrijft den nieuwen Directeur-Generaal, van wien men verwachtte, dat hij zijn ambt onbaatzuchtiger zou waarnemen dan François Caron, als iemand die een zeer ruim arbeidsveld noodig heeft:

> Dies viel ons ruim en nieuw Stadhuis
> Uw ruimen geest te kleen.
> Het zitten op ons wapenkruis
> U ongemaklyk scheen.

Men bedenke hoe het allen reusachtig voorkomende Amsterdamsche Stadhuis, Jacob van Campen's meesterwerk ter eere van den Munsterschen vrede, het zichtbaar symbool van onze overwinning op Spanje, van onze vrijwording, Vondel een passend beeld gaf voor den man, wien het zitten op het regentenkussen met de bekende drie kruisen op den duur niet kon boeien. Hulft had zich reeds onderscheiden tijdens den eersten Engelschen oorlog en

> „Nu dreef de zelve waterzucht
> U naar d'opgaande zon."

Niet alleen dichtte Vondel in 1655 dit vers op Hulft's vertrek, maar ook een op het meesterlijk geschilderde portret door Govert Flink.

Maar nu komt het profetische gedicht van den Ziener. Vondel's afbeelding, geschilderd eveneens door Govert Flink, ging als geschenk aan zijn vriend Hulft naar Indië. De dichter spreekt zijn eigen beeltenis toe en zegt, na een inleiding:

„Wanneer gij komt in 't Oosten te belanden,
En d'eer geniet, dat Hulft u wellekoomt,
Zoo kust dien held eerbiediglyk de handen;
En meld hem, wat ik onlangs heb gedroomt.
De duistre nacht bedekte met haar vlogelen
De kamer, daar ik eenzaam lag en sliep,
Als Hulft, belust op vangst van 't puik der vogelen
Zoo 't scheen, door 't rijk kaneelbosch jagen liep.
Hij volgde in 't ende een Duif, wiens pennen blonken,
En flikkerden van zilver, en fijn goud,
En purperverf, en scheen van min t' ontvonken,
Om zooveel schoons als hare pluim ontvouwt.
. . . .
De bosch-duif streek op een kaneelboom neder,
De Hollander, gedoken onder 't loof
Viel op een knie met zijne jagtbus weder,
Gelijk hij plag, en mikte op dezen roof".

Dan spreekt de dichter den jager toe en bezweert hem af te laten van het vervolgen van de duif.

„Dus sprak ik nauw, of 't vogelroer gesprongen
Gaf met zijn slot den schutter eenen slag
Op zyne heup, dat hem, van pyn gedrongen,
Het hart ontzonk, daar hy ter aarde lag.
De droom-god was op dezen slag vervlogen
Naar zyn spelonk. 'k Ontwaakte in 't bange bed
En schoon ik my gelukkig vond bedrogen,
Nog bleef myn hart met schroomte en schrik bezet.
. . . .
Nu zyt mijn bode, en meld dien held mijn zorgen,
Als gy beland in 't hof, daar hy gekeert
En uit gevaar ter goeder tyd, geborgen
Het roer van nieuw Batavie regeert".

Griezelig van juistheid is de voorspelling.

De kaneelboom is het kaneelrijke Ceylon, de duif een door volksetymologie in verband gebracht beeld met de stad Colombo, daar de Latijnsche naam voor duif, columba, Fransch, colombe, is; en Hulft's wond was een heupschot. Vondel wist, al dichtend, niet, dat Hulft al gesneuveld was, want dan was noch de schilderij, noch het gedicht ooit verzonden.

Merkwaardig is dat Colombo's wapen een kaneelboom met een duif er in werd.

Er is nog een andere profetie over Hulft's dood.

Valentijn beschuldigt Gouverneur-Generaal Maetsuycker er van Hulft op een gevaarlijke expeditie gezonden te hebben, met het doel een „kijk-in-de-pot" kwijt te raken.

Een van Hulft's vrienden te Batavia was de burger-reeder en gewezen pachter van den Boom, Abraham Pittavin.

Deze kwam den Directeur-Generaal in zware rouwkleedij bezoeken. Hulft informeerde over wien van zijn verwanten hij rouw droeg. Pittavin antwoordde dat het over zijn besten en grootsten vriend was. Toen bleek dat hij Hulft bedoelde, zeggende: „Ik drage rouw, Edele Heer, over UEd., die, schoon nog levende, voor mij, en voor alle zijne goede vrienden, reeds dood is; want UEd. zal niet lang meer hier zijn maar in korten tijd naar Ceylon gezonden worden, en er nooit meer vandaan komen."

Hulft antwoordde lachend „Gy zyt gek — dat zal zulken vaart niet loopen."

Enkele dagen later, 18 Juni 1655, werd in den Raad van Indië de Ceylonsche politiek besproken; Colombo's verovering achtte men noodzakelijk en de Gouverneur-Generaal bood aan zelf als veldheer naar Ceylon te gaan, tenzij men iemand van grooter bekwaamheid wilde zenden. Bij de bespreking van dit voorstel kreeg Hulft als eerste Raad van Indië het woord, vóór de andere leden.

Hij prees Maetsuycker's aanbod zeer, maar verklaarde dat Zijn Edelheid te Batavia meer noodig was. Daarom zou hij met goedvinden van de Vergadering zelf gaan, waarop Hulft „op zyn Edele aenbiedinge van dienst," zooals de Resolutie luidt, na een redevoering vol lof van den Gouverneur-Generaal benoemd werd tot bevelhebber over de expeditie tegen de Portugeezen. De andere Raadsleden wenschten den benoemden veldheer veel geluk in zijn nieuwe ambt.

Op den avond van dezen dag kwam Pittavin opnieuw bij Hulft, in nog zwaarder rouw, „omdat", naar hij zeide, „ik U Edele reeds als in de kist zie leggen; want die U Edele met zulk een loozen trek hebben weten na Ceylon te krygen, die zullen U Edele daar ook wel weten te houden, en eer, als U Edele denkt, aan u einde helpen."

Valentyn's kijk op dien Gouverneur-Generaal wordt beïnvloed door twee omstandigheden. Maetsuycker's Roomsch-Katholieke geboorte en opvoeding (hij studeerde te Leuven) zitten hem dwars, maar vooral „hoe scherp hij zich ettelijke jaren aaneen — in 't besnoeien der kerkelyke regten gedragen heeft." Hij noemt hem dan ook weinig eerbiedig „een loozen en doortrapten vos."

Er is geen enkele reden om aan te nemen, dat de Gouverneur-Generaal speculeerde op Hulft's dood. Er waren nog wel meer knappe koppen, die als dwarskijkers konden worden uitgezonden en Maetsuycker's bestuur kan het licht best verdragen. En logisch was het dat een man van Hulft's voortreffelijke militaire en andere bekwaamheden naar Ceylon gezonden werd.

Zoo kunnen wij deze opinie van Valentyn voor kennisgeving aannemen.

XLIV.

De Compagnie op Ceylon.

Zoo was Colombo Nederlandsch bezit.

Het eilandje Manaar, zwaar versterkt en beschermd door twaalf groote Portugeesche schepen, veroverde Rykloff van Goens op een overmacht van honderd tegen één. Jaffanapatnam werd genomen, nadat een Compagniesvloot een armada uit Goa, tot ontzet van de vesting afgezonden, verslagen had.

De Portugees was van Ceylon verdreven.

Nu bezat de Compagnie den kaneelhandel tusschen Negombo en Galle, het eiland Manaar voor de paarlvisscherij, het eiland Delft voor de paardenteelt, Jaffanapatnam voor den olifantenhandel. Voorts leverde het eiland areek of pinangnoot op, die naar Coromandel en Soeratte werd uitgevoerd, en de menigte van gekleurde half-edelgesteenten, waarvoor Ceylon nog beroemd is.

In het binnenland heerschte de Leeuwenvorst, Radja Singa, wiens dynastie begon met de vermenging van een prinses met een leeuw. Toen de Compagnie, in 1677, den koning genoegen wilde doen door hem een jongen leeuw ten geschenke te zenden, wilde de vorst, die zich van een leeuw een andere voorstelling gemaakt had, het beestje niet aannemen en de gezant bleef een tijdlang gevangen. Het was niet altijd een genoegen om namens de Compagnie brenger van geschenken te zijn.

De Portugeezen hadden een belastingregister aangelegd, waarin vermeld was, wat de inlander aan landsgerechtigheden te betalen had. In 1700 waren de Colombosche registerboeken of Tombo's zóó door den tijd en witte mieren bedorven, dat de Secretaris, belast met de verzorging, er een vuurtje van stookte! De Hollanders hebben het bestaande belastingsysteem behouden en de Tombo's voortgezet. Toen er met de Engelschen onderhandeld werd over de overgave van Ceylon, uitte een Compagniesdienaar zijn ergernis door de registers van Matara te verbranden.

Al waren de Portugeezen van het eiland verdwenen, ze lieten een groot aantal Indo's met Portugeesche namen achter, die men in tegenstelling met die van Hollandsche afstamming, de Hollandsche, Portugeesche Burgers noemt. De familienamen herinneren aan de nationaliteit der voorvaderen, maar evenals het Portugeesch er verdween, is Hollandsch op Ceylon een doode taal geworden. Trouwens de vooruitzichten der Hollandsche Burgers op Ceylon zijn in politiek opzicht ook uiterst somber.

Een diep ingedrukt stempel uit den Portugeeschen tijd is het Roomsch-Katholicisme, er gebracht door St. Franciscus Xaverius, onuitwischbaar gebleken in Compagniestijd, niettegenstaande de Predikanten vol ijver werkten om het Gereformeerd geloof algemeen te maken. Het was een ongelijke strijd want de eenvoudige bevolking leerde gemakkelijker drie eenvoudige gebeden, Pater Noster, Ave Maria en het Credo, dan het Onze-Vader en de Heidelbergsche Catechismus, al reduceerde men deze tot een „Kleine", die echter toch nog moeilijk genoeg was. De Predikanten wisten dat ze het moeilijker hadden bij hun bekeeringswerk, waar geen zichtbare herinneringen houvast gaven aan de eenvoudigen, wien theologische bespiegeling vreemd was, en hoe verre moesten gehouden worden „questien van buyten en controversien" die in het vaderland de Protestantsche Kerk verzwakten en in kleine groepen deden uitelkaarvallen.

Heeren Zeventien ging het Protestantisme ook zeer ter harte en voor Ceylon besloten ze in 1703 dat er twee seminaries zouden zijn tot opleiding van inlandsche godsdienst-leeraren, één voor de Tamilbevolking te Jaffanapatnam, en één te Colombo voor de Singaleezen, waar vooral nadruk gelegd werd op het disputeeren met Roomsch-Katholieken en niet-Christenen. Het zwaar-op-de-handsche programma voor de inlandsche studenten verklaart waarom de resultaten zoo gering waren.

Dan hadden de Predikanten nog hun moeilijkheden met de Regeering. Zoo gebeurde het dat de Politieke Commissaris, die namens de Overheid de Kerkeraadsvergaderingen bijwoonde aan een apart tafeltje, dit met een scharlaken kleed liet bedekken, in plaats van met het welbekende groene. Het ging niet om de kleur, maar om een gevreesde inbreuk op de kerkelijke vrijheid.

De sierlijke kerkgebouwen, die we uit den tijd van de Compagnie nog vinden te Matara, Galle, Colombo en Jaffanapatnam getuigen van den kunstzin onzer voorvaderen en tot eer van het Britsche Gouvernement moet erkend worden dat het veel geld over heeft voor het onderhoud der gebouwen uit den Hollandschen tijd.

De hoogste in rang was de Gouverneur-Directeur van het eiland Ceylon en onderhoorigheden, mede omvattend de overliggende Zuidkust van het vasteland, de „Costa d'insiado", een verbastering van „costa da enseada", kust van de baai.

De Landvoogd was lid van den Raad van Indië. Hij zetelde te Colombo in het sterke Kasteel, afgebroken in den Engelschen tijd, waar zijn medebestuurders, de „Raad van Politie" of „Politieke Raad", onder zijn voorzitterschap vergaderden.

Het Binnenlandsch Bestuur bestond uit de dessavony van Colombo, (een woord ontleend aan het Singaleesch dessave, dat gouverneur van een provintie beteekent; de Compagnie nam het woord over voor haar Hollandsche ambtenaren) en de Commandementen van Jaffanapatnam en Galle. De dessave van Colombo had zijn kantoor te Hulftsdorp, welbekend aan verlofgangers, die er de Wolvendaalkerk bezoeken.

De Commandeurs waren burgerlijk en militair chef in hun provinties. De kleinere posten als Manaar, Trincomale, Batticaloa, Negombo, Kalutara, en Calpentyn stonden onder een Opperhoofd, ingedeeld bij een der twee commandementen. Matara was een dessavony onder bestuur van het oudste lid van den Raad van Politie te Galle.

Het is merkwaardig om te zien hoe Hollandsch het landschap op Ceylon hier en daar aandoet, door de kanalen die er in Compagnies tijd gegraven werden, b.v. het kanaal door Dr. Robertus Padtbrugge uitgevoerd tusschen Negombo en Colombo.

In Oost-Indië was Ceylon bij de inheemschen berucht als ballingsoord en „diselon" werd het woord voor verbannen, als in onze dagen „didigoel". Vorsten, Rijksbestuurders, Regenten uit

allerlei oorden hebben met hun gevolg op Ceylon als ballingen verblijf gehouden en nog vindt men er een aanzienlijke Maleische groep, waarbij de Maleische taal nog onderhouden wordt. Ook kwam het voor, dat Singaleezen verbannen werden naar afgelegen eilanden in den Indischen Archipel.

De Compagnie heeft de Franschen met betrekking tot Ceylon als vijanden en als vrienden gekend.

In 1672 kwam de Fransche Admiraal De la Haye met zijn vloot de baai van Trincomale binnen en Radja Singa gaf den Franschen toestemming om er een fort te bouwen. Rycklof van Goens strafte deze inbreuk op het goed recht van de Compagnie door met een inderhaast bijeengebrachte oorlogsvloot De la Haye te verslaan. Het begonnen Fransche fort werd afgebroken, de bezetting krijgsgevangen gemaakt.

Ruim een eeuw later, toen in den Engelschen oorlog Trincomale en het Fort Oostenburg Admiraal Hughes in handen vielen kwam de Fransche Admiraal Pierre André de Suffren St. Tropez met zijn vloot te hulp en bijgestaan door 2400 man Hollandsche troepen werden de stad en het Fort heroverd.

Men moet weer de gave van het Compagniesbestuur bewonderen, dat met een zoo merkwaardig saamgestelde bevolking, verdeeld in reeksen kasten, als de visschers, ijzersmeden, zilversmeden, timmerlieden, geelgieters, steenslijpers, ijzerraffineerders, draaiers, kaneelschillers, pottebakkers, suikermakers, kalkbranders, barbiers, chitti's of overwalsche handelaars, en nog vele andere goed opschoot. En daar niemand een ander handwerk dan zijn kaste aangaf mocht uitoefenen ging het plan niet door om tot het kaneelschillen uit andere kasten werkvolk te betrekken.

Een der mannen die veel voor Ceylon gedaan hebben is Gustaaf Willem Baron van Imhoff, uit Leer in Oost-Friesland, dien we later als Gouverneur-Generaal zullen terugzien.

XLV.

Van Imhoff's memorie van overgave.

Het was een goede gewoonte dat vertrekkende Gouverneurs en Commandeurs een memorie van overgave opstelden voor hun opvolgers. Daarmee zijn allerbelangrijkste gegevens over verschillende deelen van Compagniesgebied voor het nageslacht bewaard gebleven.

Van Imhoff's memorie (hij werd in 1736 Gouverneur en Directeur) is voor Ceylon's geschiedenis zulk een merkwaardig document. Niet alleen wat gegevens op bestuursgebied aangaat, maar ook voor de kennis van het karakter van den opsteller, die toen niet kon voorzien welke vreeselijke gebeurtenissen hij nog zou hebben mee te maken.

Hij legt den nadruk op de geografische en politieke waarde van Ceylon, naast het voordeel getrokken uit den kaneelhandel. Maar dit laatste laat hij in de schaduw, om vooral het licht te doen vallen op het eiland als de sleutel van Westelijk Indië.

Hadden Van Goens, vader en zoon, een politiek voorgestaan van bezit van Ceylon door kracht van wapenen, later woei er een andere wind en zocht men door zachtheid de inboorlingen te winnen en de uitgaven voor forten en manschappen te verminderen; zelfs was een deel van de kuststrook aan den Koning teruggegeven. Deze politiek van vertrouwen en zachtheid begrepen de Ceyloneezen verkeerd en ze trokken de vruchtbaarste landen aan zichzelf, lieten de slechte aan de Compagnie en zetten rekeningen en verantwoordingen op, die ver bezijden de waarheid waren.

Gouverneur Hendrick Becker had bij zijn aftreden in 1716 hieraan een eind gemaakt door strenge contrôle en ontslag der oneerlijke inlandsche ambtenaren.

Alvorens zijn eigen inzicht te geven bidt Van Imhoff, die een zeer godsdienstig man was en niet alleen voor het uiterlijke, God's zegen en de inwerking van den Heiligen Geest zijn opvolger toe.

De groote beteekenis van Ceylon, in welks vorm onze voorouders een ham zagen (een fort op een eilandje aan de Noordpunt noemden ze Hammenhiel, d.i. hammebeen) zag Van Imhoff in het bezettingsrecht met uitsluiting van alle vreemde natie's en in het in vrede bezitten van het gebied. Dit valt op als men Ceylon vergelijkt met de Oost- en Westkust van het groote schiereiland

tusschen Indus en Ganges, waar verschillende vreemde volken evenals de Nederlanders forten hadden en handelsvoordeelen genoten. Het bezit van het eiland, reeds bijna een eeuw, gaf de Compagnie het recht om, mocht het noodig zijn het te verdedigen niet met de pen, maar met het zwaard. De Koning mocht in het binnenland heerschen, de kust was Nederlandsch, wat vrijwel gelijkstond met bezit van het geheel, al liet men den Vorst in den waan dat hij op zijn gouden troon heerschte zoowel over Ceyloneezen als Nederlanders. Met het Hof moest men in vrede en vriendschap zien te blijven. Geschenken deden hierbij goeden dienst. Vrede houden was het wachtwoord.

Van Imhoff wilde de bevolking opheffen door ze peper- en koffiecultuur te leeren, zoodat grootere welvaart haar steviger aan de Compagnie zou verbinden. Tevens wilde hij de meer dan royale giften van dorpen en landstreken aan inlandsche hoofden, waardoor de kleine man was overgelaten aan hun willekeur, geleidelijk doen verdwijnen door deze bij overlijden weer aan de Compagnie te trekken.

Voor het geestelijk welzijn der bevolking wilde hij, als vurig Lutheraan, dat zijn opvolgers zijn voetspoor zouden drukken. Op de wijze van een Predikant wijdt hij pagina's aan de verhouding tusschen God en den mensch en wijst op de verplichting tot verbreiding van het Christendom. In hun eigen talen moesten de inlanders worden onderwezen, waartoe de door Van Imhoff opgerichte drukkerij van onschatbare waarde was. Reeds in 1734 was het den Baas van de Wapenkamer te Colombo, Gabriel Schade, gelukt om Singaleesche letterstempels te maken. In 1737 kwamen van de Colombosche pers een Singaleesch gebedenboek, een boekje tot leering van hen, die aan het H. Avondmaal wilden deelnemen, en de vier Evangelies in die taal. De catechismus in het Malabaarsch volgde en een Nieuw Testament was in bewerking. Een tweede pers was bijna klaar bij Van Imhoff's vertrek. Een vertalers-commissie bezorgde de uitgave, waarin Dominee Kramer van Jaffanapatnam de voornaamste was. De oplagen waren vrij groot, 2100 stuks. Nieuwe catechismussen waren noodig, niet die in vijf afdeelingen, met 1500 vragen, maar een in twee deelen, een voor beginners en een voor verdergevorderden. Daarnaast waren Predikanten noodig, die Portugeesch, Singaleesch en Tamil vlot spraken. En zulke mannen waren héél zeldzaam.

Het groot aantal ambtenaren beschouwde hij als nadeelig voor de Compagnie. Zelf, hij geeft het toe, had hij niet een teleurstellend antwoord kunnen geven aan Nederlanders en Indo's, die om een baantje verzochten, overtuigd dat de Compagnie verplicht was (en hadden ze ongelijk?) om hun een bestaan te verschaffen. Zoo kwamen velen, die niet de beste krachten waren, in dienst. Alleen energieken brachten het ver. Petrus Albertus van der Parra, een Ceylonees van geboorte, bracht het tot Gouverneur-Generaal, na op veertienjarigen leeftijd begonnen te zijn als „soldaat van de penne."

Op Ceylon komt onder Indo's nog de naam voor van den Franschen Protestantschen edelman Laisne de Nanclars de Lanerolle. In 1672 zond De la Haye drie gezanten met groote geschenken naar Kandi. Ze werden met alle eer ontvangen. Een hunner ging naar Trincomale terug, waarop de Admiraal bovengenoemden edelman, met een gevolg van zes Franschen naar Radja Singa zond. De Lanerolle, gedachtig aan de pracht en praal, die de Zonnekoning te Versailles den volke vertoonde, deed zijn intrede aan het hof te paard, hoewel hem dit door de hovelingen sterk was afgeraden, daar het streed tegen de hofetiquette.

De Vorst hield zich alsof hij het gebeurde niet opmerkte, en liet den gezant overeenkomstig zijn rang behandelen. Toen hem op een avond wederom plechtig gehoor verleend zou worden, liet Radja Singa hem twee uren wachten. Dit ergerde den gezant zóó, dat hij het hof verliet, na zich met getrokken degen een doorgang gebaand te hebben, toen edelen door olifanten voor de hofpoort te plaatsen zijn vertrek trachtten te belemmeren.

Toen kwam het koninklijk bevel om het geheele gezantschap af te ranselen en in ketenen te slaan, met uitzondering van de twee eerst gezondenen. Wel kwamen kort daarna de gevangenen vrij behalve De Lanerolle, die een half jaar geketend bleef. Toen hij vrij in Kandi mocht rondloopen bleef hij tot zijn dood een gevangene, waar hij een Singaleesche vrouw had, hem door den Vorst gegeven.

Een Hollandsch gezant, Majoor Willem Hendrick de Bevere bracht het in 1714 er nog slechter af. Toen hij de tegengeschenken van den Vorst te onaanzienlijk vond ten opzichte van zijn positie en van de Compagnie, gebruikte hij niets van het

gewone koninklijke afscheidsmaal en beval de hem aangeboden schotels met gerechten aan zijn slaven te brengen. En in plaats van de koninklijke geschenken onder een witten doek plechtig te vervoeren, liet hij die als rommel bijeenpakken en meenemen. Ook beleedigde hij de uitgeleide doende hovelingen en priesters. Gouverneur en Raad te Colombo vernamen het krankzinnig gedrag van hun gezant door een „ola", een op een palmblad gegriften brief, van den Singaleeschen tolk bij het gezantschap, en besloten den Majoor gevangen te nemen, te ontzetten uit zijn ambten en buiten kwaliteit en gage naar Holland te zenden. Een brief met verontschuldigingen ging naar Kandi.

Van Imhoff's voorschrift tot vrede houden bleek onmogelijk. Koortsen hadden duizenden Singaleezen doen sterven, er kwam gebrek, Radja Singa belemmerde het kaneelschillen en verbood het vervoeren van kaneel. Toen Van Imhoff te Batavia was, stelde hij voor, Chineezen naar Ceylon te zenden om ze als kaneelschillers te gebruiken. De kaneelveilingen in Holland bedroegen 3 à 500.000 ponden. De winst bedroeg schatten. De kostprijs op Ceylon was 6 à 7 stuivers het pond, de verkoopsprijs zeven à vijftien maal dat bedrag. Belemmering van den kaneelhandel werkte begrijpelijkerwijze prikkelend op de Compagnie.

De Kandische Koning wilde nog meer vrijheid van beweging naar de buitenwereld dan het haventje Putilam, waardeloos door het ervoor liggende eiland Calpentyn, hem bood; bovendien wenschte hij aandeel in den olifantenhandel.

Gouverneur Schreuder paaide den Vorst met de verzekering, dat hij opdracht uit Batavia moest hebben om een en ander in te willigen. In 1760 kwam de uitbarsting, beginnend te Matara, zich uitbreidend tot bij Negombo. Luitenant Fedder deed met een honderdtal Javanen wonderen van dapperheid tegenover een menigte van duizenden en trok op Matara terug.

Bijna alle steden en forten belegerden de Singaleezen. Het Fort Hangwelle, ongeveer 20 K.M. ten Oosten van Colombo, werd overgegeven op voorwaarde van vrijen aftocht voor de bezetting. De inboorlingen doodden toch de soldaten.

Batticaloa moest ontruimd, ook Matara, waar Fedder sneuvelde.

De Gouverneur hield zich alsof hij niet wist dat Radja Singa de opstandelingen steunde en uit Batavia gezonden geschenken werden hem met overdreven hoffelijkheid aangeboden.

Deze slappe politiek, verliet de Compagnie toen ze Lubbert Jan Baron van Eck, wiens naam verbonden blijft aan het mooie Sterrefort te Matara, op zijn last gebouwd, tot Gouverneur benoemde.

XLVI.

De verovering van Kandi. Gouverneur Falck. Het einde.

Engeland stookte op Ceylon en stond in geheime verbinding met het Hof te Kandi, niettegenstaande onze Republiek niet in oorlog was. De Compagnie moest tegelijk op haar hoede zijn dat „onze geveinsde vrienden" niet op een kwaden dag een der havens op de Oostkust zouden bezetten en gemeene zaak maken met Radja Singa, wien ze aan het verstand brachten dat hij als onafhankelijk vorst vrij was om verdragen met nog anderen dan de Nederlandsche Compagnie te sluiten.

Toen Gouverneur Van Eck's militaire maatregelen indruk maakten te Kandi, vroeg de Vorst een wapenstilstand aan en hij zond de Nederlandsche gevangenen terug, die allen een geschenk als smartegeld ontvangen hadden. Van Eck ging er niet op in, daar hij er een krijgslist in zag, met hoop op Engelsche hulp.

In 1764 begon Van Eck den grooten opmarsch tegen Kandi, als centrum gedacht van vijf stralen. Er was niet gerekend op de bergen, ravijnen, rivieren en het jaargetijde. De tropische regens maakten het platte land tot een ondoordringbaar moeras en het krijgsplan werd een volslagen mislukking. Welk een individueel lijden sloot dit in voor de arme drommels, die als soldaten à negen gulden per maand gezondheid en leven waagden! En zij die als gevangenen in Kandi belandden, troffen het nog dat ze niet mishandeld werden.

Het krijgsplan voor 1765 was goed in elkaar gezet; Chineezen uit Batavia en Malabaren van het vasteland dienden als koelies. De eindstrijd begon met verbittering, nadat diplomatieke onderhandelingen waren afgewezen. Kandi werd genomen en, tegen het streng verbod van den Gouverneur, geplunderd. Zoo werden veel kunstwerken vernield, de gewone treurige nasleep van een oorlog.

Van Eck keerde naar Colombo terug, doodziek door malaria, waar hij enkele dagen na aankomst overleed.

De troepen die Kandi bezet hielden, werden door den regentijd overvallen, die allen toevoer van levensmiddelen zóó bezwaarlijk maakte, dat de 1800 man en 900 koelies door hongersnood gedwongen waren, niettegenstaande de wegen vol valkuilen waren en bezet door den vijand, met medeneming van de vele zieken en achterlating van den buit, naar Colombo weg te trekken. Honderdvijftig dooden waren de prijs van dit wapenfeit.

Toen begon de blokkade van het binnenland, waardoor Radja Singa tot vrede gedwongen werd, gesloten door Mr. Iman Willem Falck, den nieuwen Gouverneur, een der allervoortreffelijkste ambtenaren van de Compagnie. Het origineele verdrag op perkament met goudversiering in het Singaleesch en Hollandsch is een der vele schatten van het Landsarchief te Batavia.

De kusten zouden voortaan Nederlandsch zijn, de oorlogskosten moesten worden vergoed, de gezanten aan den Vorst zouden niet meer knielen bij de audiëntie en alle kaneellanden waren Nederlandsch. Het recht van den sterkste, of zooals de Romeinsche dichter het uitdrukte: „Voor overwonnenen is nog maar één goed ding over, namelijk verder niets goeds te verwachten" ondervond Radja Singa.

Toch beproefde hij nog een herziening van het verdrag te verkrijgen door een gezantschap naar Batavia, welks volmacht meegebracht werd als een kunstwerk van groote waarde. De brief was gegrift op een dun blad van massief goud in den vorm van een palmblad, opgerold in een gouden koker, versierd met een aan gouddraad geregen snoer paarlen. De koker lag in een gouden doos, die door een zilveren omgeven was. Om dit alles was een ivoren omhulsel en het geheele pak lag in een zak met stofgoud, terwijl de linnen enveloppe met 's Konings zegel gesloten was.

In Juli 1767 verklaarden Gouverneur-Generaal en Raden niet bij machte te zijn „om te kunnen afwijken" van een tractaat van vriendschap, dat na rijp beraad van beide partijen gesloten was. Om te toonen dat zij hun antwoord een kostelijk omhulsel waard vonden, sloten ze den door hen onderteekenden brief, die geschreven was op geel Soeratsch papier met gouden bloemen in een enveloppe van dergelijk papier, na verzegeling in een zakje van goudlaken. Dit was toegestikt met een gouden koord, aan beide einden met kwasten.

De Koning van Kandi had in harde voorwaarden te berusten en een troonpretendent die tijdens den oorlog door de Hollanders

gesteund was, werd naar Batavia overgebracht, vanwaar uit hij, teleurgesteld in zijn verwachtingen, verbinding zocht met de Engelschen op de kust van Coromandel. Toen dit uitlekte, werd Ambon zijn ballingsoord tot zijn dood.

Gouverneur Mr. Iman Willem Falck was de man die zijn handteekening onder het tractaat van 1766 had gezet. Hem wachtten moeilijke jaren op Ceylon, door de internationale verwikkelingen, vooral door den laatsten oorlog met Engeland. Zestien jaren diende hij de Compagnie op het eiland op uitmuntende wijze. Het Directeur-Generaalschap, hem door Bewindhebbers opgedragen, had, zóó laat hem aangeboden, niets aantrekkelijks meer voor hem. In 1783 trok hij zich uit de ambten terug en overleed twee jaren later te Colombo, de hoofdplaats van zijn geboorteland. Falck 's wapenbord en tombe in de Wolvendaalkerk zijn welbekend. De Advokaat der Compagnie in Holland, Boers, herdacht den energieken en strikt-eerlijken dienaar in een rede, gehouden in de Staten-Generaal.

Falck is tweemaal begraven, eerst in het Kasteel te Colombo en in 1813 door de Engelsche Regeering, toen de resten van Hollandsche Gouverneurs en andere hooge ambtenaren werden overgebracht uit de Kasteelskerk naar de Wolvendaalkerk. In de „Ceylon Gouvernement Gazette" van 2 September 1813, de plechtigheid van de overbrenging vermeldend, staat over Falck: „Hij was algemeen geëerd en bij zijn dood in 1785 betreurd; hij liet minder vermogen na dan hij geërfd had van zijn vader die Dessave te Matara was, Falck's geboorteplaats."

Een grappig verhaal gaat er over Falck's begroeting bij zijn komst als Gouverneur. Den zesden Augustus 1765 waren de leden van den Politieken Raad, de Kerkeraad en andere hooge ambtenaren hem tegemoet gegaan op den „landweg" naar Galle. Toen de Gouverneur uit zijn koets stapte, zei de Hoofdadministrateur Burnat: „Wij hebben werkelijk een kraai gevangen," een schimpscheut op diens donkere gelaatskleur. Falck deed of hij niets gehoord had, maar telkens als hij later nog al wat fouten vond in de boeken van Burnat's ondergeschikten placht hij te zeggen, wijzend op het verkeerde: „Daar is een kraai." Hij stond te hoog om geniepig wraak te nemen en bevorderde Burnat zelfs tot Dessave van Matara.

De laatste Gouverneur Johan Gerard van Angelbeek was een bejaard man en had, toen hij op Ceylon kwam, reeds heel veel dienstjaren. Het was zijn lot om Willem V's opdracht uit Kew, om de Engelschen toe te laten, te ontvangen. De Engelschen verklaarden, dat als toelating geweigerd werd, geweld zou worden gebruikt. Inderdaad landden ze 3 Augustus 1795 te Trincomale. Een halve maand later raakten 200 van de 800 man bezetting buiten gevecht. In het Wurtembergsche regiment brak een oproer uit en de huurtroepen van Graaf de Meuron waren niet meer te vertrouwen, doordat hun eigenaar zich had laten omkoopen. De muiterij sloeg op alle manschappen over en 26 Augustus 1795 moest Trincomale capituleeren.

Kommandeur Raket teekende 8 September de capitulatie van Jaffanapatnam. De troepen van De Meuron te Colombo traden uit Compagniesdienst en vertrokken. Intusschen sloot de Vorst te Kandi een verbond met de Engelschen. Tegen overmacht kon men niet op en 15 Februari 1796 capituleerde Colombo. Men rekende er op dat bij den eerstvolgenden vrede Ceylon wel door Engeland zou worden teruggegeven. Dit is niet gebeurd. Bij den vrede van Amiens bleef Ceylon Britsch.

Zoo was Colombo voor de Compagnie, voor Nederland, voor altijd verloren.

Een episode uit Ceylon's geschiedenis dient nog vermeld: het gruwelijk bestuur van den krankzinnigen Gouverneur Petrus Vuyst, in de eerste helft van de achttiende eeuw.

XLVII.

De krankzinnige Gouverneur.

In 1701 kreeg Hendrick Vuyst, Sabandaar of Havenmeester, tevens wat men nu hoofd van in- en uitvoerrechten zou noemen, bevordering tot Opperkoopman te Batavia. Hij was een zeer welgesteld man, die zijn zoon Petrus naar Holland kon zenden om er te studeeren. Deze behaalde den graad van Meester in de Rechten en trouwde met een meisje van aanzienlijken huize, Barbara Wilhelmina Gerlings. Tot den bruidsschat behoorde invloed bij Heeren Bewindhebbers, wat bleek uit de benoeming in Holland in 1716 van den jongen jurist tot Advokaat-Fiskaal van Indië.

In 1717 kwam hij te Batavia aan en bracht het reeds na vier jaren tot Raad Extraordinaris van Indië. In 1722 ging hij als Directeur naar Bengalen, en na twee jaren was hij te Batavia terug, waar hij aan de Hooge Tafel van de Regeering ter assistentie geroepen werd. In 1725 vinden we Mr. Petrus Vuyst als President van het College van Schepenen en in 1726 werd hij Gouverneur van Ceylon, een ambt waarboven in rang slechts twee personen stonden in het Compagniesmechanisme in Indië: de Directeur-Generaal en de Gouverneur-Generaal.

Deze vuurpijl-loopbaan dankte hij aan zijn fortuin en de relaties van zijn vrouw.

Bij den jongen Gouverneur, hij was even dertig, waren reeds teekenen, dat er iets met zijn hersens niet in orde was. Hij vertoonde de verschijnselen van hen, die meenen dat zij alleen de wijsheid in pacht hebben en dat er niets goed kan gebeuren, als ze er geen leiding aan gegeven hebben. Zijn zelfoverschatting was verbazingwekkend en men verhaalt, dat hij bij zijn landing te Galle een pleister over een zijner oogen plakte. Een der hem verwelkomende hooge Compagniesdienaren informeerde belangstellend naar wat hem scheelde, waarop hij ten antwoord kreeg, dat hij het volk van Ceylon wilde toonen, dat hij geen twee oogen noodig had om in zoo'n klein eiland het bestuur te voeren. Herhaaldelijk kon men hem hooren pochen, dat hij beter en flinker dan zijn voorgangers Ceylon zou besturen „met Salomo's wijsheid en Vuyst's dapperheid" (=flinkheid).

Nog rees zijn zon. Het hooge ambt van Ordinaris Raad van Indië viel hem ten deel.

„Quem Jupiter perdere vult prius dementat" (=wien Jupiter tot verderf wil brengen berooft hij eerst van zijn zinnen) lag al bij de Romeinen vast als axioma. Bij Vuyst wordt het bewaarheid. Zijn hebzucht en heerschzucht vertoonden zich in schrikwekkende vormen, terwijl hij zich op vorstelijke wijze inrichtte ten koste van de Compagnie.

In de oogen van de Hooge Regeering en vooral in die van Heeren Bewindhebbers moest hij een groot man zijn. Hij ontwierp grootsche, maar onzinnige plannen, om Ceylon tot een peperland bij uitstek te maken en spiegelde reusachtige inkomsten voor. Zóó dwaas was het, dat men in Holland begon te twijfelen of men Vuyst nog in ernst moest nemen.

Toen begon het drama, in gruwelijkheid te vergelijken met de somberste tijden onder Romeinsche keizers met zieke hersens, toen niemand veilig was voor de grillen der krankzinnige heerschers. Zulk een tijd begon voor de blanke bevolking van Ceylon, in het bijzonder voor die van Colombo.

Vuyst meende, dat, wanneer hij Ceylon, als het op het punt stond aan de Compagnie te ontvallen, wist te behouden, hij als redder onvergankelijke eer en roem zou verwerven.

Hierop stuurde hij aan, tot verderf van vele volstrekt onschuldigen en van hemzelf.

De militie te Colombo was wel in 1726 ontevreden over een nieuwe regeling, ingevoerd door Joan Paul Schagen in zijn ambt van Commandeur van Galle en President van den Colomboschen Politieken Raad, om, laten we zeggen, restaurants met damesbediening af te schaffen en het garnizoen te dwingen bij vaste schaftbazen te eten. Maar geen vol jaar bleef deze regeling van kracht en rust en tevredenheid keerden weer bij de militairen, toen „de zoogenaamde kokkins" als tevoren de klandizie kregen. Ook had een dronken soldaat een slager met een rijststamper bij een twist doodgeslagen, maar dit waren de eenige incidenten bij de militie, voordat Vuyst hen opzettelijk tot verzet uitlokte.

Hij stelde het „rol lezen" in, zoodat de soldaten nimmer rust hadden, noch 's nachts, noch op vrije dagen, daar ze zich present moesten melden als het signaal „rol lezen" gegeven werd. Onder de militairen waren er velen die „verscheiden potentaten in Europa gediend hadden", en ze wisten dat dit oproepen op willekeurige uren en bij nacht nooit, zelfs niet in oorlogstijd, gedaan werd. De soldaten verzochten hun officieren te bewerken, dat deze regeling werd afgeschaft. Een soldaat, Albert de Vries, vroeg namens zijn makkers of er al antwoord gekomen was op het gedaan verzoek. Toen ze vernamen, dat dit niet het geval was, begonnen ze te morren, maar werden met rotting- en piekslagen „als lammeren" bijeengedreven om hun namen op te geven. Dit geschiedde bij de Delftsche Poort van het Kasteel.

Vuyst belegde een vergadering van den Raad van Politie en liet besluiten van de soldaten van die Poort elken tienden man gevangen te nemen, te doen laarzen en als matroos naar boord te zenden. Zoo boetten onschuldigen voor een billijk en behoorlijk gedaan verzoek. En nog kwamen de getergden niet tot oproer.

Toen betrok Vuyst de officieren in de zaak.

Luitenant Zwarts beschuldigde men van nalatigheid, omdat hij op een strafbare manier het „insolent en tumultueus gedoente" der soldaten verzwegen had, voorts van „baatzugt", omdat hij een zijner huizen aan twee soldaten verhuurd had, die als „kroegisten of .. schaghers ageerden". Vuyst verdacht hem in verbinding met de malcontenten te staan.

Een toevallige gebeurtenis hielp Vuyst aan materiaal. Een soldaat, die uit Kalutara vaten olie aanbracht, uitte in 's Compagnies stal zijn haat jegens den Gouverneur, dien hij wel zou willen doodschieten en helpen radbraken. Gevangen genomen zeide hij zich de woorden niet te herinneren, maar nogmaals gevraagd, of hij niets wist, waren zijn woorden: „Ik weet zoo veel." Dit liet Vuyst slaan op een plan tot algemeen oproer, niettegenstaande die soldaat, Dirk Jillissen, niet in Colombo was, toen de deining over het rol-lezen begon. Jillissen was fel op Vuyst gebeten, omdat op zijn bevel zijn vriend, die in een duel met een anderen soldaat bij de Kaaimanspoort overhoop was gestoken, geen eerlijke begrafenis had gehad op het gewone kerkhof, maar door de „kaffers" der Justitie aan het strand was begraven. Maar hoe schuldig Jillissen door zijn driftige woorden ook mocht zijn, het ging niet aan de geheele militie in deze zaak te betrekken, en Vuyst verklaarde over de onrust „dat het meer dan tijd geworden was om daar tegen gestrenge proceduren te houden." Hij ging dus een misdaad vervolgen, die nog niet ontdekt was.

Een soldaat van de hoofdwacht, de Delftsche Poort, van misdrijf beschuldigd, Jenssen geheeten, zei in de sloep, die hem als gevangene naar een der vaartuigen bracht over een medesoldaat Albert de Vries, tegen wien hij blijkbaar iets had, dat hij wel wenschte dat deze aan de hoogste galg mocht worden opgehangen. Toen Vuyst dit vernam, liet hij Jenssen in den laten avond van boord halen en nam hem in het kantoor van de Gouverneurswoning een verhoor af, waarbij Secretaris Termathe en Vaandrig Marwits tegenwoordig waren. Onder voorspiegeling van pardon verklaarde Jenssen, dat de soldaten een rekest tot het doen afschaffen van het rol-lezen wilden indienen, en bij weigering den Gouverneur van kant zouden helpen. Dit herhaalde Jenssen den volgenden morgen vroeg in vollen Rade, en zijn „attestatie" maakte deel uit van het dossier. Buiten Vuyst's tegenwoordigheid vervaagde Jenssen reeds zijn bekentenis, wat hij in een suppletoire attestatie nader toelichtte.

Vuyst was, door het verhoor in zijn kantoor met voorbijgang van rechters of commissarissen bevoegd tot onderzoek, zijn boekje te buiten gegaan. Minstens waren twee leden uit den Raad van Justitie met den Secretaris noodig geweest. Al kon men nauwelijks het plan tot moord in de attestatie lezen, van landverraad, waar Vuyst op aanstuurde, was zeker geen sprake.

XLVIII.

„Seditie en verraad".

De Gouverneur zocht materiaal in die richting.

De soldaat-schrijver Jan Duyker, die verzoekschriften namens zijn makkers had opgesteld, zou er nog wel meer van weten. Vuyst, Termathe en Marwits ondervroegen hem, evenals ze Jenssen gedaan hadden, behalve dat hij „met veel moeite en rottingslagen aan 't klappen" gebracht werd. Wat zijn getuigenis waard is, ziet ieder.

Een onderteekenaar van een verzoekschrift Arnoldus Caufman verklaarde, dat hem eens „buyten de Kaaymanspoort door een Moor of liever een roomse paap in moors gewaad" gevraagd was, of hij de Roomsche religie beleed; daarna was hij meegegaan naar een huis, waar een altaar stond en des avonds een geestelijke dienst deed.

Dit verhaal zou ten deele waar kunnen zijn, want veel geestelijken hielden in vermomming de vele Roomsch-Katholieke families, die er nog uit den Portugeeschen tijd waren, in het geheim bijeen. Ze kwamen uit het Kandisch gebied, of van den vasten overwal, om, „incognito" hun geloofsgenooten met de Heilige Sacramenten bij te staan, allen scherpen plakkaten ten spijt. Maar hoogst onwaarschijnlijk is het, dat een Priester een vreemden soldaat, die wel Gereformeerd of Luthersch kon zijn, alleen op zijn woord bij een geheim altaar zou brengen.

Caufman's relaas was Vuyst zéér welkom. Hij zag Portugal achter het voorgenomen verraad, wat volgens hem klopte met het feit, dat de meeste reeds gevangen belhamels „de paapse religie omhelsden". (Inderdaad waren de meesten Luthersch).

Den zeventigjarigen Burger-luitenant Benjamin Pegolotty betrok Vuyst ook in de zaak. Deze stamde uit een oude familie uit den Portugeeschen tijd en was de aanzienlijkste Roomsch-

gezinde ter plaatse. Hij zou wel meer kunnen vertellen. Caufman noemde Pegolotty als medeverrader, na twee particuliere verhooren door den Gouverneur. Zoo was de oude man erbij.

Ten huize van Pegolotty zou, in tegenwoordigheid van twee Priesters, het complot gesmeed zijn om den Gouverneur en de Raadsleden te vermoorden. De bepaalde datum was 23 Januari geweest, maar daar door het uitpikken van den tienden man drie aanleggers waren afgevallen, zou het plan niet tot uitvoering gekomen zijn. Later noemden andere ondervraagden heel andere data.

Vuyst kon als Gouverneur den gewonen Raad van Justitie niet voorzitten en dus geen invloed oefenen op de rechters en de beschuldigden. Hij stelde den Raad voor om, wegens de gevaarlijke omstandigheden, „een gecombineerden krijgsraad te formeeren uit officieren van de pennisten, militairen en zeevarenden" en hij dreef zijn voorstel door. Zoo ontstond de beruchte „Colombosche bloedraad", een herinnering aan het bewind van den Hertog van Alva, en, evenals deze een inbreuk was op de Nederlandsche privileges, was Vuyst's schepping een inbreuk op de hooge rechten van de Compagnie, dus van den Souverein, de Staten-Generaal, van wie de Compagnie door de octrooien de rechtspraak in haar gebied bezat.

De „bank van judicature", reeds dertien leden tellende, vulde Vuyst aan met enkele ambachtslieden. De bazen der scheepstimmerlieden en der smeden, Jan Snoek en Theunis Holst, kregen ook zitting als rechters, evenals nog twee pas te Colombo gekomen rechtsonkundigen, terwijl in de Republiek de rechtsregel gold, dat ambachtslieden geen rechtersambten konden waarnemen, evenmin als op Banda perkeniers zitting konden hebben in den Raad van Justitie. Vuyst, die Advokaat-Fiskaal geweest was, was dit alles overbekend. Bovendien mocht een krijgsraad alleen over militaire misdrijven oordeelen.

De rechtbank was onwettig en incompetent.

De eer, de bezittingen, het leven van Compagniesdienaren en vrijburgers waren in handen van dat samengeraapt stel „rechters". De leden van den Politieken Raad waren blijkbaar zóó bang voor den Gouverneur, dat ze geen protest durfden te laten hooren en maar vóórstemden als Vuyst het wilde.

Dit is het voorspel van de tragedie.

Seditie en verraad. Dat moest blijken voor Vuyst en zijn krijgsraad. Volgens den Gouverneur zou het proces voor den Raad van Justitie te veel tijd vergen. Spoed moest er achter gezet worden.

Het paradepaard voor den krijgsraad was Jenssen, die er opnieuw zijn verhaal deed, met bijvoeging, dat Jan de Cauw, een vrijburger, met Roomsche zwarten het Kasteel zou binnendringen om den Gouverneur, de Raadsleden, de officieren en alle Lutherschen en Gereformeerden om hals te brengen, en dat het Kasteel zou worden overgegeven aan de Portugeezen. Behalve Luitenant Andries Zwarts, noemde hij nog vele anderen als samenzweerders. Tevoren had Vuyst den aanklager weer hardhandig apart genomen. Zoo was de aanklacht véél uitvoeriger dan Jenssen's eerste verklaring.

Op Vuyst's voorstel zag men er van af, om door den Fiskaal de „examinatie" te laten doen. Men zou de „verraders" den een na den ander verhooren. De toenmalige Fiskaal Jan Bernard Weitnauw was een buitengewoon zwak jurist, die nota bene maar ineens bij den eersten soldaat, die vóór kwam en zijn onschuld volhield, tot de tortuur concludeerde, om den man tot bekentenis te brengen. De Raad stemde hiermee in, sterk onder den indruk van het feit, dat de Voorzitter en Gouverneur Meester in de Rechten was, als onkundigen overtuigd, dat deze wel zou weten, wat de Wet voorschreef.

Het beulswerk begon. 16 Februari 1729, toen de Fiskaal den eisch tot tortuur deed, verzocht Luitenant Zwarts een verdediger, daar hij „niet wel ter tale was", een verzoek, na enkele pijnigingen nogmaals herhaald op 28 Februari. Tevergeefs natuurlijk. Onder dwang en suggestie noemde hij o.a. ook Pegolotty.

Negen en twintig menschen zijn herhaaldelijk en gruwelijk lang achter elkaar gefolterd. Wat onder onlijdelijke pijnen verteld en toegegeven is, vormt een lange reeks van tegenspraken en het geheel is zóó vol tastbare onmogelijkheden, dat de rechters dit hebben moeten begrijpen, al waren ze nog zoo volstrekt ontbloot van juridisch inzicht. Opvallend is, hoe slaven martelingen doorstonden, zonder te willen toegeven, wat ten laste van hun meesters werd voorgebracht, niettegenstaande op niet-bevestiging van de vragen hernieuwd pijnigen stond. De Europeanen trokken na de pijniging de hun afgedwongen verklaringen in. Voor sommigen

geschiedde de foltering op de pijnbank zes malen. Er waren er, die maar alles bekenden, hopend op een spoedigen dood, die beter was dan de helsche martelingen. Men bedenke dat men in 1729 zich nog richtte naar de ordonnantie op den stijl van procedeeren in crimineele zaken van het jaar 1570, en dat nu anderhalve eeuw na de opstelling der wetstoepassing, niet ter zake doende gevallen toepasselijk werden geacht op de onschuldige stakkers in het fantastische verraad.

De verkrachting van het Recht was ten hemel schreiend. Want twee-, hoogstens driemaal mocht tot tortuur worden overgegaan. De leden van den krijgsraad, die een zeventigjarigen man, en vele anderen zoo pijnigden, hadden noch God, noch de wetten voor oogen. Men keerde den halfuurs-zandlooper nog eens om, òf omdat de beschuldigde zoo goed op gang van vertellen was, òf omdat hij niet wilde bekennen. De herhaalde tegenspraken trachtten de rechters weg te werken door met nieuwe folteringen gewenschte antwoorden te krijgen.

Dat de rechters goed bij zinnen waren, is niet aan te nemen, als men leest, dat de Fiskaal, Weitnauw, den vrijburger Anthony de Cauw van tooverij verdacht en hem daarom het haar liet scheren en het lichaam met arak reinigen.

Hand-, scheen-, duim-, en teenschroeven, geeseling, brandende lonten tusschen de vingers, bedruipen met brandend lak op den opengeranselden rug, ophalen en uitrekken met gewichten aan de voeten, waren schering en inslag.

Het was of de duivel in de rechters gevaren was.

IL.

De Gouverneur als beul.

Een slachtoffer, de vrijburger Barend Schuurman, was door geen pijnigingen tot bekentenis te brengen. De rechters verzonnen toen een verfijnd foltermiddel door hem een etmaal eten zonder drinken, het volgend etmaal drinken zonder eten te geven, een helsche uitvinding, die ook bij andere gemartelden werd toegepast, honger en dorst lijden in een tropisch klimaat, terwijl het verstrekte voedsel bestond uit „karwaat" of zoutevisch. En dat gedurende zes etmalen.

Bij alle verhooren stond de pijnbank met vuurbak en verdere attributen in de Raadkamer den verhoorden voor oogen, daar in-

timideering een van Vuyst's middelen was. Wie met hem als soldaat of matroos in aanraking kwam, was zijn leven niet zeker. Zoo liet hij een vlaggeman in zijn huis komen, schold hem geweldig uit en ranselde hem door zijn achtertuin naar de Raadkamer. Mannen, die God tot getuige van hun onschuld aanriepen, kregen te hooren: „Daar lastert die vent weer God". Zoo nu en dan hoorde men Vuyst zeggen: „Sla hem voor de bek" of „Leg er de roeden op, dan wordt hem de memorie wakker". Beschuldigden werden vergeleken met den Amsterdamschen boosdoener Jaquo, om aan te duiden hoe verfoeilijk ze waren.

De beul Hendrik Barner en zijn twee Javaansche helpers liepen zelf gevaar om door de gemartelden als medeplichtigen genoemd te worden. De pijniging geschiedde met gesloten deuren en vensters en een lap op den mond gedrukt smoorde het geschreeuw en gekerm.

Vuyst bracht de krijgsraadsleden er toe zelf bij de martelingen de touwen op te trekken en de schroeven aan te zetten. Mannen, die onder de foltering flauw vielen, goot men een glas brandewijn in en het treurspel ging dan weer voort. Een der „rechters" als een tweede De Vargas zat, volgens zijn eigen bekentenis, meestal te dutten, maar stemde als het tijd was ten nadeele van de stakkers.

Bij de overlevenden vond men later verdraaide armen en schouders, gescheurde spieren, litteekens van het ranselen op het strak gespannen uitgerekte vel en van brandende lonten en kokendheete lak.

De beschuldigden bracht men naar op de reede liggende schepen, waar ze door de schepelingen, die alleen op verstrekte berichten afgingen, als vloekwaardige pestlijders beschouwd werden. Het gebeurde dat een troep gevangenen in een scheepje vier dagen zonder eten bleef, terwijl de gezagvoerder openlijk verklaarde: „Laat de honden maar crepeeren". Toen liet een der duizenden kraaien uit Colombo, over de boot vliegend, een stuk spek vallen, wat door de hongerigen als een directe gave Gods beschouwd werd.

Een der gemartelden stierf in het hospitaal. De dood was hem liever geworden dan het leven. „Ik ben toch een bedorven man" zei hij, wijzend op zijn verminkte armen en beenen. De slachtoffers hadden tot bed een matje op den grond, met een eind brandhout als hoofdkussen. Een hunner kleefden de bloote gekneusde bloederige beenen aan het tronkhout vast en Fiskaal Weitnauw verbood het losmaken van het blok.

Luitenant Zwarts was zóó gemarteld, dat hij door een ander gevoerd moest worden en voor de „noodzakelijkheden der natuur" zeulde men den ongelukkige even op. Verder lag hij ten prooi van mieren en ander ongedierte. Zoo was zelfs de gevangenis nog een plaats van pijniging.

Zulk een vrees boezemde Vuyst zelfs zijn medeleden in, dat de Dessave Pieter Cornelisz de Patot, die in gedachten een Portugeesch lakzegel verkruimelde en in den vuurbak wierp, toen Vuyst, dit ziende uitriep „Mijn God, wat komt ons over, op wien zal ik langer staat maken. Ik vind mij hier niet secuur en daarom zal ik met mijn vrouw en kind na boord vertrekken van 't schip „Anna Maria"," flauw viel, daar dit op zulk een sinisteren toon gezegd werd, dat de Dessave zich al op de pijnbank dacht. Hij viel op den vuurbak en kreeg drie gaten in het gelaat en een hevige neusbloeding.

Vuyst trad zelf als beul op. Hij beukte met zijn rotting en druppelde brandend lak op de gewonde ruggen. Zelfs dacht hij er over de Engelsche plank in te voeren, die de slachtoffers plat perste, en ook het uittrekken der nagels.

Tijdgenooten, die Vuyst's daden niet kunnen verklaren, wijten zijn gruwelijke wreedheid aan het drinken van melk met opium.

Welke vreemdelingen kwamen in aanmerking om Ceylon, na gelukten opstand, van de Compagnie over te nemen? De Portugeezen en de Oostendenaren, de Compagnie waarvan nooit een schip in onzen Archipel verscheen. Evenmin waren er Portugeesche vloten beschikbaar tot het nemen en houden van Ceylon.

Niet alleen de beschuldigden, ook hun vrouwen en kinderen hadden te lijden. Zoo werd Gabriel Schade gevangen genomen en zijn vrouw uit hun huis gejaagd; een wacht van inlandsche soldaten roofde en plunderde wat er in was. Schade mocht zich gelukkig prijzen er het leven af te brengen. Ook de Compagnie. Hij is de artist van de reeds genoemde Singaleesche letterstempels. Wat Schade overkwam, geschiedde aan velen.

Vuyst trad op als aanbrenger, rechter, fiskaal en beul. Fiskaal, daar Weitnauw te dom was om zelfs een goed Nederlandschen zin te zeggen, laat staan te schrijven. Daarom nam Vuyst het schrijfwerk over en dicteerde den Fiskaal wat gedaan, geschreven en voorgelezen moest worden.

De executies begonnen.

Den elfden Februari hing men vier soldaten aan een boom naast de Raadkamer op, zonder hun eenigen tijd van voorbereiding te geven. De terechtstelling was niet publiek, want de toegangen tot het Plein waren door wachten afgezet. Op 1 Maart vermoordde men er opnieuw aldus vier.

Den twaalfden was de dag van Zwart's en Pegolotty's vermoording. De reeds bijna doodgemartelde Zwarts werd van onderen op levend geradbraakt, het lichaam geopend, het hart uitgerukt en tegen het gelaat geslagen. Daarna werd de lijder onthoofd en zijn romp in vier kwartieren gesneden, welke stukken buiten het Kasteel op staken geplaatst werden. De zeventigjarige Pegolotty werd onthoofd en zijn romp gevierendeeld.

Beider woningen werden afgebroken en op de geraseerde erven plaatste men een schandpilaar.

De vrijburgers Jan de Cau, Barend Schuurman en een soldaat werden geradbraakt en onthoofd op 26 Maart en 30 April. De rest ging aan de galg.

Negentien dooden staan er ten laste van den zoogenaamden krijgsraad, ongerekend het leed aan nabestaanden aangedaan. We kunnen ons indenken hoe velen een knauw kregen in hun gezondheid, waardoor ze voor hun verdere leven geknakt waren, daarbij geschandaliseerd en arm.

De veroordeelden werden bijgestaan voor hun executie door de Predikanten Gerard Potken, Johannes Philippus Wetselius en Ds. Henricus Sakens. Ze hadden een moeilijke taak, want ze kwamen bij onschuldigen. Pegolotty, aangemaand om zijn schuld te bekennen, vroeg: „Moet ik hier nu ook nog, als daarboven (in Raadkamer), liegen?" Toen hij met Zwarts zou terechtgesteld worden, zei hij tot dezen: „Zwarts, Zwarts, jij zult mijn ziel moeten verantwoorden!" Waarop zijn medestakker niets anders wist te zeggen dan: „God zal onze zielen genadig wezen". Ze baden hardop het gebed mee, dat de Dominee bad, maar toen deze kwam aan hun schuld in het verraad, zwegen beiden verder en lieten den Predikant alleen aan het woord.

Van velen hoorde men de woorden, als konden ze den toestand maar niet begrijpen, in stomme verbazing en angst: „Nu moet ik onnoozel (= onschuldig) sterven".

Onderchirurgijn Pieter Raket kwam den avond vóór de executie bij Schuurman, om hem geneesmiddelen te brengen.

De veroordeelde zeide: „Ik ben al gezond, ik heb geen medicijnen meer van noode, ik moet toch morgen sterven". Maar zijn beroep was op God.

De acht soldaten, waarbij Jan Duyker en Arnoldus Caufman waren, werden opgehangen zonder geestelijken bijstand, onverwacht, op een ongewoon uur, in plaats van in den morgenstond.

Nog leefde een tiental beschuldigden, toen bericht kwam van Vuyst's oproeping naar Batavia.

L.

Terechtstelling.

Vuyst vond na de opknooping der eerste acht soldaten, dat de krijgsraad nu al wel volleerd was en op eigen beenen kon staan. Hij maakte Dirk Bierens voorzittend lid en wijdde zich, zooals hij zeide, „aan de nuttigheid van 't gemeen".

Wat op Ceylon gebeurde, bleef niet onbekend aan de Hooge Regeering te Batavia en men las ten Kasteele niet zonder wrevel de mooie brieven, die Vuyst over zijn handelingen zond. Men begreep, dat het hoog tijd werd om een vervanger naar Ceylon te zenden.

Op den elfden Juli kwam in den Ceylonschen Politieken Raad het nieuws van de resolutie der Hooge Regeering van 3 Mei, bevattend Vuyst's oproeping naar Batavia en dat Stephanus Versluys verkozen was als Vuyst's opvolger.

Van den trotschen krijgsraadvoorzitter, die met een stapel Latijnsche juridische werken als vertooning, zijn domme medeleden had laten goedkeuren, wat ze vermoedelijk inwendig afkeurden, van den geweldige, die vóór het vonnis over de eerste vier soldaten was uitgesproken, den beulshelpers een rol touw toewierp om er alvast stroppen van te maken, was niet veel over. Hij was er voor dat de schuld van hen die nog gevangen waren door de vingers gezien zou worden, hoewel verbanning, geeseling, met den strop om den hals aan den stijl van de galg staan, brandmerken en verbanning naar de Kaap voor twintig jaren e.d. nog op het programma stonden.

Toen de schepen uit Batavia in zicht waren, bracht men de beschuldigden uit het Kasteel naar verre posten, om hen uit de voeten te hebben en hun getuigenis te voorkomen. Den 28sten Juli was bij geheime resolutie de krijgsraad ontbonden.

Nadat Vuyst en zijn krijgsraadleden een tijdlang in het Colombosche Kasteel hadden gevangengezeten, was er reisgelegenheid naar Batavia.

Het bedrijf van het drama, voorzoover het op Ceylon speelde, was ten einde. Dat te Batavia begon.

In plaats van den Fiskaal Weitnauw kwam te Colombo als opvolger Joan de Mauregnault, een zeer bekwaam jurist, die terstond na aankomst zijn onderzoek begon. Al het mogelijke moest gedaan worden „tot afweer van Gods toorn over het plengen van onschuldig bloed."

Den nieuwen Fiskaal werd via Gouverneur Versluys een gezegelde missive overhandigd. Het adres was in het Duitsch en bij opening in tegenwoordigheid van gecommitteerden, bleek het stuk door Jenssen te zijn opgesteld, toen hij een halve maand zonder eten was opgesloten. Als deze getuige in gevangenschap overleed, was Vuyst van een ernstigen beschuldiger af. Daar de cipier zorgde dat Jenssen in het geheim voedsel kreeg, kon deze zijn relaas voltooien, waarvan de gegevens getoetst werden aan de aanteekeningen van den krijgsraad en aan de mededeelingen van overlevenden. De Fiskaal verbood vervoer uit Colombo van de uit den boedel van terechtgestelden gekochte slaven, daar ze ook konden getuigen. Bij het verhoor vernam de Fiskaal het aandoenlijk mondeling contract, gesloten tusschen Gabriel Schade en sergeant Joannes Roelsen, dat indien een hunner werd ter dood gebracht, de overlevende aan de weduwe zou zeggen dat de gestorvene waarlijk onschuldig was.

De Mauregnault's lijvig vertoog (het bestaat uit 414 bladzijden dicht op elkaar geschreven regels) ging behalve naar Batavia ook naar de Heeren Meesters in Holland.

Heeren Zeventien, die zelden uit de streng zakelijke plooi kwamen, verklaarden dat ze het vertoog „zonder de grootste ontroering niet (hadden) konnen leesen," dat het gebeurde „tot den Hemel schreeuwde" en dat ze wilden dat „het hoofd en den inventeur van deze gruweldaden aan de Justitie zouw worden overgegeven om na mérite behandeld te worden." Er moest echter onpartijdig geoordeeld worden en hun brief moest aan niemand „eenige prejuditie" geven, kortom, men moest de zaak behandelen „even als off onsentweegen over deze zaak niet geschreeven was geweest."

Te Batavia had Vuyst een strenge gevangenis, „zonder eenig acces." Hij sprak dus niemand. Zijn cel was volgens speciale resolutie van de Hooge Regeering „boven de stadswaterpoort."

Zijn vrouw wendde zich tot haar vrienden in Holland om hulp. Een uiteenzetting van zaken zonden de Bewindhebbers om advies aan een advokaat te Amsterdam en zijn opinie werd onderschreven door twee Professoren in de Rechten te Utrecht. De heeren vonden dat de behandeling van den derden persoon in rang in Indië was „vehement en ongehoord." Zoo kon men „geringe perzoonen" behandelen, maar niet „perzoonen van digniteit, sodanig als Edele Doctoren, geestelijke en andere in eenige digniteit zijnde geconstitueert." Die zette men (volgens plakkaat van Keizerin Margaretha van 1346) niet in onderaardsche gevangenissen, maar, „in een palys of in eenige kamer of in een ander verhevene plaats," zoodat zijn eigen huis aan Vuyst, onder militaire bewaking, als gevangenis moest worden aangewezen.

Dit stuk van October 1731 kwam in Indië, toen de Advokaat Fiskaal op den eersten April de doodstraf geëischt had, en het kon niet helpen om Vuyst van de executie te redden.

Zijn vrouw en dochter, rekenend op een bevel der Bewindhebbers, om haar echtgenoot, die zijn rechters incompetent verklaarde, naar Holland te laten komen, verzochten via een procureur opschorting van de executie tot de vaderlandsche schepen met bericht zouden zijn aangekomen.

In de vergadering excuseerde de Raad-extraordinaris Adriaan Valkenier zich, wegens familierelatie, evenals Schagen, die in Ceylon op Vuyst's last had gevangen gezeten, om de stemming bij te wonen.

De kelder, waar Vuyst zijn laatste dagen doorbracht, werd door twaalf soldaten scherp bewaakt, daar de Regeering een overval vreesde door omgekochte menschen.

De eisch van den Fiskaal was gegrond op „het begaane Crimen Laesae Majestatis (= Majesteitsschennis)" door het „pleegen van moord aan negenthien persoonen, onder scheyn van Justitie".

Op 3 Juni 1732 had de executie plaats. Het Dagregister des Casteels Batavia vermeldt op dien datum: (Hij is) „g'executeerd geworden op het zoogenaamde Groene Sootje alhier of de gewone gerigtsplaats van welgemelte haer agtbaarheedens. Hij quam dan onder geleyde der twee geweldigers van den heer „ratione officii"

eysscher (= Fiskaal) g'accompagneerd van hunne dienaren, gebonden aan de beyde arme met een koord op 't schavot; had zijn hoed onder den arm en was verselt van de twee Heeren Predikanten Adolph van der Win en Petrus Hoefnagel; syn sententie door den secretaris Fernandus Coop à Groen gepronuntieert weesende wierd hij door den scherpregter gantschelijk ontkleed en vervolgens op een stoel agter over gebonden zijnde met een kromagtig mes de keel afgesneeden sonder dat men aan den patient tot verwondering van de aanschouwers eenige de minste ontsteltenisse heeft konnen bemerken van zijn komst aff aan op de executie plaats tot synen dood toe; het lighaam wierd vervolgens op een tafel gesmeten, met een byl vierengedeelt en beneden het schavot in een groote steene tessche met den vieren tot assche toe verbrand, benevens voorm. zijn kleederen met de stoel en tafel, daer ook bij gegooyt wierd het (be)bloede mes ende byl; de assche wierd des avonds by malkanderen gesameld, in een zak gedaan en per roeyschuyt buyten dese steede gevoert zijnde aldaer in zee geworpen".

Zoo stierf een diep-ongelukkige na een treurig leven, die in zijn waanzin zich immer rechtvaardig en voortreffelijk achtte.

De „krijgsraadleden" zaten in duizend vreezen. Ze verdedigden zich in geschrifte, zich beroepend op hun onervarenheid in crimineele zaken. Hun onschuld staande houdend smeekten ze om gratie. Van de tien overgekomen leden waren er in 1736, na jaren gevangenschap nog maar zes in leven. Na machtiging van de Staten-Generaal en van Heeren Bewindhebbers besloot men tot „abolitie" van hun proces, nadat ze hun defensie hadden ingetrokken.

De lijken en restanten der op Ceylon geëxecuteerde zoogenaamde verraders hadden in 1730 een eerlijke begrafenis gekregen.

Zoo was volgens de wensch van Heeren Zeventien recht gedaan in Indië. Ze wenschten in Holland geen klachten.

„Habis perkara."

LI.

De Compagnie in Bantam.
Fransche Concurrentie.

Bantam dankte zijn opkomst aan de tolheffing door de Portugeezen in de Straat van Malakka, nadat de Onderkoning Affonso d'Albuquerque in 1511 Malakka voor de Lusitaansche kroon

veroverd had. De veel bevaren zeestraat meed men zooveel mogelijk, en voer langs Sumatra's Westkust door Straat Soenda naar het Oosten. Zoo had Bantam toen de Hollanders er kwamen, al bijna een eeuw van voorspoed meegemaakt.

Evenals elders dikwijls is voorgekomen, veroorzaakte de minderjarigheid van den Vorst, het in 1596 geboren Prinsje, partijtwisten en burgeroorlog, waarbij de voogd en Rijksbestierder Pangèran Aria Ranamanggala tegenover de vereenigde adelspartij stond. Portugeezen en Chineezen, Engelschen en Hollanders trachtten, de klippen omzeilend, zooveel mogelijk winst te maken uit dezen verwarden toestand.

Twee jaren zat in de in 1603 door Sybrand van Waerwyck gestichte steenen loge François Wittert, ook twee jaren Jan Willemsz Verschoor tot 1607. Dan is er vier jaren President Jacques l'Hermite de Jonge, terwijl zijn opvolger Mateo Coteels in 1613 overleed.

Het sterftecijfer te Bantam was heel hoog. Een ambtenaar die er twee jaren werkte en er overleed noemt het „wel de ongesontste ende moeilijckste plaets van geheel Indien". Bij velen werkte die groote sterftekans demoraliseerend en zoo lezen we allerlei klachten in rapporten over de Bantamsche Compagniesdienaren. Het laten versloffen van het werk, troost zoeken in drank en relaties met inlandsche vrouwen zijn schering en inslag. Hoe gehaat de Hollanders waren, blijkt wel hieruit, dat als de Hollandsche loge te Bantam verbrand is, en enkele Hollanders zijn vermoord, de bevolking Coteel's lijk opgraaft en schendt.

Werk was er genoeg. Te Bantam verzamelde men de ladingen voor de retourschepen, vandaar ging al het benoodigde naar de Molukken, te Bantam hield men de koopmansboeken. Indien ergens in Indië, dan was het zeker te Bantam, dat knappe heldere koppen noodig waren.

Daarom plaatste Gouverneur-Generaal Pieter Both er Jan Pieterszoon Coen als Boekhouder-generaal en Directeur van de kantoren Bantam en Jakatra, hem teekenend met deze woorden: „dat hij was een eerlijk en godvreezend jongman, zeer modest van leven, zedig en van goeder aert, geen dronckaert, niet hoovaerdig, zeer bekwaam in den Raad, in het stuk van de koopmanschap en het boekhouden zich wel verstaende".

Behalve Coen zijn er nog anderen, die gunstig afsteken bij de zorgeloos er op los levende bende. Een tijdgenoot is Cornelis

Buysero, die te Bantam gewetensvol hard werkte, en stierf, getrouw aan zijn belofte aan Heeren Bewindhebbers: „Soo lange mij Godt gesontheyt geeft (ik) in alles sal sorge dragen nae vermogen, als eygen", d. i. alsof hij zijn eigen bezittingen beheerde.

Buysero, Zeeuw van geboorte, ging als jongeling op het kantoor van de Compagnie te Middelburg. Na dezen kantoortijd volgde een periode van practischen handel in Spanje, Portugal en Frankrijk. In 1615 vertrekt hij in Compagniesdienst naar Indië als Opperkoopman, voor den tijd van vijf jaren zich verbindend op een tractement van honderd gulden per maand en een borgstelling van drieduizend gulden. Bij aankomst, in 1616, in Indië wordt Bantam zijn standplaats, waar Coen zijn chef werd.

Hij deed handelszaken af, vooral peperhandel, regelde de bewaring der goederen in de goedangs, en de verzending ervan naar Europa en naar de Groote Oost, de betaling der tolgelden en had de verantwoordelijkheid voor de menigte paperassen, die als brieven, facturen, attestatiën, sententiën, resolutiën, rekeningen, testamenten enz. naar Europa ging.

Daarbij: de voordurende haat en naijver der Engelschen, de vijandschap van Pangèran Ranamanggala, en nieuwe concurrentie van de Franschen.

In den internationalen strijd dier dagen zien we Coen als Nederlandsch kampioen in volle kracht.

Incidenteel tegen de Franschen.

Fransche zeelieden hebben meegedaan in den wedloop om steeds zuidelijker plaatsen aan te doen op Afrika's Westkust en reeds in 1503, dus heel kort na Bartolomeo Diaz. die het in 1486 of 1487 deed, zien we een Franschman, Binot Paulmier de Gonneville voorbij Kaap de Goede Hoop varen.

Een kwart eeuw later keeren schepen van de gebroeders Parmentier te Dieppe terug, na een reis naar Sumatra, de Molukken en Madagascar.

Koning Frans I had zich niet gestoord aan de Pauselijke bul, die voor Portugal en Spanje een demarcatielijn trok, en allen die inbreuk maakten op de Spaansche en Portugeesche rechten met excommunicatie strafte.

De wedstrijd der reeders en de vorming van vele compagnieën als in Holland en Zeeland kende Frankrijk niet. Fransche reeders uit St. Malo zonden vloten uit in 1601, maar het succes was uiterst gering.

Toch ging men er, naar voorbeeld van de in 1600 gestichte East India Company en van de Vereenigde Nederlandsche Oost-Indische van 1602, in 1604 over tot de vorming van een Fransche Compagnie, met een privelegie voor vijftien jaren.

Deze Compagnie was een doodgeboren kindje.

De wegens schuld uit Zeeland gebannen Balthasar de Moucheron werkte, hoewel zonder gevolg, in Frankrijk tegen de Nederlandsche O. I. C. Bij resolutie van 13 October 1603 beletten oorlogsschepen, dat Joris Spilbergh's vloot van drie schepen in Calais in plaats van in Zeeland binnen liep.

Zoo zochten, zooals we reeds zagen, de Doopsgezinde Pieter Lyntgens en de man van groote plannen, Isaak Lemaire, hoewel tevergeefs, Franschen steun.

Een reorganisatie van de Fransche Oost-Indische Compagnie tot „Compagnie des Moluques" had plaats in 1615. Deze maatschappij was het, waarvan in het begin van 1617 twee schepen op de reede van Bantam kwamen.

Coen kreeg per prauw uit Bantam te Jakatra bericht van Buysero, dat de uit Dieppe uitgevaren schepen waren aangekomen en dat veel Nederlanders op die bodems in dienst waren. Heeren Zeventien, wien de uitrusting dezer schepen niet onbekend was, hadden herhaaldelijk streng optreden bevolen tegen Nederlanders in vreemden dienst, wat in overeenstemming was met de plakkaten der Hoogmogende Heeren Staten Generaal. Hetzij met een zoet lijntje, dan wel desnoods met geweld moest Buysero hen in zijn macht krijgen.

De schepen heetten „Montmorency", tevoren een Nederlandsch schip, „De Bonte Koe", gekocht te Enkhuizen, en de „Marguérite".

Charles de Nets was de „Generaal", Augustin de Beaulieu Kapitein, en chef over den handel Guillaume de Caen.

Zoodra de „Marguérite" geankerd was, kwam een boot met vijf Nederlanders naar de Hollandsche loge, waar Buysero de overloopers gevangen hield tot Coen's komst, den volgenden dag. De Caen en De Beaulieu kwamen hun volk terugeischen; veel werd er geredetwist, maar het slot was dat De Caen in de loge gevangen bleef tot alle twintig Nederlanders, waaronder een Opperkoopman en een Koopman, zouden zijn uitgeleverd.

De Nederlandsche gevangenen verschenen voor Coen en zijn Raad te Bantam. Ze verklaarden echter niet geweten te hebben

waarheen de reis was; nooit was hun een Artikelbrief voorgelezen of hadden ze dien beëedigd. Bij Kaap de Goede Hoop hadden ze pas begrepen, zeiden ze, waarheen de reis was. Ze verzochten hulp om aan hun maandgelden te geraken en verklaarden „liever de Compagnie als vrinden te willen dienen".

Bij resolutie stond men hun toe in Compagniesdienst over te gaan.

Coen was begonnen het spel te winnen.

LII.

Moeilijkheden met de Franschen.
Hans de Decker.

De Opperhoofden over de twee Fransche schepen voor Bantam beschikten niet over voldoende geld en provisiën. Zij zochten steun bij Coen en stelden voor dat Hollanders, Franschen en Engelschen zouden samengaan bij den inkoop van peper, „waerop gedaen sal worden 't geene den welstand der Generale Compagnie vereyscht." Nu, we weten hoe Coen over vreemde concurrenten in den Archipel dacht, en de maatschappij der drie internationale vennooten kwam dan ook niet tot stand.

De Bantamsche peperverkoopers werden erg wijs met hun prijzen, zoodat de handel geheel stilstond.

Om aan geld te komen verkochten de Franschen enkele van hun kanonnen, zoowel te Bantam als te Jakatra. Toen begon de onderlinge naijver der Opperhoofden naar buiten duidelijk te worden. De Nets liet zelfs De Caen in de boeien slaan en hij dwong zijn gevangene hem als „Generaal" te erkenen. De Caen had er genoeg van en verzocht Coen om op een Hollandsch schip naar Europa te mogen terugkeeren. Toen hij in de Hollandsche loge vluchtte, liet men hem toe er te blijven, waar hij zijn commissie van den Franschen Koning toonde, waaruit bleek dat hij denzelfden rang had als de Generaal. De Beaulieu kwam bij Coen den vluchteling opeischen, die antwoordde zich niet met de Fransche ruzies te willen bemoeien; men had al eigen zorgen volop, maar dat hij als Christen „om ongeluck te voorkomen" De Caen had opgenomen. Deze werd later door de Franschen achtergelaten, waarna hij met een Engelsch schip vertrok. De „Montmorency" voer weg met een dure en slechte peperlading. Het kwam in October 1618 te Dieppe terug. Het andere schip

hadden de Franschen verkocht aan Goezeratsche kooplieden, door gebrek aan volk. Velen waren gestorven en Coen had de Hollanders aangehouden.

Coen moest en zou baas blijven als peperopkooper. Uit de Chineesche jonken, die, via den Chineeschen groothandelaar en vertrouwde aan het Bantamsche hof, een lading van 8000 zakken hadden verkregen, liet hij op zee in de buurt van Palembang deze lichten en betalen met vier realen den zak, hoewel ze acht realen betaald hadden, daar vier realen al een mooie prijs was. Dit was de straf op het bederven van den open handel, en het zou den Chineezen den smaak voor den Bantamschen peperhandel doen vergaan.

De nieuwe Fransche expeditie uit Saint-Malo zou spoedig ondervinden dat het met Coen slecht kersen eten was. De twee schepen van Hollanders gekocht, uitgerust door renegaten als Lodewijk Heyns, Gerard Leroy, Jan Banninck Coeckebacker, Jan Jansz. Moll en vermoedelijk Lemaire, het stel samenzweerders tegen de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, heetten „St. Michel" en „St. Louis".

Ze waren al gesignaleerd, toen ze in Atjeh lagen. Daar hadden ze het Admiraalsschip al vol peper gekregen. Ze voeren door de Straat van Malakka, deden Malakka aan, en raakten door storm en stroom van elkaar. Gouverneur-Generaal Dr. Laurens Reaal, meer jurist dan krachtig bewindsman, trof bij de eilanden voor Jakatra het Vice-Admiraalsschip aan, waarvan hij met dreigementen (hij was met twee schepen) tien Nederlanders lichtte. Tot hetzelfde doel wachtten Hollandsche schepen het Admiraalsschip op.

Dit kwam vijf mijlen beneden Jakatra te vervallen. De „Generaal" Hans de Decker kwam in een sloep met den Schipper en twee Hollanders naar het schip „Bantam", om stuurlieden te verzoeken.

De Decker had De Houtman's tweede expeditie, in 1598, meegemaakt en was met Frederik de Houtman een gevangene in Atjeh geweest. In het vaderland teruggekeerd, nam hij dienst bij de Zeeuwsche Compagnie en voer als Opperkommies en Raad uit onder den Vice-Admiraal Sebalt de Weert, elf dagen na de stichting van de Oost-Indische Compagnie. Hij deed Ceylon aan en bleef in Atjeh tot den inkoop van peper. In 1606 was hij in Zeeland terug. Grieven en onaangenaamheden dreven

hem naar Frankrijk en daar kreeg hij een Generaalspost in de Saint-Malo-expeditie.

Nu, op zijn wel heel moeilijken weg naar het einde, werd hij met zijn sloepgenooten gevangen genomen. Het was een ongeluks-expeditie: Lodewijk Heyns's broeder (hijzelf was in Atjeh gebleven) stierf in de Straat van Malakka aan de roode loop, met vele anderen, wier namen er hier niet toe doen. Deze Michiel Heyns mag door de Franschen wel in herinnering gehouden worden, als wellicht de allereerste, die voor Frankrijk te Pondichéry handel had gedreven in Juli 1617 in indigo, diamanten en kleeden.

Hans de Dekker was door den dood van zijn meerderen tot „Generaal" opgeklommen. Tot groote ergernis van Coen had Reaal beloofd, bij handslag, dat hij naar het vaderland zou worden opgezonden. Deze belofte kostte aan de Compagnie veel moeite, hinder en nadeel.

17 Januari 1618 kwam De Decker onder geleide voor Bantam. Hij meende een zeilree schip naar Holland als verblijf te krijgen. Vernemend, dat hij op een ander schip zou komen, en het woord van Reaal overstemd zou worden door de Raden van Indië, vluchtte hij met twee van zijn dienaars naar een Engelsch schip, vanwaar men hem naar het Hof te Bantam bracht, waar hij drie dagen verbleef zonder dat de Hollanders wisten waar hij zich verborgen had. Bij den Pangèran werd uitlevering verzocht, wat deze „plat uit" weigerde, erbij voegende, dat hij er niet op gesteld was dat de Hollanders in Bantam zouden doen wat ze in de Molukken gedaan hadden. Hij wees er op dat hij niets te maken had met de jurisdictie van de Staten-Generaal.

Gelijk had hij.

Om De Decker te dwingen naar buiten te komen arresteerde de Indische Regeering zijn schip, de „St. Michel". De heftige gesprekken van Franschen en Engelschen ten hove van Bantam over de Hollanders kan men zich voorstellen. Ze bewerkten ook den Pangèran om met kracht tegen dezen op te treden. Intusschen liet hij De Decker ontsnappen naar het Engelsche schip, de „Charles".

Op dit schip stierf De Decker, op de thuisreis. Het laatste bericht over hem is dat de scheepskist van den overledene wordt opgevraagd.

Een moeitevol en mislukt leven!

Uit Atjeh had men te Bantam bericht gekregen, dat de Franschen zeeroof gepleegd hadden onder Nederlandsche vlag. Goezeratsche en Moorsche scheepjes waren aangehouden en geplunderd. Inderdaad vond men in de „St. Michel" twee „Princevlaggen" en de kleeden, die de Franschen aanbrachten waren werkelijk de bedrukte katoenen stoffen van Voor-Indië.

Dat Franschen aldus den Nederlandschen naam bezoedelden, kon van groote gevolgen zijn te Soeratte en elders. Heeren Zeventien zonden afschriften van beëedigde verklaringen aan den Sultan „den Grooten Heere tot Constantinopelen", opdat deze mocht weten wie de schuldigen waren, als bij hem klachten over de Nederlanders kwamen.

Coen dacht er over, om beslag te leggen op het tweede schip, de „St. Louis", tot de Franschen voldoenden borg zouden hebben gesteld voor de schade door hen als zeeroovers aangericht, maar dit plan liet hij varen. De „St. Michel" lag zonder roer en zonder stengen bij het eilandje, dat later Onrust zou heeten.

LIII.

De „St. Michel".

De Schipper van de „St. Michel" dwong, toen Nederlandsche matrozen aankwamen, al zijn volk van boord te gaan, met achterlating van alles, schip, goederen en bagage. Toch bleven er nog drie verstekelingen op het schip. De aangeboden sleutels van ruimen en kamers werden door de Hollanders niet aangenomen. Bij Onrust, waar de „St. Michel" lag, werd streng gewaakt tegen beschadiging of plundering.

Coen besloot met zijn Raad om het schip met al wat er in was, onder behoorlijken inventaris over te nemen; den inventaris maakte men in tegenwoordigheid van enkele, niet officieel hiertoe gecommitteerde Franschen, daar de Fransche Generaal niemand wilde afvaardigen. De peper, door Coen in een Hollandsch schip geladen, was deels in Atjeh gekocht, deels geroofd uit Voor-Indische vaartuigen door de Franschen. De bagage van de bemanning gaf men af tegen bewijs van ontvangst.

Het was te voorzien, en Coen schrijft het duidelijk aan de Heeren Meesters, dat over dit alles in Europa een gehuil van verontwaardiging van Fransche zijde zou opgaan. Maar logisch

rekent Coen voor, hoe alles zoo moest loopen: volgens order uit Europa moest De Decker worden gevangen genomen, daaruit volgde het arrest van het schip, daardoor dwong de Pangèran de Hollanders om dure peper van de monopoliehouders te koopen. Maar met alle macht en kracht moest het Hollandsch aanzien gehandhaafd worden, „want anders zouden ons de honden (by manier van spreecken) bykans gegeten hebben. Verscheyde reysen ben ick met de doot gedreycht," schrijft Coen, „dan de Heere heeft ons behoet, ende voorgecomen dat d'aenslagen van den pangeran gouverneur van Bantam niet voortgegaen syn. Dese saecke scheen voor ons zeer qualick geschapen te syn, dan de Heere heeft het ten besten versien, alsoo de retoeren behouden syn en de achtbaerheyt en reputatie van de Generale Compagnie niet alleene in Bantam seer vermeerdert is, maer door gants Indiën dies te meer augmenteeren sullen, soodat ick hoope ende vertrouwe, al waer 't oock dat de Heeren...... aen de Francen dubbelt intrest souden moeten betalen sulx hier wel dubbelt en ryckelyck gewonnen is ende noch meer gewonnen worden sal."

De vooruitziende tuinier van Nederland's tropische gaarde kneep knoppen uit en rooide, waar hij ze opmerkte, plantjes, die konden uitgroeien tot ongewenschte schaduwboomen.

De Franschen kregen een lading van bijna 5000 zakken peper, maar deze werd betaald met menschenlevens: „Den 20sten is haer vierde generaal gestorven," is de lakonieke mededeeling van Coen. De dood kegelde de opperhoofden weg en de gemeene soldaat en matroos werd niet gespaard.

Eind September vertrok de „St. Louis."

In Holland waren Heeren Bewindhebbers ontdaan over den fellen Coen. Het afloopen van het octrooi, in 1622, kwam in zicht en men wenschte geen kwesties met vreemde mogendheden. De Compagnie mocht de Republiek ook niet in moeilijkheden brengen. Over de „St. Michel" schreven de Zeventien: „ons dunckt dat men hierinne wat te verre heeft gegaen, buyten d'ordre ende intentie van de Hooch Mogende Heeren Staten Generaal."

Maar Coen, dien elk naar zijn temperament en inzicht bewondert of haat, antwoordde naar zijn aard duidelijk en krachtig. Tevoren had hij aan Bewindhebbers reeds geschreven, hoe hij en de zijnen in Indië zaten „met de vyantschap van alle de werelt op den hals. Meer dan duysent syn U.E. vijanden tegen één van

d'onse stercq. Evenwel en gebreeckt ons daaromme de courage niet, maer de cleene consideratie, die bij V. E. gebruykt wort, beswaert ende verdriet ons aldermeest. Overlegt eens bij U selven (bid ick) watter behoeft tot hetgene U. E. desidereren ende bevelen, als namentlyck rycke retoeren over te senden, de Mollucquen, Amboyna ende Banda wel beset te houden, d'Engelsen, Francen, ende alle andre vreemdelingen van daer te weeren, den vyant in Manilha met een goede vloote te besoecken, den rycken Chineesen handel te procureren, een treffelycke vloote na Arabia ende Suratten te senden, een generale rendevouz te begrypen en formeren (= stichten), ende hierboven d'Inlantse handel van d'een byzonder plaetse op d'andre waer te nemen ende den vyandt allomme alle mogelycken affbreuck te doen."

Nu verdedigde hij zijn politiek ten opzichte van de Franschen. „Hare Hooge Mogende meninge, ordre ende intentie, gelyck oock die van syn Excellentie (Prins Maurits) ende U. E is, dat wy ons sullen diffenderen tegen degene, die ons in onse rechtveerdige handelinge (= handel) soecken te verkorten, dat d'eer ende reputatie van onse hooge overicheyt ende 't recht van de Generale Compagnie sullen verdedigen en meynteneren soovele in ons vermogen sy, sonder Francen, Engelsen, Deenen off andre daervan t'exempteeren (= uit te zonderen).

Mannentaal van iemand, wiens inwendig kompas wees naar de eeuwige rechtbank hiernamaals, een kompas, waarop hij voer en in rust stierf.

De lezer worde doordrongen van Coen's godsdienstig verantwoordelijkheidsgevoel. Hij stond, voorzoover het een sterveling mogelijk is, in alle den mensch aangeboren zondigheid, en zich daarvan bewust, eerlijk tegenover zijn Schepper, Wien hij verantwoording schuldig was. De Tien Geboden waren hem heilig. Hij is te vergelijken met, in later tijd den eenvoudigen veehoedenden knaap, die uitgroeide tot den wereldberoemden President Paul Kruger, met dit verschil dat Coen's zienersblik verder reikte. Kruger bezielde zijn volk tot een later gewonnen strijd tegen het Britsche Rijk, Coen won voor Nederland een koloniaal gebied tegen een reeks mededingers.

Toen bedierven Heeren Bewindhebbers zelf alles. Wanneer Coen baas blijft over Bantammers, Jacatranen en Engelschen en

Batavia gesticht is, komt in Maart 1620 het bericht in Indië, dat in Europa de samensmelting der Engelsche en Nederlandsche Compagnieën heeft plaats gehad. Coen's scherpe critiek luidde in den brief aan zijn Heeren Meesters ironisch en bitter: „Grooten dank syn (de Engelschen) U. E. schuldich, want hadden haerselven met recht uut Indiën geholpen, ende de Heeren hebben hun daer weder middenin geseth. Meenen zij 't recht ende wel, sal 't wèl wesen; maer wederom quaet willende, hebt ghylieden, is het te duchten, 't serpent in de boesem geseth". En dan eindigt hij, en het zou menschen van onzen tijd bijna als spot schijnen, maar Coen, met zijn uiterst ontwikkeld gevoel voor hiërarchie was het hooge ernst, met de simpele woorden: „Wij bekennen dat het de knecht niet en roert, wat de meester doet".

In allen gevalle zouden Franschen, Denen of andere vreemde naties een Engelsch-Nederlandschen „Raad van Defentie" in Indië vinden. De Bewindhebbers hadden bevolen vreemden vriendelijk te behandelen en zoo schreef Coen met grimmige ironie, toen aan Heeren Zeventien de aankomst van nieuwe Fransche schepen werd aangekondigd: „ende opdat volgens U. E., last ter aencompst van voorschreven Francen, Denen off andre, met alle discretie ende beleeftheyt gehandelt worde, hebben wij d'heer Dedel expresselyck voor Bantam gesonden ende de last bevolen."

Wat zou het ons niet waard zijn als we van dit gesprek van Coen en Dedel een stenographisch verslag hadden. De sombere Gouverneur-Generaal, kort in het uiten van zijn gedachten, zal in een kernachtigen zin de bevolen opdracht hebben gegeven, maar met zulk een blik en intonatie, dat het Dedel duidelijk was.

LIV.

Augustin de Beaulieu
en Robert Gravé.

De nieuwe Fransche tocht leidde wederom tot moeilijkheden, niettegenstaande men de voorzorg had genomen, om geen Nederlandsch zeevolk ervoor aan te nemen.

Leider en beschrijver van deze expeditie was Augustin de Beaulieu, ons reeds bekend van den vorigen tocht. Hij had al tropische ondervinding van toen hij in 1612 met een Normandisch edelman tevergeefs beproefde om in Gambia op Afrika's West-

kust een kolonie te stichten. De gruwelijk hooge sterfte belette succes. Na zijn Indische expeditie kwam hij in eere bij Kardinaal de Richelieu, die hem tijdens de godsdienstoorlogen belangrijke posten opdroeg. Na een tocht naar Sardinië werd hij ziek te Toulon, waar hij in 1637 op acht en veertigjarigen leeftijd stierf. Ook hij ondervond, dat tropische jaren dubbel tellen.

Dinsdag twee October 1619 verliet de vloot de haven van Honfleur, bestaande uit het Admiraalsschip, de „Montmorency", 450 ton groot, bemand met 126 koppen, en bewapend met 22 kanonnen, „l'Espérance", het Vice-Admiraalschip van 400 ton met 117 koppen en 26 kanonnen en de bark „l'Hermitage", groot 75 ton met 30 man en 8 kanonnen. Leeftocht voor twee en een half jaar nam men mee.

In December vernam De Beaulieu van een scheepskapitein de samenwerking van de Engelsche en de Hollandsche Compagniën in Indië, en hij zal gedacht hebben aan het te voren afgewezen Hollandsch-Fransch-Engelsch plan van samengaan.

In Maart 1620 bereikte de vloot de Tafelbaai.

Aan land vond men het toenmalig „postkantoor", een grooten gemerkten steen, waaronder twee pakjes, door geteerd linnen omgeven, lagen. Blijkbaar waren er mannen op de vloot, die Hollandsch schrift konden lezen en verstaan. De Generaal volgde het toenmalige internationaal gebruik, om aldus gedeponeerde brieven te lezen en weer terug te leggen. De verpakking der brieven was als volgt: geteerd linnen, een stuk lood als enveloppe, twee stukken zwaar zeildoek, een lap rood baai; dit alles omsloot een linnen zakje, waarin de brieven droog en als pas geschreven lagen. Admiraal Steven van der Hagen had 2 Februari 1620 op de thuisreis de baai aangedaan. Hij vermeldde de overeenkomst tusschen Hollanders en Engelschen in Indië, ook de blokkade van Bantam door de Hollanders. Hieruit maakte De Beaulieu op, dat er voor de Franschen te Bantam niets te handelen viel. Daarom gaf hij er de voorkeur aan, om naar de Kust van Coromandel te gaan. Maar drie uren vóór het vertrek van de reede van Dieppe was den Generaal opgedragen, om ineens door naar Bantam te varen. Dus koos men een middenweg.

De scheepsraad besloot, dat een schip onder Vice-Admiraal Robert Gravé direct naar Bantam zou gaan, terwijl de Generaal de Coromandelsche Kust zou aandoen. De Beaulieu bezocht Madagascar, raakte door stroom en storm zelfs tot bij Kaap

Guardafui, kon de gewenschte kust niet bezeilen en belandde met de „Montmorency" en „l'Hermitage" te Tikoe op Sumatra's Westkust, een centrum van peperhandel, afhankelijk van den Sultan van Atjeh. Vandaar kwam hij in het begin 1621 in Atjeh, waar hij moeilijke onderhandelingen had met den Sultan en de Rijksgrooten, om toestemming tot den peperhandel te verkrijgen. Vooral klaagt De Beaulieu over het afpersen van geschenken bij de besprekingen.

Plotseling, in November 1621, toen de „Montmorency" in een baai lag, om ontdaan te worden van de schelpenlaag, die de vaart van het schip belemmerde, verscheen een Engelsch schip, waarop de zwaar zieke Vice-Admiraal Gravé zich bevond. Hij en een van de bemanning van „l'Espérance", een zekere De Parc, vertelden de lotgevallen van het schip, een verhaal vol onjuistheden, dat later in De Beaulieu's reisavonturen in druk verscheen.

De Franschen rekenden er niet op, dat hun doen en laten nauwkeurig werd nagegaan en schriftelijk vastgelegd, zoodat het niet moeilijk was voor den uit Engelschen en Hollanders bestaanden „Raad van Defentie" om de onjuistheid der Fransche beweringen met de stukken aan te toonen.

Voor Tikoe had „l'Espérance" twaalf dagen gewacht op een naar land gezonden sloep, met vijftien zieke matrozen, om hulp te halen. Deze sloep kwam maar niet opdagen. Van de matrozen stierven er tien. De vijf overigen gingen met een Hollandsch jacht naar Atjeh, om hun Admiraal te zoeken. Op het groote schip waren 74 koppen; Gravé en drie anderen waren nog op de been, maar de besturing was onmogelijk geworden wegens de vele zieken.

Het schip „Leiden" vond de Franschen „gants machteloos". Er waren nog slechts twee vaten water aan boord. Een deel der zieken ging over op de „Leiden", „l'Espérance" kreeg een bemanning van 50 Hollanders. Op het eiland Nassau hoopte men, dat de zieken zouden herstellen, maar velen vonden er hun graf.

Toen de „Leiden" en „l'Espérance" voor Jakatra kwamen, waren er 95 personen overleden en 29 in leven.

De Fransche gedrukte voorstelling is, dat het schip met geweld genomen werd en opgebracht naar Java. Tijdgenooten wisten beter. De Hollandsche Ambassadeur te Parijs werd bedankt door Fransche edelen, die geïnteresseerd waren bij de expeditie uit Dieppe, voor de bewezen hulp aan „l'Espérance", waarom ze afzagen van klachten over het lichten van Nederlanders van hun schepen.

Te Jakatra maakten Gravé en de eerste Kommies Le Tellier hun opwachting bij den Generaal der Hollanders „Jean Pitre Coen" om te danken voor de betoonde hulp. Ze gaven een quitantie af voor het terugontvangen van „l'Espérance". In December 1620 vroegen ze bij rekest om te Bantam peper te mogen opkoopen. De Raad van Defentie gaf toestemming op voorwaarde, dat wat Franschen opkochten, gelijkelijk zou worden verdeeld tusschen hen, de Engelschen en de Hollanders. Gravé en Le Tellier onderteekenden het contract met acht personen van beide Compagnieën.

Van half Januari tot half Februari onderhandelden de Franschen met den Pangèran en sloten af op vier realen den zak peper, terwijl ze den Hollanders schreven dat de prijs vijf en een halve reaal was. Ze hadden geen toestemming van den Compagnies-gecommitteerde om tegen zulk een onredelijk hoogen prijs te koopen, terwijl was afgesproken niet meer dan een reaal hoogstens te betalen, wat de gewone prijs was. Javaansche en Chineesche spionnen hielden den Raad op de hoogte van wat te Bantam voorviel, en dat er nimmer meer dan vier realen betaald was.

„l'Espérance" kwam naar Jakatra onder geleide van Compagnies-schepen, die opdracht hadden een eventueele vlucht te beletten. Toen Gravé verklaarde, geen peper te willen leveren, nam men hem in arrest, tot vier dagen later de contractueele levering begon. Maar na een halve week, 16 Juni 1621, brandde 's nachts „l'Espérance" tot de waterlijn af. Het zal wel opzet geweest zijn, want de scheepsofficieren, het meerendeel der bemanning en het geld, waren aan land. De Franschen beschuldigden de Hollanders en Engelschen van brandstichting.

Gravé weigerde elke afrekening van de reeds uitgeladen peper.

Coen in den Novemberbrief aan Heeren Zeventien op het Fransche incident terugkomend, oppert de mogelijkheid, dat Spanje het liet uitlokken om oorlog tusschen de Republiek en Frankrijk te maken. Hij eindigt: „Godt geve dat niet meer van de Francen gequelt worden".

De Bewindhebbers zaten overkropt met moeilijkheden van „jaloerse Europesche geburen". Aan Coen schreven ze: „U wel gemeent beleyt van daer 't lest verbrande Fransche schip maeckt hier al veel roockx." Hollandsche schepen vermeden het om Fransche havens binnen te loopen uit vrees voor weerwraak.

Toen Coen in 1623 in Holland was, schreef hij naar Indië dat de kwesties met Engelschen en Franschen de Compagnie wel zestien tonnen gouds hadden gekost. De Fransche reeders kregen hun beweerde schade, 550.000 livres, uitbetaald door de O. I. Compagnie.

Robert Gravé ging in de bark „l'Hermitage" naar Atjeh, waar De Beaulieu al vertrokken was. Per Engelsch schip vertrok hij, trof toevallig zijn chef aan en vertelde doodziek zijn treurige moeilijkheden, in tegenwoordigheid van getuigen.

In den nacht van 9 November, twee uren voor het aanbreken van den dag, stierf Gravé aan een hevige koorts „causée de facherie", ontstaan „uit ergernis". Hij werd begraven in Atjeh. Le Tellier's graf is in Bantam.

LV.

Op zoek naar de plaats voor het „rendez-vous".

Dat er in den Indischen Archipel een handelscentrum noodig was, bleek reeds lang. Het specerijenmonopolie met als ruilmiddel in de Molukken de kleeden van de Kust van Coromandel en de handel in Chineesche waren, eischten zulk een verzamelplaats, een „rendez-vous", zooals de zeventiende-eeuwers het noemden.

Waar dit „rendez-vous" moest komen, was nog niemand recht duidelijk.

Sebald de Weert had er Ceylon voor willen bestemmen, Malakka was er toe begeerd, maar nog niet den Portugees ontwrongen, de Sultan van Djohor wilde aan Matelieff en de Staten-Generaal plaats voor een vestiging afstaan; die van Atjeh deed hetzelfde aanbod, maar ontkende in 1610 zijn voorstel. Te Bantam trof men het ook slecht door de inlandsche woelingen en vijandelijke gezindheid. Zoo kwam Jakatra vooral in aanmerking en we zagen Jacques l'Hermite reeds in 1610 een verdrag met den Pangèran sluiten. Both's instructie noemde als mogelijk „rendez-vous" Bantam, Djohor en Jakatra.

Deze Pangèran heeft aan de kennismaking met de Hollanders weinig genoegen beleefd. Hij werd de man, die de klappen kreeg, onverdiend. Maar in de historie, evenals in het dagelijksch leven, zijn er zoo.

Gouverneur-Generaal Pieter Both bevestigde met het onderschrift „Affirmere 't gunt voorschreven" in Januari 1611 het met den Pangèran van Jakatra door l'Hermite gesloten contract, waarbij de Compagnie, tegen verzekering van bescherming, en betaling van twaalf honderd realen, o.m. vrijen handel en het recht verkreeg op een stukje land in de Chineesche wijk aan de Oostzijde van de rivier van vijftig vademen lengte en ook zoo breed, „of grooter indien sulx van noode hebben." Toen driekwart eeuw later de geniale Herbert de Jager (van wien Nicolaas Witsen schreef dat hij „genoegsaem alle bekende taelen kundig was" en deze merkwaardige uiting: „syn geleertheyt was oorzaak dat hij arm stierf op Batavia") het Maleische contract in handen kreeg, vertaalde hij de bewuste passage en zag toen, dat achter de woorden „en ook so veel in de breette" ineens volgde: „alwaar een loge sullen timmeren".

In den Maleischen tekst waren de woorden, waardoor de Hollanders grooter gebied konden nemen weggelaten, een onvergeeflijke onoprechtheid die niemand, hoe chauvinistisch hij ook moge zijn, mag verdoezelen of goed praten, wil het beeld van de Edele Compagnie niet lijden door flatteerende correcties van het origineel. We merkten denzelfden leelijken trek reeds op bij het Ceylonsche contract van 1638 (want daar mag wel opzet worden aangenomen) en er zijn meer voorbeelden van dergelijke gauwigheden bij overigens doodeerlijke en Godsvruchtige mannen.

Jan van Riebeeck durfde met een zeker enthousiasme bij Heeren Zeventien het plan voorbrengen, om met valsch geld slaven te koopen of een komedie op touw te zetten, waarbij als Engelschen, Franschen of Portugeezen verkleede Nederlanders de inboorlingen van Madagascar zouden mishandelen, waarna dan Hollanders zouden komen, die hen door uiterst vriendelijke behandeling aan de Compagnie zouden binden, een wel wat al te hard voorbeeld van aanschouwelijk onderwijs.

Andere tijden, andere opvattingen.

In 1611 bouwde men te Jakatra het steenen pakhuis „Nassau", waar we als Opperhoofd, tevens Raad van Indië, Abraham Theunemans vinden, een man, die er wel allerminst op zijn plaats was. Hij was trotsch tegenover den Pangèran, een dronkaard, die Javanen ranselde „dat het bloed haer by de ooren afliep", wat nog wel wat erger is dan de „klapzaak" van later eeuwen, toen

andere begrippen over de inheemschen ingang hadden gevonden. Hij zette een Chinees in boeien „onder den blauwen hemel in hette en coude" zonder eten of beschutting tegen zon en regen, en veroorloofde zich vrijpostigheden tegenover aanzienlijke Javaanschen. Daarom werd hij in 1613 afgezet.

Dan volgen de jaren, waarin de Pangèran van Jakatra betrokken wordt in de Bantamsche ruzies, tot men in 1617 het huis „Mauritius" loodrecht op het huis „Nassau" bouwt. Het eiland Onrust blijft dienen als hospitaal en scheepswerf. De tijd is dan gekomen, waarop Coen zich zóó krachtig gevoelt, dat hij aan de Engelschen door aanplakking van biljetten laat weten, dat ze uit de Molukken moeten blijven of anders neemt men hun schepen in beslag.

Maar hij eischt van de Heeren Meesters in Patria de onontbeerlijke hulp, al schrijft hij „seer demoedelyck dat de heeren metten eersten herwaarts aen gelieven te zenden groote menichte van volck, menichte van scheepen ende groote somma gelt, met alderley nootlyckheden. Dit doende, sal alles wel gelucken; soo niet sal 't U.E. berouwen. Dispereert niet, ontsiet uwe vyanden niet, daer en is ter werelt niet dat ons can hinderen noch deeren, want Godt met ons is; en trect de voorgaende mislagen in geen consequentie, want daer can in Indiën wat groots verricht ende daer connen tegelyck jaerlicx groote rycke retoeren gesonden worden"

Men ziet, dat de uit den treure te pas of te onpas uit hun verband gerukte woorden over „wat groots" bij Coen en zijn Raad een zeer materieele beteekenis hebben.

Hiermede wil niet gezegd zijn, dat Coen niet, beter dan wie ook van zijn tijdgenooten, met profetischen blik voorzien heeft wat een koloniaal rijk voor het moederland zou beteekenen. Maar in den beroemd geworden brief van den 29sten September 1618 staat deze gedachte niet.

Coen, gedwongen door het uitermate stijgen van den peperprijs te Bantam, ziende dat hij met contracten en diplomatieke onderhandelingen niets zal bereiken, komt tot de overtuiging, dat alleen verovering, al zijn de Heeren Meesters er tegen, tot het gewenschte doel kan leiden.

Aan den mond van de Tjiliwoeng woonden bij de loge wat Nederlanders, het begin van een nederzetting, met veel herbergiers

ter wille van het garnizoen. Het Landsarchief bezit een trouwboek, waarin de eerste huwelijksinschrijving is van het jaar 1616. Buitenop staan twee teksten, die, in hun voor onze ooren ruwe maar duidelijke bewoordingen, (het zijn Hebreeën 13, vers 4 en 1 Corinthe, verzen 1 en 2), toonen, dat het der Regeering ernst was, om den huwelijken staat hoog te houden en losbandigheid te weren.

Bij deze Nederlanders woonden wat Portugeesche krijgsgevangenen, wat inlanders van de Kust van Coromandel, waaruit later de Mardijkers zich als een afzonderlijke bevolkingsgroep zouden vormen, en de in den Archipel alomtegenwoordige Chineezen.

De nuchtere ordelijke zeventiende-eeuwsche Hollander uit Coen's tijd, ruim een halve eeuw na de afscheiding van Rome, in de dagen dat de Generale Nationale Synode te Dordrecht voor de Staatskerk een grondwet gaat vaststellen, wil nu ook een school en kerk stellen aan den uithoek der wereld aan den mond van de Tjiliwoeng. Een schoolmeester, Jan van den Brouck, gaf er in 1617 reeds les, waarbij ook inlandsche kinderen als leerlingen zaten. Twee Predikanten zorgden in 1618 er voor het zieleheil der Europeanen en Krankbezoekers stonden hen hierin bij.

Dit rustige dorpje zou, dit begreep Coen zeer goed, nimmer uitgroeien tot het „rendez-vous". Het was een bij toelating bestaand gehucht, bij de gratie van Bantam, of als men wil van den Pangèran van Jakatra. Deze had tot zoover niets dan voordeel van de Hollanders gehad en zich een kapitaal van 30.000 realen gevormd. Maar toen Coen bij zijn pakhuizen „Mauritius" en „Nassau", in den hoek, waar ze elkaar raakten, een torentje, een „kat" genaamd, bouwde, moet de Pangèran begrepen hebben, dat de Hollanders plannen hadden om in Jakatra te blijven, op een voet die niet met de gesloten contracten overeenkwam.

Toen hij, vermoedelijk van de Engelschen, vernam, dat de Hollanders hem hadden beetgenomen met den tekst der verdragen, keerde hij zich, wat zeer begrijpelijk is, tegen de misleiders, en speelde daarmee in hun kaart.

LVI.

De Pangèran van Jakatra.

De Pangèran van Jakatra had langzamerhand de Hollanders en hun eigenaardigheden leeren kennen. Daarom was hij al in October 1616 met Jacob Breekvelt, Opperkoopman in de Jakatrasche loge, overeengekomen dat er niet veel volk en bootsgezellen tegelijk in de sterkte zouden worden toegelaten en er geen arak zou worden aangebracht. „De Hollanders en sullen noyt vermogen binnen den Hoff eenige Javaense vrouwen te doen halen off komen om te boeleren, alsoo 't selve tegens haere costuyme (= adat) is en voorschreven koninck sulcx niet begeert, opdat daardoor geen questie off dissentie tusschen partijen worde gemoveert. Ingevalle contrarie dit accoordt worde gedaen, vermagh den koninck voorschreven plaetse weder nae hem te nemen en besitten als voor desen gedaan heeft. Aldus gedaen in Jakatra, adi (= op heden) 9 October 1616."

De Hollander kon dus kiezen: òf Wijntje en Trijntje òf een vestiging aan de Tjiliwoeng; maar onbescheiden deed hij wat hem goeddacht en behield de plek waar Batavia zou komen.

Het was niet het doel van den Pangèran van Jakatra om den Hollanders arak te misgunnen. Hij trok gaarne hooge tolgelden, ook van dit artikel. De tweede Gouverneur-Generaal Gerard Reynst, die tot zijn vertrek uit Amsterdam er Bewindhebber was, stelde zijn „pretensien" van uitvoerrechten eind 1614 vast op 800 realen van achten per jaar. Daarmee waren alle tollen op arak, rijst, boonen en Chineesche waren afbetaald en mocht men vrij de schepen laden en lossen. Alleen voor peper, nagelen, nooten en sandelhout betaalde men een recht van 5 procent. De huizen in het Chineesche kwartier om de loge werden wegens het brandgevaar afgebroken, „tot het rivierken" toe.

Reynst heeft den tijd van zijn Generalaat meest in de Molukken doorgebracht. Hij was te Jakatra, lijdend aan dysenterie, toen hij er met een vaderlandsch schip de tijding kreeg dat zijn zoon er op was gestorven, dicht bij Straat Soenda. De Gouverneur-Generaal is, zooals Coen naar Holland schreef, „op de 7de December tot Jakatra in den Heere gerust".

Valentyn beschrijft hem naar de schilderij in de Gouverneur-Generaalsserie als een goeden vijftiger, donker van haar en baard.

Tot zijn verbazing zag hij in de Hollandsche Kerk noch Reynst's graf, noch zijn wapenbord.

Hoewel onze Republiek niet met Engeland in oorlog was, leek het er in den Indischen Archipel wel veel op. We zagen hoe het Verhoeff en de zijnen op Banda vergaan was, waar Engelschen het treurspel in elkaar zetten, waarbij waarschijnlijk Coen toeschouwer was en waardoor zijn Engelschen-haat begon of toenam. Waar de Compagnie de Engelsche concurrenten ontmoette, het gaf steeds krakeel. In 1617 was het kapitaal van de Engelsche O. I. Compagnie vergroot en als resultaat kwamen er eind 1618 vijftien schepen voor Bantam, met opdracht met geweld geleden schade goed te maken. Een viertal Engelsche schepen was door de Hollanders in de Molukken in beslag genomen. De Engelsche Vlootvoogd Sir Thomas Dale neemt dan de eerste kans waar om een van Patani komend Compagniesschip voor goeden prijs te verklaren, het begin van een grootsch plan tegen de Hollanders: het Jakatra'sche Fort en de vloot vernielen, daarna de overwinning voortzetten in de Molukken.

Coen had zeven schepen; zijn Fort in wording beteekende nog niet veel, en daarom zocht hij zijn heil op zee.

De Pangèran van Jakatra had zijn verdedigingswerken tegenover de Hollandsche bedreiging uitgebreid tot de Engelsche loge. Tegen dezen vijandelijken linkeroever van de Tjiliwoeng liet Coen een aanval doen, waarbij een Engelsche batterij vernietigd werd, welk succes niet voldoende was om vrije gemeenschap te hebben tusschen het Fort en de zee, daar bij den riviermond nog een Engelsch bolwerk lag. Vóór dit genomen was, kwam de Engelsche vloot aanzetten en zoo was er geen tijd meer om de kostelijke koopwaren in de schepen te bergen.

Oudejaarsdag 1618 voer Coen uit met zijn vloot, die de Engelschen opeischten, vertrouwend op hun overmacht. Den volgenden dag dreigde een uit Djambi komend Compagniesschip zonder erg in de macht der Engelschen te geraken, en bij de poging om dit schip te bereiken, werd de Hollandsche vloot beschoten. Het gevecht duurde drie uren, waarop Coen bij een der eilandjes voor anker ging, waar de leelijk verzwakte Engelsche vloot hem met rust liet. Coen en zijn scheepsraad besloten naar Ambon te zeilen, om zich daar met Reael's vloot te vereenigen, nadat de Hollanders te Jakatra bericht van dit plan gekregen zouden hebben.

Een fregat bleef in Straat Soenda om aankomende vaderlandsche schepen te waarschuwen, en via Straat Bali was naar Patria een schip gezonden om van het gebeurde aan Heeren Zeventien mededeelingen te doen. In dit bericht gebruikt Coen de beroemde woorden van verwijt tot zijn Heeren Meesters: „Ick sweer U bij den Alderhoochsten, dat de Compagnie geen vijanden en heeft, die haar meer hinder ende schade doen dan d'onwetentheyt ende onbedachtheyt (hout het mij ten besten) die onder U. E. regneert ende de verstandige overstempt." Ze lieten hem zonder voldoende kruit en manschappen, maar gaven wel bevelen, die onuitvoerbaar waren, zonder de ertoe vereischte middelen.

Begin Februari bij Ambon komt Coen, die reeds in Juni 1618 zijn benoeming tot Gouverneur-Generaal in handen had, in functie. Hij trekt alle schepen op één punt, Madoera, bijeen, een tijdroovend werk, zoodat hij pas half Mei naar Jakatra stevent. Dan krijgt hij bij Japara bericht dat de Engelsche vloot vertrokken is, en voor Jakatra gekomen, ziet hij het Fort nog onder Nederlandsche vlag.

Na dit wonder besluit hij terstond zijn reeds lang gekoesterd plan uit te voeren en met geweld op Jakatra de Nederlandsche macht te vestigen.

Wat was er te Jakatra intusschen voorgevallen?

Toen Coen naar de Molukken vertrok, had hij het bevel over het Fort opgedragen aan den Opperkoopman Pieter van den Broeck. Deze Antwerpenaar had zich reeds lang in Compagniesdienst onderscheiden en het haast ongeloofelijke feit volbracht, dat hij, na schipbreuk in de Golf van Cambaya (ten Noorden van Bombay) met zoowat honderd mannen dwars door Voor-Indië trok in Zuid-Oostelijke richting, tot hij te Masulipatam op de Kust van Coromandel uitkwam. Naast Van den Broeck stond de Opperkoopman Pieter van Raey.

Het begin was goed. De Pangèran had steun van de Engelschen gekocht tegen 2200 realen, waarvoor de Engelschen hun loge weer mochten opbouwen. Daar intusschen Van den Broeck flink zijn kanonnen gebruikt had, tot groote schade van Jakatra, had de Pangèran tegelijkertijd dat hij met de Engelschen onderhandelde, vrede gesloten met de Hollanders, die ervoor 5000 realen betaalden en kleeden voor een waarde van 1000 realen.

Toen kwam de tegenslag.

Op uitnoodiging van den Pangèran kwam Van den Broeck met zeven anderen naar een feest aan het Hof, waar ze verraderlijk gevangen genomen en geboeid werden. Voor hun uitlevering eischte men 10.000 realen, benevens 2 kanonnen met ammunitie. Van den Broeck schreef brieven naar het Fort om het maar over te geven; zelfs gaf hij mondeling dit bevel, toen hij in boeien binnen roepwijdte bij de wallen gebracht werd.

Pieter van Raey gaf, volgens Coen's instructie, het Fort liever over aan de Engelschen. Bij de capitulatie van 1 Februari 1619 kwam het met de bezetting, kanonnen en ammunitie aan hen, terwijl de Pangèran de contanten en koopwaren zou krijgen. De bezetting zou op een van de Engelschen te koopen schip zich vrij naar Coromandel mogen begeven. De gevangenen van den Pangèran zouden worden vrijgelaten.

Toen, den dag vóór de overgave, was in het Fort alle tucht zoek. De bezetting, waaronder ook Antonio van Diemen was en de latere zeeheld Witte de Witt, toen Korporaal en Coen's tafelbediende, sloeg aan het plunderen. Coen schreef er over naar Holland: „Mijn kiste, alsoock die van de cooplieden, die met my vertrocken waren, syn opengebroocken ende opengesloten. Elck heeft daeruut genomen wat hy bekomen conde, even alsoff het van haer vyanden genomen hadden . . . alle myne voorneemste schriften ende pampieren syn verbrandt", waaronder ook zijn „commissiën" van de Staten-Generaal, den Prins van Oranje en de Bewindhebbers waren.

Van de overgave kwam niets, doordat men de Engelschen niet vertrouwde en de Bantamsche Rijksbestierder aanbood het Fort te beschermen tot Coen zou zyn teruggekeerd. De belooning zou zijn een vierde van de koopwaren en de helft van het geschut, waarvoor men jonken zou krijgen tot overvoeren van de rest en van het volk.

Ranamanggala nam den Pangèran van Jakatra gevangen. „Aldus is de coninck van Jakatra door die van Bantam uit syn ryck, goederen, staet, eer ende digniteyt geset ende die van Bantam voor die tyt coninck van Jacatra geworden", schrijft Coen. Zijn kapitaal van 30.000 realen ging mee naar Bantam.

Widja Garama, Pangèran van Jakatra, de man die de klappen kreeg!

LVII.

De verovering van Jakatra.

Van den Broeck en zijn medegevangenen kwamen vrij en gingen naar Bantam. Pieter van Raey dacht er echter niet over, het Fort over te dragen, te minder, daar de Engelschen, die zich door de menigte Bantammers en Jakatranen en hun weifelende politiek niet langer veilig gevoelden, waren weggetrokken. Het bleef bij praten, alleen kwamen duizenden Bantammers bij het Fort. In het midden van Februari ging het in de sterkte oud-Hollandsch-gezellig toe: een bid- en dankdag, een avondgebed en daarna een fuif, die er wezen mocht. Kort daarop kwam de Bantamsche President Abraham van Uffelen in het Fort en bleef er. Van hem ging invloed ten goede uit.

Er was in het Fort een goede stemming, een huwelijksfeest werd gevierd en 12 Maart had onder klokgelui de doop van het Fort Batavia plaats, een naam, die Coen's goedkeuring allerminst wegdroeg.

Van Raey is er niet de uitvinder van. Heeren Zeventien hadden 31 October 1617 reeds besloten, dat de naam van het Indisch rendez-vous, waar het dan ook mocht komen, Batavia zou zijn. Ze kenden den provincialen, ja stedelijken, naijver in onze Republiek en kozen een neutralen historischen naam, misschien door Reael voorgesteld. Coen was Nieuw-Hoorn, naar zijn geboorteplaats liever geweest, en toen hem bij missive van 4 Maart 1621 Batavia werd voorgeschreven, voegde hij er meermalen achter: „olim Jakatra", daarmee te kennen gevend, dat voor hem het woord Batavia geen beteekenis had. Later berustte hij er in.

Bewindhebbers hadden, voor het geval aan de Tjiliwoeng het rendez-vous zou komen, reeds een stadsplan gereed: Prins Maurits had aan de hand gedaan, dat het Kasteel van Gulik ten voorbeeld kon dienen; zijn leermeester, de bekende mathematicus Simon Stevin ontwierp het stadsplan. Tegelijk met hun missive van 10 April 1618 zonden Heeren Zeventien de teekeningen naar Indië.

Coen zou er weldra gebruik van moeten maken.

In dezen tijd van wachten op Coen's terugkeer woei boven het Fort de vredevlag. Even, den negenden April haalde men die na waarschuwing in en heesch de bloedvlag, daar men de oude bolwerken, die nog in de buurt lagen, wilde verbranden. Deze

schermutseling kostte weinig bloedvergieten. Daarna ging de vredevlag weer naar boven, bij beide partijen. Een jongen deed intusschen op den passar de inkoopen voor de Fortbezetting. Het grof geschut heeft na half Januari geen dienst meer gedaan, „synde de hertste oorloch na myn vertrek meest met praetjens gevoert", schrijft Coen.

Alle Engelschen, op een viertal na, verlieten hun loge in Bantam en leefden verder van zeeroof.

Den tienden Mei kwamen Pieter de Carpentier en nog een andere Raad van Indië bericht brengen dat Coen in aantocht was. Den 28sten was hij voor Jakatra; het besluit tot aanval was reeds drie dagen te voren genomen, en den 30sten Mei koos men voor de expeditie. Overwogen was dat Jakatra als rendez-vous gunstig gelegen was, dat men, wáár men ook zulk een vestiging wilde maken, alleen door oorlog „vrije jurisdictie ende possessie" kon verkrijgen.

Coen hield, terecht of te onrechte, Bantam voor „de principaelste auteur ende acteur van 't werck". Zoo besloot men om niet „de pretentie van die van Bantam aen te sien", dus zich niet aan Bantam te storen.

Den 30sten Mei 's morgens vroeg trokken dertien compagnieën, ongeveer duizend man, met vliegende vaandels tegen Jakatra op. Ze verdreven de Bantammers, een duizendtal, en de stad werd „door Godts genade seer geluckelyk vermeestert". Veel bloed vloeide er niet: aan Hollandsche zijde één doode en enkele gekwetsten, van de inheemschen werden er negen dooden gevonden. „De stadt is geheel verbrandt ende de voorneemste mueren syn geraseert", luidt het verslag.

„Het fondament van zoo lange gewenste rendevous is nu geleyt", rapporteerde Coen. „Een goed deel van 't vruchtbaarste lantschap ende de visrycxte zee van Indiën is nu uwe . . . . Siet ende considereert doch, wat een goede corragie vermach ende hoe d'Almogende voor ons gestreden ende U. E. gesegent heeft". Hij vraagt om geld, veel schepen en volk. Dan zal hij „een royaal fort ende stadt (gelyck de heeren ontworpen hebben) bouwen ... 't en sal dan jaerlicx aen geen groote rycke retoeren gebreecken".

Het innemen van Jakatra is geen oorlogsdaad van bijzondere militaire beteekenis. Er waren zoo goed als geen tegenstanders. Ranamanggala heeft gefaald in zijn politiek, door zich de

Hollanders voor te stellen zooals hij ze te Bantam gekend had, handeldrijvend, geschenken gevend tot het verkrijgen van goede handelsvoorwaarden, en den val van Jakatra als een voorbijgaande ramp beschouwend, terwijl Coen zeer duidelijk de politieke waarde van zijn werk wist. Misschien heeft de Rijksbestierder de Hollanders willen binden als helpers tegen Mataram, dat na de vermoording van een deel van de bezetting te Japara met de Compagnie in oorlog was, en de hand naar Bantam uitstrekte.

Coen zond bericht van het te Japara en Jakatra gebeurde naar het Bantamsche Hof, met verzoek om de ongeveer tachtig gevangenen vrij te laten „om questie voor te comen".

De stad Bantam werd in staat van verdediging gebracht, het Chineesche kwartier afgebroken en geschut op de versterkte wallen geplant. Men was zeker dat de stad, evenals Jakatra, zou worden bestormd. Bij Coen's komst op de reede liet, bevreesd voor een aanval, Ranamanggala de gevangenen vrij. Over het nemen van Jakatra sprak hij geen woord en verklaarde „vrede ende vrientschap" te willen. De peperprijs was van $6^1/_2$ op 2 realen per zak gedaald, maar de handel vlotte niet. Er begon weer de oude politiek van lijdelijk verzet bij den peperhandel, waarop Coen met de blokkade van Bantam antwoordde. De voormannen in Fort Jakatra, die weifelend en slap waren opgetreden, zoowel tegenover den vijand als tegenover hun eigen tuchteloos volk, werden in rechten vervolgd. Pieter van Raey en zijn medewerkers zijn in rang teruggesteld en veroordeeld tot terugbetaling van de waarde der gestolen en geplunderde goederen.

Pieter van den Broeck bleef buiten vervolging.

De Engelsche vloot was na Coen 's vertrek naar de Molukken naar verschillende streken gezonden, Hollandsche schepen namen er twee te Patani, een pas uit Engeland gekomen schip werd bij Straat Soenda buitgemaakt, vier schepen vielen na strijd op Sumatra's Westkust den Hollanders toe. Zoo was de Compagnie baas gebleven over haar tegenstandster, tot, zooals we reeds zagen, het bericht kwam, dat in Europa tot samenwerking tusschen de twee Compagnieën besloten was, een roekelooze daad, door onze Republiek bedreven onder een gevoel van onzekerheid over den toestand, wanneer in 1621 het Twaalfjarig Bestand zou zijn afgeloopen.

Welk een streep door Coen 's plannen! Voortaan zou hij met Engelschen in een „Raad van Defensie" van acht leden, vier van elke Compagnie, moeten zitting nemen.

Bij zijn rapport van Augustus 1619 aan zijn Heeren Meesters zond Coen een ontwerp van het Fort Jakatra over. Vermoedelijk waren Simon Stevin's teekeningen bij de plundering verloren gegaan. Een geheel nieuw fort was noodig, daar de huizen „Nassau" en „Mauritius" op invallen stonden. Als de Bewindhebbers geen volk en materialen zenden „wie sal dan een casteel ende stadt tot Jakatra bouwen? vraagt hij. Hij somt op wat hij aan volk en schepen heeft: drie liggen er voor Bantam, drie voor Anjer, vijf zijn bezig met kalkbranden en de drie overige hebben allerlei ander werk. Dan zijn er zeven bij Manilla, vijf naar Djambi, Patani en Japan, een naar de Kust van Coromandel en drie in de Molukken en Ambon. „Dit is alle de navale macht welck U. E. in Indiën heeft ende de forten en casteelen te lande syn van volck soo qualick versien, dat het schande is ende sulcx qualick schryven derff, docht het moet evenwel geseyt wesen". Op tien forten in de Molukken waren 438 koppen, Kooplieden, soldaten, Nederlanders, zwarten, Spaansche overloopers en vrije lieden, op Ambon en onderhoorigheden 194 koppen, 500 op Banda, 31 op Solor, 340 te Jakatra en 150 op de Kust van Coromandel, „welck alle de macht van gants Indien is".

Heeren Bewindhebbers waren duidelijk ingelicht.

LVIII.

Coen en de Engelschen.

Niet alleen de stad Jakatra, maar het geheele land van dien naam achtte Coen „met de wapenen geconquesteert" en hij bewaarde het „voor de Heeren Staten Generaal, syn Princelijke Excellentie ende de heeren Bewindhebberen....... daerop niemand anders iets heeft te pretenderen". De grenzen trok hij willekeurig met forsche hand: „aen de Oostsyde tot aen de limiten van den coninck van Cheribon, aen de Westsyde tot aen de limiten van den coninck van Bantam, aen de Zuytsyde te lande 't geheele lant over tot aen de Zuyderzee ende aen de Noortsyde te water over de see ende alle de eylanden hierontrent leggende". Over dit gebied stond voor rechtszaken een Baljuw.

Het nieuwe Fort zou gebouwd worden, vrijwel naast het oude, van flinke afmetingen: 46 roeden in 't vierkant waarin een deel van het oude lag, en om de vier muren met de vier bastions een gracht van honderd voet breedte. Het uitstekende deel van het oude Fort moest dus later vallen. Coen klaagt over de „seer weecke ende morrassige gront", maar daarvoor waren de bouwkundige Hollanders nimmer bang. Om de overzijde van de rivier volkomen te bestrijken, legde hij de twee Noorderpunten in de toen reeds ondiepe zee. De toeneming van het vaste land aan den mond van de Tjiliwoeng sloot later het Kasteel, behalve door de rivier, geheel van de zee af. Op het eerst genomen besluit om het Fort aan de Westzijde van de rivier te bouwen, kwam men terug, omdat het bouwen lang zou duren en men, om het oude Fort heenbouwend, in tijd van gevaar alle weerbare mannen bijeen had.

Toen de Engelschen op de plek, waar de Pangèran van Jakatra zijn sterkte had, een steenen huis wilden bouwen, besloten Coen en zijn Raad hun dit „rontuyt" af te slaan en te ontzeggen, terwijl ze het verzoek „inpertinent" en „niet billick noch behoorlijck" oordeelden dat „sy off imant anders soo na aen ons fort timmeren" zouden. Wel mochten ze meer landwaars in een loge maken.

Men begon met den bouw van den muur en de bastions aan de landzijde; op zee gevoelde men zich door de schepen voorloopig voldoende beveiligd.

De toeloop van volk begon spoedig.

Reeds begin Juli werden bepalingen gemaakt op het uitdeelen van rantsoenen aan „Swerten, Chineesen haere vrouwen ende kinderen" die in het Fort waren. Vrije lieden mochten rijst koopen en vleesch en spek alleen als er voldoende voorraad van was. In October woonden er vierhonderd Chineezen onder bescherming van de Hollanders. Om onder hen goede orde en rust te doen houden, benoemde men op voordracht van de voornaamste Chineezen Souw Bing Kong, meer bekend als Bencon, tot „overhooft" over zijn landgenooten. Hij moest alle civiele zaken zelf afdoen, daar hij uiteraard de Chineesche wetten en gebruiken kende; strafzaken moest hij aan de Regeering rapporteeren ter behandeling. Zijn graf is nog te zien aan den Jakatraweg.

Voor den bouw van het Fort waren de Chineezen van onschatbare waarde. In October 1620 hadden ze het aangenomen werk

tegen 1500 realen voltooid, door den wal en het bastion aan de landzijde gemaakt van hout en karang voorloopig tot voldoende hoogte met aarde op te vullen. Toen hadden ze van dat graafwerk meer dan genoeg. Ze verklaarden zich te willen bezig houden met „coopmanschappen, lantbouwerye, vissen, calc branden, houthaelen, arackbranden, steenbacken, cleermaecken ende andersints", tegen betaling van een hoofdgeld, dat op anderhalve reaal gesteld werd.

Bencon en een zijner landgenooten Jancon werden als waagmeesters bij de Chinesche weegschaal, „dâttjin", aangesteld. Hun uitvoerrechten op naar Bantam te brengen waren bedroegen 20 %, de invoerrechten bij terugkeer 5 % op hun product.

Coen zag ongaarne den onuitroeibaren dobbellust van de hem zoo welkome en sympathieke Chineezen. Hij vond den tijd nog niet gekomen, om het spelen geheel te verbieden, maar wilde trachten hen op het goede pad te brengen door aan Bencon en Jancon 20 % van de winst toe te staan. Speelschulden waren niet in rechte opvorderbaar.

De „vrijlieden", Europeesche burgers, namen ook in aantal toe. Als het gebeurde, dat ze uit Europa bij testament een legaat kregen, wilden ze het bedrag te Jakatra ontvangen, maar de Regeering bepaalde, dat dit eerst in Holland bij de Compagnie moest zijn gestort. Opdat ze zelf over hun nalatenschap bij testament zouden kunnen beschikken, werd een notaris aangesteld, Melchior Kerchem.

Opdat allen in Jakatra „vreedsaem ende gerust" zouden „mogen leven", moest er goede „justicie" en „policie" zijn, welk woord niet de moderne beteekenis had, doch voor „regeering" gebruikt werd. Daarom werd een „college van schepenen als wethouders deser steden" om „alle justitie in civiele saecken te administreren ende te exerceeren" ingesteld, bestaande uit twee Compagniesdienaars en drie burgers. De regeering koos uit de door de burgers opgemaakte voordracht de drie leden. De ambtstijd was een jaar en van maand tot maand was ieder om beurten voorzitter. Op het „stadthuys deser stede" (men is dan in 1620) hield het college driemaal per week zitting. Bencon had er bovendien zitting en stem voor Chineesche kwesties, maar de voorzittershamer werd hem ontzegd.

De „stadtbode" droeg „het wapen van de Hooge Mogende Heeren Staten Generaal" op de borst, „ende een doorne off ander stockgien in syn hant".

„De stat (olim) Jakatra" kreeg als „wapen ende segel.... een sweert van azur in een oranje schilt. steeckende met de poincte deur een laurieren crans van coleur bruyngroen".

Er moest een duidelijk onderscheid zijn in den werkkring van den Baljuw en den Advocaat-Fiskaal. De Baljuw trad op in zaken tusschen burgers en Compagniesdienaren, over wie de vijf Schepenen recht spraken, met toevoeging van twee Compagniesdienaren in de Schepenbank, die ook stem hadden. Bij overtreding van keuren of ordonnantiën trad de Advocaat-Fiskaal als aanklager op. De „Commissarissen en rechtsluyden van 't fort" vormden met twee schepenen dan de rechtbank. Zaken, waarin geen burgers betrokken waren, behandelde de Advocaat-Fiskaal, niet de Baljuw. Speciale gevallen kunnen hier onvermeld blijven. Ook tegenover Engelschen had de Baljuw op te treden, als ze er aanleiding toe gaven.

Toen een Engelschman bij de Engelsche loge een bode van den Baljuw mishandeld had, werd hij door de Gecommitteerde Raden veroordeeld, om drie malen gewipt te worden: Coen schonk „uyt speciale gratie" hem pardon, met de waarschuwing dat hij en andere Engelschen voortaan niet op deze gratie mochten rekenen.

Het was den Engelschen duidelijk, wie er te Jacatra baas was.

LIX.

Coen als wetgever. Vraag om goede predikanten.

Streng handhaafde Coen de goede zeden. Ontucht werd zwaar gestraft. Zoo verging het een adelborst, die een Balineesche slavin van de Compagnie ten huwelijk vroeg. Zij liet zich doopen en de toestemming tot het huwelijk werd van den Magistraat verkregen. Toen had zij geen bezwaar om, alvast bij haar bruidegom in te trekken. Deze stelde, nadat de drie geboden gegaan waren, den trouwdag uit. Dominee Hulsebos maande herhaaldelijk tot trouwen, tot het hooge woord er uit kwam, dat de bruidegom zich bedacht had. Het bruidspaar moest toen voor den Raad komen en de trouwdag werd opnieuw vastgesteld. Maar weer zocht de vrijer uitvluchten, hield zich ziek en weigerde ten slotte pertinent om te trouwen. Deze „bespottinge van Godt en der

ceremoniën van de heylighe insettinge des huwelycken staets" moest „met rigeur gestraft" worden. De straf bestond in het vier vadem in het vierkant, ongeveer 64 M^2 oppervlakte, opvullen van een stuk moeras in het nieuwe Fort. Zulk strafwerk werd „arbeiden voor den Prins" genoemd. Wel werden ze „van malkanderen ontslagen ende vrijgestelt" maar in het zweet zijns aanschijns heeft hij lang zijn avontuur kunnen overdenken. Wat dacht zij?

Het werd mode onder voorname Nederlanders en burgers „in dese stadt ende republycke van Jakatra" om een slavin te koopen, „daermede alsoff man en wyff waren, te converseren", en die dan weer te verkoopen. Dit houden van bijzitten werd verboden. Men moest ze wegzenden of „wettelyck daermede .... trouwen".

Coen wilde „den bant des huwelycx ongevioleert" doen bewaren. Strenger dan in Europa wet was wilde hij overspel straffen: degradatie, de dood en verbeurdverklaring van goederen kwam er op te staan. De motiveering was dat het klimaat de menschen „impudicquer en tot de luxurie" meer dan in Europa geneigd maakte, dat de Oostindische volken overspel met den dood straften en het niet moest schijnen, alsof er door Hollanders minder „wercks van d'eere onser vrouwen gemaect wierde als bij de Turcken, Moren en Heydenen"; voorts dat de Europeanen meestal niet van de beste soort waren, en ten slotte dat verbanning hier onmogelijk was, daar de verbannenen onder de Mooren Mohammedanen en onze bitterste vijanden zouden worden.

Zoo kwam op overspel de dood te staan.

De Compagnie bezat eenige vrouwen, slavinnen, wel te verstaan, die onder goed toezicht in het schoolgebouw logeerden en er zoo aantrekkelijk uitzagen dat „eenige personen daermede gaerne souden trouwen," Maar deze trouwlustigen bezaten niet de fondsen om hun aanstaanden dadelijk te „connen betalen." Toen vonden Coen en zijn Raad goed „omme de Compagnie daervan te ontslasten, dat men de voorsz. vrouwen aen bequame manspersonen sal sien uyt te hylicken, 't sy datse die comptant betaelen off niet, omme de burgers daertoe te doen vermeerderen."

Zoo zien we Coen als promotor van het huwelijk op afbetaling.

In de zeventiende en volgende eeuw was slavernij bij Christelijke volken in vollen bloei. Uit den Bijbel putte men bewijzen voor de Goddelijke instelling ervan. In Genesis IX: 25 las men: „Ver-

vloekt zij Kanaän; een knecht der knechten zij hij zijnen broederen" en in het Nieuwe Testament was slavernij nergens met name verboden. Nog in 1742 schreef een zoon van een Guineesch negeropperhoofd, die aan de Leidsche Universiteit als Doctor in de Theologie promoveerde, een proefschrift in het Latijn, waarvan de Hollandsche titel luidt: „Staatkundig-godgeleerd onderzoekschrift over de slaverny, als niet strydig met de Christelyke vryheid." Of hierin volgens den geest en niet naar de letter van de H. Schrift betoogd wordt, is een andere vraag. Zeker is dat zeventiende-eeuwers slavernij niet uit den booze achtten.

Vooral in warme gewesten, in koloniën, werd slavernij onontbeerlijk geacht en de negervolken uit Afrika werden bij uitstek geschikt geoordeeld om als slaven te dienen.

Coen wilde ook wel van elders slaven en slavinnen betrekken. „Alsoo alle middelen aengewent dienen omme dese plaetse van Jacatra (het is nog 1620) alsmede de Mollucquen, Amboyna en Banda met verscheyde natien te peupeleren" kregen enkele vrijburgers verlof om met een Compagniesschip „na de Cust (van Coromandel) te varen omme vandaer met slaven ..... weder alhier te comen." De in beginsel vrijhandelaar zijnde Coen verleende een dergelijk recht aan alle vrijlieden, die ooit in Compagniesdienst geweest waren, waar ze zich ook bevonden. Twee jaren later wordt bevel gegeven op de Coromandelsche Kust „sooveel volck overal" te „doen opcoopen als eenichsints becomen connen." Men bleef in Banda, Amboina, maar vooral te Batavia zeer om menschen verlegen.

Coen, hoewel niet wat men in andere tijden een geheel-onthouder zou noemen, was een fel tegenstander van dronkenschap. Maar hij wist dat in een tropisch land niet alleen het slechte water uit de rivier kon gedronken worden. China, en later Zuid-Afrika, hebben in thee en koffiegebruik een middel gevonden om gekookt water te drinken, waaraan de flauwe smaak ontnomen was. Deze genotmiddelen waren in die dagen nog niet bij Westerlingen in gebruik. De thee, zoo genoemd naar het Fuh-kiensche woord, kwam in het Fransch, Italiaansch, Spaansch, Hollandsch, Duitsch, Deensch en Maleisch, terwijl het algemeene woord „chá" in het Russisch, Portugeesch en Italiaansch voorkomt voor den drank, die „vroolijk maakt maar niet dronken." Het zou nog lang duren eer de thee- en koffiehuizen in het westen van Europa ontstonden. Pieter van den Broeck had in 1616 te Mokka

zwart water, koffie, zien drinken. De koffiecultuur op Java dateert van het begin van de achttiende eeuw. Naar Compagnies scheepsgebruik, schonk en dronk men, ook te land, op advies der medici dier dagen wijn, bier en brandewijn. De jenever is een latere uitvinding, tenminste het algemeen gebruik valt meer dan een eeuw later. Te Batavia dronk men veel arak en toewak of palmwijn, waarvan de Chineezen de leveranciers waren. Coen had hen liever aan het steenen bakken en hout bewerken „daermede de stadt verbetert ende versterckt can worden." De arakbranderij was gemakkelijker kostwinning en om de Chineezen hierin dwars te zitten, liet hij aan de burgerij Spaansche wijn tegen 200 realen de legger, d.i. okshoofd van 400 kan, verkoopen, „want d'ongeregelde doch geensints connen dwingen haer gelt te houden, ende dewyle hetselvighe verteert moet worden, schijnt het noch beter te wesen dat sulx geschiede in vougen dat des Compagnies plaetse daerdoor verbetert ende haere excessive oncosten een weynich gesoulageert werden."

Uit de licentiebriefjes der herbergiers trok men per man per maand twee realen, een legger Spaansche wijn werd belast met twintig realen. Het clandestien tappen was streng verboden. Voor genoten drank mocht geen rekening geopend worden; de betaling moest contant zijn.

Men ziet het, een fanatiek drooglegger was Coen niet.

De Gouverneur-Generaal, wien zooals we weten Kerk en Godsdienst zeer ter harte gingen, ontving in het begin van 1620 met groote instemming een rekest van de Predikanten om in de Maleische taal te doen prediken, het H. Avondmaal te doen houden en een Kerkeraad in te richten. Dat Zondagsrust voor de arbeiders gevraagd werd, daarover kregen ze ten antwoord, behoorden de rekenstranten zich „te schamen, wegen hare superflue ende impertinente... vermaninghe," daar Coen steeds op Zondag niet liet werken, waar het zonder schade kon nagelaten worden. De geboden van ondertrouwden zouden gelezen worden Zondags na de predikatie, Donderdags na het avondgebed en voor de derde maal weer Zondags.

Het plan om door een collecte gelden bijeen te brengen om een kerkgebouw op te richten bestond reeds lang. Toen eind 1622 het gebouw waar gepredikt werd te klein bleek, werd dit bij resolutie vastgelegd en overgegaan tot de inzameling „sooveel

als yder met zijn vrye wille, uyt puere liberaelheyt, goet sal vinden tot soo een Goddelyck ende heylich werck te contribueeren."

Coen smeekte bij de Heeren Meesters om „eenige Godvruchtige, eerwaerdige, cloecke, verstandige predicanten herwarts te senden ende geen hooveerdige, ongeschicte, onwetende idioten, gelyck eenige dienaars geweest syn. 't Is beclaechlijck ende jammer, dat de godtsdienst niet beter waergenomen, noch gehanthaeft worde."

Coen's taal doet aan als een frissche bui na lange droogte. Hij vroeg om „rechte herders ende geen huurlingen."

LX.

Justus Heurnius.

Tot de „rechte herders" behoort zeker de voortreffelijke Predikant, die bij Coen's sterfbed diens laatste woorden mocht opvangen: Justus Heurnius.

Meer dan dertig jaren geleden was hij het onderwerp van het zeer verdienstelijke theologisch proefschrift van Dr. J. R. Callenbach, waaraan we veel van het hier volgende ontleenen, voorzoover de cultuur-historische toestanden er door worden belicht.

Aan de Compagnie was bij het octrooi van 1602 geen enkele verplichting opgelegd om zich met het kerkelijk leven overzee bezig te houden. Uit eigen beweging nam zij Ziekentroosters en Predikanten aan voor den Indischen dienst, overtuigd als Heeren Bewindhebbers waren, dat op haar gezag zonder handhaving van den godsdienst, Gods zegen niet zou rusten, en ook dat de religie een sterken band met de inheemschen kon vormen, wat den handel, dus de Compagnie, weer ten goede kwam.

Voor haar rekening liet ze jongelieden in de theologie studeeren. De eerste student mislukte volkomen: Henricus Slatius, berucht in later jaren door den moordaanslag op Prins Maurits. De Compagnie verbrak na vrij korten tijd de relatie met hem en zoo zag Slatius nimmer Indië. Een seminarie tot opleiding van Predikanten voor Indië, onder Antonius Walaeus te Leiden, leverde er enkele af, die niet den tact bezaten, die noodig was bij hun ambt. De een was te eenzelvig, de ander lastig en hoogmoedig, de derde, Casper Wiltens, knap en geleerd, wordt ons door een kwaadwillige gerapporteerd als te vinden „in maeltijden, in dansen, ofte te paerde te loopen runnen als een woutaap".

In Indië had de Gouverneur-Generaal het hoogste woord over de Predikanten en zelfs Coen stond geen streep van zijn macht aan den Kerkeraad af en liet weten dat Gouverneur-Generaal en Raden „geen vergaderingen in haere republicque en begeerden... daer in sy oock niet het hooghste gesach ende gebiedt souden hebben".

Deze opvatting heeft tot heel wat onaangenaamheden geleid.

Justus Heurnius, zoon van een Leidsch Hoogleeraar in de geneeskunde, koos het studievak zijns vaders en promoveerde er tot Doctor in de Medicijnen op vier en twintigjarigen leeftijd. Hij gaf toe aan den avontuurlijken drang, die reeds in zijn overgrootvader te zien was om vreemde landen te bezoeken. De jonge medicus reisde gedurende vijf jaren in Frankrijk en Engeland, in welken tijd hij zich bewust werd van de roeping om het Evangelie aan de Heidenen te prediken.

In Holland teruggekeerd koos hij Groningen als zijn academiestad, daar de Leidsche Universiteit door de welbekende theologische verdeeldheid, die het Bestand berucht maken, verscheurd werd. Heurnius was rechtzinnig in de leer en een vijand van twisten.

Na voltooiing van zijn studie schreef hij een werk over zendingsarbeid in Indië, opgedragen aan de Staten-Generaal, aan Prins Maurits en aan de Bewindhebbers, waarin hij wijst op de taak door God opgelegd om zoovele Oostersche volken het Christendom te brengen; op de noodzakelijkheid van scholen voor inheemschen, en op vertaling van de H. Schrift in inlandsche talen. Hij brandt van zendingsijver, gevaren niet tellend waar hij sterk is door Gods bijstand. Met Bijbelsche voorbeelden staaft hij zijn vertrouwen op den Almachtige, die ook de gave der talen kan schenken. Marteling noch gevaren mogen den zendeling afschrikken.

Wanneer we dit vurig betoog lezen krijgt het voor ons groote waarde, omdat we weten dat de schrijver metterdaad het geschrevene bevestigde. Zijn visie van Islam en Pausdom is die van zijn tijd en zijn orthodoxe Gereformeerde leer, uitgedrukt in Oud-Testamentische termen. Hij legt sterken nadruk op een ascetisch leven en acht eenvoudige vroomheid hooger dan groote geleerdheid.

Niet vóór hij zich had ingewerkt in de praktijk van een kerkelijke gemeente wilde hij naar Indië gaan. Zoo stond hij in 1620

als Predikant te Kalslagen, behoorend tot de classis Woerden. Eind 1623 werd Heurnius' beroep naar Indië besproken te Amsterdam. Aan Heeren Zeventien legde hij zijn wenschen voor: als medicus en Predikant dienst doen op de uit- en thuisreis, briefwisseling houden met de kerken in het vaderland, in Indië inlandsche talen leeren, niet verplicht worden tot diensten voor Nederlanders, maar zoo spoedig mogelijk vertrekken naar de plaats, waar hij meent het nuttigst te kunnen zijn.

Deze wenschen zijn niet ingewilligd door Heeren Zeventien.

17 Juli 1624 landde Heurnius te Batavia.

Pieter de Carpentier was Coen opgevolgd. Ook hij was de Kerk zeer genegen en Heurnius werd mede geroepen ter vergadering, die moest beraadslagen over een aantal belangrijke kwesties. Van de twee Regeeringsgecommitteerden was de een Jacques Specx, die na een gebed door een der Predikanten, de agenda voorlegde, waarop van alles voorkwam: biddagen, Gereformeerde kerkorde, oprichting van een drukkerij, het bouwen van een kerk, de Moluksche kerkelijke toestanden, een tehuis voor vrouwen, huisbezoek, bekeering der ongeloovigen, catechismusprediking, scholen en onderwijs, een bibliotheek, correctie van Maleische gebeden enz., en aanwijzing van standplaatsen aan Predikanten en voorlezers.

Van 6 Augustus 1624 tot 27 October is deze kerkelijke vergadering herhaaldelijk bijeengekomen. Onnoodig is het om hier punt voor punt na te gaan, maar wel dient vermeld, dat bleek dat de Regeering hoewel niets „tot verminderinge van 't regt der kercken" bedoelend, toch de teugels hield inzake „'t verseynden en blijven der Predikanten".

Aan Heurnius werd Batavia als standplaats aangewezen. Als kerkorde werkte men naar een extract uit die, opgesteld door de Synode van Dordrecht, waarbij de Kerkelijke vergadering van Batavia een aanhangsel voegde. Deze kerkorde met appendix vaardigde de Gouverneur-Generaal provisioneel uit, „tot nader ordre ende behoorlijke ratificatie van Nederlant".

Een voorloopig kerkgebouw verving de oude, te klein geworden, kerk. De hooge belastingen, door de burgerij te betalen voor het versterken van de stad (binnen twee jaren ruim f 72000,—), lieten niet veel voor kerkbouw over. Gedrukte Maleische boekjes voor

kerkelijk en ander onderwijs lagen in Holland klaar, maar de Bewindhebbers maakten weinig haast met de verzending en antwoordden boos op een verzoek van een der Predikanten hierover „dat die sulck een treffelycke Compagnie versorgen niet behoefden vermaant te werden van A. B. boeken te leveren".

Een der eerste conflicten was de eisch van De Carpentier dat kerkelijke brieven naar Nederland door zijn handen moesten gaan. De Kerkeraad weigerde, omdat men er een aanslag in zag op de kerkelijke vrijheid en gaf ten slotte, onder protest toe.

Heurnius leerde Maleisch en Portugeesch en hield catechisatie voor inheemschen, Compagnieslijfeigenen en vrije lieden. Maar degenen die alleen Chineesch, Japansch en Malabaarsch spraken, kon hij niet bereiken. Tevergeefs drongen de Predikanten aan op de stichting van een seminarie. Daarom leerde hij Malabaarsch en maakte een Hollandsch-Latijnsch-Chineesch woordenboek, met hulp van een Chineeschen schoolmeester uit Macao, die Latijn kende. Zoo maakten beiden vertalingen van de geloofsbelijdenis, de Tien Geboden en het Onze Vader in het Chineesch. Een geschenk, hem hiervoor door Bewindhebbers gezonden, bereikte Heurnius niet, daar het schip, waarop het meekwam, verongelukte.

De collega's vielen niet mee. Dominee Dubbeltryck was door het wangedrag van zijn vrouw gedwongen van haar te scheiden, een plechtige verzoening ten huize van den Raad van Indië Specx, waarbij Heurnius tegenwoordig was, had geen blijvend succes en kort daarna moest de aan den drank geraakte Predikant uit zijn ambt ontzet worden. De collega op Ambon hield een officieelen slavenhandel. De Bataviasche kerkeraad verbood dien verder „opdat alsoo de tegensprekende mondt gestopt ende Syne heylige leere hierdoor niet en quame te vallen".

LXI.

Heurnius tijdens Coen. Sara Specx's proces. Heurnius als voorvechter.

Heurnius maakte het plechtige oogenblik mee, waarop Coen, eind September 1627, ten tweeden male als Gouverneur-Generaal optrad, ook de mislukte poging der Bantammers op Kerstdag van dat jaar om Batavia bij verrassing te nemen, evenals de bedreiging van het Nederlandsch gezag door den Soesoehoenan

van Mataram in 1628 met al de gevaren ermee verbonden. Zoo werd het Zuiderdeel van de stad op last van de Regeering verbrand en Heurnius had dienst te doen op de schepen, waar vrouwen en kinderen in veiligheid gebracht waren. De nog in het afgebrande vak staande voorloopige kerk ging in vlammen op, zoodat de kerkdiensten in het Stadhuis en Coen's woning gehouden werden.

Al deze rampen beschouwde Heurnius in zijn rotsvast Godsvertrouwen als bezoekingen om hem die „naar de geboden Godts..... niet willen luysteren ende haere boose begeerlickheden nae wandelden" tot inkeer en verootmoediging te brengen. Hij vertrouwde vast dat God „onse vyanden met schade sal doen vertrecken ende sijne christene gemeinte, mitsgaders de maght der Compagnie, onder de ongeloovigen ontsachbaer sal maken in dese landen".

Na een korte onderbreking van het beleg werd het in 1629 hervat. In deze periode valt het tot vervelens toe verhaalde drama van „flaming youth", waarbij „de jongman maar 16 à 17, de dochter maar 13 jaren out waren". De dienaar van Antonio van Diemen, de vaandrig Pieter Cortenhoeve, werd onthoofd, Sara Specx „door beulshanden in opene pleyne der gevanckenisse gegeeselt", een gebeurtenis die groote beroering gaf in de gemoederen der gemeente, op dat oogenblik en ook nog na Coen's dood.

Coen, voorvechter en voorbeeld van een door en door zedelijk leven, ten diepste gegriefd door de bezoedeling van zijn huis, waar Sara, Specx's natuurlijke dochter, als „statiedochterken" tot den stoet van hofdames van zijn huisvrouw behoorde, geraakte buiten zichzelf van woede. Hij wilde dat het schavot voor de poort van het Kasteel zou worden opgeslagen en beiden terstond ter dood gebracht. De Fiskaal en rechters, die wezen op het onwettige van zulk een terechtstelling, kregen te hooren: „Behoort gijlieden ook tot dien zedeloozen hoop?!" Maar toch werd de zaak door de rechters behandeld, al stonden velen ervan onder Coen's invloed. Het vonnis weigerde Antonio van Diemen te teekenen, Heurnius en Dominee De Roy pleitten tevergeefs bij Coen om genade.

„Het scheen een plaag van Godt de Heer te sijn, dat hij, die een soo grooten justicier altyts geweest was, hier in soo verre afdwaalde", schreef de Bataviasche Kerkeraad.

Het avondgebed was om zeven uur op den 20sten September gedaan. Heurnius werd bij den Gouverneur-Generaal ontboden. Was het de medicus of de theoloog dien Coen bij zich wenschte? In de kamer waren bij het ziekbed de medicus Jacobus Bontius, Antonio van Diemen en Cryn Jacobsz Raemburch, de laatste twee Raden van Indië. De doktoren zagen dat het einde snel naderde, waarop de Raden Coen verzochten, zoo noodig, nog een beschikking ten opzichte van een opvolger te nemen. Hij scheen niets te hooren. Des avonds om elf uren kwam Eva Ment met haar kindje van drie dagen aan het sterfbed. De stervende droeg aan Pieter Vlack de zorg voor vrouw en kind op.

Toen riep hij Heurnius tot zich, zijn broeder in Christus. Na zacht gesprek, ongetwijfeld over het voor den doodzieke zoo nabij zijnde hiernamaals, noemde Coen aan Heurnius den naam van den door hem voorgestelden opvolger, dien hij niet meer schrijven kon. Na zijn overlijden moest Heurnius den naam per brief aan de Raden van Indië bekend maken. Deze opdracht deelde Coen nog aan de drie aanwezige Raden mede. Met de opening werd gewacht tot Specx, wiens schip in zicht was, zou zijn aangekomen. Toen gold Coen's aanwijzing slechts voor één stem en in plaats van zijn candidaat, Pieter Vlack, koos men Specx.

Kort na diens ambtsaanvaarding brak voor Heurnius een droevige tijd aan. Eerst waren er nog wel eendrachtige besprekingen over de oprichting van een seminarie voor Predikanten te Batavia tusschen den Kerkeraad en den Gouverneur-Generaal, die, na later bleek, tevergeefs op de bevestiging van zijn benoeming door Heeren Bewindhebbers wachtte. Maar het Indisch seminarieplan werd in Holland afgewimpeld.

Daarna kwam de beroering in de gemeente, toen Specx zich verwijderde bij de Avondmaalsviering, daar hij Fiskaal Van den Heuvel, Pieter Vlack en Doctor Bontius zag aankomen. De noodiging door den Kerkeraad van Specx tot het eerstvolgend Avondmaal beantwoordde hij door te zeggen, dat hij weigerde mee aan te zitten met de rechters van zijn dochter. De Kerkeraad verzocht den drie heeren zich van het Avondmaal te onthouden zoolang ze zich niet met Sara Specx verzoend hadden, wat ze weigerden. Heeren Bewindhebbers keurden de houding van den

Kerkeraad af. God zou de rechters oordeelen. Ook Specx kreeg een berisping: als hij zich over het vonnis te beklagen had, kon hij zich wenden tot de Bewindhebbers en Staten-Generaal.

Inmiddels had Specx de overtuiging gekregen, dat de Kerkeraad een zeer volgzaam lichaam was. Hij zou ondervinden, dat hij zich zeer vergist had.

Een Predikant, Gijsbert Bastiaansz, die na een allerrampspoedigste zeereis te Batavia aankwam, werd door den Gouverneur-Generaal mede verantwoordelijk gesteld voor het Godvergeten gedrag van het scheepsvolk, en zijn zaak kwam voor den Raad van Justitie. Toen vrijspraak van nalatigheid volgde, wilde de Kerkeraad van den kansel dit aan de gemeente meedeelen. Specx was hier fel tegen en betoogde, dat de Predikanten en Ziekentroosters onder de wereldlijke overheid stonden. Heurnius, de vreedzame, kwam op voor het recht van de Kerk en er vielen woorden, die wezen op een scherp zich afteekenend conflict.

Den daarop volgenden Zondag deelde Heurnius van den kansel, als terloops, mee hoe Dominee Bastiaansz zoowel door den Raad van Justitie als door den Kerkeraad onschuldig bevonden was van de hem ten laste gelegde nalatigheid. Hij deed dit, om op te komen voor het recht van de Kerk en was bereid alle gevolgen te dragen „met Godt den Heere. Hy en wilde het woord des Heeren in zyne mondt niet laten binden".

Nog trof Specx hem niet, maar hij hield hem in het oog.

In den Kerkeraad zond hij twee Regeeringscommissarissen, die moesten opletten wat er omging. Over een tuchtzaak en openbare schuldbelijdenis kwam er weer een botsing tusschen Specx en Heurnius en toen de laatste in een preek, waarbij de Gouverneur-Generaal tegenwoordig was, den nadruk legde op het recht van den Kerkeraad inzake kerkelijke censuur, waarin geen overheid belemmerend of voorschrijvend mocht optreden, barstte de bom.

Den volgenden dag moest de eerlijke en moedige Predikant voor Gouverneur-Generaal en Raden verschijnen. Heurnius kreeg tot straf het schip „Rotterdam" als gevangenis, na drie weken veranderd in kamerarrest in het Kasteel. Toen een poos later hem de vrijheid geschonken werd, wilde Heurnius, dat nu ook zijn onschuld van den kansel zou worden afgelezen, maar geen der collega's durfde voor den voorvechter van hun rechten optreden bij den verstoorden Gouverneur-Generaal.

Specx's antwoord was: Heurnius moest met de gereedliggende schepen naar de Kust van Coromandel vertrekken en daarna naar het vaderland terugkeeren. Dit harde vonnis wijzigde de Regeering spoedig, daar de beroering in de Bataviasche gemeente te groot werd, zoodat na enkele maanden Heurnius weer te Batavia was. Specx had eerbied voor den eerlijken tegenstander, zooals uit zijn brieven blijkt.

LXII.

Heurnius in de Molukken.

Geschorst bleef Heurnius als Predikant tot enkele weken na zijn terugkeer te Batavia de Kerkeraad stappen deed bij de Hooge Regeering, om hem weer tot den kansel toe te laten. Hendrik Brouwer was toen Gouverneur-Generaal en Specx teruggetreden als Raad van Indië.

Het Hooge College was voor opheffing van de schorsing, mits de Kerkeraad geen disputen begon over gezagskwesties en niet van den kansel het besluit zou doen vermelden. Heurnius, wien op den man af gevraagd werd, of hij hiermee akkoord ging, antwoordde bevestigend, al zal het niet van harte gegaan zijn. De Kerkeraad had het afgelegd tegen de Hooge Regeering.

Brouwer, na Specx's vertrek, was schappelijker en gaf aan den Kerkeraad het recht van censuur terug, al bleven de Commissarissen als dwarskijkers en hield de Regeering het recht van verzenden van Predikanten aan zich.

Als de eenige ongehuwde Predikant te Batavia kwam Heurnius het eerst in aanmerking voor Evangelieprediking op Ceram, een eiland naar zijn hart, daar er, volgens verkregen inlichtingen, nog geen Mohammedanen waren. Nu zou, meende hij, de tijd komen, waarnaar hij jaren tevoren in Europa verlangd had, en hij zelf als zendeling het Evangelie brengen.

Zijn gezondheid liet veel te wenschen over. Volgens Dr. Bontius leed hij aan geelzucht.

Met leedwezen zag men Heurnius, den man van een „stichtelyck ende onergerrlyck leven" vertrekken, zooals de Gouverneur-Generaal naar Holland rapporteerde.

Tusschen de opheffing van de schorsing en het vertrek in Maart 1633 lagen ongeveer vier maanden. Zoozeer had Brouwer hem leeren achten, dat hij Heurnius benoemde tot Commissaris voor Bali en Amboina. Daar moest hij zich bij het Nederlandsche gezantschap, dat naar den Koning gezonden was, op de hoogte stellen van den toestand, om den Gouverneur van Amboina er over te kunnen inlichten.

Na een kort verblijf op Bali kwam Heurnius half April te Amboina, waar Gouverneur Artus Gysels afwezig was door een inspectiereis naar Ceram. Toen kwamen, na diens terugkeer, de ongunstige rapporten over het eiland in. Er waren al Mohammedanen en het volk was zeer „wilt en woest". Men vond het ongeraden, om Heurnius' leven er te wagen, al was hij zelf vol ijver om te gaan. Zoo kwam hij nimmer op Ceram.

Tijdens zijn verblijf op Ambon, waar hij scholen en gemeenten inspecteerde, had hij zich zóó bemind gemaakt, dat de Ambonneezen den ongehuwden Predikant tot zijn groote ergernis hun mooiste dochters als bijzitten aanboden, iets waarover hij hen sterk berispte.

Toen mocht hij een standplaats in de Oeliassers kiezen. Zoo kwam hij op Honimoa of Saparoea, begeleid door een Predikant en een onderwijzer, om hem bij de bevolking in te leiden.

De Christenen, die hij er vond, hadden nog sterk heidensche neigingen; offeren aan afgodsbeelden, besnijdenis, het eten van menschenvleesch in oorlogstijd bestonden nog naast het goedig aanhooren 's Zondags van de voorgelezen preek in Bataviaasch Maleisch, zoo verschillend van hun landstaal. Heurnius begon deze taal te leeren en vertaalde er hoofdstukken van de leer in en leidde jongelieden op, om later zelf herderlijk werk te kunnen doen. In een jaar tijds verbrandde hij ongeveer honderd vierkante offerhuisjes met beelden.

Het gelukte hem, om de bevolking er toe te brengen, om jongens en meisjes naar school te zenden, terwijl Heurnius van zijn kant weer een concessie deed, door toe te laten, dat vrouwen gesluierd aan het Avondmaal kwamen.

Mohammedaansche invloed werd sterk merkbaar onder de ontevreden bevolking, die voor de Compagnie als roeiers zwaar werk moest doen op de hongi-tochten en daardoor lang van huis en gezin werd gehouden. De onveiligheid werd zóó groot, dat Heurnius, die al lang Honimoa verwisseld had voor de twee

en dertig negorijen, waar Christenen waren, naar zijn eerste standplaats terug moest keeren, ja, de Gouverneur vond hem daar nog niet veilig en zond hem naar Ambon.

Zóó was deze veiligheidsmaatregel tegen zijn zin, dat hij den Commissaris van de Hooge Regeering verzocht, weer naar Honimoa te mogen gaan, waar de inheemschen om zijn terugkeer verzocht hadden. Het verzoek stond men toe.

Op het eiland te Oelat verblijvend, wisten zijn vijanden vergif in zijn eten te doen. Op het kantje bracht Heurnius er het leven af, maar geruimen tijd was hij verlamd aan handen en voeten. Te Ambon moest hij weer op krachten komen, maar rustig zat hij er niet. Er was hevige twist, tusschen den Gouverneur en een Predikant, dien Heurnius bijlegde.

Toen kreeg hij Noesalaut tot standplaats, waar hij als eenige Nederlander verbleef. De Mooren namen enkele eilanders gevangen, die ze wilden uitleveren tegen Heurnius. Toen de nood het hoogst was, kwam een Compagniesjacht hem afhalen.

Inderdaad brak een opstand uit, die, naar men voorgaf, veroorzaakt zou zijn door het opschrijven door de Predikanten van de namen der kinderen van alle negorijen. De eigenlijke oorzaak lag dieper en wel in het harde en onverstandige optreden van de Compagnie.

Antonio van Diemen bracht er weer orde en vrede. Heurnius vergezelde hem op zijn tochten naar de verschillende eilanden, evenals een jaar later toen de Gouverneur-Generaal er op nieuw kwam. Zoo heeft hij ook nog Banda bezocht en er een proponent tot Predikant gepromoveerd, na streng examen in tegenwoordigheid van den Gouverneur-Generaal, het gevolg en den Kerkeraad.

In Mei 1638 verliet Heurnius zijn zendingsveld. De Ambonsche Kerkeraad zag hem „niet zonder groote drouffheyt" vertrekken. Op de terugreis kwam hij op Flores en op Bali. Over beide eilanden gaf hij belangrijke opmerkingen, vooral over het eerste.

Eind December 1638 verliet hij Batavia en kreeg in het vaderland van Heeren Bewindhebbers een belooning van f 1200, voor zijn „extraordinaris goede diensten in India gedaen". Nog dertien jaren van nuttig werk in het vaderland en een mooi, welbesteed Christelijk leven was ten einde.

LXIII.

De reis van Bontekoe.
De ontploffing.

„In 't Jaer ons Heeren 1618, den 28 December, ben ick Willem Ysbrantsz Bontekoe van Hoorn, Tessel uytghevaren voor schipper, met het schip ghenaemt: Nieu-Hoorn, ghemant met 206 eters, groot omtrent 550 lasten, met een Oosten-wint."

Aldus de rustige inzet van het reisverhaal, dat gedurende de zeventiende en achttiende eeuw gelezen en herlezen werd als een familieboek door reeksen geslachten en in geen boekwinkel ontbrak. Meer dan zestig uitgaven ervan zijn verschenen tot 1800. Vertalingen zijn er in het Engelsch, Fransch, Duitsch en Soedaneesch.

Maar hoe klein is het percentage van onze tijdgenooten, die de „Avonturelycke Reyse" ooit in handen hadden. Potgieter's „Liedekens van Bontekoe," een herinnering aan gymnasium of H.B.S. voor sommigen, doch dan is de grens bereikt.

Schoolkameraad in Hoorn van Coen als jongen van twaalf, zou jaren later de ongelukkige en onfortuinlijke Schipper voor den Gouverneur-Generaal te Batavia staan. Twee mannen, die na drie eeuwen nog leven bij het nageslacht, de een als Stichter van een Overzeesch Rijk, de ander als eenvoudig schrijvend zeeman, groot in zijn onopgesmukte vertelkunst.

Even Engeland voorbij, stak een Januari-Zuidwester storm op, die met drie worpen waters het schip bijna tot zinken bracht. Tot 19 Januari duurde dit stormweer, waarbij de groote mast gekraakt werd, maar door wèl aangebrachte versterkingen kon deze nog verder dienst doen, tot bij de Kaap Verdische eilanden de grondige herstelling geschiedde. „Onse mast stond weder soo fray dat het een lust was. Hij was bynae soo dick als een pylaer van een kerck," door de er tegenaangebonden kleine masten en spieren.

Langs de Abrolhos op de Braziliaansche kust kwam men zonder tegenslag, een dag van blijdschap. „Wij gaven het volck dien dagh dubbelt rantsoen van eten en aen yder backx-volck een flapkanne Spaensche wyn."

Voorbij Tristan da Cunha zag men de Kaapsche meeuwen, maar Afrika's Zuidpunt voer men voorbij wegens zwaar weer. Het volk was nog gezond en er was geen watergebrek. Toen was het schip al vijf maanden op reis.

Kort daarna, langs de kust van Natal varend, zat men opeens met veel ziek volk. De hooge zee belette het landen op Madagascar in de Sint Luciabaai en men voer door naar de Mascarenhaseilanden (later bekend als Bourbon of Réunion, en Mauritius of Isle de France). Weer liep de zee te hoog, om de zieken zonder gevaar aan land te brengen. Ze kwamen uit hun kooien kruipen „want sy de lucht in de neus hadden, seggende „Waren wy aen landt wy waren half ghesondt."

Tegen Koopman Heyn Rol's advies in bracht Bontekoe, vermurwd door de smeekbeden, de zieken aan land, voorzien van een zeil, om een tent op te slaan, olie, azijn, potten om in te koken, eetwaren en koks om voor de patiënten te zorgen. „Aan landt wesende kroopen sy by malcander in 't gras en seyden: „wij voelen alreets beterschap".

De boomen zaten vol met duiven, die, daar ze de menschen niet gewoon waren, zich met de handen lieten grijpen. Het werd een feestmaaltijd: gebraden duiven, landschildpadden en meegebrachte gedroogde „prujmen van Damast" (Damascus). Daar het schip niet op een gunstige plaats lag, zocht Bontekoe met zijn volk een betere plek. Hij kwam in een baai, waaromheen in de boomen een menigte vogels was; ook liepen er de nu uitgestorven dodo's rond „die kleyne vleugels hadden, maar konden niet vliegen; waren soo vet datse qualyck gaen konden".

Het eiland was een waar paradijs. Gevogelte, visch, helder water, vruchten volop. Alle zieken herstelden op zeven na, het schip werd van binnen en van buiten geteerd, gelucht, met azijn besprenkeld, „alles om een goede gezonde lucht in 't schip te krijgen". Proviand was er volop: ganzen en visch ingelegd in azijn.

Daar er, niettegenstaande de drieweeksche rust, weer veel ziekte kwam, ging men naar het eiland Santa Maria vlak voor de baai van Antongil op Madagascar's Oostkust. De inlanders brachten vee, melk en vruchten ter ruiling, de melk in gevlochten mandjes, evenals nu nog bij negervolken gebruik is. Het volk werd nu „soo fris en gesont, of wij eerst uyt Hollandt geseylt waren". Een vermaak ook voor de inlanders was „een speelman, die op de fioel speelde", wat de negers tot dansen en springen bracht.

Tot nu was er al wat getobd en moeite gedaan, alles tevergeefs, zooals spoedig bleek.

Op reis naar Java kwam men 19 November 1619 in Straat Soenda. De botteliersmaat ging des namiddags als gewoonlijk met zijn brandewijnvaatje naar het ruim, om het vol te pompen voor het morgenmutsje van den volgenden dag. Hij stak den metalen steker waarin de kaars stond, in den bodem van een vat, dat een laag hooger lag en toen hij hem er uit trok, viel een dief, een stuk gloeiende kaarspit, juist in het open spongat. Zoo ontstond er brand; het vat sloeg uit elkaar en de brandende vloeistof liep beneden in het schip, waar de smeekolen lagen. Bontekoe holde naar beneden en liet met veel water, naar hij meende, den brand blusschen. Maar een half uur later werd er weer „Brand" geroepen en men vond de smeekolen aangetast door het vuur. Bij het watergooien ontstond zulk een verstikkende damp, dat velen stikten, die den uitgang niet konden terugvinden.

Bontekoe stelde Heyn Rol voor, om het kruit over boord te smijten, maar de Koopman vreesde zonder kruit te varen, als de brand eens uit zou zijn en er een vijandelijk schip kwam. Met water bleek de brand niet te blusschen, „het vyer en het water was voor ooghen en geen ontset van yemand op aerden", zoodat velen van het volk naar de groote boot en de sloep, die achteraan sleepten, zwommen. Heyn Rol zag het, liet zich overhalen, om in de boot te komen, waar hij op den Schipper wilde wachten. Maar het volk hakte de touwen door en roeide weg. Tevergeefs trachtte Bontekoe de vluchtelingen te bezeilen. Hij beval toen al het kruit in zee te werpen. „De benautheydt, die in 't schip was, kan ick niet wel uytspreecken; het ghekerm en ghekryt was boven maten groot". Ook de olie, op het bluschwater drijvend, raakte in brand. Van de 360 halve vaten kruit waren er pas 60 overboord, toen het schip in de lucht vloog. „119 personen waren wy noch in 't schip doe het sprengh".

„Ick stonde doen 't aangingh by de groote hals boven op 't schip en ontrent 60 personen stonden recht voor de groote mast, die 't water (d.i. de emmers) overnamen; die worden al te samen wegh genomen en aan hutspot gheslagen, datmen niet en wist waer een stuck bleef, als oock van alle de anderen. En ick, Willem Ysbrantsz. Bontekoe, doe ter tydt schipper, vloogh mede inde lucht; wiste niet beter of ick most daermede sterven. Ick stack myn handen en armen nae den Hemel en riep „Daer vaer ick heen, o Heer! weest mij arme sondaer genadigh!"

Met blijdschap bemerkte hij, terwijl het hem „licht in 't herte", werd, dat hij begon te vallen. Hij kwam terecht tusschen het ronddrijvende houtwerk van het schip. Hij verklaart „in 't water leggende kreegh ick sulcke nieuwe couragie gelyck of ick een nieu mensch hadde gheweest". Hij klom op den grooten mast en overdacht, niets dan wrakhout van zijn schip ziende „O Godt! hoe is dit schoone schip vergaen. gelyck Sodoma en Gomorra".

Een jongeman kwam in zijn buurt „opborlen".

Het tweetal vormde de eenige overlevenden der 119 koppen.

LXIV.

Avonturen der schipbreukelingen. „Liedekens van Bontekoe". De Onbekende Soldaat.

Bontekoe had aan den in zee wentelenden mast een lastige ligplaats. Met behulp van een hem toegestoken spiertje kwam hij bij zijn medeschipbreukeling op een stuk van den boeg, waar ieder, zich vasthoudend aan een rib, stond uit te zien naar de schuit en de boot, die heel in de verte dobberden. Ze deden een vurig gebed „om een goede uytkomst".

Deze kwam inderdaad door den terugkeer der schepelingen. Toen ze Bontekoe zagen, juichten ze: „De schipper leeft noch!" Daar hij wegens zware pijn in den rug niet kon zwemmen, bracht een trompetter hem een loodlijn, want te dicht bij het wrakhout komen achtte men te gevaarlijk voor de schuiten, en, daaraan vastgebonden, haalde men Bontekoe in de boot, waar hij in een roefje ging liggen, naar hij meende om te sterven. Behalve de pijn in zijn rug had hij twee gaten in het hoofd. Den volgenden morgen keek men of hij nog leefde en zeide: „Och lieve schipper! Wat zullen wij doen? Wy zijn van 't wrak versteken en wy sien geen landt; hebben eten noch drincken, noch boogh, noch kaert, noch compas"! De Schipper liet zich uit het roefje dragen en kommandeerde zijn volk. Van de hemden liet hij zeilen maken met uit touwwerk gedraaid zeilgaren. In de boot waren 46, in de schuit 26 koppen.

Het zeemanschap van den Schipper kwam nu wel te pas. In een plank sneed hij een kaart met Sumatra, Java en Straat Soenda er in. Een stok met graadverdeeling maakte hij ook, een kistenmaker had toevallig een passer bij zich en bij nacht koerste

men op de sterren. Het gebreklijden begon: een stukje brood, zoo groot als een lid van een vinger, was het rantsoen voor den geheelen dag. Regenwater, opgevangen in zeilen, vulde de twee vaatjes, maar één neus, van een schoen gesneden, vol water was al wat per dag aan drinken kon worden verstrekt.

Het volk begon te murmureeren, daar het door den Schipper beloofde land maar niet te zien kwam. Enkele met de handen gevangen meeuwen at men rauw „en het smaeckten my soo wel als ick myn leven kost gheeten heb". zegt Bontekoe. Die van de schuit kwamen in de boot over en de 72 man „saghen malcanderen met bedroefde ooghen aen, hebbende noch eten noch drincken". De meeuwen en ook de regen bleven weg. Goddank kwam nog een school vliegende visschen over de boot; men at rauw die in de boot belandden. Sommigen dronken zeewater, anderen „haar eyghen water". Er begonnen er reeds te spreken van het dooden en opeten der scheepsjongens. Nog gelukte het Bontekoe hen hiervan af te houden, maar als binnen drie dagen geen land bereikt was zou men de jongens dooden. Vurig bad de Schipper en sprak zijn volk moed in „doch was self kleynmoedigh; soude een ander troosten en behoefde self wel ghetroost te worden". Den 2den December, toen er al dertien dagen verloopen waren sedert het in de lucht vliegen van het schip, was het dat de kwartiermeester, die Bontekoe aan het stuur had afgelost „Landt, landt!" riep.

Spoedig had men het eilandje bereikt. „Soo drae ick op 't landt quam, viel ick op myn knien en kuste de aerde van blijdschap en dankte Godt voor syn genade en barmhertigheydt, dat hy ons niet en hadde versocht... want dese dagh was de laetste, nae welcke het volck gheresolveert waren de jonghens aen te tasten en op te eten. Hier bleeckt dat de Heere de beste Stierman was".

Water was er niet, wel kokosnooten, waarmee men zoo overdadig den dorst leschte, dat allen vergingen van de buikpijn en „het scheen of wy barsten mosten", maar den dag daarop waren allen weer in orde. Toen wilde men naar het vasteland van Sumatra. Met veel stuurmanskunst gelukte het Bontekoe om de boot door de branding te krijgen.

Aan wal vond men nootjes, die goed smaakten, maar het volk opnieuw den buik in de war brachten. Het water was er voortreffelijk. Vuurtjes werden aangelegd en toen 's nachts de inboorlingen een overval waagden, werden ze teruggeslagen door het

vechten met brandende knuppels. Twee bijlen en een verroeste degen waren de éénige wapenen van de zieke en slappe bemanning.

Den volgenden morgen kwam een drietal uit het bosch en Maleisch sprekende matrozen vertelden dat ze Hollanders waren, die hun schip verloren hadden en nu eetwaren wilden koopen.

Men legde botje bij botje en kwam tot het vrij groote bedrag van 80 realen. Rijst en kippen kon men nu volop koopen. De inboorlingen wezen de richting waar Java lag „en noemden Jan Coen, dat die onse Overst aldaer ..... was".

Bontekoe besloot met vier mannen in een prauw de rivier op te varen om er victualie te koopen. Hij zond vandaar rijst en kippen naar Heyn Rol, die aan het strand het commando voerde, en kocht een buffel voor $5^1/_2$ reaal, doch dit beest was zoo wild dat men het niet kon vangen toen het losgeraakt was. De vier maats verzochten den nacht in het dorp te mogen overblijven, om den volgenden morgen met den buffel te volgen. Na veel over en weer gepraat gaf Bontekoe, hoewel tegen zijn zin, toe.

Toen de Schipper zich naar de prauw begaf, was er zooiets als ruzie tusschen de inboorlingen: ze waren het niet eens of men hem zou laten vertrekken. Brutaal pakte Bontekoe er twee bij den arm en duwde ze naar de prauw „gelyck of ick noch meester was, en ick was boven half knecht niet", en tegen verwachting, gingen ze in de prauw om de rivier af te varen. Daar zat de ongewapende Schipper, met twee met krissen gewapende inboorlingen. Degeen die achterin zat kwam om geld vragen. Bontekoe gaf een kwartje, en ook een aan den voorsten maat.

„Daer sat ick als schaep tusschen twee wolven, met duysent vreesen, Godt weet hoe ick te moede was". Toen het tweetal, na veel gepraat scheen besloten te zijn om den passagier aan te vallen, zat Bontekoe te bidden om verstand wat te doen „en het scheen of mij inwendigh geseydt worde, dat ick singen soude, 't welck ick dede, hoewel ick in sulcken benauwtheydt was, en songh dat het door de boomen en bosschaedje klonck." De Sumatranen „begonnen . . . te lachen en gaepten dat men haer in de keel sien kon".

Zoo kwam de Schipper behouden terug bij zijn volk.

Het Sumatraansche avontuur ging beginnen. De nacht verliep rustig. Den volgenden morgen kwamen de vier maats niet opdagen met den buffel, wel kwamen twee inboorlingen met een ander beest, dat men voorloopig aannam en de hielpeezen doorhakte,

daar het zoo wild was, dat het anders wel zou wegloopen. Terstond daarop begon de aanval van een driehonderdtal met schilden en zwaarden bewapenden, die beproefden de Hollanders van de boot af te snijden. De ongewapenden vluchtten naar de boot, die verre van zeilree lag, want de zeilen lagen als tent eroverheen. Al zwemmende zette de vijand de vluchtenden na en wondde enkelen „dat haer de dermen tot het lijf uytliepen."

En dan maar twee bijlen en een degen als wapens te bezitten! Met den degen deed „een groot keerl van een man (synde een backer)," die achter in de boot stond goed werk. De dreggetouwen hakte men door en de boot kwam vlot en zonder moeite in open zee.

De dappere bakker werd plotseling geheel blau om 't hooft, want hy was recht boven syn navel inde buyck gequetst ende haer geweer was fenynigh geweest." Het uitsnijden van de wond hielp niet, en hij „sturf evenwel voor onse oogen."

Zestien dooden telde men: elf waren aan land vermoord, de vier maats van Bontekoe's proviandeeringstocht bleven weg, en het lijk van den bakker was overboord gezet.

Ook de Compagnie had haar „Onbekenden Soldaat."

LXV.

De redding. Ontmoeting met J. P. Coen. Afscheid van Rol. Macao aangetast. Avontuur in China.

De boot met 56 koppen was vrijwel zonder voedsel. Daarom ging men iets Zuidoostelijker weer aan land, waar slechts water en alikruiken waren. Vandaar vertrokken zijnde stak een storm op „en lietent op Godts genade dryven" tot het weer kalm weer werd. Op onbewoonde eilandjes vond men water en bamboesen.

Bontekoe, ten einde raad, klom naar het hoogste punt van een eilandje, waar hij neerknielde om te bidden tot God, die hem „tot hiertoe hadde geredt en bewaert.... en verlost uijt vyer en water, van hongher en dorst en van de quade menschen" opdat hij den goeden weg mocht vinden en „wij wederom bij onse Natie en Vrienden mochten komen".

„En aldus met Godt ghesproocken hebbende" werd het helder aan de kim en de Schipper zag twee hooge blauwe bergen, die, dat wist hij van zijn stadgenoot, Willem Cornelisz Schouten,

op den hoek van Java lagen. Hij begreep dat hij voor Straat Soenda lag. Des nachts passeerden ze „Dwars in den weg". Toen het dag werd, klom een man in den mast, en riep dat hij schepen zag liggen. Het waren er 23, alle Hollandsche, onder opperbevel van Frederik de Houtman. Met een verrekijker nam deze de boot met zulke vreemde zeilen op en zond een sloep ter verkenning tegemoet. Bontekoe en Heyn Rol stapten er in. Aan het schip gekomen, heette de Commandeur in de kajuit de schipbreukelingen welkom en „liet ons de tafel decken om met hem te eten. Maar als ick het broodt en ander eten sagh, sloot mij het herte en het lyf toe, en de tranen schooten my van blydschap over de wangen, soo dat ick niet eten kon". Dat was 13 December 1619.

Per jachtje, voorzien van „Indiaansche kleeren", voer het tweetal om rapport uit te brengen naar Batavia.

„Wij ginghen inde stadt; quamen voor 't Hof, daer de Generael Jan Pietersz Coen van Hoorn zyn residentie hiel. Wij vraeghden de hellebaerdiers, of sy wilden vragen: of wij eens by de Generael mochten komen, hadden hem te spreecken. Sy liepen heen, quamen weer, werden binnen ghelaten, en quamen by hem. Hij wiste van onse komste niet, maar ons bekent maekende heete ons wellekoom. Doen most het groote woord daer uyt met ons".

Bontekoe deed zijn verhaal aan den Landvoogd, die met sombere oogen hem strak aanziend hem aan één stuk liet uitvertellen. Het eenige wat hij antwoordde was: „Wat helpt het; dat is een groot ongeluck". Daarop deed hij vragen naar bijzonderheden en zei weer: „Wat helpt het; dat is een groot ongeluck".

Deze uiting, vol berusting, was voor de beide geredden eigenlijk wat al te bondig en daarom was het een opluchting toen, wel heel onverwacht het commando klonk: „Jonghen, brenght mij de gouden kop hier." Hij liet den beker met Spaanschen wijn vullen en zeide: „Geluck schipper, ick breng U eens. (= ik drink U toe). Ghy meugth dencken dat u leeven verloren is gheweest, en dat het u van Godt almachtigh weder is gheschonken; blijft hier en eet aen mijn tafel, want ick ben van meningh te nacht te vertrecken nae Bantam, nae de schepen, om eenighe ordre te stellen. Blyft hier soo langh tot dat ick u ontbiede, of dat ick hier weder koom." Toen dronk hij ook den Koopman toe, waarna ze „noch verscheyden discoersen" hadden.

Wat zullen ze honderduitgepraat hebben over Hoorn, stad en kennissen, over de politiek in het vaderland en in Europa. Aan heeren Zeventien deed Coen nauwkeurig verslag van Bontekoe's verhaal „D'Almogende Godt vergoede U. E. de schade ende wil een yeder voor diergelyck ongevall bewaren. Door de brandewyn synder noch verscheyden andere schepen in peryckel geweest. Den Swerten Leeuw is met zyn volle last (in handen van d'Engelsen wesende) daerdoor oock verbrant. Hierover dien U.E. daerop wel goede ordre te stellen, om diergelycke ongevallen voor te comen."

Acht dagen logeerden de twee schipbreukelingen ten huize van den Gouverneur-Generaal. Naar Bantam ontboden bij Coen sprak deze als volgt: „Schipper Bontekoe, ghy meught by provisie, tot naerder ordre, gaen op 't schip „de Berger-Boot" en nemen aldaer het schippersschap waer, als ghy te vooren ghedaen hebt." Bontekoe antwoordde: „Ick bedancke mijn Heer Generael voor die gunst." Heyn Rol werd Koopman op hetzelfde schip. „Doen waren wy weder by malcander en hadden weder te commandeeren" is de slotzin van Bontekoe's beroemd avontuur.

Maar de dienst in de Oost, waar hij op zulk een merkwaardige wijze voor de eerste maal belandde, had nog heel wat spannende gebeurtenissen voor Bontekoe in vooraad.

Vooreerst ging hij naar de Molukken, waar de Koopman op Batjan het commando over het Fort kreeg. „Hier nam ick afscheydt van Heyn Rol, beyde met de tranen over de wanghen; ging ons beyde dapper ter herten, te meer omdat wy soo veel ellenden en swarigheyden met malcanderen hadden uytgestaen, als vooren verhaelt is. Sedert dese tydt heb ick hem noyt weer ghesien, dan heb ick verstaen dat hij eenighe tydt hier nae op het eylandt Maleyen (Ternate) gestorven en begraven is. De Heere wees zyn ziele genadigh en de mijne als ick na kome."

Later kreeg hij een ander en beter schip, waarmee hij in den Archipel allerlei tochten deed tot hij in 1622 deel uitmaakte van de oorlogsvloot onder Commandeur Cornelis Reyertsz om Macao te veroveren en „den handel met die van China te stabileren", volgens Coen's last. 22 Mei 1622 was de vloot voor het Portugeesche Macao. Twee dagen later „schoten wij met de gantsche laegh inde stadt dat het rammelde, soo veel de stucken konden verdraghen". De Commandeur ging met 600 man

aan land. Doordat per ongeluk eenige vaten met kruit in de lucht vlogen mislukte de expeditie. De Portugeezen doodden velen der aanvallers, „de rest retireerde in groote confusie van 't landt in de booten en voeren nae boort". Men betreurde 130 dooden.

24 Juni is nog steeds een nationale feestdag te Macao.

Bij de poging op de Chineesche kust om de jonken te dwingen om Spaansche en Portugeesche nederzettingen te mijden en alleen Hollandsch-Engelsche (we zijn in de periode van de samenwerking) aan te doen, vermeldt Bontekoe een merkwaardig avontuur, waaruit voor de zooveelste maal blijkt welke gevaren soldaten en matrozen liepen.

Men lag voor de rivier Tsjang-Tsjoe, waar om de Chineezen „door vrees van onze vyandtschap en gewelt tot den handel mochten beweghen" men „wel 60 à 70 joncken, soo kleyn als groot verbranden", een in de oogen van de twintigste-eeuwers wel heel vreemd middel om den loop van den handel te dwingen.

Een Hollandsche boot met 4 mannen en 2 jongens dreef op het strand, bij stikdonkeren nacht. Ze bleven uit angst in de boot en, toen er Chineezen naderden schreeuwden ze als bezetenen. De lonten waren uitgebluscht door het zeewater, dus alleen de sabels konden nog dienst doen. De Chineezen, niet wetend hoeveel mannen er waren, trokken terug.

Toen er weer een troep aan kwam, legden de soldaten hun musketten aan alsof ze vuren wilden, en zoo kwam de weg vrij. In een hutje maakten ze de lonten en geweren in orde en kregen wat rijst van de bewoners, een man en een vrouw.

Voorttrekkende kwamen er honderden gewapende Chineezen aanzetten; ze vluchtten eerst op het hooren der schoten, maar raakten later op vriendschappelijken voet met de vreemdelingen. Ze hadden blijkbaar nog nooit Hollanders gezien. In een tempel kregen de gestranden eten en drinken. Intusschen brandden de lonten op en in doodsangst, want elk oogenblik verwachtte men een overval, scheurden ze stukken van hun hemden en draaiden er lonten van. Er waren geen vier schoten kruit meer in hun bandeliers.

Eindelijk, op in elkaar gezette vlotjes bereikten ze de Hollandsche schepen voor de kust, „soo dat men aen dese gheschiedenisse gants klaer kan speuren, wat den mensch al voor peryckel kan door komen, als des Heeren bewaring ghenadelyck mede werckt".

Dat den Chineezen onrecht geschiedde ontging Bontekoe geheel en al.

LXVI.

Chineesch gezantschap. Slavenhalers. De cycloon. Madagascar. Thuiskomst.

Het gevolg van de Chineesche expeditie was een Nederlandsche vestiging op het eilandje Pehoe, een der Pescadores- of Visschers-eilanden, ten Westen van het eiland Tai Wan, Tayouan of Formosa.

In Januari 1624 had te Batavia de plechtige intocht plaats van twee Chineesche gezanten, gezonden door den Gouverneur van de provincie, die zoo veel te lijden had gehad van de Hollandsche vloot. Onder schitterend geleide werden ze met een stoet van vier olifanten en een dozijn paarden van hun logement afgehaald en tusschen een eerewacht van twee rijen gewapenden geleid naar de zaal, waar de Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië vergaderden. Na ceremonieele begroeting overhandigden de gezanten een brief op een breede plank in het Chineesch geschreven, waarvan de strekking was, dat de Hollanders zich uit de jurisdictie van China moesten terugtrekken, als ze wilden dat Chineezen naar Batavia of ander Compagniesgebied zouden komen handel drijven. Pehoe moesten ze dus verlaten, zooals de Gouverneur zelf verklaard had aan Commandeur Reyertsz., toen er wapenstilstand was. De terugkeer der gezanten was even plechtig en de verstandhouding bleef uitstekend, waartoe de Overste der Chineezen Bencon veel bijdroeg. Hij had den Gouverneur-Generaal en de Raden met de gezanten uit zijn vaderland op Zondag den 7den Januari als gasten op het middagmaal, en was zelf natuurlijk bij het feestmaal, dat een paar weken later in het Kasteel plaats had.

Overeengekomen werd, dat het eiland Tai Wan de gemeenschappelijke handelsplaats voor Nederlanders en Chineezen zou zijn, terwijl dan de Chineezen den handel op Manilla zouden staken en geregeld op Batavia varen. Ter verklaring van Reyertsz.' optreden hoorden ze, hoe de Nederlanders reeds 22 jaren tevoren op de Chineesche kust geweest waren, om het verzoek tot handeldrijven te doen, maar hoe ze, „tot geen audiëntie hadden connen comen". Nu waren ze op nieuw gekomen „ende hadden wat harder op de poorten van China geklopt ende dat alleen om gehoort te worden ende den handel te verkrijgen".

De Hooge Regeering had toentertijd geen flauw denkbeeld van China's macht. De harde klop op de poort had, al is het meer geluk dan wijsheid, geen nadeelige gevolgen voor de Compagnie.

Tijdens Bontekoe's plundertocht op de Chineesche kust was men den dag vóór Paschen op het schip bezig met het slachten van een buffel en een varken, „om alsoo des anderen daeghs onse Paesch-Feest daer mede te houden. Terwijl de maets doende waren, plock-haerden onse Dominie (=Ziekentrooster) met een Assistent, die beyde in de boeyen geset worden". Den volgenden dag, „synde Paeschdagh, wierden sy beyde daer weder uyt ghelaten. Doe quam het volck uyt de jonck altemael in ons schip, om de predikatie te hooren, en bleven voort onse gast op de buffel".

Op Bontekoe's schip, de „Groningen", was het aantal zieken sterk toegenomen; tegenover 90 zieken waren maar 50 gezonde mannen. Een gevaar was, dat er zooveel gevangengenomen Chineezen, „ettelycke hondert", aan boord waren. Om op hen indruk te maken „lieten al ons volck met geweer (=sabel) op zijd' gaen, even oft altemael officieren waren".

De Chineezen zaten onder in het schip; bij het luik, dat het ruim afsloot, stonden zes gewapenden op wacht. 's Morgens mochten ze aan dek komen, voor het maken van hun toilet. Bontekoe werd door hen met vrees en eerbied behandeld, „als ick boven quam, soo maeckten de Chinesen datelyck ruymte, gingen aen beyde syden op haer kniejen leggen, met de handen 't samen, soo dat sy als lammeren waren". In een profetie zou den Chineezen aangezegd zijn, dat mannen met roode haren uit het Westen hun land zouden in bezit nemen, „en alsoo ick een rood' baert had, schenen sy dieshalven mij met meer vreese te aenschouwen".

De Chineezen droegen lang haar, vlechtsgewijs op het hoofd gerold, waar een pen en een kam het vasthielden. Ze werden in de Pescadores gebruikt om aarde te dragen voor het Fort op Pehoe. Later zijn velen naar Batavia gebracht „en aldaer verkocht".

Bontekoe's diensttijd raakte om „en niet ghesint wesende my weder op nieu te verbinden" kreeg hij toestemming om als Schipper over te gaan op het schip de „Goede Hope", dat gereed lag om naar Batavia te vertrekken. Daar aangekomen op den 2den April 1624, had hij nog een poosje te varen om koraalsteen aan te brengen voor de bouwwerken van de jonge stad. Hij begon naar zijn geboorteland te verlangen, of, zooals hij het uitdrukt, „yder voghel is gaern daer hy uytghebroedt is". Hij wilde daar vertellen wat hij meemaakte; „'t soude ons maer pyn wezen,

soo die hope ons niet onderhiel van dat selfde eens nae te vertellen in ons Vaderlandt ...... anders soude tusschen de ballingschap en sulck hopeloos reysen niet veel verschil zijn".

Bontekoe had tijdens zijn verblijf in Indië er twee broers als Schippers in de vaart, Jacob en Pieter, waarvan hij den laatsten sprak tijdens de Chineesche expeditie.

Als Schipper op de „Hollandia", in gezelschap van de „Gouda" en „Middelburg", begon hij de thuisreis, over welke retourvloot Reyertsz. Commandeur was, „een gauw, ervaren man, die de Compagnie in veel saecken groote diensten ghedaen hadde". Met deze vloot, op het schip „Middelburg", vertrok ook Willem Cornelisz. Schouten, „mynen bysonderen vriendt", zooals Bontekoe hem noemt, die met Jacob le Maire van 1615 tot 1617 een tocht om de aarde gedaan had.

Eind Januari 1625 vertrokken de drie schepen van Batavia. Commandeur Reyertsz., die tijdens de Chineesche expeditie „door syn buyck geschoten wierde", maar er bovenop kwam, werd half Maart ernstig ziek. Toen kwam de vloot in een cycloon. Het begon „soo schrickelyck te waeien, dat het dieghene die 't noyt ghehoort noch gesien heeft onmooghelyk sou schynen dat de windt sulcken kracht kan bybrengen". Zóó sterk drukte de wind op het schip, dat men meende, dat het zonk. Het water liep in het ruim en de pompen raakten verstopt door de ronddrijvende peper. Bovendien brak de groote mast; door afkappen van het want werd voorkomen, dat deze gaten in het schip beukte.

Het schip „Middelburg" was al zijn masten kwijt op den bezaansmast na. Van het lot van het schip „Gouda" werd nimmer iets vernomen; het was met man en muis vergaan. Bontekoe voorzag de „Middelburg" van wat noodmasten en gaf als plaats, waar men zou trachten te komen, de baai van Sint Lucia op Madagascar aan. Den laatsten Maart was de „Hollandia" daar behouden aan en begon de reparatie van het schip, waarbij de lading eerst naar achteren en toen naar het voorschip gebracht werd, om het ver boven water te doen uitsteken. Een lijnbaan maakte men op het land, om het touwwerk in orde te krijgen.

De inboorlingen waren hulpvaardig bij het kappen van boomen en brachten vee, visch en vruchten ter ruiling. Rijst was er niet tengevolge van een sprinkhanenplaag. Bontekoe zelf zag ze komen „offer een wolck quam aendryven; vloghen my op 't lyf

en op de borst, soo dick by een dat ick mijn aessem qualyck konde krygen". De „coningh" der inboorlingen sprak goed Spaansch.

„Nae dat wy hier 11 dagen gelegen hadden, soo is den Heer Commandeur Cornelis Reyertsz. gestorven en in den Heere gerust. Begroeven hem op een eylandt (dat voor in de Bay leydt) vol geboomte onder een lustigen groenen boom, de beste die wy vonden". Die zoogenaamde „ruwe zeebonken" blijken bij nader beschouwing toch wel verre van ruw!

Toen de „Hollandia" zee zou kiezen, liepen twee van het volk naar de inboorlingen. „Wij maeckten gissingh, datse haer te veel vermenght hadden met de vrouwen, die door schoon schynende beloften haer herten ghetrocken hadden om daer te blyven; want de vrouwen krachtige instrumenten syn om de mannen te verleyden: waer toe de exempelen onnoodig syn op te halen". Bontekoe was blij, dat het volk door vrouwen en niet door bier of wijn van het werk gehouden werd: in plaats van dronken „quamen als lammeren mack weerom aen haer werck".

Eind Mei was men voor Natal, had te lijden van de zware deiningen bij Afrika's Zuidpunt met den dood voor oogen. Voorbij de Kaap de Goede Hoop werd het mooi weer „dat het scheen dat wy in den Hemel waeren, daer wy te voren schenen in de Hel te wesen".

In de baai van het eiland Sint-Helena, begin Augustus, belette een Spaansche kraak den Hollanders er water in te nemen. Na een kort gevecht, waarbij dooden vielen, werd aan het volk de vraag voorgelegd: op een rantsoen van vier mutsjes water per dag doorvaren of „vechten als den desperaten tegen de vyandt om 't water". Men koos het eerste.

Na Kisal bij Cork aangedaan te hebben, waar het scheepsvolk zich onder vroolijk gezelschap het Iersche eten en drinken zóó goed liet smaken, dat ze niet weg wilden en de waarden en waardinnen aan boord kwamen om de betaling der gelagen, kwam de „Hollandia" half November 1625 in Zeeland aan.

De „Middelburg" kwam in de baai van Antongil op Madagascar, waar o.a. Willem Cornelisz. Schouten overleed. Aan de Kaap de Goede Hoop liet het schip brieven achter, het vocht bij Sint-Helena tegen twee kraken en voer weg. De „Middelburg" heeft het vaderland niet meer bereikt.

Bontekoe heeft nog ongeveer een kwart-eeuw geleefd na den terugkeer van zijn „avonturelycke reyse".

LXVII.

Reael in de Molukken. Coen en de Engelsche vennooten.

Landen die schatten voortbrengen, hetzij goud, diamanten dan wel kostbare specerijen moeten een lijdensgeschiedenis doormaken volgens een fatale wet, waaraan dus geen ontkomen is.

Dit noodlot onderging de bevolking van de Banda-eilanden. Begeerd door twee partijen, Engelschen en Hollanders, werden de specerijeilanden oorden van verwoesting, waarvan het noemen van den naam ons nu met afschuw en schaamte zou vervullen, indien de gebeurtenissen van ruim drie eeuwen geleden in onze dagen plaats hadden gehad. De gewelddadige dood van 15000 Bandaneezen, slachtoffers van het oorlogsgeweld en den handelsgeest der Compagniesbewindhebbers is gruwelijk en heeft een somberen nagalm tot in onze dagen. Maar hierin ligt toch wel iets gewilds, want, waar men het gebeurde van drie eeuwen geleden telkens weer ophaalt, denken weinigen onzer tijdgenooten wat drie tientallen jaren geleden gebeurde met meer dan 20000 vrouwen en kinderen der Boeren in Zuid-Afrika in de Engelsche concentratiekampen, die door Groot-Brittanië een gruwelijke oorlogsnoodzaak geacht werden.

En leven wijzelf niet onder de bedreiging met duivelsche oorlogsuitvindingen in den eerstkomenden grooten oorlog, waarbij de Bandatragedie, hoe door en door verschrikkelijk, bijna onbeteekenend wordt?

Dit moet beseft worden, wil men het gebeurde in onze koloniale geschiedenis juist taxeeren en men moet trachten zich in te denken in de opvattingen van omstreeks 1600.

De Engelschen gingen voort, en daarin hadden ze van hun kant als handelaars groot gelijk, al streed het met de neutraliteit, om de Molukkenbevolking tegen de Nederlanders op te zetten en aan zich te verbinden. Was deze politiek gelukt, dan zou het voor de inheemschen lood om oud ijzer geweest zijn of het monopolie aan Engelschen, inplaats van aan Hollanders kwam.

Herhaaldelijk vertrokken Engelsche schepen naar de Molukken en Bandaneezen kwamen op deze vaartuigen naar Bantam om er Engelsche hulp te vragen. Vooral Poeloe Aai kwam onder invloed van de nieuwe bondgenooten.

Dr. Laurens Reael, in het midden van 1616 tot Gouverneur-Generaal gekozen na Reynst's dood, had nog van zijn voorganger de opdracht gekregen om Poeloe Aai te tuchtigen en er de Engelschen te verjagen, maar vrees voor een Spaanschen aanval uit de Filippijnen en ook zijn weifelend karakter, weerhielden hem, om het plan met kracht uit te voeren.

Reael liet zelfs toe dat een Engelsche Schipper muskaatnooten te Poeloe Aai laadde, op voorwaarde dat hij neutraal bleef. Toch zette de Engelschman op zijn schip uit Bantam teruggekeerde gezanten aan wal. In hetzelfde jaar 1616 verjoeg Jan Dirksz. Lam de Engelsche schepen, veroverde Poeloe Aai en stichtte er het Fort Revengie, een naam die duidde op wraak over gebleken ontrouw. Na Lam's vertrek brak er weer opstand op het eiland uit, waarbij aan Nederlandsche zijde veel dooden vielen.

Toen de vestiging op Poeloe Aai niet blijvend bleek, kozen de Engelschen Poeloe Roen als hun Molukkenbasis, en legden er versterkingen aan, wat tot allerlei geharrewar met de Compagnie leidde en het nemen van twee Engelsche schepen. Reael bewerkte, deels door uithongering, een vrede met de Bandaneezen, waarvan hijzelf naar Nederland meldt: ze beloven dingen, die het hun niet mogelijk is na te komen.

Reael was een het goedbedoelend schipperaar, een man van lapmiddelen. Dat begon men in het vaderland ook in te zien.

De Bewindhebbers waren verbaasd en terneergeslagen toen ze die treurige berichten over den specerijhandel ontvingen. Zooveel schatten waren uitgegeven om het monopolie der Oostersche kruiden te verwerven! Zonder eenig gewetensbezwaar hadden ze in April 1615 naar Indië aan den Directeur-Generaal J. P. Coen geschreven: nu we vernemen dat onze forten in de Molukken in goeden staat van verdediging en er veel schepen zijn, zouden we „nu geraden vinden . . . . dat men nu deselve . . . . mochte gebruiken omme yets groots tot afbreuck van de vyand daermede uut te mogen rechten ende de Bandanesen te vermeesteren, de principale uut te doen roeyen ende verjagen, ende 't land liever met heydenen wederom te doen peupleren".

De ontvanger van den brief zou enkele jaren later de meedoogenlooze uitvoerder van het harde bevel der Heeren Meesters worden.

Heeren Zeventien hadden van Reael een brief van September 1616 ontvangen, geschreven drie maanden na zijn verkiezing tot

Gouverneur-Generaal, waaruit bleek dat dit hooge ambt hem „niet alleen lastig, maar ook uytermate kostbaar viel". Hij vroeg zijn verlossing en onder de candidaten voor zijn ambt noemde hij ook Jan Pieterszoon Coen, „een persoon van grooten oordeel, neerstich en cloeckmoedig".

Toen bleek dat Reael in de Molukken zoo slap en schadelijk was opgetreden, kwam de ontslagaanvrage als een bestiering, en beleefd maar lakoniek werd geantwoord dat het verzoek was toegestaan.

Aan Coen, zijn opvolger, schreven ze dat Reael niet zelf den tijd van zijn terugkeer mocht kiezen, maar dat hij per eerste scheepsgelegenheid uit Indië moest vertrekken.

Zoo ging de geleerde, weinig energieke vriend van Van Oldenbarnevelt, die als zwager van Arminius geen steun vond bij de bovendrijvende partij onder Prins Maurits, die Gomarus zijn bijval gaf.

Toen dit getij verloopen was kwam in 1625 Reael weer naar voren als Bewindhebber voor de Kamer Amsterdam. Het volgend jaar was hij als Ambassadeur bij de kroning van Karel I teLonden, iets later was hij gezant aan het Deensche hof, en na jaren van rustige regeeringsambten te Amsterdam overleed hij daar in 1637.

De geleerde jurist, dichter van Hollandsche en Latijnsche verzen, in geloofszaken vrij van fanatisme, zachtmoedig voor zijn medemenschen, kon onmogelijk de uitvoerder zijn van de barbaarsche bevelen der Bewindhebbers.

Volgens Hooft is Reael de schrijver van een geschriftje „Raad voor hen die zich naar Indiën begeven", waardoor hij de voorlooper werd van de hedendaagsche reisbureaux.

Zijn naam was ontleend aan het uithangbord van de zaak zijns vaders, „de gouden Reael". Valentijn, die in zijn verzenmakerij nooit nalaat den naam van den jubilaris uit te buiten, dichtte op Laurens Reael, Doctor en Ridder (door Karel I), een versje, eindigend:

„Waar vond men ooit Reaalen,
„Die met het hoogste alloy bij deze konden haalen?"

Monopoliehandhaving tot elken prijs, dat is de kern van de instructie der Bewindhebbers voor Coen, met wering van alle andere handelaars, hetzij Europeanen, dan wel Javanen, Makassaren en andere inheemschen.

De samensmelting met de Engelsche Compagnie zou, naar te voorzien was, het specerijenmonopolie breken. Zij zou een derde en niet de helft krijgen van den handel in de Molukken, waar de Hollandsche Oost-Indische Compagnie reeds contracten met inlandsche vorsten had gesloten. Iedere Compagnie werkte met eigen, niet samengesmolten, kapitaal en daar de Engelsche niet goed bij kas was, werd dit een troef in Coen's handen.

Coen bleef, op last van zijn Heeren Meesters, met beleefde vriendelijkheid omgaan met de hem opgedrongen vennooten, van het oogenblik dat hij in April 1620 den Engelschen Admiraal Martin Pring, dien hij tegemoet gezeild was, toedronk. Maar met innig genoegen zag hij het telkens aan als de Engelschen in den gecombineerden „Raad van Defentie" een steek lieten vallen. Zijn vast en wel uitgevoerd plan was om geen „andere authoriteit dan die de Hooge Mogende Heeren Staten-Generaal, Zijne Princelijke Excellentie en UEd. Bewindhebberen ons gegeven hebben" te dulden. Toen het eeuwig geharrewar over kleinigheden, waar een principieele achtergrond voor was, hem verveelde, begon hij, naar hij zelf schrijft „met hooge woorden, herder uyt te vaeren" dan zijn aard meebracht. „Stond het haar niet aan, mochten vertrekken en gaen daer van daen quamen".

Hun slechte financiën kennende besloot hij zoo hard van stal te loopen dat de Engelschen niet mee konden.

Zoo wilde hij hun vóór blijven in de Molukken.

LXVIII.

Coen's Molukkenexpeditie.

Een van de groote expedities op Coen's programma was de tocht naar de Molukken. De andere, naar China, was den Engelschen al te machtig gebleken. We zagen hoe Reyertsz zijn tocht alleen deed, daar de Engelsche Compagnie niet mee kon. Zoo had Engeland geen deel aan de Piscadores - later de Formosanederzetting. De verhouding van schepen was in Indië ongeveer twee voor Hollanders, tegen één voor de Engelschen. Uit Japan trok de Engelsche Compagnie zich geheel terug.

En naar de Molukken moest ze den Hollandschen vennoot alleen laten gaan.

Volgens de overeenkomst van 1619 was er over het recht tot het bouwen van forten in Indië een „expedient" getroffen, waarbij gedurende drie jaren de kwestie werd opgeschort, de zoogenaamde „surcheance". Gedurende deze drie jaren nekte Coen zijn mededingers.

Hij bood hun wel aan mee te doen aan het verzekeren van het monopolie in de Molukken, waar Javanen, Makassaren, Spanjaarden en Portugeezen de zoo kostelijke specerijen weghaalden, maar hij wist dat ze toch niet konden meedoen.

Op Lonthoir was de bevolking goed van wapens voorzien, doordat, vóór de Engelsch-Hollandsche overeenkomst er bekend was, het Engelsche Opperhoofd van Poeloe-Roen in een gevecht met Hollanders gedood was. Zijn opvolger had daarop de ammunitie verschaft op voorwaarde dat de vijanden der Nederlanders zich onder den Engelschen Koning stelden.

Het was volstrekt noodig in de Molukken „alles in deze Quartieren op een goede voet te brengen", goedschiks of kwaadschiks.

Coen vertrok den 13den Januari 1621 van Batavia met een vloot van twaalf schepen, bemand met vijftienhonderd koppen, waarvan bijna duizend soldaten. Hij voer op de „Hollandia", Frederik de Houtman en de Advocaat-Fiskaal Martin Sonck waren de in rang op hem volgenden.

Te Amboina vroeg de Kapitein Hitoe of hij met drie zoons mee mocht naar Banda, daar de Bandaneezen hem verzocht hadden te bemiddelen „om een goed accoort ende vrede te maecken". Maar mochten Bandaneezen niet tot rede te brengen zijn, dan was hij er voor „om haer aff te snyden ende te verlaten". Het antwoord was dat men al te veel ondervinding had van de „bedriechelyke accoorden van de Bandaneezen". Mee mocht de Kapitein Hitoe wel, „uyt sich selfs... maer geensints van onsentwegen", hijzelf met een gevolg van negen personen, zijn zoon met een van zestien.

Ze hebben kunnen aanzien hoe de Compagnie contractbreuk wist te straffen.

Den 7den Maart was de vloot voor Banda bijeen, tezamen dertien schepen en drie jachten, ophebbende 1655 koppen; zes en dertig Javaansche vaartuigen had men meegenomen voor de landing der manschappen. Van de in de Molukken zijnde Engelschen ondervond men bedrog en vijandschap. Een eerste

landing mislukte op Lonthoir, na een tweeden aanval was het eiland in Nederlandsch bezit. De in de buurt liggende eilanden verzochten toen „perdon en vreede", die werd toegestaan, mits ze alle sterkten wilden slechten, vuurwapenen inleveren en gijzelaars stellen, tot borg voor den gesloten vrede.

Inplaats van sterkten af te breken, bouwden de Lonthoreezen er bij, de ingeleverde wapenen waren oud en onbruikbaar, de zoons der Orangkaja kwamen als gijzelaars heel langzaam opdagen. Coen begreep dat als de vloot vertokken zou zijn het oude spel weer zou beginnen. Massaverhuizing leek hem het eenige middel.

Een vergadering met de Orangkaja werd belegd nadat de kinderen, die als gijzelaars dienden, evenals de ingeleverde vuurwapenen waren teruggezonden. De Compagnie beloofde goede nieuwe woonplaatsen, vrijheid van religie, zekerheid van bezit en behoorlijke vrijheid „gelyck d'onse genieten zouden".

Wat voor ons te begrijpen is, de bevolking voelde niets voor deze gedwongen verhuizing en vluchtte in het gebergte. De oorlog begon, en te vuur en te zwaard tastte men de Bandaneezen aan. „In dezer vougen syn alle de steden ende plaetsen van gants Banda ingenomen ende verdestruweert, uytgezondert alleen Poeloe Run . . , vermits hun stille houden". Een achthonderd inheemschen, mannen, vrouwen en kinderen gingen op een schip naar Batavia, waarvan er 176 aan boord stierven; van de achtergeblevenen overleden er velen aan „bloetganck", Een goede veertig Orangkaja, verdacht van „boos voornemen" hield men gevangen, en na verhoor schuldig bevonden, werden ze,. met den swaarde gerecht". De vluchtelingen in het gebergte kwamen om van gebrek. Coen, rapporteerend zooals hij met het beperkt inzicht van zijn tijdgenooten het niet anders kon zien, schrijft: „Het schijnt dat de hartneckicheyt in dese lieden", die hij elders „de haentjes van Indiën" noemt „soo groot geweest is, dat liever al te samen in miserie hebben willen vergaan, dan aen d'onse overgeven. Doch ons bedunckens is de meeste paert door geen hartneckicheyt maar door bedroch ende toedoen van haer overhooffden omgecomen, want d'eersucht en hovaerdye in meest alle de regenten van dese landen soo groot is, dat liever hebben, dat alle haere gemeente vergae, dan haer eere gecrenckt worde".

Poeloe-Aai werd verdeeld onder vrijburgers „ende is hetselvige genochsaem bewoont".

De 650 te Batavia aangekomen Bandaneezen hebben wij „een los ende ruym toom..... tot noch toe gegeven", schrijft Coen.

Tijdens de Banda-expeditie had men zóó herhaaldelijk bewijzen gekregen van de stille vijandschap der Engelschen, dat we Coen's noodkreet aan Heeren Bewindhebbers volkomen verstaan: „Begeeren de heeren wat groots ende notabels ter eeren Goodts ende welstant van de lande gedaen te hebben, soo ontlast ons van d'Engelsen..... Wij verseeckeren U. E. dat ons d'Engelsen meer dan de Spangiaerden ende alle uwe vijanden hinderen..... Beschickt ons soo groote menichte van gelt, dat haer van de banck mogen dringen eer zij het ons doen".

Dat de Bandaneezen te Batavia den Hollanders alle kwaad wenschten ligt voor de hand. In Januari 1622 lekte uit „hoe zij voorgenomen hadden de generaal Coen te vermoorden, de stadt Batavia aff te loopen, te verbranden ende dan door te gaen met vrouw ende kinderen." Dit plan boetten acht Orangkaja met executie, 210 manspersonen werden als Compagniesslaven in den ketting te werk gesteld, 307 vrouwen en kinderen naar Banda gezonden, om daar in slavernij te werken. Uit de confessies bleek dat de Engelschen er weer achter zaten, wat de President niet ontkende, maar al zwijgend bevestigde.

„Hoe geluckich verleden jaar" schreef Coen in September 1622 „door Godts genade alle d'eylanden van Banda overwonnen ende de moetwillige Bandanesen t'eenenmael....... uutgeroeyt wierden ende die landen in een vredich besit voor de Compagnie brachten" is per vorige schepen reeds bericht. Op de Banda-eilanden woonden toen ongeveer 2500 zielen, vrije lieden en slaven, waarvan ruim vierhonderd in Compagniesdienst.

Zoo als er immer menschen zijn geweest die denkbeelden verkondigen, die pas in later tijden gemeengoed werden, zoo vinden we van een tijdgenoot van Coen de opmerking, „dat door d'onse te rigoreus geprocedeert is in 't ombrengen van de principale hoofden van 't landt. Wij moeten weten, dat sy voor de vryheyt van haar landt gevochten hebben, daer wy soo mennigte jaeren lyff ende goet voor opgesteld hebben." En Heeren Zeventien waren ontdaan over de uitvoering van de door henzelf gegeven order. „Laet het eens ende genoegh wesen. Wij hadden wel gewenscht dattet met gematichder middelen hadde connen beslist werden."

Maar ze hadden het toch zelf gewild en kenden niet genoeg het karakter van Coen, die de door het Gezag, dat is de Heeren Meesters, gegeven orders uitvoerde, als het moest gaande over lijken in volkomen gemoedsrust, want volvoerde hij, zich dienstknecht Gods wetend, niet den hem opgelegden plicht? Stond er niet in den brief aan de Romeinen: „want er is geene Macht dan van God.,. alzoo dat die zich tegen de Macht stelt de ordinantie Gods wederstaat;..... want zij draagt het zwaard niet tevergeefs; want zij is Gods dienares, eene wreekster tot straf dengene, die kwaad doet",

Daarom is het volstrekt onjuist, over de Banda-tragedie sprekend, te zeggen dat deze een vlek „op Coen's nagedachtenis werpt".

Coen gaat, zooals hijzelf ervan ten volle overtuigd was, vrij uit. Het medelijden met de Bandaneezen mag ons niet onbillijk maken jegens den Stichter van het Nederlandsche gezag in Insulinde, dat heden zoovelen ten zegen is, al hebben nog niet allen het helder inzicht om dien zegen te beseffen.

LXIX.

Indobevolking. Coen en vrouwenimport. De sombere medicus.

De jonge stad, Batavia, die ineens als stad ter wereld kwam en niet als in het oude Europa moest uitgroeien uit een dorp, en de gewelddadig ontvolkte Banda-eilanden moesten een bevolking hebben.

De vóór ons, Nederlanders, koloniseerende mogendheid, Portugal, had een uitgebreide Indo-bevolking zien ontstaan, waar haar soldaten en matrozen zich ophielden en de nieuwgevormde bevolkingsgroep, tevens draagster van het Christelijk geloof, was een krachtige basis gebleken voor het staatsgezag.

Overal ter wereld hadden de families, verwant aan de inheemsche bevolking, bijzondere waarde voor het Europeesch gezag, door haar nauwere relaties met de inboorlingen en kennis van de landstaal. Zoo zijn immer de Indo's de begeerde tusschenpersonen geweest, wien men gaarne zeer goede ambtenaarsplaatsen bood, zoolang men niet buiten hun diensten kon. Maar als de tijd gekomen was, waarop de „totoks" meenden zelf de teugels te kunnen voeren op de wegen door den Indo gebaand, wanneer het door de Indo's gevormde systeem ook door anderen kon

worden toegepast, met min of meer succes, dan werd die eens zoo onontbeerlijke groep terzijde geschoven als minderwaardig, niettegenstaande zij bestuurders en geleerden van den eersten rang opleverde, en haar politieke rechten gingen geleidelijk teloor.

Vooral waar het Britsche gezag kwam, als in Voor-Indië en Ceylon, werd hun lot na een halve eeuw onder de nieuwe vlag triestig in vooruitzichten, en in onze dagen van mededinging van begaafde en energieke inheemschen, die gebruik maken van de royaal geboden gelegenheid, om zich door onderwijs naar boven te werken, nog triestiger.

Batavia moest burgers, de Banda-groep „perkeniers" hebben. Invoer van gezinnen uit Holland bepleitte Coen, het doen overkomen van in Holland achtergelaten vrouwen van Compagniesdienaren, het overzenden van jongedochters, het bevorderen van wettige huwelijken van Europeanen met inheemschen van den Archipel, desnoods met slavinnen uit Voor-Indië.

Coen was een vurig kolonisator. Men is er zoo aan gewend geraakt, om zijn naam met Batavia's stichting te verbinden, dat vergeten wordt, hoe hij ook de bepleiter was van een Hollandsch Zuid-Afrika.

„'t En soude niet quaet wesen dat aen de Caep een fort ende colonie geplant wierde..... ter plaatste daer d'alderrycxte vruchten van de werelt wassen." Ook pleit hij met overtuiging voor de kolonisatie van Ambon en Banda, en natuurlijk van Jakatra, waarvan hij schrijft: „waeren hier maer vrouwen, die stapel van d'Indische negotie was uwe...... Mannen, vrouwen ende kinderen dienen daertoe expresselijk met grote menichte gesonden...... sendt jongers ende alle de jonge meyskens uyt de Goodts-huysen van de Vereenichde Nederlanden. Laet het de Compagnie off de staet van 't landt een groot stuck gelts costen, 't en sal haer niet rouwen ende wel hondertvout weder incomen."

Als in 1620 er 350 mannen zijn „vrij geworden," dus vrijburgers geworden, smeekt Coen voor hen „menichte van jonge, eerlijcke (= fatsoenlijke) vrouwen off dochters te senden." Een jaar later vindt hij die bende „een godloosen hoop, die ons veel moeyten aendoen," en erkent van de flinke soldaten en bootsgezellen, dapper tegen den vijand dat „weynich off geen goede borgers syn van haer te verwachten....... Vry synde is het eenige te veel moeyten om gaepen ende de vrucht in de mont t'ontvangen; ja als het haer in de mont wayt, zyn zij te luy om te kauwen....."

Zich aan zeeroof schuldig makende burgers werden „met der doot gestraft, maer 't mach al niet helpen." In 1622 zendt Coen naar Banda 530 zielen, meest vrouwen, jongens en meisjes, onder wie ook Bandaneesche, „om 't landt te peupleren, de nooten ende foellie te plucken." Hij klaagt: „Slimmer dan d'onredelycke beesten syn veel van degene die wij genootsaekt worden vry te geven ende in 't land te houden. Hier te lande syn bykans geen slavinnen so vil (= laag), off zijn noch, aen eenige van d'onse trouwende, becoft (= bekocht)". De goede krachten pasten wel op voor zulk een huwelijksband. „Waeren hier eerlijke vrouwen ende dochters, zeer veel goede lieden souden hier blyven...... Stryt doch niet langer tegen natuire noch tegen d'ordonnantie Goodts, opdat straffe niet becomen van veel quaet, daervan U. E. schynen oorsaek te wesen," durft hij den Bewindhebbers te verwijten.

Hij teekent den door hem gewenschten uit te zenden ambtenaar met de woorden: „'t Is hoochnodich dat U. E. verscheyde treffelycke lieden herwaarts senden, die van alle faculteyten ervaren ende bequaem ende pliant zijn, om tot verscheyde goede hooge ampten opgetrocken te worden."

Kwam er een factuurtje nette meisjes aan, dan waren ze in een wip getrouwd. „De jonge dochters zijn meest alle eerlyck getrouwt aen de voorneemste officieren deser plaetse, namentlyck aen diverse oppercooplieden, fiscael, cappiteyn van 't garnesoen ende andere jongelieden meer". Maar ook kwamen er vrouwen over, waaraan een steekje los was en dan vaart Coen uit: „Op 't alderhoochste zy U. E. mede gerecommandeert in geenderleye maniere toe te staen dat met U. E. schepen eenige vrouwen die van oneerbaerheyt berucht zyn herwaerts te comen, want hier te lande h..... (Coen schrijft het oud-Hollandsche woord voluit) genoch zyn ende d'eerlycke haer anders schamen sullen herwaerts te comen". En over sommigen vermeldt hij: „'t Schynt dat eenige by geen menschen opgetrocken, maer uut een wildernisse gecomen zyn". En hij uit zijn gloeiende verontwaardiging in het verwijt: „Is Indiën, zijn wy ende andere U. E. dienaren geen andere dochters dan d'aldervilste (= allerlaagste) van Nederlant waerdich, maect dan geen reeckening om goede lieden in Indiën te houden ende een goeden staet te stabileeren".

Deze zeer duidelijke woorden van Coen verklaren, hoe velen aan inheemschen de voorkeur gaven boven de uitgezonden vrouws-

personen. En zooals overal „the survival of the fittest" geleid heeft tot het wegvallen of op den achtergrond geraken der minderwaardige sujetten, die in letterlijken zin in Compagniestijd bij „galg en rad" terecht kwamen, en in later tijd afzakten naar den zelfkant der samenleving, wat bij volbloed blanken overal ook voorkomt, zoo ontstond in onzen Archipel de belangrijke en nuttige groep der Indo-Europeesche bevolking, de blijvers.

De beschrijving van deze groep door „tokoks" is niet altijd objectief gegeven en deze moet vergeleken worden met wat door vreemdelingen over Hollandsche vrouwen in Nederland in de zeventiende en de achttiende eeuw geschreven is.

Een merkwaardig voorbeeld hiervan is de medicus Nicolaus de Graaff, die in zijn „Oost-Indise Spiegel" met felle kleuren de „wyse van leven der Hollandsche vrouwen in Oost-Indiën" behandelt, waarbij hij de Indo-dames niet vergeet.

In 1639 begon hij zijn eerste reis en bijna een halve eeuw deed hij zeereizen.

Hij kende zeven landvoogden, van Antonio van Diemen tot en met Joannes Camphuys, en heeft dus wel ten volle gelegenheid gehad, om het Indische leven in het bloeitijdperk van de Compagnie te leeren kennen.

Maar als hij als oude heer zijn herinneringen ophaalt, is er iets zuurs, iets vitterigs in de beschrijving der vrouwen, aan wie hij blijkbaar niet met genoegen terugdacht. Als echtgenoot en vader stond hij anders tegenover de vrouwen, die hij op zijn reizen in Groenland, de Middellandsche Zee-landen, Portugal, Brazilië en Oost-Indië ontmoette, dan velen van zijn ongehuwde makkers, die losser in den omgang waren.

Wanneer hij schrijft over de rijke en overdadige levenswijze der Hollanders in Indië „en voornamelijk die der vrouwen", verklaart hij: „De Hollantse als ook de Kastise en Mistise Vrouwtjes hebben doorgaans in Oost-Indië een heerlyk leven, niet alleen op Batavia, maar ook op Malakka, Ceilon, Cochin, Cormandel, Bengale, Ambon, Banda, Ternate en andere plaatsen, alwaar de Compagnie haar heerschappye of Comtoiren heeft".

De Graaff verdeelt de vrouwen in Hollandsche, Oost-Indische Hollandsche, Kastische en Mistische en neemt allen onbarmhartig onder de loep.

LXX.

Kastiesen. Mestiesen. Het leven der Compagniesdames.

„Bij de Hollandsche Vrouwtjes verstaan wij sodanige vrouwluiden, die met de schepen uit Holland syn gekomen, ende ook in Holland geboren en groot gemaakt zijn".

„Bij de Oost-Indise Hollandse vrouwtjes verstaan wij sodanige vrouwluiden of kinderen, die in Oost-Indië van Hollandse vader en moeder syn voortgeteelt en aldaar geboren; dese worden onder de gemeene luiden liblabskinderen genaamt, vermits 't meestendeel een slag van de meulen weg heeft".

Deze benaming in de zeventiende eeuw verschilt wel van de toepassing in het tegenwoordig Nederland, waar „liplap" als scheldwoord voor Indo's gebruikt wordt. Het Duitsche „Lippenlapp" beteekende in dien tijd „thörichter Mensch", dus overeenkomend met De Graaff's verklaring.

„Bij de Kastise worden verstaan sodanige kinderen, die van een Hollandse vader en een Mistiese moeder syn voortgekomen en dese komen in de naaste graat aan de Hollandse vrouwen".

„Bij de Mistiese verstaat men sodanige kinderen die van een Hollandse vader en een Swarte Moeder zyn voortgekomen en deze . . . . worden gemeenlijk „bonten adel", „ongebleekte dongris" (= ongebleekt ruw katoen) genaamt, omdat sy niet regt blank en ook niet geheel zwart, maar muysvaal, en sommige wat blanker zijn".

Deze vrouwen noemt hij voor het grootste deel „pragtig (= prachtlievend), hovaardig, dartel en weelderig. Sy laten haar dienen als princesse en hebbe sommige veel slaven en slavinnen tot haren dienst, welke nagt en dag als wagthonde moeten oppassen en als de wint gedurig na haar oogen sien en sy syn zelfs so luy datse niet een hant naar eenig ding sullen uitsteken, ja niet een stro van de vloer sullen ligten, al lagt aan haar sy, of roepen terstont een van haar slave of slavinne daar toe en so sy niet geswint voortgaan voor een „poete rastade, poete de negre of fili de katsjor" uitschelden". Als men bedenkt dat in het Portugeesch „puta" lichtekooi beteekent, arrastade gemeen, cachorro jonge hond, dan blijkt dat het vocabularium van scheldwoorden niets te wenschen over liet.

De Graaff noemt ook gevallen van wreedheid, die ongetwijfeld wel zijn voorgekomen, maar die men niet als regel mag aanmerken

Bij verzuim of overtreding „latense haar om een geringe oorsaak aan een paal of op een ladder binden ende met scharpe doorgespouwe rottinge op haar naakte lighaam sodanig slaan en geesselen, datter 't bloet bij neer loopt en de lappen daar bij neder hangen, daar sy dan sout peper en pekel door malkander geroert laten inwrijven, op dat het doorgeslagen vlees niet en sou komen te verrotten of te stinken".

Ook uit andere Compagniesgebieden zou men nu een bloemlezing van gruwelen kunnen verzamelen, zooals het geval van de Domineesvrouw op Ceylon, die twijfelend aan de huwelijkstrouw van haar echtvriend op het mooie slavinnetje waarop ze verdenking had, toen dit zich verborgen had in een groote martevaan, kokend water liet gieten, zoodat het meisje een gruwelijken dood stierf. Maar tegenover één welbewezen geval staan zooveel verhalen van wreedheden tegenover slavenpersoneel, ontstaan door oververtellen en verergerd van mond tot mond.

Een zeer sterk voorbeeld vindt men in Zuid-Afrika, toen het Engelsch Bestuur er in 1811 een Rondgaand Hof instelde om recht te spreken in het land, een Commissie bestaande uit enkele leden van het Hooggerechtshof te Kaapstad, die van district tot district trok. De zendelingen van het Londensche Zendinggenootschap, dat de allerbeste bedoeling had om het Christendom aan de Hottentotten en Kaffers te brengen, gingen in hun vertrouwen in de inboorlingen zóó ver, dat ze de verhalen van wreedheden voor waarheid aannamen. Ze rapporteerden er over naar Londen en het Rondgaand Hof van 1812 kreeg opdracht om de beschuldigingen te onderzoeken, en te straffen waar het noodig bleek.

Acht en vijftig blanken, mannen en vrouwen, stonden als beschuldigden terecht. Voor het Hof traden ruim duizend personen van allerlei kleur op als getuigen. Geen enkel geval van moord werd bewezen, mishandeling bleek wel voorgekomen, maar niet van zulk een omvang als de beschuldigingen deden vermoeden. Deze „Zwarte Ommegang van 1812" leeft nog bij de Boeren in Zuid-Afrika voort.

„Dese Oost-Indishe vrouwtjes syn bykans te luy", gaat De Graaff voort „datse langs de vloer gaan: 't is offer de handen met sye draatjes, als wassepoppen aan t' lyf syn genaeyd....... Insonderheid die in Indië geboren syn... syn niet bequaam of om beter te seggen te luy om haar eygen kindere op te voeden: maar

bevelen deselve so haast alsse ter werelt komen aan een swarte min .... 't welk ook de oorsaak is dat de kindere liever by haar swarte min en by de slaven en slavinne willen syn, als by haar eygen ouders, vermits sy...... ook al haar maniere en haar ganse aart en natuer hebben ingesogen en aangenomen, daarom datse ook so goed Mallebaars, Singilees, Bengaels en Tyolys (= van Diu, nu Karachi) Bastert Portugees spreeken als de slaven en slavinne selfs".

Bedoeld zijn natuurlijk de verschillende Compagniesgebieden waarvan hij de inheemsche talen opsomt. Nog in onze eeuw zag schrijver dezes in Oost-Afrika kinderen van zuiver Duitsche ouders, die zich alleen in Soeaheli, een negertaal, konden uitdrukken.

„Ende als sy dan tot haar jaren komen" kunnen ze „qualyk een opregt duyts (= Hollandsch) woort" spreken, „nog veel min een fatsoenelijke reden...... voortbrengen of het is met een lipse (= liplapsche) Tiolyse of bastert Portugese taal vermengt.., so spreken se niet gaarn... Hollands met ymant, vermits zy vresen dat sy om haar kromme woorden sullen belagt of bespot worden, gelijk 't veelmaal gebeurt." Vandaar dat ze zich meestal met een „nokke save" (= ik weet het niet) glimlachend van een antwoord afmaken.

„Nog erger zijn de Mistise ende Kastise;... dese weten nergens van en syn ook nergens anders toe bequaam" als om zich op te tooien, „betel kauwen, ‚bonkes (= strootjes, boenkoesan) roken, teewater drinken, of op een alketief (= karpet) of matte te leggen; voort sitten se de gantse dag luy en ledig sonder iets ter hant te nemen, en dat al meest op haar hielen... want sy kunnen qualyk op een stoel sitten, of sitten met de beenen onder 't lyf."

Onderwerpen van gesprek waren aankoop, verkoop of verlies van slaven en slavinnen of bereiding van smakelijke gerechten, en alles in bastaard-Portugeesch. Lepels bij haar maaltijden werden niet gebruikt, „maar gieten een wynig hoender of vis sop op een schoteltje of in een kop en doen daar wat rys by en roeren... dat met hand en vingers door malkander... en steken dat ook so met hand en vingers in de mond."

Indien ze ergens, als bij een bruiloft of lijkmaal, niet weg kunnen blijven, gevoelen ze zich niet op haar gemak en zeggen rare dingen. „Een van dese juffrouwe wiert van een van de monsjeurs onder een compliment een agterstuyt van een gebraden hoen voorgedient. Sy nam 't selve seer onwaardig weer van haar teljoor en

leyde het wederom in de schotel met dese woorden: Eu nonkere commé gatte de galine" (= ik wil geen stuit van een kip eten).

Dan hangt De Graaff een somber schilderij op over het laag peil van moraliteit, in welk betoog we hem niet volgen zullen. Hij beklaagt de mannen, die zich aan haar „komen te verhangen."

Opvallend is de „grote pragtige staat en hovaardye" te Batavia „insonderheyd in 't aangaan of uitgaan van de predicatie, 't sy Sondags of ook op andere dagen alsser maar gepredikt sal worden." Fijne kostbare stoffen, parels, diamanten, goud dragen de vrouwen, waarvan de minste „eer een princes als een burgersvrouw of dogter" schijnt te zijn.

Maar komen ze in Holland, al waren ze in Indië nog zoo hoog in rang door haar echtgenoot," 't is niet anders als „goeden dag buurvrouw",... sonder meer complimente met deselve te maken."

Net als nu.

LXXI.

Huwelijken. Weduwen.
De gescheiden vrouw.

Van de gesloten huwelijken kwam meestal niet veel terecht. Een reiziger, die Indië beschreef meer dan een eeuw na De Graaff, geeft over de vrouwen geen aantrekkelijk beeld en verklaart de huwelijksmisère.

„Een meisjen wordt hier gemeenlijk huwbaar op haar twaalfde of dertiende jaar, soms nog vroeger, en het gebeurd zelden, zoo zy er maar eenigszints wel uitziet, eenig geld bezit of te wachten heeft of vermaagschapt aan lieden, die eenig gezag hebben, dat zy op dien tyd niet gehuwd is." Maar geestelijke ontwikkeling bleef staan op het peil van een kind van dertien uit die dagen: „zelfs zyn er vele, die als dan noch lezen noch schryven kunnen, of eenige denkbeelden van Godsdienst of burgerlyke zeden hebben."

Doordat de huwelijken op zulk een jeugdigen leeftijd gesloten werden, was meestal het kinderaantal klein „en met het dertigste jaar (werden) zij reeds onder de oude vrouwen gerekend" en een vrouw van vijftig in Europa zag er „frisscher en jeugdiger uit, dan die van dertig jaaren op Batavia."

„Zij zitten in een luchtig gewaad op een Canapé of een laag stoeltje, ook dikwijls op den grond, met de beenen kruislings

onder het ligchaam. Ondertusschen wordt het Pinang of Betelkaauwen niet vergeten, waarop alle de Indische vrouwen zeer verzot zijn, zoo ook op de Javaanse tabak, die zy insgelijks gebruiken; dit maakt haar speeksel bloedrood, en als zy dit wat lang gedaan hebben, blyft daar van een zwarte rand op de lippen, haare monden worden lelyk en de tanden zwart."

Was er maar goed onderwijs en leiding bij de opvoeding der meisjes, dan zouden ze hebben kunnen opgroeien tot vrouwen met wie haar mannen een gesprek konden voeren over hun zaken en wat hun ter harte ging. Nu kwam er spoedig na de bruiloft vervreemding. Het viel den reiziger op, dat er in Batavia zooveel ontevreden en melancholieke menschen waren. Al waren sommigen rijk, de overtuiging geslaagd te zijn in loopbaan en huwelijk ontbrak. Zoo liepen ze rond met „iets in hun gelaat dat naar het onvergenoegde en droefgeestige zweemt."

In Europa was de opvoeding der meisjes in de zeventiende en achttiende eeuw verre van voortreffelijk, maar daar gaf het huisgezin leiding, terwijl in Indië door het instituut der slaven en slavinnen, dat de ongeloofelijke gemakzucht der ouders mogelijk maakte, er van opvoeding geen sprake was. Men begrijpt zoo de waarde van het „Instituut van opvoeding voor Jonge Jufvrouwen van Landswege te Batavia opgerigt" in 1824, waarvan de „Dag-Verdeeling" het leven der jongedames tot in de kleinste bijzonderheden voorschreef: opstaan om half zes, „degenen wier beurt het is zich te baden, verrigten zulks, onder het opzigt eener secondante"; in een „zindelijk en lugtig morgengewaad" mochten ze „matige ligchaamsbeweging in den tuin" nemen, ter plaatse waar nu Hôtel des Indes staat. Om zes uur werd koffie en beschuit gebruikt. Tot half negen waren er lessen in de Nederlandsche taal, schrijven, rekenen en zangkunst. Vóór en na het ontbijt werd een gebed gedaan; gepaste gesprekken over verschillende onderwerpen in de Nederduitsche en Fransche talen voerden de meisjes. Op den rooster stonden gesprekken over godsdienst en zedeleer met lessen in Fransch en Engelsch, aardrijkskunde, geschiedenis, muziek, teekenkunde, „fabelkunde", handwerken, dansen en catechisatie. Het middagmaal was van drie tot vier, daarna een uur rust, waarna de meisjes van vijf tot half zes in een „bevallig gewaad", het haar behoorlijk opgemaakt, aan de theetafel bijeenkwamen. Tot half zeven wandelden ze in den tuin, waarna de dansles tot half negen duurde. Na het avondeten, dat vlug verliep, begon om half tien de nachtrust.

Met het onderwijs begon voor de Europeesche vrouw in Indië de nieuwe tijd.

Het dagelijksch bad was voor vrouwen nog iets ongekends. De verteller van 1770 zegt: „ze baden en wasschen zich zeer gaarne, en hebben te dien einde een groote kuip, welke wel drie oxhoofden water houdt, waarin zij tenminste tweemaal 's weeks het geheele ligchaam reinigen: sommige doen dit des 's morgens in een der stroomende rivieren buiten de stad", dit laatste is begrijpelijk, toen badhuizen en zwemscholen ontbraken.

Toen was op Batavia de Zondag trouwdag. Vóór den kerkdienst van den daaropvolgenden Woensdagavond mocht de jonge vrouw zich niet in het openbaar vertoonen. „Dit eerder te doen strijdt tegens de welvoeglijkheid." Huwelijksreizen waren toen nog niet uitgevonden in Indië.

Weduwen, die niet al te oud waren en er nogal warmpjes in zaten, bleven niet lang alleen. Er is een Zuid-Afrikaansch grapje, dat teekenend is voor landen met schaarschte aan Europeesche vrouwen. Oom Piet, een goede veertiger, was begraven. Onderweg naar huis vroeg Oom Sarel de weduwe om haar hand. Ze wees hem af met de woorden: „Arrie, jy es te laat. Jannie het ver my gevra als ons kerkhoftoe gegaan het."

Stavorinus vertelt: „Zekere Dame, die by myn verblyf op Batavia weduwe was geworden, had met het einde der vierde week na het overlijden van haaren Echtgenoot reeds haar vierden minnaar, en na verloop van drie maanden hertrouwde zij, en zou het reeds eerder gedaan hebben, zoo de wetten zulks hadden gedoogd."

Het was de Kerk, die de menschen in tucht trachtte te houden. Zoo trachtte de Kerkeraad, hoewel tevergeefs, een Opperkoopman in de jonge stad Batavia af te houden van samenleven met zijn „verloofde", over wie attestatiën waren ingekomen, dat haar wettige man als mandenmaker nog in Utrecht leefde.

Een „wildtschut" of jager, die in 1626 wilde trouwen, moest zijn huwelijk met een weduwe uitstellen, „alsoo haer man noch geen 6 weecken doot is geweest."

Een Stuurman, die in 1626 na acht dagen getrouwd geweest te zijn, weduwnaar werd en verzocht „met een ander van de dochteren uyt de groote schoole wederomme te trouwen" kwam wegens schending van de „eerbaarheid" onder censuur en hem werd aangezegd „zijne behoorlicke tyt (te) verbeyden."

Een Onderkoopman, die met een Hollandsch meisje „van omtrent 12 jaeren" wilde trouwen, vond geen steun bij den Kerkeraad, daar „het dochterken noch onhuwbaer was". Wèl werden ze in ondertrouw opgenomen, onder vermelding dat „haere huwelicxsche proclamatien dan eerst (sullen) gaen als de tydt om te huwelycken gecomen sal syn."

Een huwelijksdrama uit de achttiende eeuw nog tot slot.

„Myn Heer, Ik twyffel niet of UwelEd. zal uit de algemeene gerugte gehoord hebben, dat ik door Gods byzondere goedheid, dog tot myn ongeluk van een welgeschape dogter ben verlost geworden waar van de vader is N. N. (namen doen er hier niet toe), dog terwyl wy zo lang zonder malkanderen hebben geleeft en tog egtelyk getrouwt zijn, zoo is mijn vriendelijk verzoek zo UwelEd. de goedheid belieft te hebben myn op de vrije voete te stellen om met een ander in den huwelyken staat te mogen treden", zoo begint de brief van een Assistentsvrouw, een Duitsche, ergens in de Buitencomptoiren aan haar man in Batavia. Ze heeft blijkbaar hulp gehad bij het schrijven, maar de woordenkeus moet van haarzelf zijn „Terwijl ik neffens God verpligt ben om UwelEd. goedheid af te smeeken, dan wel excusie over myn begaane fout te verzoeken, gelieft my met een oog van medelyden te aanschouwen (in) den tegenwoordigen staat waar in thans leeven...... Hiernevens kom ik UwelEd. aan te bieden een paar fyne kousen; gelieft zulk tot een kleyn presentje te accepteeren."

Kort vóór 1800 was een paar eigengebreide fijne kousen iets van veel waarde. Wat dacht de overspelige breister, toen ze er aan werkte?

De echtgenoot ging in op de scheiding.

De verliefde vriend trachtte in rechten zich aan zijn verplichtingen te onttrekken. Hij herinnerde zich niets langer dan „seven of agt maanden" en verklaarde dat de „verlyding en gedurige aanlokking" van „dat vrouwmensch" hem tot de „verkeering" gebracht hadden. Ze hadden naastelkaar gewoond.

Maar de Fiskaal liet den vrijenden Assistent niet los, en vond het geraden „om teegens den schuldigen na styl en practyk te...... voortprocedeeren."

Half December 1786 (de baby was 17 Juni geboren) presenteerde de Assistent een rekest bij den „Agtbaaren Raad van Justitie" ter plaatse waar het stuk speelde, namens hemzelf en zijn aanstaande,

om „waare het mogelyk alle hatelijke procedures voor te komen.... en die zaak in der minne af te maken....... en met den Heer Fiskaal te kunnen composeeren" wat werd toegestaan.

Toen luidden de huwelijksklokken en zusje had voor de wet vader en moeder.

LXXII.

Mataram en de Hollanders. Factorij te Japara overvallen. Coen als wreker.

Vóór Mataram het groote offensief inzette, om de Hollanders van een blijvende vestiging aan den mond van de Tjiliwoeng af te houden, was er contact geweest namens onze Republiek met den „Keizer van Mataram".

Portugal heeft met Java weinig aanraking gehad. Een vorst van Japara, Oenoes, deed in 1513 een aanval op het Portugeesch Malakka; twintig jaren later verbond Japara's Vorstin zich met Atjeh tegen deze vestiging; in het jaar van Leiden's beleg stevende een Javaansche vloot naar Malakka, maar de resultaten waren nihil.

Toen de Portugeezen in het begin van de zestiende eeuw in Bantam kwamen, werden ze door den Sjiva-itischen vorst als bondgenooten beschouwd tegen den Mohammedaanschen heerscher in Demak en het ge-Islamiseerde Cheribon. Een Portugeesche wapenzuil of „padrao", in 1918 gevonden in de oude stad Batavia herinnert nog aan hun verblijf in 1522. Bij den terugkeer der Portugeezen, enkele jaren later, was Bantam ook Mohammedaansch, en de kans op het bouwen van een Fort verkeken.

Slechts dáár op Java, waar de Islam nog niet was doorgedrongen, waren de Portugeezen welkom. Pas later zag ook het Mohammedaansche Bantam voordeel in handel met de Westerlingen en toen de Nederlanders kwamen, was Portugeesch er een bekende taal, vandaar dat de van Holland meegegeven „open brieven" of „patenten" in het Portugeesch gesteld waren.

Jacob van Heemskerck had Demak bezocht, de hoofdstad van de eerste Mohammedaansche dynastie, die het rijk van Modjopait vernietigd had, achteruitgezet was door Mataram en in 1602 in fellen oorlog lag met dit rijk, na den dood van den stichter Senopati. De Pangèran van Demak, eerst welwillend jegens

de Hollanders, nam verraderlijk een aantal hunner gevangen, van wie er elf vóór Demak tegen Mataram gevochten hebben.

De Hollandsche factorij te Grissee is Heemkerck's stichting in 1602.

De eerste drie Opperlandvoogden Both, Reynst en Reael hadden zich voornamelijk in de Molukken opgehouden. Maar onderweg naar of van Bantam deden ze onze factorij te Grissee aan, een plaats waar toen veel Portugeezen uit de Molukken gesmokkelde specerijen kwamen opkoopen. Both vond in 1613 deze factorij door Mataram geplunderd en verwoest. Senopati's zoon stierf in 1613, zijn zoontje werd spoedig onttroond en de Hollanders vonden omstreeks 1615 een vorst van drie en twintig jaren, die als Agoeng een dertigtal jaren over Mataram zou heerschen.

De Regenten aan Java's Noorderstrand deden hun best, om de Nederlanders ter wille van den handel tot vestiging te verlokken. Both koos Japara, waar Lambert Dircksz. Haga hoofd van de factorij werd. Daar werd de rijst gekocht ter voeding van de troepen en bevolking in de Molukken. In 1614 kreeg Gaspar van Zurck opdracht, naar Japara te reizen, om van daar als Gezant der Staten-Generaal en van de O.-I. Compagnie den Panembahan van Mataram te bezoeken. Zes dagen reizens van Japara vond hij den Panembahan, die met veel eerbewijzen den Gezant ontving. Dit Hollandsche gezelschap waren de eerste blanken ooit in de Mataramsche residentie gezien. De Vorst verklaarde „dat hij was een Prince en soldaet, geen coopman als alle andere Coningen en Princen van Java". Tollen eischte hij niet, te Japara mochten de Hollanders een kasteel bouwen, waartoe hij volk en materialen beloofde. Commandeur Van Zurck „is in 't wederkeren van den Mataram sieck geworden en daertoe (heeft) flux de ventre (roode loop) gecregen en is alsoo .... tot Japara seer christelijk in den Heere gerust en aldaer eerlijcken begraven".

De Mataramsche „Keijser" had twee oude Raadsheeren, van wie er een geestelijke was, naast zich, en regeerde „met strenghicheyt, alsoo het een groot ryck is". Hij was „vreedt van ghesicht als een Turck". Zijn voornaamste inkomsten kwamen van den rijsthandel, die Maleiers, Chineezen en Goezeratten naar Malakka brachten, betalend met „cleeden", bedrukte katoentjes, goud, peper, tin, rotan en was. Katoenen garens, kokosolie, katjang, suiker, zout, „Javaensche cleeden", klappernoten en planken waren de voornaamste uitvoerartikelen.

Het Mataramsche leger bestond uit 300.000 man, de vloot telde 35 galeien en groote prauwen, maar deze waren slecht bewapend.

Zijn vijanden waren de Vorsten van Soerabaia, Pasoeroean, Toeban, en enkele minder belangrijke. Ter zee waren de Toebanders meester.

Een nieuwe Hollandsche Ambassade in 1615 zocht door den Regent van Kendal audiëntie bij den Panembahan, maar tevergeefs, en de mooie beloften voor Japara gedaan, liepen op niets uit. Alleen de rijsthandel gelukte, waarvoor geen tolgelden, maar wèl geschut, diamanten en goud geëischt werden.

Het volgend jaar moest Opperkoopman Gerrit Fredeiksz. Druyff trachten den Panembahan tot vervulling van zijn beloften te brengen, welke Ambassade weer niets opleverde.

Het bleef sukkelen tot Coen het volstrekt onverwacht bericht kreeg, dat in Augustus 1618 de factorij te Japara was afgeloopen door een Mataramschen Regent; de goederen waren verloren, drie Nederlanders gedood, de rest als gevangenen weggevoerd. Coen zond een vloot van vier schepen naar Japara, die de vrijlating der gevangenen niet kon bewerken, en toen hijzelf van de Molukken in 1619 terugkwam, verbrandde hij, als tuchtiging, een groot deel van Japara. Het moet den Panembahan vooral gehinderd hebben, dat Coen aansluiting gezocht had bij den Vorst van Soerabaia, den vijand van Mataram. Hij liet zijdelings weten, dat hij de gevangenen zou vrijlaten, indien er weer een gezantschap naar Karta kwam. Zelfs eischte hij een jaarlijksche Ambassade als huldebetoon, daar hij de Nederlanders te Jakatra als onderzaten van het rijk van Mataram beschouwde.

Hieraan werd niet voldaan en onder druk van de vloten, die den rijsthandel tusschen Mataram en Malakka belemmerden, liet de Panembahan de gevangenen vrij. Hij had de handen vol met den oorlog in Oost-Java en zelfs tegen Soekadana op Borneo, welks vorstin en haar dochter als gevangenen naar Java werden gevoerd. De Nederlandsche factorij in die plaats ging hierbij in vlammen op.

Ondershands liet Agoeng te Batavia weten, dat hij wel met hulp van de Nederlanders, tegen Bantam wilde optreden, daar dit Krawang bezet had, wat tot Mataram behoorde. Tot bespreking van het plan van aanval vroeg hij een gezantschap.

In Augustus 1622 was Doctor De Haen en zijn gezelschap te Karta. De Vorst, Panembahan Agoeng Senopati Ingalogo Abdoerachman, die drie jaren later uit Mekka den titel

kreeg van Soesoehoenan, d.i. Apostel (van den Islam), was allervriendelijkst. Het in 1618 te Japara gebeurde was buiten hem om geschied en hij bracht het geval terug tot een, zeer wel mogelijke, vrouwenperkara. De uiterst denkbare welwillendheid zegde de Vorst den Nederlanders toe en overhandigde als geschenk voor Gouverneur-Generaal Coen zijn eigen kris, „op de Javaensche maniere t'opperste ende hoochste dat men yemandt konde senden ofte mochte schencken."

Dr. de Haen's ambassade geeft een scherp beeld van Agoeng's rijk vóór den aanval op Batavia.

LXXIII.

Doctor de Haen 's Ambassade.
Het Mataramsche Hof in 1622.

Het gezantschap deed op weg naar Mataram eerst Cheribon aan, waar de Vorst Doctor de Haen trachtte uit te hooren welke houding de Gouverneur-Generaal ten opzichte van dat rijk dacht aan te nemen, en bij het gesprek over algemeene onderwerpen „verhaelende onder andere wel begerigh te wesen om een Hollantse vrouwe te sien, dat se derwaerts eens met haer man mocht gesonden worden om te handelen.... oock dat hij geerne een van de.... Goseratsche peerden soude begeren". Hij was „een man van gedaente out wel 80 jaren, clein van gestalte". Na afscheid, ook van den jongen Koning, ging de zeereis naar Tegal, waar de Tomonggong, wonende „in een open dorp, groot omtrent 3 a 400 huysen" de gezanten plechtig ontving en de geschenken in dank aanvaardde. De broeder van den Tomonggong logeerde de Hollanders in zijn woning. Over den aanval op Soekadana sprekende, vernam De Haen dat er driehonderd Matarammers gesneuveld waren en vierhonderd met vergiftige pijlen uit blaasroeren gewond, zoodat er dagelijks nog stierven.

De reis overland begon, het jacht ging terug naar Batavia. De Tomonggong met gevolg reisde mede. Voor den nacht werd „een huys van stroo gemaeckt". In een dessa, Somber, 200 huizen groot, zonder klapperboomen, pisangboomen of een stroomende rivier, waar de bevolking van rijstbouw leefde, kreeg men versche paarden en nieuwe dragers voor de bagage en de geschenken. Pamalang werd bereikt, eertijds een aanzienlijke stad, nu een vlek van 200 huizen, met veel pisangboomen maar geen klappers. Via

Wiradesa en Pekalongan, met op tijd verwisseling van paarden en dragers, door gebied waar de bevolking „altemaal slaven" waren, die „sonder haer salaris te geven" op bevel ten oorlog moesten trekken, terwijl enkelen „mardickers waeren ende jaerlijks tribuut aen den Mataram gaven in clappusolije oft geldt" kwam men te Batang. De weg liep verder langs Soeba en Pakkies, terwijl opvallend was dat er weinig volk woonde in het gebied waar men door trok. „Op handen en voeten" klom men over het hooge Diëng-gebergte. Ten slotte trof men een vierkante omheining aan, waar de wacht van den Mataramschen Vorst „geen peerden, koeyen, buffels noch vrouwen" mocht doorlaten, „sonder een briefken te hebben van de plaets daer se die gecocht hadden". Een der hofreizigers, die erg aan buikloop leed, werd achtergelaten. Het land bleek zeer volkrijk, met veel rijstbouw, buffels en paarden. De Tomonggong reed vooruit om het gezantschap aan te kondigen. Er moest gewacht worden tot de vastentijd over was, en intusschen kreeg men bericht dat de achtergelaten zieke overleden was.

Eindelijk kwam het opontbod om bij den Vorst te verschijnen. Op matjes gezeten onder een afdak met de geschenken „op 't pleyn in ons gesichte", werden de namen gevraagd „op schrift". Naderbij genoodigd overhandigde De Haen twee diamanten en liet de andere geschenken binnen brengen. Toen had het gesprek over de Japaraplundering plaats en de Vorst verklaarde „dat hij Batavia in ruste ende vrede soude laten". Hij hoopte dat de Gouverneur-Generaal „goet vont datter een man bij hem tot Charta woonde om de spraecke te leeren". Hij gaf toestemming om te Soekadana weer een loge op te richten en wilde in samenwerking met de Hollanders Bandjermasin aanvallen. Hij wilde hulp zenden om Bantam te bedwingen, waarop De Haen zeide, dat de Gouverneur-Generaal met Bantam alleen een defensieven oorlog voerde. Had hij Bantam willen ten onder brengen, dan had hij dat reeds voor 8 à 10 jaren kunnen doen.

Hij vroeg naar een kaart „van de gantsche werelt om eens te mogen sien waer Hollandt, Engelandt ende Spaengien lach" en begeerde paarden uit Voor-Indië. Zijn „praeuwen" waren niet groot genoeg om ze over te voeren. Ook de beteekenis der namen De Haen en Van der Elst vroeg hij en ook „hoe de naeme was van d'E. Heer Generaal, antwoordde hem Jan Pietersen Coenen". De vertaling van den naam „den dapperen", moet den Javaanschen Vorst, wien het „nomen omen" (de naam is een

aanduiding van de persoon) niet vreemd was, getroffen hebben, te meer daar hij van Coen's daden gehoord had. Ook de beide gezanten kregen gouden krissen ten geschenke. Hij zou gaarne „een paert of 2 van vreemde landen, die schoon waren, heel schoone muskus (en) wat amber" koopen. Wordt van den Profeet niet gemeld dat hij naast God en de Vrouw gesteld was op reukwerk ?

Hij vertelde dat bij zijn vader „over lange jaeren een Italiaen" gewoond had, maar „niet in syn hoff". In geschrifte bevestigde hij zijn vriendelijke toezeggingen aan de Hollanders. De Tomonggong „was bedroeft omdat hij niet wederom met ons naar Tagal mochte gaen ; vreesde dat hij mede soude moeten naer Surbaya gaen", waarheen de Vorst een expeditie uitrustte. Hij vroeg „wat hij voor syne moyten soude hebben", waarop hem geraden werd dit aan de discretie van den Gouverneur-Generaal over te laten, waarmede hij tevreden was.

Doctor de Haen ontmoette twee generaals, den Tomonggong van Kendal, Bahoe Reksa, die later door het vergeefsch beleg van Batavia den dood zou vinden en Kiai Wongso Dipo, die Soekadana veroverd had.

Karta was toen „een seer groote ende opene plaats, seer volckryk". Vóór de plaats waar de Panembahan woonde was een groot vierkant plein. Aan de rechter en linkerzijde stonden lange overdekte zitplaatsen, maar laag bij de aarde, voor de orangkaia die hun slaven meebrachten. Over de „ettelycke honderden" orangkaia stonden vier „principalen", die de woordvoerders waren voor hen die onder hen ressorteerden. Dit viertal vormde den Geheimen Raad van den Vorst, die tweemaal per week, op Maandag en Donderdag bijeenkwam. De edelen verschenen Vrijdags tijdens den dienst in de Missigit en Zaterdags „compareerden se altemaal te paerde ende tournoyen met piecken in 't hoff, alwaer den Coninck mede persoonlyck te paerde ryt".

Als de Vorst naar buiten zou komen werden er drie groote pieken, die boven de boomen uitstaken voor zijn „hoff" gezet, een ruimte door een netwerk van balken ingesloten, met aan de poort twee hekken, waar een wacht van honderd piekeniers lag. Iets later werden de pieken een eind verderop geplaatst, waarop de Vorst op de buitenste galerij verscheen. „Soo haast het volck dit siet, loopen alle de slaven wegh ende d'oranquais blijven alleen sitten". Een bode des Konings beveelt de vier Raadsheeren wat naderbij te komen, waarop ze „loopen al wat se connen", waardoor

ze buiten adem aankwamen. Dan bracht men de pieken nog iets verderop bij een rustbank onder een afdak, waarbij nog tien kleinere pieken geplaatst werden. De Raden naderden den op houten sandalen staanden Vorst tot op een afstand van zes pieken. De andere edelen vormden een kring „3 dick in 't ronde", zittende zonder matjes op de aarde.

Door dezen kring heen gingen De Haen en Van der Elst, die een zitplaats kregen onder een afdak, om niet van de felle zon last te hebben.

De Vorst leek toen 28 á 30 jaren oud „fraey van gestalte.... een weynich swarter van lichaem dan de gemeene Javaenen, heeft groote wyde oogen, een smalle neus, niet ingeboogen, een breetachtige mont, groff van spraecke, is lancksaem in 't spreecken, gestadich van gesichte... cloeck van verstandt, siet rontom gelijk een leeuwe".

Zijn kleeding was als die der andere Javanen, met hoofddoek en een sarong van wit en blauw. Een kostbare kris en veel diamanten ringen onderscheidden hem van de uitrusting der anderen.

Op een met roode steenen belegd vloertje, acht voeten in het vierkant, stond voor den Vorst een sandelhouten platform, „een halve voete" van de aarde. Een lijfwacht van dertig vrouwen zat achter hem, met gouden sirihstel, gouden gendi, en tabak. De drie kringen edelen telden „naar gissinge omtrent 3000 personen". Aan de rechterzijde stond een stal voor tien groote olifanten „die hy tot Toeban verovert heeft", links een stal voor een vijftal.

Zoo hield de Panembahan van Mataram hof in 1622 te Karta, waar nu Kartasoera ligt.

LXXIV.

Coen's Europeesch verlof.
Zijn plannen bij Heeren XVII voorgedragen.
Coen's terugkeer in Indië.

Reeds tien Indische jaren achtereen had Coen de Compagnie gediend, toen hij aan de Heeren Meesters om verlof verzocht op zijn eigenaardige bondige wijze: „Soo de heeren op mynne verlossinge (= vervanging) geen ordre gestelt hebben, gelieven sulcx met den eersten te doen opdat een weynich van onsen erbeyt gesoulageert

werden, ende ten dienste van de Compagnie ende van den lande ter eeren Godes nieuwe crachten scheppen mogen", schreef hij in Januari 1621.

Een program in enkele woorden: de Compagnie, het Vaderland en ter eere Gods te dienen.

Het werd 2 Februari 1623 vóór Coen de reis naar zijn geboortegrond aanvaardde. Drie maanden later was hij in de Tafelbaai en 9 September op zijn bestemming.

Voor Sint-Helena ten anker liggend, zette hij in zijn brief aan Heeren Bewindhebbers als het ware een streep onder zijn werk van twaalf achtereenvolgende jaren, als antwoord op de onvriendelijke passages in de brieven der Zeventien, die een weerslag waren op Coen's dikwijls striemende opmerkingen over het beleid.

„'t Is my leet ende ick ben beschaempt door goeden yver so verde gevallen te wesen, dat op d'aenhoudinge van ons versoeck sulcke ongeschicte woorden gebruict hebbe, dat U. E. haer sulcx comen te belgen". De Heeren moeten er zich niet over verbazen „want noyt mensch soo wel begaeft was, off hem gebrack noch veel meer". Het „verdroot ons seer te gedencken hoeveel schone occasien versuymt waren". „Te laet off t' ontyde" was uit het vaderland gezonden waar zoo vurig om verzocht was, waardoor de possessie van Jacatra en Banda werd in gevaar gebracht. Vandaar dat hij „door een al te groten goeden yver onbedachtelyck met inpertinente woorden uytgeborsten" was. „Maar ten is Gode sy loff door sotte hovaerdye noch grootscheyt, gelyck off wy presumeerden onse eygen meesters te berispen, niet geschiet".

Na aldus op mannelijke wijze zijn verontschuldigingen te hebben aangeboden, eindigt hij: „Ick hadde wel gewenst dat U. E. meerder dienst dan gedaen hebbe had mogen doen. Myn uyterste devoir, naersticheyt ende vlyt hebbe daertoe te werck gestelt, maer ons syn, Godt betert, geduyrende myn gouvernement soo veel verhinderinge, swaricheden, last, moeyten ende quade tyden overgecomen, dat 'd Almogende Godt niet genoechsaam connen bedancken, dat ons dus verre door alle swaricheden geholpen heeft. De vruchten daervan vertrouwe, dat de Compagnie van tydt tot tydt door Goodes heylige segen meer ende meer genieten sall".

Alleen mannen als Coen vinden den juisten toon voor zulk een woord van spijt na zóó voortreffelijk werk.

Geen veertien dagen rustig genieten van het vaderlandsche najaar werd hem gegund. Twaalf dagen na zijn aankomst had hij in de vergadering der Staten-Generaal mondeling verslag uit te brengen over den toestand van de Compagnie in Oost-Indië, waarop het verzoek volgde het gesprokene op schrift te stellen. Een kleine drie weken later droeg hij zijn denkbeelden over de ten opzichte van Indië te volgen politiek voor in de vergadering van Heeren Zeventien.

Hij wees op de groote onkosten, die de vestigingen te Batavia, de Molukken, de Pescadores (dus de Chineesche kust bij Formosa) en Paleacatte (op Voor-Indië's Oostkust, Coromandel) vergden, doordat er garnizoenen moesten gehouden worden, die veel kostten aan maandgelden, levensmiddelen en bouwwerken. Hij wilde op die plaatsen Nederlandsche koloniën stichten, met slaven voor het ruwe werk, terwijl de kolonisten de taak der soldaten konden overnemen, en door verbouwing van landbouwvoortbrengselen den kostbaren aanvoer van levensmiddelen met Compagniesschepen zouden overbodig maken. De Compagnie zou door belastingen en verpachtingen inkomsten trekken. Zoo zouden lastposten baten gaan opleveren. Aan de kolonisten moest de handel op bepaalde gewesten in met name genoemde artikelen worden toegestaan, terwijl de Compagnie zich den handel in de producten voor de Europeesche markt zou voorbehouden. Hij wilde, dat mannen van geld hun kapitaal in de Compagnie zouden steken, dat „goede, eerlycke (=eerbare) lieden met goet capitaal" de bouwers zouden worden van Nederland-Overzee, in Oost en West. De sterke aanwas van de bevolking in de Nederlanden wees op emigratie. „De wasdom berst van alle canten uyt", men belegde zijn geld in vreemde landen, „ja selfs de openbaere vyanden werden van de uytbarstende overvloet gestyft".

Als de Staat of de Compagnie verhinderd waren om veel landverhuizersschepen uit te rusten, dan moesten „particulieren met goede conditien daertoe beweecht werden". Batavia zou de kolonie bij uitstek zijn, vanwaar men het gebied van Kaap de Goede Hoop tot Japan, Korea, en China voor den handel bestreek. „Dat men alle natie, niemant uytgesondert dan openbare vijanden, den handel in Batavia liber ende vrij gelijck den ingesetenen toestae".

Coen was hierin zijn tijd drie eeuwen vooruit.

In de Octobervergadering van 1623 besloten Heeren Zeventien, om Coen's denkbeelden door den Advokaat der Compagnie, Boreel, te doen verwerken voor de verschillende Kamers. Zij, die in Holland als kenners van Indië er advies over uitbrachten, wezen op de onaangename ondervinding, opgedaan met de vrijburgers, waarover Coen zelf herhaaldelijk in scherpe bewoordingen geklaagd had. Ze vergaten, dat de voorsteller nu een kolonisatie wenschte, niet door het schuim des volks, maar door gegoede gezinnen.

In de Meivergadering van 1624 kregen Coen en Boreel opdracht, om een reglement te maken over „de vrijheyt, die aen de vrye luyden in Indiën in den handel soude connen worden gegeven", wat vastgesteld werd door Heeren Zeventien in de Septembervergadering, waarin Coen verzocht werd, opnieuw als Gouverneur-Generaal naar Indië te gaan. In Nederland was hij sedert 1624 Bewindhebber van de Kamer Hoorn, zijn geboortestad.

Coen's vertrek werd door allerlei omstandigheden vertraagd: het zoeken naar „een bequaem ende goet partuur tot eene huysvrouw om met hem nae Indiën te gaen", zijn huwelijk met Eva Ment, na een zware ziekte tengevolge van het voor hem ruwe klimaat, Engelsche dreigementen, ingeval hij naar Indië ging, bij de Staten-Generaal en Participanten, die in Coen's politiek een aanslag zagen op hun monopolie. Fier antwoordde Coen den Staten-Generaal, die verboden, dat hij zou vertrekken, door te verzoeken zijn „vertreck nae Indiën immer (= in allen gevalle) so important voor dese landen te willen houden als in Engelant werck gemaect wert om my vandaar te weren".

Wat er precies besproken is, welken invloed Prins Frederik Hendrik op het vertrek heeft gehad, is niet meer na te gaan, maar Coen en zijn vrouw vertrokken in Maart 1627 per schip de „Gallias" van Texel, in alle stilte. De schepelingen op de andere schepen van de vloot bemerkten pas na veertien dagen, dat ze met den Gouverneur-Generaal voeren.

Eind September 1627 was Coen terug in de stad zijner stichting.

LXXV.

Ambon en de Engelschen.
„Ambonsche Moord."
Het Anti-Batavia-plan.

Engeland haatte Coen met fellen haat, van hun standpunt gezien, niet te onrechte.

Zoolang hij in Indië geweest was, had hij er Engelsche expansie belemmerd. Wat er tijdens zijn afwezigheid in Ambon gebeurd was, werd door de Engelschen beschouwd als een door Coen voorbereid drama.

Op den avond van den 22sten Februari 1623, toen de Nederlanders bijeen waren voor het avondgebed had, tegen het verbod, een Japanner op de wallen rondgeloopen en inlichtingen gevraagd aan een schildwacht over de sterkte van het Kasteel Victoria en over de wachtaflossing. Het was reeds de vierde maal, dat zoo iets, wat op spionnage leek, voorkwam, en de Gouverneur van de Molukken Herman van Speult wist, dat de in dienst zijnde Japanners, evenals de Compagniesslaven nogal veel omgang hadden met de Engelschen. Hij had hierover met den Engelschen Agent Gabriel Towerson gesproken, die beloofde, dat hij er zijn aandacht aan zou wijden.

Van Speult en zijn Raad vonden het geval zeer verdacht; de Japanner trachtte zijn onschuld vol te houden, maar de Fiskaal meende te moeten overgaan tot de pijniging, wat hij, evenals zijn collega in de Nederlanden in een dergelijk geval mocht doen, daar er meer dan één getuige tegenover den Japanner stond. Bij de pijniging kwam het ontstellend nieuws, dat hij gehandeld had op aansporing van een anderen Japanner, die tevoren de Engelsche Compagnie gediend had, en wilde medewerken om het Kasteel in de macht der Engelschen te brengen, waarbij alle Japansche soldaten zouden helpen.

De tweede Japanner verklaarde op de pijnbank merkwaardigerwijze hetzelfde, wat zijn landgenoot had meegedeeld. Daarna kwamen acht Japanners onder de torture „met water", d.i. het iemand volgieten met water door een trechter, een der gewone middelen tot pijniging. Zij bevestigden wat men al wist.

De Engelsche „barbier" of medicus, Abel Price, een jonkman van vierentwintig, die genoemd was door de Japanners als bemiddelaar, bekende, na „kleine of geene torture met water."

Het bleek uit de verklaringen, dat alle Engelschen, met Agent Towerson aan het hoofd, in het complot waren, ook de Engelsche

Kooplieden op de Buitenkantoren. Hun confessie volgde na pijniging met water, terwijl twee bovendien met brandende kaarsen onder de oksels en de ellebogen bewerkt werden, van welk feit in Engeland tot het wekken van anti-Hollandsche stemming prentjes gedrukt werden.

De overeenstemming in de verklaringen bewijst, dat wel degelijk het plan bij de Engelschen bestaan heeft, om Kasteel Victoria te overrompelen. Een had er buiten pijniging bekend, Edward Collins.

Towerson erkende de ontwerper van het plan te zijn en het op Nieuwjaarsdag 1623 aan zijn volk te hebben meegedeeld, na zijn mannen op den Bijbel trouw en geheimhouding te hebben laten zweren. Op Van Speult's verwijt, of dit nu de belooning van zijn vriendschap was, zeide Towerson zuchtend: „Och, moest het nog gedaan worden, dan deed ik het niet".

Het opperhoofd van de Compagniesslaven bekende ook zijn medewerking aan het verraad.

Van Speult „met over de 40 gevangenen belast" (Engelschen, Japanners en slaven) gaf zijn Raad in overweging, de zaak naar Batavia te doen verwijzen, maar in zulke bewoordingen, dat men met eenparige stemmen besloot, om ter plaatse recht te doen.

De Advocaat-Fiskaal eischte de doodstraf wegens „crimen laesae majestatis", majesteitsschennis, dezelfde straf, die in hetzelfde jaar 1623 in Nederland tegen de samenzweerders tegen Prins Maurits' leven geëischt werd. Denzelfden dag dat het vonnis geveld werd, 9 Maart, had de executie plaats. Dit noemde Engeland „den Ambonschen Moord".

Ten bewijze dat Van Speult overtuigd was van de rechtvaardigheid van zijn beleid in deze rechtszaak, diene dat hij twee veroordeelden voorloopig (de Gouverneur-Generaal zou hun „gratie en pardon" kunnen verleenen) in leven liet en naar Batavia zond, ten einde de goederen der Engelsche Compagnie te bewaren. Dit tweetal was: John Beaumont, Koopman in de Engelsche loge op Loehoe, en de reeds genoemde Edward Collins, de laatste bij loting aangewezen.

Half Juli 1623 kwamen de twee gevangenen te Batavia aan, waar Collins kans zag, om de Engelsche loge te bereiken. De zieke Beaumont kwam, gedragen in een stoel, voor Gouverneur-Generaal en Raden. Hij erkende schuld en vroeg gratie en pardon, „hetwelk hy al zijn leven gedenken zoude en erkennen".

De Carpentier en de Raad van Indië verleenden het gevraagde, daar beide Engelschen minder schuld hadden en ook „om andere consideratiën". Zij zagen heel duidelijk, dat Engeland het voorgevallene op Ambon misschien wel tot een „casus belli", een reden tot oorlog, zou kunnen opblazen, wat dan ook gebeurd is. Maar in dat land was zooveel onrust, dat de Staten-Generaal de behandeling van het conflict konden verschuiven. Aan het einde van onzen eersten Engelschen oorlog, bij den Vrede van Westminster, is aan de nabestaanden der slachtoffers een schadevergoeding uitgekeerd.

Van Speult had voorzichtiger gedaan, als hij de twaalf Engelsche gevangenen naar Batavia gezonden had, om daar terecht te staan. Zoo iets merkte de President van de Engelsche loge te Batavia op, toen hem Beaumont en het pardon voor het tweetal gebracht werd. Maar onwettig en onrechtvaardig was het strenge vonnis niet.

De Carpentier teekende kernachtig den toestand jegens de Engelschen, toen hij naar Holland schreef: „Wy zyn hier met hen als met een moeyelycke vrouwe opgescheept, en weten qualyck hoe het mogelyck is U buyten dispuut en quaestie te houden, soo wy UEd. gerechticheyt sullen mainteneren nae behooren".

Van Speult en de Ambonsche rechters werden naar Nederland ontboden, om zich te verantwoorden. Van Speult overleed spoedig daarop; voor de anderen volgde, hoewel niet officieel, vrijspraak.

De Engelschen verlieten, nu er van samenwerking verder geen sprake meer kon zijn, Batavia in December 1624 en vestigden zich op een eilandje, Lagoendi, onder de Lampongsche kust. Dit anti-Bataviaplan, dat later door Raffles zoo schitterend zou worden uitgevoerd te Singapore, werd een triestig avontuur van een half jaar. De meeste Engelschen stierven op het ongezonde eiland, de zieke overlevenden smeekten De Carpentier om hen met Hollandsche schepen naar Batavia terug te brengen, wat gebeurde.

In het begin van 1628 (Coen was toen pas kort terug) vertrok de Engelsche President met zijn volk naar Bantam. Hij zag spoedig in, dat de Engelsche handel daar weinig opleverde, door gebrek aan voldoende kapitaal.

Als er een koloniale toekomst was voor Engeland zou dit in Voor-Indië zijn. Soeratte werd er hun centrum, waaronder de

Bantamsche loge, tijdelijk gedaald van Presidentschap tot Agentschap, ressorteerde.

Coen's politiek tegen de Engelschen in onzen Archipel had volledig succes. Indirect wees hij Engeland den weg naar het gebied, waarover hun Koning eens Keizer zou zijn.

LXXVI.

Breuk met Mataram. Batavia tevergeefs belegerd.

Het misverstand met den machtigsten heerscher op Java begon.

Naar Mataram reisde Doctor de Haen, wederom in 1623, met het doel grooteren rijstuitvoer naar Batavia toegestaan te krijgen. De Panembahan wenschte ook met den nieuwen Gouverneur-Generaal De Carpentier in vrede en vriendschap te leven. De rijstprauwen zouden voortaan naar Batavia en niet meer naar Palembang en Malakka varen.

In Augustus 1624 ging de Opperkoopman Jan Vos naar Karta, om den Vorst geluk te wenschen met zijn succes op Madoera, waarvan hij het Westelijk deel veroverd had. Veertigduizend Madoereezen liet hij met geweld naar Java overbrengen, de Vorsten en edelen werden met hun gezinnen gevangenen te Karta, en velen hunner gekrist. Tijdens dit gezantschap trachtte Toemonggong Bahoe Reksa in een brief de afhankelijkheid van Batavia aan Mataram vast te leggen. Er was in de titulatuur van den Panembahan in de missive van de Hooge Regeering iets verkeerd. De Toemonggong begon een nieuwen brief op te stellen, aanvangend: „De slaaf van Zyne Majesteit zendt met zyne slaven dit geschenk". Vos zei terstond, dat het niet noodig was verder te schrijven, „want dat Syn Edelheyt (De Carpentier) geen slaeff nog dienaer van den Keyser was, dan wel een goeden vrient en dat Syn Ed. nyemant onderdanich was als Godt en den Coninck van Hollant".

De Vorst verzocht, dat de Gouverneur-Generaal „die van Soerabaya geen assistentie soude doen", noch er schepen om handel te drijven heen zenden, daar die stad zijn vijand was. De benoodigde waren kon men in het Mataramsche rijk ook bekomen, en de handel zou den Nederlanders vrij staan te Japara, Demak,

Kendal, Tegal en andere plaatsen. Vos dankte voor de toestemming en verklaarde over Soerabaia „dat Syn Ed. daer nu geen handel meer liet doen".

Na de officieele audiëntie zetten 's avonds de Toemonggong van Tegal en Bahoe Reksa de onderhandelingen voort. Op Vos' verzoek om „Carta eens te degen te besien" kwam het antwoord, dat de Keizer vreesde dat den gezanten „iets quaets mocht overcomen".

Den volgenden dag deden de onderhandelaars het verzoek namens den Vorst, natuurlijk in het Javaansch, in het Maleisch overgezet door den Tegalschen Toemonggong, of de Gouverneur-Generaal ter assistentie een schip wilde zenden om de rivier van Soerabaia af te sluiten, waardoor toevoer van zee uit onmogelijk zou zijn.

Vos kon hier, zonder machtiging, niet in beslissen. Hij stelde voor, dat een gezant van den Panembahan te Batavia deze belangrijke kwestie met de Hooge Regeering zou bespreken. Dit antwoord deed den wind draaien. De Vorst liet antwoorden, dat dit de eerste maal was, dat hij aan de Nederlanders assistentie vroeg, die niet grif werd toegestaan. Als men te Batavia niet op het verzoek inging, „soude zyn gesandt beschaempt staen" en zouden zijn vijanden zich over het échec verheugen.

De Nederlandsche Gezant beloofde het verzoek over te brengen.

In het jaar van Prins Maurits' dood was Soerabaia in Mataramsch bezit. Het was toen voor de Javanen een gruwelijke tijd: er was gebrek aan voedsel, de oorlog en besmettelijke ziekten kostten duizenden het leven. Belastingen en stilstand van den handel drukten op de bevolking. De Panembahan, die in dat jaar 1625 den titel van Soesoehoenan begon te voeren, oefende druk op Bantam, het Cheribonsche vorstenhuis keek hem naar de oogen en een groot deel van de Preanger-bevolking moest naar Mataram verhuizen, wat ten doel had Batavia gebrek te doen krijgen aan vee en timmerhout uit den Preanger.

Nederlandsche hulp tegen Bantam scheen uitgesloten.

In de hofreis van 1626 kwam de veranderde stemming uit. Het gezantschap mocht niet naar Karta doorreizen onder het voorwendsel, dat de titulatuur van den meegebrachten brief niet juist was. Men gevoelde dat het op vijandelijkheden tegen Batavia zou uitloopen.

Toen kwam in September 1627 Coen terug, schaars voorzien van geloofsbrieven, eigenlijk slechts bestaande uit een missive van de Zeventien, geteekend door zeven gecommitteerden, en enkele extractresolutiën. Met gebruikelijke zeventiende-eeuwsche voorzichtigheid en wisseling van acten van „indemnisatie" gaf De Carpentier, die gaarne Indië wilde verlaten, het bewind over.

Coen's eerste werk was om door een gezantschap Bantam kennis te geven van zijn hernomen functie, waarbij het sluiten van vrede ter sprake kon komen, daar de Bantamsche Vorst inofficieel door een Chineesch tusschenpersoon wenschen in die richting had laten voorbrengen bij de Hooge Regeering.

Maar alleronverwachtst deden Bantammers eind 1627 een vergeefsche poging om Batavia door overrompeling te nemen, vermoedelijk om door den Soesoehoenan van Mataram weer in genade te worden aangenomen.

Voor een zijdelingsch verzoek van Mataram te Batavia om een Nederlandsch gezantschap naar Karta bleef Coen doof. De Soesoehoenan volvoerde toen zijn plan om Batavia aan te vallen, begonnen eind Augustus, en uitloopend, twee maanden later op het uit elkaar jagen van Bahoe Reksa's leger door een Nederlandschen troep van 2800 man, waarbij de Javaansche aanvoerder sneuvelde.

Enkele dagen later was de voorhoede van een nieuw Mataramsch leger onder Tommonggong Soera-ngalogo voor de stad, eigenlijk gezonden om den Bataviaschen buit, waaraan men niet getwijfeld had, naar Karta over te brengen. Onderbevelhebbers, wien het niet gelukt was om de redoet Hollandia te nemen, werden met hun volk, ten getale van 744 op bevel van den Generaal gedood, voor hijzelf den terugtocht, door voedselgebrek gedwongen, in December 1628 aanvaardde. Te Karta wachtte Soera-ngalogo executie, evenals later de nederlagen lijdende Fransche generaals tijdens de Groote Revolutie ter dood zouden worden gebracht.

Mataram had het afgelegd tegen Batavia. De jonge stad bleef het centrum van het Nederlandsche gezag.

Bantam, de macht van de Compagnie erkennend, zocht aansluiting bij de Nederlanders, zoodat er vrede was.

Zelfs Mataram liet door een emissario weten: „Radja Mataram minta ampoen". Maar Coen was te schrander om zulk een verklaring van den Soesoehoenan voor goede munt op te nemen, en versterkte zijn stichting.

Te Tegal, vernam hij, werden voor een volgende expeditie groote voorraden rijst bijeengebracht, welke hij deed verbranden door een tot dit doel afgezonden troep militairen. Ook de stad ging in vlammen op, evenals een rijstvoorraad in de buurt van Cheribon.

Zoo verlamde Coen, de geniale veldheer, zijn tegenstander. Wel kwam deze vlak voor de stad, maar door een uitval onder Antonio van Diemen, den lateren Gouverneur-Generaal, leden de Javanen zware verliezen.

Toen nam God Batavia's Stichter weg.

Jacques Specx nam de teugels over, na een stemming van de Raden van Indië.

Hongersnood en ziekten deden het Javaansche leger slinken en de terugtocht begon.

Batavia was ontzet en vrij.

Mataram's macht was gebroken.

Coen, Stichter en Behouder, had dit alles gewrocht.

LXXVII.

Coen's werk.

Slechts twee jaren waren Jan Pieterszoon Coen nog te leven gegeven nadat hij opnieuw als Gouverneur-Generaal te Batavia was geland. Zijn gezondheid liet te wenschen over, na de zware Indische jaren, en later na de Hollandsche koude. Zijn in Holland geschilderd portret ten tijde van zijn huwelijk geeft hem weer met vale gelaatskleur, mager, met diepliggende oogen, twee strenge rimpels tusschen de wenkbrauwen, donker hoofdhaar, en dunne rossige snor en een kort baardje, een man van gestalte iets boven de middelmaat.

In de lijst boven zijn portret zien we het door hem gekozen familiewapen, een klapperboom, iets waaraan hij blijkbaaar zóó weinig hechtte, dat hij de kleuren, die de schilder onjuist weergaf, onveranderd liet.

Een man van weinig woorden, „van de goeden bemind, van de quaden gevreest," snel in het nemen van een besluit en in de uitvoering ervan, die zijn leven tot een gaaf geheel wist te maken, groot in het goede, vrij van verkeerde passiën, al liet hij zich, naar we weten, één s door toorn vervoeren tot te groote gestrengheid.

Zelf zal hij dit niet aldus gevoeld hebben. Had niet zijn Groote Meester zelf in heiligen toorn de wisselaars met een geesel uit den tempel verdreven en hun tafels en stoelen omgeworpen, toen Hij het huis „Zijns Vaders" door hen geestelijk verontreinigd zag?

Zijn loopbaan teekent Coen ten voeten uit, den Hoornschen burgerjongen, die klimt tot den eenzamen top der hoogste eer.

Het streng Calvinistisch gezin durft het zonder aarzelen aan, den dertienjarigen karaktervollen knaap naar Rome te zenden, om er bij den koopman Piscatori den handel en het boekhouden te leeren.

Zes jaren later is de twintigjarige jonge man, volleerd in vreemde talen, den internationalen handel en de voor de Oost-Indische Compagnie zoo belangrijke Italiaansche boekhouding, als Onderkoopman in Indië en is getuige, met den jongen Piet Hein, van den moord op Pieter Willemsz. Verhoeff en de zijnen op Banda-Neira. Hij leert in de Molukken de strenge handhaving van het specerijenmonopolie kennen, een droevige taak, die later zijn onafwijsbare plicht, hem door de Heeren Meesters opgelegd, zal zijn.

Als vijfentwintigjarige is Coen reeds Opperkoopman en President van de Factorijen te Bantam en Jakatra, zooveel gunstiger van ligging dan de verre Molukken. Hij brengt orde in den chaos en beheerscht kort daarop als Directeur-Generaal van den handel alle Compagnieskantoren, van Arabië tot Japan.

Dan doet hij de beslissende keuze waar een centraal „rendez-vous" zal komen, Jakatra kiezend uit vele voorstellen.

En zooals men tijdens de Renaissance genieën vindt van haast ondenkbare veelzijdigheid, zoo blijkt de handelsman en organisator Coen tevens te zijn een krijgsoverste te land en ter zee en een staatsman van de voortreffelijkste soort. Hij bouwt de sterkte Jakatra uit tot een „volkomen fort", haalt met zijn vloot, na een onbeslisten slag tegen de Engelsche concurrentie, versterking uit de Molukken en, vol gerechtvaardigd zelfvertrouwen, durft hij zijn Fort bloot te stellen aan het gevaar van overgave. Met een sterke vloot teruggekeerd, is hij meester van den toestand.

Dan sticht hij de stad Batavia volgens het hem door Bewindhebbers toegezonden plan: een Kasteel, waarvoor Prins Maurits dat te Gulik als voorbeeld koos, met een stadsuitleg, ontworpen door den veelzijdigen ingenieur Simon Stevin, den leermeester van Prins Maurits.

Een nieuwen kant ontdekken we aan Coen's genie, als hij optreedt als wetgever, waarbij hij aan alles denkt: van het wapen van de nieuwe stad, waarin hij de hem geliefde Oranje-kleur opneemt, tot politievoorschriften tegen kleine overtredingen.

Als goed Calvinist heeft de Kerk zijn volle zorg, wat insluit het hoog houden van den huwelijken staat. De Tien Geboden zijn zijn wetboek. Fel treedt hij op, waar de goede zeden geschonden worden en streng straft hij, volgens last, de Bandaneezen, wanneer ze uit begrijpelijk winstbejag aan anderen dan de Compagnie de specerijen leveren.

Naar Nederland teruggekeerd, wordt hem door de Bewindhebbers de grootst mogelijke eer bewezen en hij krijgt zitting als een der hunnen. Ze zijn er van doordrongen, dat een geniaal man, hen allen verre in kunnen en kennen te boven gaand, in hun midden is.

Opnieuw wordt hij Gouverneur-Generaal, een benoeming waartegen Engeland, Coen's kracht en waarde kennend, verzet aanteekent. Toch vertrekt Coen en op veertigjarigen leeftijd is hij weer in de stad zijner stichting.

Van daar uit gaat zijn heilzame zorg, als te voren, voor de bevestiging van het Nederlandsche gezag. Vreemde mogendheden schuift hij zóó ver terzijde, dat ze voor den Archipel niet meer te vreezen zijn. Het verzet van inheemsche zijde, zich uitend in twee belegeringen van Batavia, breekt hij als ver-vooruitziend man door tijdige maatregelen.

Reeds doodziek, gunt hij zich geen rust.

Dan, op 42-jarigen leeftijd, overvalt hem de dood, als hij slechts enkele dagen vadervreugde gekend heeft, na een kortstondig huwelijksgeluk. Nog op zijn sterfbed wijdt hij zich aan de belangen van de Compagnie, den naam van zijn opvolger noemend.

Op de middaghoogte van zijn succes wordt dit schitterend licht gedoofd.

En als hij plechtig wordt ter aarde besteld in het Stadhuis, dondert het geschut, dat zijn stichting, Batavia, ja het Nederlandsch gezag in den Archipel verdedigt.

Een groot Nederlander was heengegaan, „een persoon van grooten oordeel, neerstich en cloeckmoedich".

We moeten bij Coen's werk bedenken, in welken tijd hij leefde. Hij was geboren, tijdens den worstelstrijd tegen Spanje, drie jaren na den moord op Prins Willem I. Het was in zijn dagen

dat Van Oldenbarnevelt op het schavot het leven moest laten. De jonge Republiek groeit intusschen in kracht en vrijheidsbesef, terwijl het Protestantsche deel der Nederlanders Oud-Testamentisch denkt, als later het Volk der Boeren.

Zoo gevoelt Coen zich vol deemoed dienstknecht Gods en door en door gezagsmensch, in innigen eerbied voor de door God boven hem gestelde Overheid, maar dan ook van anderen volstrekte gehoorzaamheid eischend, waar hij in naam der Staten-Generaal, den Prins van Oranje en zijn Heeren Meesters regeert in samenwerking met de hem toegevoegde Raden van Indië, wetend dat geen staat zonder sterk gezag kan bestaan.

Zijn oordeel over het beleid in Nederland, waar het Indië geldt, geeft hij aan Bewindhebbers, als hij ziet, dat een verkeerde koers wordt ingeslagen, met verbijsterende rondborstigheid, tegelijk gewagend van zijn plaats als knecht tegenover den meester, Coen zelf de eerste van allen.

Een Ziener is hij. Met profetischen blik voorziet hij, hoe het kleine land aan de Noordzee invloed kan oefenen over onmetelijk gebied, heel toenmalig Europa ten spijt. Hij voorziet, hoe zijn eigen volk, en dat moet dan nog het beste deel ervan zijn, zal uitzwermen naar de Indische eilanden en hard werken op dat reusachtig arbeidsveld, het Vaderland tot nut, Oost-Indië tot zegen.

Een Kolonisator is hij. Op zijn programma staat het vormen van een Nederlandsche blijvende kern van Europeanen, met daarin opgenomen de nog steeds zoo belangrijke groep der Indo-Europeanen, historisch gegroeid in een land, waar het getal Europeesche vrouwen zoo uiterst beperkt was.

Een Vrijhandelaar is hij, in vergeefschen strijd tegen het monopolie en tegen de Participanten, wier voordeel zelfs in de officieele gebeden niet vergeten wordt.

Een Chineezenvriend is hij. Hij moedigt de komst van nijvere Chineezen als kolonisten aan, zonder wie deze gewesten het niet kunnen en niet gaarne zouden willen stellen. Over hen stelt Coen, de man van gezag, een verantwoordelijk opperhoofd Ben Con.

Zoo legde Coen de grootsch-ontworpen fundamenten van het Nederlandsche koloniale gebouw in den Indischen Archipel, waarvan de voltooiing eeuwen vordert.

LXXVIII.

Gezicht op Batavia. Geflatteerde afbeeldingen.

In het Museum te Batavia hangt een reconstructie van een schilderij, in 1918 ontdekt op een zolder te Hoorn door Dr. J. W. Yzerman, voorstellend Batavia in vogelvlucht in 1627, of zooals het opschrift luidt: „Waere affbeeldinge vant Casteel en Stadt Batavia voornaemste Colonie van de Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie der Vereenichde Nederlanden ghelegen in 't gheconquesteerde Koningkrijck Jacatra op 't eiland Groot-Java. Begonnen te bouwen door d'E. Heer Gouverneur-Generaal Jan Pietersz. Coen, in den Jaere 1619 ende tzedert pr. Februari 1623 bij den E. H. Gouverneur-Generaal Pieter de Carpentier vervolght, uytgeleyt, versterckt, aengebouwt en in deser form den eersten October Anno 1627 wederom aen ghemelten E. Heer Generaal Coen geresigneert".

Het is den beschouwer, of hij kijkt in een Hollandsch stadje, met trapgevelhuisjes, hoofdstraten, grachten, zijstraatjes, dat alles bijna een rechthoek vormend haaks op het strand, ingesloten door een rivier aan de West- en Zuidzijde en door een kanaal aan de Oostzijde.

Aan zee ligt het Kasteel met de vier punten: Diamant en Robijn aan de landzijde, in steen opgemetseld, en Parel en Saphier grootendeels in hout, vlak aan zee. Als men de lijn, die het Kasteel van Noord naar Zuid halveert, doortrekt, komt men langs een hoofdstraat, de Prinsenstraat, uit in het centrum van het Stadhuis, waar Coen's gebeente enkele jaren zou rusten.

Binnen de Kasteelmuren ziet men een aantal flinke gebouwen, waaronder het huis van den Gouverneur-Generaal.

Rechthoekig op de Groote Rivier zijn grachten gegraven, de Steenhouwersgracht, de Groenegracht, de Leeuwengracht, waarvan de eerste spoedig Amsterdamsche gracht, de laatste meestal Leeuwinnegracht genoemd werd. Loodrecht op deze drie grachten stond de Tijgersgracht.

In een met privilege der Staten van Holland en Westfriesland uitgegeven plaat met Franschen tekst over de O. I. Compagnie vindt men het volgende, als in een hedendaagsch prospectus van een reisbureau:

„Batavia is een mooie groote stad, waar de Gouverneur-Generaal als Hoofd verblijf houdt....; de plek door de Hollanders

veroverd is sedert bebouwd en verbeterd naar men het noodig achtte en is nu een der aangenaamste steden van Indië door ligging en gezelligheid. Evenals in steden van Holland vindt men er lange mooie lijnrechte straten en grachten, beplant met boomen, die altijd groen blijven, wat de stad met de zindelijke aardige huizen en gezellige theetuinen een prettig aanzien geeft. Zoo is het een genot om te Batavia te zijn".

Het geven van namen aan straten was in kunstmatige steden zonder de bekoring van de wordingsgeschiedenis. Rotterdam ziet men ontstaan uit de namen in de oude stad: het Kerkplein, de Groote Markt, de Hoogstraat en Schiedamsche Dijk, „de dijk", waarbij de visschers in het Hang hun netten drogen, en uit de Rijstuinen het materiaal voor hun bedrijf en voor beschoeiingen halen; 's Gravenhage met zijn slot, heeft zijn Binnenhof, Buitenhof, de Poten (= de lanen), den gegraven vijver en den Vijverberg, gevormd door den uitgeworpen grond.

Zulk een beeld geven de koloniale steden niet, behalve de herinneringen aan het land van oorsprong: Prinsenlaan, of als in Kaapstad de Heerenstraat, naar de Zeventien. De eerste straatnamen, die men daar vindt, zijn ontleend aan schepen van de stichtingsvloot: Oliphantstraat en Reygerstraat.

Alleen de bastions krijgen namen der provinciën en later wordt uit den vaderlandschen en Oranjehuis-voorraad de nomenclatuur nog aangevuld.

Het gezicht in vogelvlucht op Batavia bestrijkt het ongelooflijk klein gebied van ongeveer één kilometer lengte en vierhonderd meters breedte.

De schilderij moet ongetwijfeld een zeer overdreven beeld geven van de stad tijdens De Carpentier. Het is boven allen lof verheven, wat de Hollanders er in tien jaren tot stand brachten, een sterk Kasteel en een ommuurde veste, maar dat bij de duurte van materialen en de hooge arbeidsloonen, de onzekerheid over den duur der vestiging door bedreiging van inheemsche vijanden, de bouwwoede zóó groot zou zijn geweest, kan men moeilijk gelooven.

Wie het opschrift aandachtig leest, begrijpt, hoe de schilderij tot stand kwam.

De Carpentier wenschte in beeld vast te leggen, welk aandeel hij in den bouw van de jonge stad gehad had. In Holland teruggekeerd, droeg hij een schilder op vermoedelijk de kaart van Floris

van Berkenrode van 1628 te gebruiken tot het weergeven van een gezicht op Batavia.

Toen vulde de artist de ruimten met Hollandsche huisjes, een vermooid beeld gevend van wat bestaan had. Daar bij het Mataramsch beleg de Zuiderhelft op Coen's last was geraseerd, kon geen tijdgenoot de onjuistheid meer aantoonen.

Zulke geflatteerde, onjuiste voorstellingen vindt men meer uit den Compagniestijd. De Chineezen boden Jacques Specx bij zijn vertrek in 1632 een gouden penning aan, den voortvarenden bouwer en uitbreider van de stad in het Westerveld, aan de andere zijde van de Groote Rivier, een zeer fijne vorm van vleierij, de weerga van het keurige Latijnsche opschrift (waarvoor een Dominee wel te hulp zal zijn geroepen) onder den stijlvollen Chineeschen tekst, in vertaling luidend:

„Aan Jacob Specx, overgeplaatst in hoogeren rang, den beminden, wiens goede naam honderd geslachten zal genoemd worden. Wij Chineesche burgers van Batavia hebben volgaarne en met het volste recht dit kleine geschenk aangeboden aan Jacob Specx, Gouverneur-Generaal van de Oost-Indiën, den beroemden held, als een blijvend bewijs van dankbaarheid".

Op de keerzijde staat een plattegrond van Batavia, niet zooals de stad toen was, maar Specx's voortreffelijk toekomstplan.

Coen, Specx en Van Diemen zijn de werkelijke bouwers van Batavia in moeras en oerbosch.

Nog een voorbeeld van onjuiste afbeelding.

Als Reinier de Klerk zijn buitenplaats, zijn „tuin", zooals die genoemd werd, aan den Molenvlietschen Dijk laat bouwen, draagt hij den bekenden teekenaar Johannes Rach op, om er teekeningen van te maken. Maar als het huis en achtervleugels er reeds staan, fantaseert hij er twee zijpaviljoens en een monumentaal hek bij, zooals die nooit tot stand kwamen. En de meeste gezichten op Batavia van zee uit gelijken in het geheel niet.

LXXIX.

Amok te Batavia.
Jacobus Bontius.

Een voorval te Batavia, toen de stad ongeveer een kwarteeuw oud was, geeft ons stof waarover de journalist, die het stadsnieuws toen had bij te houden in het „Journaal" of „Daghregister" blijkbaar met genoegen schreef, en waardoor we in gedachten een loopje door oud Batavia doen.

Den 14den Maart 1653 kwam een weggeloopen slaaf van den Mardijker, d. i. vrijgeworden man uit Voor-Indië, Manuel Ferreira, die aan de Westzijde van de Kali Besar woonde, 's morgens ongeveer half negen de stad binnen door de Nieuwpoort. Hij liep de Tijgersgracht af in de richting van het Kasteel, voorbij de Steenhouwersbrug en de Heerenstraat naar de pont in de rivier, waar hij ruzie kreeg met den „caffer", die de overhaalpont bediende, wien hij met een mes een steek onder den oksel toebracht. De aangevallene ontrukte den slaaf het mes en trapte hem het water in. Aan de overzijde aan land gekomen, zag deze er een Chinees, die „met speck en vleesch door de stad omgeloopen hebbende" bezig was „met een parringh ofte hackmes, dat, gelyck de Chinesen daertoe gemeenlyck gebruycken, al redelyck groot, langhwerpich en aan beyde syden scherpsnydende was. Recht eene gadinge, die dezen moordenaar socht!"

Toen de Chinees het mes neerlegde, nam de slaaf het en liep ermee weg, zonder zich om den hem naloopenden en uitscheldenden eigenaar te bekommeren, die, bang voor zijn achtergelaten barang de vervolging staakte. De amokmaker zag in de Uytterste Straet op den hoek bij den Generaalstuin een Maleische vrouw „besich met koeckjens te backen na deses landts wyse voor de gaande en comende man". Hij gaf haar een snede onder den rechterarm, toen Cornelis Bruyn, Meester metselaar, „alias Baes Kees" met den blooten degen kwam toesnellen. De vrouw kreeg nog een steek door haar rechterarm en toen vluchtte de woesteling „en Baes Kees hem achterna".

Even voorbij de herberg met het uitgangbord „het Hof van Batavia" speelde op straat een Chineesch kereltje van een jaar of vijf. Een snede met het mes en het kind was dood. Twee Chineezen in de buurt kregen ook doodelijke wonden, een Chineesche vrouw, die een kind op schoot had, ontrukte hij het kind

en verwondde haar ernstig in de heup. Het volgend slachtoffer, een slavin, werd letterlijk opengereten en een andere slavin kreeg een houw over den linkerschouder. Voorthollend, doorstak hij een wandelenden Mardijker, die aan de wond stierf.

Op het alarm, dat het verschrikte volk maakte, zond een Sergeant van de punt Nassau een Korporaal uit „om te sien watter te doen was". De slaaf kwam nu tusschen den gewapenden Korporaal en de achter hem aan loopende bende „Chineezen en zwarten met stocken ende bamboesen, alsmede Baes Kees", en ziende, dat de tegenstanders te sterk waren, sprong hij in een gracht. De Korporaal en de anderen gingen ook te water. Een geworpen piek trof den amokmaker, er ontstond een gevecht „in 't morasch", waarbij de Korporaal zwaar gewond werd bij het ontrukken van het mes. Baes Kees en een zwarte kwamen te hulp en ze doorstaken den amokmaker. „Waernae denselven uyt de gracht op het landt getrocken ende van den baillu met d' ordinaire gecommitteerden gevisiteert zijnde, is hij voorts overal door de straten vande stadt gesleept ende daernaer op het galgevelt in een mick gehangen, tot een proye der vogelen ende afschrik van andere".

De bevolking was zenuwachtig door het gebeurde.

„Nademiddach de clocke omtrent 4 uren, ontstaet al weder soo grooten oploop dicht by de Kercke, dat de dueren en vensters overal toegeclapt worden ende een ygelyck sich met bloot geweer (= wapen) op de been maeckt, niet anders als off de moordenaar weder levendich geworden was."

Gelukkig was het loos alarm.

Een der vele mannen van beteekenis, die in Coen's tijd te Batavia leefden, was Jacobus Bontius, Doctor in de medicijnen, die naar Indië ging op aandringen van, en met, den herbenoemden Gouverneur-Generaal. Door de goede zorgen van Dr. L. von Römer werden een tiental jaren geleden enkele van zijn brieven uit 1631 bereikbaar in Indië.

In een ervan, in het Latijn aan zijn broeder, Opperschout der stad Leiden, meldt hij, dat zijn vrouw na een lijden van acht dagen aan de cholera overleden is, d.w.z. de cholera nostras, dus niet de pas in 1817 uit Britsch-Indië verspreide cholera asiatica. Toch zegt hij, dat deze cholera te Batavia evenzoo gevreesd wordt als de pest in het vaderland.

Ongeveer een maand vóór haar overlijden had Gouverneur-Generaal Jacques Specx hem tot Advocaat-Fiskaal van Indië doen benoemen, een ambt vol verantwoordelijkheid, maar zóó eervol, dat het volgt vlak na dat van Raad van Indië. Daar hij als weduwnaar bleef zitten met twee kinderen, hertrouwde hij (het was zijn derde huwelijk) met de Weduwe van Ds. Joannes Cavallier, die hem een posthuum dochtertje van twee jaren meebracht. In een Hollandschen brief noemt hij haar „een vrou sonder reproche, eerlijk (= eerbaar) en van wiens deuchden het beter is te swijgen, als te weynich te seggen".

Hij hoopt op eerlijke wijze een vermogen te vormen, en, schrijft hij aan zijn broeder, God verhoede dat ik door slinksche praktijken tracht rijk te worden, zooals hij al velen ten val heeft zien komen. Juist scheen voor Bontius de toekomst zonnig, toen zijn oudste zoontje Jan aan de pokken stierf. Deze ziekte heerschte volgens onzen medicus te Batavia soms even hevig als in het vaderland. Zóó gewoon was de ziekte, dat in Europa in de zeventiende en achttiende eeuw op signalementen als iets bijzonders werd meegedeeld, als iemands gelaat niet van de pokken geschonden was. Bontius' jongste zoontje, nu zijn eenige, Cornelis is deze ziekte te boven gekomen.

Als geschenk zendt hij wat Indische lijnwaden, vermoedelijk geschilderde kleedjes van de Kust van Coromandel en wat gebatikte Javaansche sarongs, met toestemming van de Overheid. Hij zou wel meer sturen, maar wil in zijn hooge ambt de wet niet overtreden en zoo zijn vijanden een wapen in handen geven. Voor zijn moeder is er wat Chineesch porcelein bij.

Nieuws is er niet. Mocht „de Mataram" ten derden male op Batavia willen aanrukken, dan vreest men hem niet, want er is nu „een wel voorsyen casteel ende gemunieerde stadt".

Daar er een order van Heeren Meesters was gekomen, dat niemand, getrouwd zijnde, met zijn familie naar Nederland mocht vertrekken, zonder toestemming van de Zeventien, verzocht hij zijn verwanten, om zoo spoedig mogelijk deze zwart op wit voor hem te verkrijgen, want schrijft hij met een variant op een Latijnsch gezegde over het heerlijke, om voor het vaderland te sterven: „het is een goed ding om in het vaderland te sterven". Niet dat hij nu al terug wil, maar het is een aangename gedachte „om na huys te mogen keeren naer ons believen" en een „recours te hebben tot het vaderlant". Zoo zouden Koloniale Britten later altijd van „home" spreken, als ze Europa bedoelen.

Het groote leed, de opvoeding der kinderen in Holland, kende Bontius ook. Hij schreef aan zijn broeder, die, vreezende, dat zijn huwelijk kinderloos zou blijven, zijn neefje wilde opvoeden en tot erfgenaam maken, dat hij gewillig was, om het kind over te zenden. Hij getuigt: Onse Cornelis can prefect maleys en portugys spreecken (en) redlick lesen; heeft een cloeck verstant".

Bontius hoopt op een benoeming tot Professor in de medicijnen te Leiden, waartoe zijn in Indië geschreven werk hem den weg kon banen. Zijn eerste, wellicht wat wilde, huwelijk, had zijn carrière vermoedelijk in den weg gestaan. Vandaar hoogstwaarschijnlijk als tegenstelling, de lofrede op zijn derde echtgenoote. Zijn wetenschappelijke werken, na zijn dood uitgegeven, waren in zijn tijd van werkelijke waarde.

De teekeningen van boomen, planten, kruiden en gedierte voor zijn geschriften waren gemaakt door een neef, den schilder Adriaen Minten, die zich misdroeg. „Ick had het goet met hem voor ende soude hem buten twyfel wel te wege geholpen hebben" (maar) „hy heeft hem verlopen". Bontius bewerkte, als gunst, zijn terugzending; „mach syn, dat hy met syn scilderen beter int vaderlant doet; wy zyn hier sulcke costelycke scilderen niet van node".

Voor intellectueel genot voelde hij veel. „Ick heb een magnifycke bibliotheek, wel bij de twee duysent boecken, meest uytgelesen autheuren", schrijft hij, „'t welck oock myn hoochste solaes in melancholien is. Dan naest God is myn meeste vermaack myn vrou en kinderen".

Den tienden Maart 1631 schreef Bontius aan zijn familie.

De laatste November van dat jaar was zijn sterfdag, toen hij negen en dertig jaren oud was.

Gewoonlijk werd men in Indië niet oud. De oudste Bataviaan, van wien we lezen, de Inlandsche burger Jacobs, stierf op den leeftijd van 102 jaren en 7 maanden in October 1815.

LXXX.

Vergeefsch verzet tegen polygamie in Bantam.

Men zou denken dat het nu voor het eerst is dat door de bewustwording van de vrouw in Islamietische landen, het religieus instituut van de gewettigde polygamie door intellectueele inheemsche dames aan scherpe critiek wordt onderworpen.

Toch vinden we reeds twee eeuwen geleden een geval van onomwonden uitgesproken verzet tegen het instituut en wel aan het Hof te Bantam.

Bij de Compagnie bestond de goede gewoonte dat aan een vertrekkend Gezaghebber, Commandeur of Gouverneur was opgelegd om een „memorie" aan zijn opvolger na te laten om dezen wegwijs te maken in het voor den nieuwen functionaris meestal vreemd gebied en hem een helder inzicht bij te brengen over de te volgen politiek. Uit den aard der zaak was het noodig over de voornaamste personen, waarmee de opvolger te maken zou hebben, zoo volledig mogelijke inlichtingen te geven, mededeelingen, die daar ze niet voor publicatie bestemd waren, en alleen in afschrift naar de Hooge Regeering en de Heeren Meesters gingen, op het indiscrete af zijn. Zelfs na enkele eeuwen moeten de hoogst belangrijke gegevens over personen geen gemeengoed worden, als er ongunstige karaktereigenschappen vermeld worden van voorvaderen, die nu nog bij nazaten bekend zijn. Dit geldt, zooals vanzelf spreekt, zoowel voor Europeanen als voor inheemschen.

De Commandeur te Bantam, die in 1734 voor zijn vervanger een memorie opstelde, die in druk den omvang van een stevige brochure zou hebben, schildert als aanloop hoftoestanden onder Sultan Aboel Mocharim Mochamed Zeinoel Abadin, een man met vele koninklijke hoedanigheden, maar te toegevend voor zijn menigte, „baldadige kinderen, die de inboorlingen, so wel als vreemdelingen door ongeoorloofde knevelarijen en afpersingen schier tot wanhoop bragten". Hij schonk zijn kinderen kwistig, „ja meer als sijn vermogen toeliet", groote bedragen, maar desniettegenstaande „hoorde men meenigvuldige klagten van de arme ingeseetenen, die dan door d'eene, en dan door d'andere Coningssoon waren van het hare berooft".

Vanzelf spreekt, dat hij als vader geen kwaad van zijn kinderen wilde hooren en Raadslieden die wezen op de prinselijke knevelarijen vielen in ongenade. Intusschen kregen de Lampongsche peperhandelaars na lang wachten katoenen goederen in plaats van geld voor de geleverde specerijen, en tengevolge van het wegen met valsche gewichten moesten ze anderhalfmaal de hoeveelheid leveren, terwijl, en hoe dan nog, betaald werd voor één quantum.

De Compagnie als sterk belanghebbende bij den peperhandel bemoeide er zich mee en toen een Commissaris namens de Hooge

Regeering een der vorstenzoons als Kroonprins aanwees, werd in een contract bepaald dat de Lampongsche peperhandelaars behoorlijk behandeld en betaald zouden worden door Prinsen en Rijksgrooten.

Bij den dood van den ouden Sultan verwachtte men onlusten van den kant der vele Prinsen, maar, uit vrees voor de Compagnie, verklaarden allen zich tevreden met den nieuwen Vorst.

Pangèran Rana Mangala, zoo geheeten als Kroonprins, nam als opvolger zijns vaders den naam aan Paducca Sri Sultan Aboel Fatach Mahometh Safar Djainoel Arifin. Evenals in andere vorstenfamilies meer is voorgekomen, dat een aanstaande troonopvolger nogal een rumoerig leven achter zich had bij de troonsbestijging en toch een goed vorst werd, zoo maakte Sultan Arifin terstond den indruk in zijn rijk orde en goed bestuur te wenschen. De peperhandelaars zouden in het „Fort Speelwijk" via Compagniesdienaren betaling ontvangen en Nederlanders zouden moeten toezicht houden op den „boom" in de rivieren bij het Fort en bij Karang Antoe. De Compagnie zou jurisdictie hebben over de vreemde natiën die in Bantam woonden.

Nadat de Sultan plechtig was bevestigd en voorgesteld door een Commissaris van de Hooge Regeering, liet hij twee zijner broers gevangen nemen, waarvan er een zich aan het hoofd van een troep gewapende Baliërs en weggeloopen slaven gesteld had. De geschrokken andere Prinsen hielden zich doodstil en van knevelarijen of ongeregeldheden was voortaan geen sprake meer. Een neef van den overleden Vorst vluchtte naar Batavia en zocht bescherming bij de Hooge Regeering. De Sultan bleef voortdurend bevreesd, dat de Compagnie dezen Panembahan op den Bantamschen troon zou verheffen, als hij een anti-Nederlandsche politiek voerde. Een der gevangen Prinsen liet hij vrij, den anderen gaf hij ter verbanning aan de Compagnie over, voor wien hij per jaar 300 Spaansche realen zou betalen.

Sultan Arifin was kort voor 1700 geboren. Hij was een zenuwlijder, terstond diep terneergeslagen bij kleine tegenslagen terwijl de schijn zelfs van voorspoed hem hoogmoedig maakte. Hij was zuinig, bij het gierige en schraapzuchtige af, zoodat zijn kapitaal sterk toenam. Van groote bouwwerken en mooie paarden (al kon hij niet paardrijden daar hij twee Hollandsche breukbanden moest dragen) hield hij veel; werklieden die zijn dalem vergrootten kregen niets dan hun rantsoen rijst en wat droge visch. De diners

ten hove kostten den Vorst ook niet veel, daar de Rijksgrooten voor de verschillende gerechten hadden te zorgen.

Zijn gemalin Ratoe Sarifa Fatima was zijn voornaamste raadgeefster. Zij was de dochter van een „Arabisch Priester" en een Bantamsche moeder van eenvoudige familie. Te Batavia was zij de echtgenoote geweest van den Kapitein der Maleiers Wandalla en ze verhaalde dat zij „dagelijk de huysen van de aansienlijkste Heeren gefrequenteeert" had, „waardoor sy seer beschaafft geworden" was, „synde van nature een schrander en verstandig persoon".

Evenals Kardinaal Mazarin zijn nichtjes aanzienlijke huwelijken liet sluiten, liet zij haar neven trouwen met zusters van den Sultan, en voor den veertienjarigen eenigen zoon van haar gemaal koos zij als gemalin haar nichtje uit.

Toen haar echtgenoot nog Kroonprins was, had ze deel aan het bewind via haar schoonmoeder, Ratoe Anom, die den suf wordenden ouden Sultan geheel naar haar hand zette.

Sultan Arifin nam geen enkel besluit of het moest de goedkeuring van zijn gemalin hebben. Maar op één punt waren man en vrouw het niet eens. „Dikwijls zijn sy egter gebrouilleert geweest over het chapiter van bijzitten, die sy aan haar man tegens de gebruyken der inlanders noit heeft willen toestaan. Kort na Syn Hoogheid was Coning geworden, syn de verschillen dierwegen so hoog gereesen, dat sy hun met byder bewilliging, in de eerste colère door den Opperpriester ..... hebben laten scheyden."

De nu gescheiden Kroonprinses zocht steun bij den Commandeur en vroeg verlof om zich naar Batavia te begeven „onder Haar Hoog Edelhedens bescherminge". Sultan Arifin „wierd daar door sodanig in verlegentheid gebraght, dat sy na weinig dagen door den Opperpriester wederom hertrouwt zijn, in weerwille van de Coninginne", zooals zijzelf verklaarde, al was het bij haar bekende eerzucht moeilijk te gelooven.

Zij verloor den strijd.

„By deese gelegenheid accordeerde de Coninginne eyndelijk dat haar man meer vrouwen soude mogen hebben, dog dat sy alleen Ratoe Sultan of Coninginne soude blijven en dat de andere sig souden moeten laten vergenoegen met de naam Niay en in hare presentie komende op de grond gaan nederzitten volgens de gewoonte van geringe luyden, als sy voor hare gebieders verschijnen.

Syn Hoogheid heeft sedert drie vrouwen getrouwd ..... maar Ratoe Sarifa is als voren meesteresse van syn hert gebleeven, niettegenstaande „de eerste van het drietal „den Coning ...... met een jonge soon heeft verblydt".

Tegen de traditie kon zelfs een zoo sterke en aantrekkelijke figuur als Ratoe Sarifa Fatima niet op.

AANTEEKENINGEN VOOR BELANGSTELLENDEN.

Bladzijde 1. *Insulinde.* Zie laatste bladzijde van den „Max Havelaar": „Keizer van 't prachtig Rijk van Insulinde dat zich daar slingert om den evenaar, als een gordel van smaragd".

De Nederlandsche Vlag. Zie Missive van Jan van Riebeeck aan G.G. en R.R. 14 Augustus 1654:

I d°	(-pack)	roode	bethilles	om oock voor 't fort
I d°		witte	„	ende galjots tot vlagge
I d°		blaeuwe	„	doeck te gebruycken.

Zie Godée Molsbergen. Geschiedenis van de N.O.I.C. en N.I. in Beeld. Weltevreden. 1925. (aangehaald als Atlas N.I.) bl. 16 van de Toelichting.

Dr. F. de Haan. Priangan II. Excurs XV. De prinsenvlag. Het Indische Boek der Zee, 2de druk, Batavia, 1927 bl. 291-293 door J. F. L. de Balbian Verster.

Bladzij 2. *Maurits 'Patente voor Jacob van Neck,* Zie Atlas N. I. bl. 1. Het origineel bevindt zich in het Landsarchief te Batavia.

Bladzij 3. *Het uithangbord te Vlaardingen* is vermeld bij Mr. J. van Lennep en J. ter Gouw. Amsterdam. Gebr. Kraay. 1868. II. bl. 158.

Bladzij 3. *Antonio van Diemen's faillissement.* Zie Mr. L. C. D. van Dijk, Nederland's vroegste betrekkingen met Borneo, den Solo-Archipel, Cambodja, Siam en Cochin-China. Amsterdam. 1862. bl. 87, 358.

Bladzij 3 e. v. *Dienstnemen en leven aan boord.* Zie de reisbeschrijvingen van Johann von der Behr (1668), Christophorus Frikius, Elias Hesse, Christophorus Schweitzer (1694), Christoph. Langhansz (1705), Johann Jacob Saar (1662), Johann Schreyer (1681), G. B. Schwarz (1751), David Tapp (1704), Johann Vercken (1612), Johann Wilhelm Vogel (1716) e. a.

Van schrijver dezes: De Unie, Kongresnummer, Kaapstad 1908 „De Zeereis naar de Kaap". Dr. J. de Hullu: De Indische Gids in 1913 en in Bijdr. t. d. Taal- Land- en Volkenkunde van N.I., deel 67 en 69.

De Firma Nijhoff is bezig de Duitsche reisbeschrijvingen te herdrukken, deskundig toegelicht door den Heer S. P. l' Honoré Naber.

Zie vooral Mr. Pieter van Dam, Beschrijving der O. I. C. Boek III, Cap. 22. Uitgave Dr. F. W. Stapel 's Gravenhage. Van Hollandsche zijde is te lezen: Aernout van Overbeke, Geestige en Vermaeckelicke reysbeschryvinge . . naar O.I. gevaren . . . . voor Raet van Justitie in den Jare 1668, en W.G. van Focquenbroch. Alle de Wercken, Amsterdam, 1681.

Bladzij 5. *De Artikelbrief.* Zie Jhr. Mr. J. K. J. De Jonge. De Opkomst van het Ned. Gezag in O. I. I. 204-212.; Mr. J. A. van der Chys' proefschrift 2de druk 1857 bl. 167. Mr. P. van Dam's Beschrijving I deel I en passim. Mr. Dr. F. J. W. H. Sandbergen, Ned. en N. I. Scheepsnationaliteit. Leiden 1932.

Bladzij 9. *„Handschoentjes".* Zie Coenraet Droste. Overblyfsels van Geheuchgenis e.d. R. Fruin. Leiden. 1879, en de Navorscher. X. 218.

Bladzij 10. *De Cretzer in slaverny.* Kaapsch Archief. Aank. Brieven 1674-1676 bl. 883.

Bladzij 12. *Stilte onder de linie.* K. A. Dagregister 23 Febr. 1689. Een maand lag het schip stil.

Bladzij 12-13 *„Gebedtlied".* Uit „Geestelijke Liederen" van Aernout van Overbeke, 6de druk, Amsterdam 1696.

Bladzij 13. *De Portugees op Sint-Helena.* Zijn naam was Fernao Lopez, die naar den vyand was overgeloopen, uitgeleverd aan de Portugeezen in 1512. Hem werden één hand, één voet, neus en ooren afgesneden. In 1515 verkoos hij Sint-Helena als ballingsoord boven Portugal, uit schaamte. Zie Ramusio. Delle navigationi e viaggi. Venezia. 1563. I. p. 371.

Bladzij 14. *Specx en Sint-Helena.* Specx's acte is afgebeeld Atlas N. I. No. 61. bl. 24.

Bladzij 15 e.v. *Geleynsen, Jan van Riebeeck.* Zie Godée Molsbergen. De Stichter van Hollands Zuid-Afrika Jan van Riebeeck, Amsterdam, 1912.

Bladzij 15. *De zieke Schipper.* Zie Valentyn's Tweede Uyt- en Thuys-reize, bl. 144.

Bladzij 16-17 *Het Zuiderkruis.* P. de Neyn's Lusthof der Huwelyken . . . Mitsgaders desselfs Vrolycke uyren uyt verscheyde soorten van Mengeldichten bestaande. Amsterdam. 1697. bl. 151.

„Gedachten op het gesighte van het Zuider-Kruis". De Neyn werd aan de Kaap van zijn ambt ontheven om zijn onmatig en aanstootelijk leven. Zie K. A. Resolutie 5 Dec. 1675 en D. 5 Febr. 1676.

Bladzij 21. *„Barbiers".* Zie Dr. D. Schoute. De Geneeskunde in den dienst der O. I. Compagnie in N. I. Amsterdam 1929. bl. 22 e.v. en Dr. J. de Hullu. Ziekten en dokters op de schepen der O. I. C. bl. 260-261.

Bladzij 21. *Neef de tooneelspeler.* Valentijn IV. I. bl. 306.

Bladzij 22. *De Ruyter's stoel.* Zie Prof. Dr. P. J. Blok. M. A. de Ruyter. 's Gravenhage 1930 bl. 395 en Prof. Dr. G. Kalff. Uit het Leven en bedrijf van . . De Ruyter . . door G. Brandt. Ned. Wereldbibliotheek, VIII-X, bl. 303.

Bladzij 24. *Joost Schouten's vonnis.* Sententie dd. 8 July 1644, Landsarchief. Reg. 182.

Bladzij 25. *Piraten en boekaniers.* Zie A. O. Exquemelin. De Americaensche Zee-Roovers 1678. Een nieuwe uitgave is bezorgd door Mr. C. van Wessem. Antwerpen-Amsterdam, 1931.

Bladzij 25 e.v. *Vrouwen in manskleeren, en huwelijken.* K. A. D. 25 Maart 1666, 4 Juni 1669, 2 Febr. 1674, 8 Oct. 1686, 8 Mei 1689, 22-28 Februari 1690, 22-24 Juni 1692,

Bladzij 26. *Lijken in ballastzand.* Zie K. A. D. 18 Juli 1663. Saar vermeldt nog het bewaren van lijken in zout.

Blsdzij 26. *De „Eendraght" ruzie.* Zie K. A. D. 12 Dec. 1668.

Bladzij 28-29. *De „Nieuw-Haerlem".* In onze dagen worden pogingen gedaan om nog uit het restant van het wrak lading van waarde te lichten.

Bladzij 30. *„De gekorven rug".* Zie K. A. D. 12 Mei 1679.

Bladzij 30. *Banjak goela, banjak semoet.* — Waar veel suiker is, zijn veel mieren.

Bladzij 31-32. *Het versje van den matroos.* Dit staat geschreven op het exemplaar in de Collectie van Mr. S. van Gijn, Dordrecht, onderteekend A. B. — C. Dusart en J. Gole exc. Amstelodami cum Privilegio. Zie Chr. Langhansz's Neüe Ost-Indianische Reise. Leipzig. 1705.

Bladzij 33 e.v. *Eva, Zuid-Afrika.* Zie Godée Molsbergen. Jan van Riebeeck. 1912.

Bladzij 36-37. *West-Afrikaansche Dominee.* Bedoeld is J. E. J. Capiteyn, afgebeeld in Godée Molsbergen en Joh. Visscher. Zuid-Afrika's Geschiedenis in Beeld. 1913. bl. 59.

Bladzij 37. *Kramat.* Zie Atlas Zuid-Afrika, bl. 44.

Bladzij 37-38. *„Oculaire inspectie".* Zie Valentijn V. II. 104; Dr. O. Dapper. Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaansche Gewesten . . Amsterdam. 1668 bl. 644. Godée Molsbergen. Reizen in Zuid-Afrika II. (Linschoten-Vereeniging uitgave XII) bl. 5, noot 2. Dr. Ploss u. Dr. Bartels. Das weib in der Natur- und Völkerkunde. 1899. S. 189. Dr. O. Stoll. Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie 1908. S. 546. K. A. D. 13 April 1667. Tapp's reis bl. 131 en 138.

Bladzij 39. *Loge in Atjeh.* Zie Atlas N. I. No. 92, bl. 36.

Bladzij 44. *De O. I. C.* Zie Atlas N. I. No. 58, bl. 22.

Bladzij 46. *Knoeierijen.* Zie Mr. Pieter van Dam (ed. Stapel) I. Cap. IV.

Bladzij 47-48. *Allegorie van de O. I. C.* Zie Atlas Z. A. bl. 45.

Bladzij 48. *Medaille.* Zie Atlas Z. A. bl. 45.

Bladzij 50. *Desima.* Zie Atlas N. I. No. 94, bl. 37.

Bladzij 52. *Japansche Vrouwen.* Zie Tokihide Nagayama, Directeur van de Bibliotheek te Nagasaki, over Japan en het Buitenland, 1918. Aan de welwillendheid van den Heer Kotani, wd. Consul-Generaal van Japan te Batavia dank ik de vertaling van No. 25, Cornelia Knol's brief van 21 Augustus 1663.

„Door barmhartigheid van de „Goryomandokoro" te Nagasaki elk jaar . . . (door beschadiging onleesbaar. Vert.) Uw brief van den 21 September 1662 en daarnevens de vele geschenken, hebben wij in orde ontvangen . . . Wij zullen ze lang bij ons bewaren.— Wij zenden U met deze scheepsgelegenheid het volgende: 1 stuk arabesque . . . (een weefsel voor de oude dame. Vert.) 2 kattie Borneo-kamfer van de beste kwaliteit.

3 stuk lijnwaad.
3 stuks peper- en zout kleurige stof.

Bovenvermelde drie dingen worden den Heer en Mevrouw Handa Goyemon aangeboden.

I „kin-kan" (lijnwaad, „gingam", E. C. G. M.) aan de moeder van Hester.

I stuk peper- en zoutkleurige stof, aangeboden aan de ouders van Cornelia. Ons boodschap aan de meisjes van Hamada Sukenyemon . . . (We hopen) dat U gezond zijt. Uw brief is in orde en in blijdschap ontvangen . . . Voor zoover het Cornelia betreft hoeft U niet bezorgd te zijn. De heer Knol is een goede man en het leven

wordt meer en meer gelukkig. Ofschoon gering, wordt hierbij een stuk batik aangeboden voor den Heer Kichiji Kyuyemon. Wij hopen dat U het in goede orde zult ontvangen.
Vergeef ons... maar gelieve U voor ons te koopen zes wierookborden met lak gedreven.

KNOL CORNELIA.

Aan den Heer en Mevrouw Handa Goyemon.

Bladzij 54 e.v. *Tonkin.* Zie Atlas N.I. No. 91. bl. 35.

Bladzij 54. *Tayouan.* Zie Atlas N.I. No. 90. bl. 35.

Bladzij 74 e.v. *J. H. van Linschoten.* Zie de uitgave door Prof. Dr. H. Kern in de Linschoten-Vereeniging. II. 1910. (2 deelen).

Bladzij 87. *Doerian.* Zie Alfred Russel Wallace. The Malay Archipalago vol. I (ed. 1869) p. 74-75.

Bladzij 88. *De Houtman's tocht.* Zie Linschotenvereeniging, uitgaven VII, XXV, en XXXII door Dr. G. P. Rouffaer en Dr. J. W. Yzerman.

Bladzij 106. *„Spraeck- ende woord-boeck".* Zie Atlas N.I. No. 46 en 47, bl. 16.

Bladzij 107 e.v. *Mahu en De Cordes.* Zie Linschotenvereeniging, uitgaven XXI, XXII en XXIV door Dr. F. C. Wieder.

Bladzij 111 e.v. *Olivier van Noort.* Zie Linschotenvereeniging uitgaven, XXVII en XXVIII door Dr. J. W. Yzerman.

Bladzij 114. *Van Neck's reis.* Zie Dr. H. T. Colenbrander. Bijdr. en Med. Hist. Gen. Utrecht. XXI. 1900.

Bladzij 118. *Atjehers in Nederland.* Zie Godée Molsbergen. Jan van Riebeeck. Bl. II e.v.

Bladzij 121. *Hugo de Groot.* Zie R. Fruin. Een onuitgegeven werk van H. d. G.

Bladzij 127 e.v. *Vercken.* Zie den herdruk van den Heer S. P. l'Honoré Naber, Nyhoff Haag, 1930.

Bladzij 142. *Ceylon.* Zie Dr. P. van Geer's proefschrift over de opkomst van het Ned. gezag over Ceylon. Dr. P. A. Tiele. De Europeeërs in den Maleischen Archipel.

Bladzij 159. *Maetsuycker Roomsch-Katholiek?* Mr. Pieter van Dam vermeldt in zijn hoofdstuk over de Justitie: Daar er in Indië vele leden van den Raad van Justitie waren „personen, haar de manier van procederen, veel min de regten verstaande" wilden Heeren Zeventien, een bequaem en wel gepractiseert regtsgeleerde, en dat in qualiteyt van raetpensionaris van gemelten raet" uitzenden. De keuze viel op „de persoon van Jan Maetsuycker." De heer Schotte, „van wegen de Camer van Zeeland" maakte „swarigheyt consent te dragen, wijl oorsaecke hij seijde bericht te wesen, dat hij soude wezen een gepassioneert papist. Dan hij daarop alvoren gehoort sijnde, ende verklarende wel waar te wesen, dat hij van sijn jonckheyt in de Roomsche religie was opgevoet, maar dat hij sigh al voor langh hadde ge-uyttet van een geheel ander gevoelen te sijn, oock geresolveert soo op de reyse als t'syner aankomste in Indiën professie van de gereformeerde religie te doen, is hij, nadat hij noghmaals hadde verklaart bij sijne voorschreven resolutie omme onbedwonge, uyt een opreghte affectie en liefde tot de gereformeerde religie als op Batavia soude sijn gekomen, daarvan professie te doen". Toen werd hij aangenomen.

Bladzij 163 e. v. *Van Imhoff*. Naar Ceylon-archivalia. Vele memories zijn reeds uitgegeven te Colombo.

Bladzij 164. *Gabriel Schade*. Resolutie Raad van Politie Colombo 12 Jan. 1734.

Bladzij 169. *Boers over Valck*. Zie Prof. Dr. H. T. Colenbrander. Koloniale Geschiedenis II. 293-294.

Bladzij 170. *Vuyst*. Naar Ceylon-archivalia en Landsarchief. Justitie No. 108.

Bladzij 183. *Professoren advies* Colombo-archief Galle 106.

Bladzij 184. *Recht in Indië*. Landsarchief Batavia. Aank. Patr. missive 27 Juli 1719.

Bladzij 184 e. v. *Franschen*. Zie „Bescheiden J. P. Coen", ed. Colenbrander. 5 dln. en de Fransche reisverhalen der betrokkenen.

Bladzij 226. *Bontekoe*. Zie b.v. uit een der vele uitgaven Dr. G. J. Hoogerwerff voor de Mij. der Nederl. Letterkunde. 1930.

Bladzij 247. *De Graaff*. Zie Linschotenvereeniging uitgave XXXIII door den Kapitein ter Zee J. C. M. Warnsinck. Over het aannemen van mestiezen in Compagniesdienst spreekt Mr. Pieter van Dam (ed. Stapel) Eerste boek. I. bl. 583. Men moet geen „Inlandsche kinderen tot de penne aan . . nemen" en „in 't regarde van de mestiezen ook menagieus handelen, in allen gevalle, dat zij deselve niet hooger als tot boeckhouders laten optreden, ten ware bij extraordinaris merite en bequaemheyt". Zoo was o.a. Simon van der Stel een Indo.

Bladzij 257. *Bruid van 12 jaren*. Zie Ds. J. Mooy. Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië. Batavia. 1927. I. 285.

Bladzij 257. *Echtscheiding*. Het stuk bevindt zich in het Landsarchief, Batavia. afd. Makasser.

Bladzij 285 *Bantam*. Memorie van Overgave van J. V. Stein van Gollenesse aan J. Roman. 1734. Landsarchief Batavia.

NAAMREGISTER.

A.

Abdoel 97, 103.
Abdoel Hamid 118.
Aboel Mocharim Mohamed Zeinoel Abadin 285.
Achilles 79.
Adamastor 79, 80.
Adams (William) 108, 109, 110.
Agoeng Senopati Ingalogo Abdoel Rachman 259, 260, 261.
d'Albuquerque (Affonso) 184.
Alexander de Groote 43.
Almeida (Francisco de) 14, 80.
Aloeddin (Sultan) 119.
Alva 78, 139, 144, 175.
Angelbeek (Johan Gerard van) 170.
Anjou (Hertog van) 88.
Arifin (Paducca Sri Sultan Abdoel Fatach Mahometh Safar Djainoel) 286, 287.
Arminius 242.
As (Louis van) 26.
Autohoemao 34.
d'Avila 127.

B.

Bahoe Reksa 263, 271, 272, 273.
Barendsz. (Willem) 73, 124.
Barner (Hendrik) 178.
Bastiaansz (Gijsbert) 222.
Beaulieu (Augustin de) 187, 188, 194, 195, 196, 198.
Beaumont (John) 269, 270.
Becker (Hendrick) 163.
Bencon (Souw Bing Kong) 210, 211, 236, 277.
Berkel (Hendrik van) 135.
Berkenrode (Floris van) 280.
Bestevaer 31.
Beukelsz. (Willem) 72.
Beuningen (Gerrit van) 90, 91, 104, 107.
Bevere (Willem Hendrik de) 165.
Bierens (Dirk) 181.
Bitter (Jacob de) 132, 133, 135.
Bitter (Jan) 52.
Blazius (St.) 90.
Boers 169.
Bontekoe (Willem Ysbrantsz) 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239.
Bontekoe (Jacob) 238.
Bontekoe (Pieter) 238.
Bontius (Jacobus) 221, 223, 281, 282, 283, 284.
Bontius (Cornelis) 283, 284.
Bontius (Jan) 283.
Boreel (Pieter) 153, 267.
Boschhouwer (Marcellus de) 146, 147, 148, 149.
Both (Pieter) 115, 137, 141, 142, 146, 185, 198, 199, 259.
Breekvelt (Jacob) 202.
Broeck (Pieter van den) 204, 205, 206, 208, 214.
Broeke (ten) 76.
Bronckhorst (Antonie van) 57, 58, 61, 62, 63.
Brouck (Jan van den) 201.
Brouwer (Hendrik) 223, 224.
Bruyn (Cornelis) = Baes Kees 281, 282.
Burnat 169.
Buysero (Cornelis) 186, 187.

C.

Cabral 73.
Caen (Antonie) 151.
Caen (Guillaume de) 187, 188.
Caerden (Paulus van) 100, 115, 116, 118, 124, 128, 138.
Camoens 79.
Campen (Jacob van) 156.

Camphuys (Joannes) 250.
Caron (François) 9, 49, 50, 52, 63, 153, 156.
Carpentier (Pieter de) 207, 218, 219. 270, 271, 273, 278, 279.
Caufman (Arnoldus) 174, 175, 181.
Cauw (Anthony de) 177.
Cauw (Jan de) 176, 180.
Cavallier (Ds. Joannes) 283.
Cavendish (Thomas) 107, 112.
Champlain (Samuel de) 75.
China (Dirck Gerritsz) 108, 109, 124.
Christiaan IV. 149.
Claesz (Cornelis) 89.
Claesz (Jacob-van Delft) 103, 116.
Claesz (Jacob-van Ilpendam) 112, 113.
Claeszen (Reinier) 127.
Coeckebacker (Jan Banninck) 189.
Coen (Jan Pieterszoon) 22, 76, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 226, 231, 232, 233, 234, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 282.
Coligny (Caspar de) 75.
Coligny (Louise de) 122.
Collins (Edward) 269.
Columbus 74.
Compostel (Jacob) 41.
Coningh (Frans) 86, 87.
Coop à Groen (Fernandus) 184.
Cordes (Balthazar de) 108.
Cordes (Simon de) 108, 124.
Correa (Simon) 147.
Cortenhoeve (Pieter) 220.
Coster (Willem Jacobszoon) 149, 150, 151, 152.
Coteels (Mateo) 185.
Coyett (Frederik) 63.
Craey (D.) 65.
Cremer (Gerard) 73.
Cretzer (Cornelis de) 10.
Cromwell 71.
Crusoe (Robinson) 14.

D.

Dale (Sir Thomas) 203.
Dam (Mr. Pieter van) 46.
Davis (John) 105, 123.
Decker (Hans de) 188, 189, 190, 192, 193.
Dedel 194.
Diaz (Bartolomeo) 186.
Diemen (Antonio van) 3, 55, 149, 205, 220, 221, 225. 250, 274, 280.
Diemen (Bartholomeus van) 3.
Dignumsz (Jan) 89, 90, 91.
Dobbelaar (Petrus) 66.
Does (Franck van der) 105, 108, 113, 117, 124.
Drake (Francis) 75, 107, 112.
Drom (Adriaan) 10.
Druyff (Gerrit Frederiksz.) 260, 261.
Dubbeltryck (Ds.) 219.
Dusart (C) 32.
Duyker (Jan) 174, 181.

E.

Eck (Lubbert Jan Baron van) 167.
Egmont 144.
Elseracq (Jan van) 53, 54, 55.
Elst (Van der) 262, 264.
Ernst van Nassau 6, 119.
Essex (Graaf van) 105.
Eva 33. e.v.

F.

Falck (Iman Willem) 167, 168, 169.
Fedder 166.
Ferreira (Manuel) 281.
Filips II. 76, 78.
Fitzherbert (Humphrey) 27.
Flink (Govert) 156.
Focksteert (Clementia) 26.
Fonteyn (Isaäc) 10.
Foreest (Cornelis van) 118.
Frans I. 186.

Frederik Hendrik (Prins) 267.
Furtado de Mendoça (Andrea) 118, 120, 121.

G.

Geleynsen (Wollebrandt) 15, 64.
Gerlings (Barbara Wilhelmina) 170.
Gerritsz. (Dirck-China) 108, 109, 124.
Goens (Ryckloff van) 159, 162, 163.
Gomarus 242.
Gonneville (Binot Paulmier de) 186.
Graaff (Nicolaus de) 250, 251, 252, 254.
Gravé (Robert) 194, 195, 196, 197, 198.
Groot (Hugo de) 112, 121, 122, 124, 125, 139.
Gysels (Artus) 224.

H.

Hackius (Pieter) 10.
Haegen (Pieter van der) 107, 110, 124.
Haen (Doctor de) 260, 261, 262, 263, 264, 271.
Haga (Lambert Dircksz) 259.
Hagen (Steven van der) 114, 115, 124, 126, 128, 195.
Harmensz. (Wolphert) 120, 121, 124.
Harry 34.
Hartsinck (Karel) 54, 56, 57.
Haultain 127.
Haye (De la) 162, 165.
Heemskerck (Cornelis van) 115, 116.
Heemskerck (Jacob van) 73, 105, 115, 120, 121, 122, 124, 125, 127, 129, 258, 259.
Hein (Piet) 127, 275.
Hendrik IV. 75, 122, 140.
Hendrik de Zeevaarder 74.
Hendrik der Nederlanden (Prins) 111.
l' Hermite (Jacques) 141, 198, 199.
l' Hermite (Jacques-de Jonge) 185.
Heurnius (Justus) 216-225.
Heuvel (Van den) 221.
Heycoop (Lambertus) 63.
Heyns (Lodewyk) 189, 190.
Heyns (Michiel) 190.
Hidejosji 109.
Hidetada 53.
Hitoe (Kapitein) 244.
Hoefnagel (Petrus) 184.
Hoen (Simon Jansz) 138.
Holst (Theunis) 175.
Hoogerbeets (Petrus) 75.
Hoorn (Pieter van) 47.
Houtman (Cornelis de) 89, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 103, 104, 105, 122, 124, 189.
Houtman (Frederik de) 89, 105, 106, 115, 118, 122, 124, 126, 189, 233, 244.
Hudson (Henri) 137.
Hughes 162, 165.
Hulft (Gerard) 155, 156, 157, 158, 159.
Hulsebos (Ds.) 212.
Hyde (Thomas) 106.

I.

Ijejasoe 109, 110.
Imhoff (Gustaaf Willem Baron van) 162, 163, 164, 166.
Iskander Moeda 43.
Iskander Tsani 44.
Iyemitsu 53.

J.

Jacobs 284.
Jacobus I. 27, 122, 135.
Jager (Herbert de) 199.
Jancon 211.
Janssz. (Willem) 146.
Jansz. (Leendert) 29, 38, 64, 67, 68.
Jaquo 178.
Jenssen 173, 174, 176, 182.
Jillissen (Dirk) 173.
Joao d'Austria (Don) 143, 144.
Joessoef (Sheik) 37.
Johannes (Priesterkoning) 74.
Joosten (Huyck) 88.
Juan de Portugees 102, 103.

K.

Kalden (Ds. Petrus) 36, 37.
Karel I. 242.
Karel II. 50

Keeling (William) 133.
Kerchem (Melchior) 211.
Keyser (Pieter Dircksz) 89, 91, 96, 124.
Kiai Lor 100, 101, 102, 103.
Klerk (Reynier de) 66, 280.
Kling (Orang Kaja) 135.
Kling Pandjang 94.
Knol (Pieter) 52.
Koopman 62.
Kramer (Ds.) 164.
Kronenburg (Hendrik van) 131, 132.
Krotoa 33.

L.

Laen (Van der) 26.
Lam (Jan Dirksz.) 241.
Lancaster (James) 97, 123.
Lanerolle (Laisne de Nanclars de) 165.
Lannoye (Carolus de) 146.
Lasso (Bartholomeo de) 88.
Leeuwius (Ds. Gerardus) 110.
Lemaire (Isaac) 116, 124, 140, 187, 189.
Leroy (Gerard) 189.
Linschoten (Jan Huygen van) 13, 49, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 104, 109, 124, 142.
Lint (Pieter de) 113, 124.
Lintgens (Pieter) 140, 187.
Lintgensz. (Aernoudt) 100, 101, 102, 124, 140.
Lodewyk van Nassau 119.
Lodensteyn (Jan Joosten van) 109, 110.
Lucasz. (Philip) 151.
Lyn (Cornelis van der) 63.

M.

Maelson (Frans) 77, 124.
Maetsuycker 21, 39, 154, 155, 158, 159.
Magalhaen 112.
Mahu (Jacques) 108, 124.
Maire (Jacob le) 238.
Manuel 73.
Marsden (W.) 106.
Marwits 173, 174.
Matelieff 125, 140, 198.
Mauregnault (Joan de) 182.
Maurits (Graaf en Prins) 1, 2, 6, 19, 20, 31, 89, 94, 98, 101, 102, 105, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 135, 140, 143, 144, 146, 147, 148, 193, 205, 206, 216, 217, 242, 269, 272, 275.
Mauro (Fra) 73.
Mazarin (Kardinaal) 287.
Meerhoff (Pieter van) 34 e. v.
Meeuwsen (Theunis) 3.
Mela 79.
Mello de Castro (Don Diego de) 150.
Ment (Eva) 221, 267.
Mercator 73.
Meuron (De) 170.
Middleton (David) 134, 135, 138.
Mingone (Prins van) 147, 148, 149.
Mingone (Prinses van) 149.
Minten (Adriaen) 284.
Mir Hassan 119.
Modafar 138.
Moll (Jan Jansz.) 189.
Moucheron (Balthazar de) 105, 106, 122, 124, 140, 187.
Muelenaer (Jan Jansz.) 89, 92, 99.

N.

Neck (Jacob van) 2, 94, 104, 116, 117, 118, 124.
Nets (Charles de) 187, 188.
Neyn (Pieter de) 16.
Noort (Olivier van) 111, 112, 113, 114, 124.
Nyenrode (Cornelia van) 52.
Nyenrode (Cornelis van) 52.

O.

Oedasoa 33, 34.
Oenoes 258.
Oldenbarnevelt (Van) 1, 20, 45, 73, 124, 127, 242, 277.
Oranje 1, 2, 6, 148.
Oranje (Willem van) 65, 77, 88, 127.
Orangkaja Kling 135.

Ottens (Jan) 66.
Overbeke (Aernout van) 30.
Overschie (Nicolaas) 155.

P.

Padtbrugge (Dr. Robertus) 161.
Paludanus (Dr. Bernardus) 76, 83.
Parc (De) 196.
Parmentier 186.
Parra (Petrus Albertus van der) 165.
Patot (Pieter Cornelisz de) 179.
Pauw (Reinier) 46.
Payart (Jan Thyszen) 152, 154, 155.
Pegolotty (Benjamin) 174, 175, 176, 180.
Pietersen (Jacob) 136, 137.
Pietersz (Hendrik) 102.
Piscatori 275.
Pittavin (Abraham) 158.
Plancius 73, 74, 88, 89, 91, 124.
Platvoet (Peter) 74.
Potken (Gerard) 180.
Price (Abel) 268.
Pring (Martin) 243.
Proot (Nicolaas) 38, 67, 68.
Putmans (Hans) 56.

Q.

Quaeckernaeck (Jacob) 109, 110, 124.
Quast (Matthys Hendrik) 152, 153.
Queillerie (Abraham de la) 65.
Queillerie (Maria de la) 65, 70.

R.

Rach (Johannes) 280.
Radja Singa 149 e. v.
Raemburch (Cryn Jacobsz) 221.
Raey (Pieter van) 204, 205, 206, 208.
Raffles 270.
Raket (Kommandeur) 170.
Raket (Onderchirurgijn Pieter) 180.
Raleigh 75.
Ranamanggala 286.
Ranamanggala (Pangèran Aria) 185, 186, 205, 207, 208.
Ratoe Anom 287.
Ratoe Sarifa Fatima 287, 288.
Reaal (Laurens) 189, 190, 203, 206, 240, 241, 242, 259.
Rembrandt 22, 125.
Reyertsz (Cornelis) 234, 236, 238, 239, 243.
Reynst (Gerard) 148, 202, 203, 241, 259.
Richelieu (Kardinaal de) 195.
Riebeeck (Abraham van) 65, 66.
Riebeeck (Anthony van) 70.
Riebeeck (Jan van) 33, 38, 39, 41, 44, 49, 53, 56, 59, 60, 61, 63, 72, 199.
Riebeeck (Lambertus van) 70.
Roelsen (Johannes) 182.
Rodenburch (Emanuel) 99, 100, 102, 103, 116, 124.
Rol (Heyn) 227, 228, 231, 232, 233, 234.
Roy (Ds. de) 220.
Rudolf van Oostenrijk 98.
Rumphius 22.
Ruil (A. C.) 106.
Ruyter (M. A. de) 22.

S.

Saa (Constantyn de) 149.
Said (Sultan) 117.
Sakens (Henricus) 180.
Santvoort (Melchior) 52.
Santvoort (Suzanna) 52.
Schade (Gabriel) 164, 179, 182.
Schagen (Joan Paul) 172, 183.
Schouten (J.) 24, 39, 40, 43.
Schouten (Willem Cornelisz.) 232, 238, 239.
Schreuder (Gouverneur) 166.
Schuurman (Barend) 177, 180.
Seneratadazyn 146.
Senopati 121, 258, 259.
Shillinge (Andrew) 27.
Schotten (Timothy) 107.
Sibelius (Petrus) 34.
Slatius (Henricus) 216.
Snoek (Jan) 175.
Snoek (Dirk) 51.
Soera-ngalogo 273.
Sonck (Martin) 244.

Sourie (Pieter) 38, 44.
Souza de Castro (Francisco) 42.
Specx (Jacques) 14, 49, 218, 219, 221, 222, 223, 274, 280, 213.
Specx (Sara) 219-221.
Speelman (Cornelis) 17.
Speult (Herman van) 268, 269, 270.
Spilbergh (Joris) 122, 123, 142, 143, 187.
Sri Mohammed 119.
Stavorinus 256.
Stel (Adriaan van der) 154.
Stevin (Simon) 83, 206, 209, 275.
Strabo 79.
Suffren (Pierre André de- St. Tropez) 162.
Suylen (Jhr. Anthonie van- van Nyevelt) 113.

T.

Taide (Pedro de) 95.
Tellier (Le) 197, 198.
Termathe 173. 174.
Theunemans (Abraham) 199.
Thomas (St.) 81.
Thomasz. (Rutger) 134.
Thyssen (Jan-Payart) 152, 154, 155.
Towerson (Gabriel) 268, 269.

U.

Uffelen (Abraham van) 206.

V.

Valentijn 15, 36, 37, 51, 62, 141, 152, 158, 159, 202, 242.
Valkenier (Adriaan) 183.
Vargas (De) 178.
Veken (Johan van der) 107, 110, 124.
Velius (Theodorus) 75.
Vercken (Johann) 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 137.
Verhoeff (Pieter Willemsz) 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 138, 203, 275.
Verkolje (Nicolaas) 47.
Verschoor (Jan Willemsz.) 185.
Versluys (Stephanus) 181, 182.
Verstegen (Willem) 52, 63.
Vincboons (Pieter) 153.
Vlack (Pieter) 221.
Vondel 22, 125, 155, 156, 157.
Voort (Willem van der) 135.
Vos (Jan) 271. 272.
Vries (Albert de) 172, 173.
Vuyst (Hendrik) 170.
Vuyst (Petrus) 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 183.

W.

Waerwyck (Wybrand van) 85, 105, 113, 124, 143, 185.
Wagenaar (Zacharias) 34, 51.
Walaeus (Antonius) 216.
Wales (Prins van) 101, 111, 134, 135.
Wallace (Alfred Russel) 87.
Weert (Sebald de) 108, 124, 143, 144, 145, 189, 198.
Weitnauw (Jan Bernard) 176, 177, 178, 179, 182.
Werner (Leonard) 119.
Westerwold (Adam) 149, 150, 151.
Wetselius (Johannes Philippus) 180.
Widja Garama 205.
Willekens (Wouter) 123.
Willem I (Prins) 276.
Willem V. 170.
Willem met den Hoorn 66.
Willems (Pieter) 41.
Wiltens (Caspar) 216.
Win (Adolph van der) 184.
Witsen (Nicolaas) 199.
Witt (Jan de) 7, 20, 125.
Witt (Witte de) 205.
Wittert (François) 138, 185.
Wongso Dipo 263.

X.

Xaverius (St. Franciscus) 160.

Y.

Yzerman (Dr. J. W.) 278.

Z.

Zeylemaker 75.
Zurck (Gaspar van) 259.
Zwarts 173, 176, 179, 180.

LIJST VAN DE VOORNAAMSTE HISTORISCHE PUBLICATIES VAN DEN SCHRIJVER.

FRANKRIJK EN DE REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN. 1648 — 1662. Rotterdam. Wenk en Birkhoff 1902. Uitverkocht.

DE ZEEREIS NAAR DE KAAP. De Unie. Kongresnummer. Kaapstad. 1908.

DIENSTNEMEN BIJ DE VERENIGDE OOSTINDIESE COMPANJIE. Gereformeerd Maandblad. Kaapstad 1908.

VAN RIEBEECK'S GEBED. Gereformeerd Maandblad. Kaapstad. 1908.

REMARKS ON THE WHITE POPULATION AT THE CAPE BEFORE THE ARRIVAL OF THE HUGUENOTS. Annual Report of the South African Association for the Advancement of Science, Grahamstown-meeting 1908.

EEN STICHTER TEGEN WIL EN DANK. De Unie. Kaapstad. 1909.

KAAPSCH ALLERLEI. Onze Eeuw. 1909.

GESCHIEDENIS VAN ZUID-AFRIKA. London. Longmans, Green & Co. 1910. (Hollandsch en Engelsch) Uitverkocht.

PIERRE ANDRÉ DE SUFFREN St. TROPEZ. Die Brandwag. 1e jaargang.

HOE DE ORANJE-VRIJSTATERS HUN VLAG EN WAPEN KREGEN. Onze Eeuw. 1911.

WOLRAAD WOLTEMADE. De Unie. 1911.

DE SCHIPBREUK VAN DE HAERLEM. Die Brandwag. 1912.

DE STICHTER VAN HOLLANDS ZUID-AFRIKA. JAN VAN RIEBEECK. Amsterdam. S. L. van Looy. 1912.

Met Joh. Visscher: ZUID-AFRIKA'S GESCHIEDENIS IN BEELD. (Hollandsch en Engelsch) Amsterdam. S. L. van Looy. 1913.

STAMBELANGEN EN UNIVERSITAIR ONDERWIJS. Rede Gemeentel. Universiteit Amsterdam. Amsterdam. S. L. van Looy. 1913.

UIT HET LEVEN VAN ADAM TAS, Stemmen des Tijds. 1913.

HOTTENTOTTEN, SLAVEN EN BLANKEN IN COMPAGNIESTIJD IN Z. A. Hand. v. d. Mij. der Ned. Letterkunde. E. J. Brill. Leiden 1913.

DE EVANGELISCH LUTHERSCHE GEMEENTE AAN CABO DE GOEDE HOOP. Jaarboek 1916.

REIZEN IN ZUID-AFRIKA IN DEN HOLLANDSCHEN TIJD. Uitgaven van de Linschoten-Vereeniging XI, XII, XX en XXXVI (1916—1932). (Deel XI en XII uitverkocht.)

DE KAUKASISCHE BOND EN DE NEUTRALISEERING DER KOLONIËN. Rede 12 Juni 1917. Gentsche Hoogeschool, Gent. 1917.

HET ORANJEHUIS EN NEDERLANDSCH-INDIË. Gedenkboek 1898—1923.

DE BATAVIASCHE WEESKAMER VOOR 1818. Gedenkschrift 1 Oct. 1924.

GESCHIEDENIS VAN DE N.O.I.C. EN NEDERLANDSCH-INDIË. In Beeld Weltevreden 1925.

LE ATTUALI CONDIZIONI DELLE INDIE OLANDESI E L'ITALIA. Roma 1927.

GESCHIEDENIS VAN DE MINAHASSA TOT 1829. Weltevreden 1928.

DE NEDERLANDSCHE EXPEDITIE NAAR MANILLA IN 1735. Feestbundel K. Bat. Gen. v. K. & W. II. Weltevreden. 1929.

REPORT ON THE DUTCH RECORDS IN THE GOVERNMENT ARCHIVES AT COLOMBO. April 1929. Colombo 1929.

HET ORANJEHUIS EN ONZE STAMVERWANTEN. Oranjenummer Act. Wereldnieuws 1930.

RUMPHIUS' SCHELPEN TE FLORENCE. Mededeelingen van het Ned. Hist. Instituut te Rome. Tweede Reeks. Deel I. 's Gravenhage. 1931.

UIT CHERIBON'S GESCHIEDENIS. Gedenkboek der Gemeente Cheribon. Cheribon. 1931.

TER VERBETERING.

bl. 33.	r. 2	v. b.	het derde Keizerrijk	lees:	den derden Napoleon.
bl. 60.	r. 19	v. o.	Hollonders	„ :	Hollanders.
bl. 64.	r. 25	v. o.	Wollebrand	„ :	Wollebrandt.
bl. 105.	r. 15	v. b.	Frank	„ :	Franck.
bl. 120.	r. 16	v. o.	straat	„ :	Straat.
bl. 124.	r. 10	v. b.	Keyzer	„ :	Keyser.
bl. 124.	r. 17	v. b.	Frank	„ :	Franck.
bl. 146.	r. 1	v. b.	Macellus	„ :	Marcellus.
bl. 150.	r. 19	v. o.	Jasobszoon	„ :	Jacobszoon.
bl. 180.	r. 15	v. b.	Cau	„ :	Cauw.
bl. 185.	r. 12	v. b.	Sybrand	„ :	Wybrand.

6 83
2/10

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT
3 0000 00504 9857